

ΧΡΗΣΤΟΥ ΖΑΛΟΚΩΣΤΑ

ΣΩΚΡΑΤΗΣ

Ο προφήτης της

αρχαιότητας

ΔΕΚΑΤΗ ΕΚΔΟΣΗ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΣΤΙΑΣ
Ι. Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΥ & ΣΙΑΣ Α. Ε.

Σειρά Νεοελληνικής Λογοτεχνίας 68
⁷1989, ⁸1991, ⁹1994, ¹⁰1996

Εκτύπωση Μ Χονδρορίζου & Σία Ο Ε
Βιβλιοδεσία Σπύρος Κουζής
Βιβλιοπωλείον της «Εστίας»,
Ι Δ Κολλάρου & Σίας Α Ε
Σόλωνος 60 - Αθήνα 106 72
ISBN 960-05-0129-7

ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ
ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ, 1938
ΤΟ ΠΕΡΙΒΟΛΙ ΤΩΝ ΘΕΩΝ, 1943
ΡΟΥΠΕΛ, 1944
ΠΙΝΔΟΣ, 1945
ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΗΣ ΣΚΛΑΒΙΑΣ, 1946
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ, 1950
ΗΛΙΟΛΟΥΣΤΗ ΦΤΩΧΕΙΑ, 1952
ΜΑΡΙΝΑ, 1957
ΣΩΚΡΑΤΗΣ, 1963
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ, 1966
ΕΛΛΑΣ, ΚΥΡΑ ΤΗΣ ΘΑΛΑΣΣΑΣ, 1969
ΜΕΓΑΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ, 1972
ΙΟΥΛΙΑΝΟΣ Ο ΠΑΡΑΒΑΤΗΣ, 1975

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Πολλοί, όταν ακούν τ' όνομα Σωκράτης, αναρωτιώνται τι λογής άνθρωπος υπήρξε. Ακουστά έχουν τ' όνομα, ωστόσο ξέχασαν ποιος ακριβώς ήταν. Το βιβλίο αυτό γράφηκε, για να ξαναθυμίσει στους συγχρόνους την πιο αινιγματική μορφή της αρχαιότητας και μια φωτεινή διδασκαλία, πού ύστερα από 2.500 χρόνια είναι τόσο χρήσιμη για τους σημερινούς ανθρώπους, όσο ήτανε στους Αθηναίους του Ε' π.Χ. αιώνα. Όλη του ή διδαχή μπορεί να εφαρμοσθή στην εποχή μας, την τόσο όμοια με τη δική του. Ο λαός, τότε, ήταν κατάκοπος από το φοβερό Πελοποννησιακό πόλεμο, απογοητευμένος από τις παλιές φόρμες της ζωής, ανήσυχος για την επιβίωση του, γεμάτος κρυφό πόθο για πραγματικές αξίες. Όπως σήμερα, ζούσανε τότες οι άνθρωποι βίο ανεξέταστο, παρασυρμένοι από τις φροντίδες αλλά και τη φαντασμαγορία της ζωής. Η προσπάθεια τους περιοριζόταν στο να ευδοκιμήσουν στην κοινωνία, κι' ας έμεναν βυθισμένοι στην πλάνη και τα δουλικά διακονήματα. Ο πολιτισμός κινδύνευε από τη μετριότητα των ατόμων, ευαίσθητων για τα μικρά κι' αδιάφορων για τα μεγάλα. Μήπως όμως ο αιώνας μας δεν παλεύει μέσα σε παρόμοια πνευματική σύγχυση; Δυνατοί άνεμοι ελεύθερης σκέψης, λες και τους απόλυσαν εκείνοι οι παλιοί σοφιστές, παρασύρουν τα καθιερωμένα, σκορπάν επαναστατικές ιδέες, κλονίζουν τα βάθρα της πίστης και της ηθικής.

Αν ξαναγύριζε στον κόσμο ο Σωκράτης, θα τον εξένιζαν βέβαια αεροπλάνα και Σπούτνικ, μα τους ανθρώπους

θα τους έβρισκε απaráλλακτους. Σήμερα ή ζωή μεταμορφώθηκε, αλλά μόνο στα εξωτερικά σημάδια της. Κάτω από την επιφάνεια σαλεύουν πάντα τα ίδια προβλήματα του ανθρώπου. Γι' αυτό θεώρησα απαραίτητο, μια βιογραφία του Σωκράτη να εικονίζει τις περιπέτειες και τη ζωή του Ε' π.Χ. αιώνα, «του κλασσικού», που στάθηκε ένας από τους πιο σπουδαίους για την ανθρωπότητα. Όλα τα προβλήματα πού μας συγκινούν σήμερα, τα εξέτασε ο Σωκράτης με σοφία, διαλογική ικανότητα και ψυχολογική διαίσθηση. Νους θετικός, αλλά ψυχή ανήσυχη και συχνά εκστατική. Θαυμάσιο διαμάντι, πού όσο περισσότερο σκαλίζεται, τόσο παρουσιάζονται νέες πλευρές του και φεγγοβολά δυνατότερα.

I

Ένας σκλάβος μπήκε λαχανιασμένος στο εργαστήρι του Φειδία και φώναξε :

—«Ο άρχοντας Περικλής με την Ασπασία θάρθουν το μεσημέρι να δουν τ' αγάλματα. Ο Φειδίας σας παραγγέλνει να συγυρίστε το μέρος», είπε και, ξιπασμένος από τ' όνομα Περικλής, άρπαξε μια σκούπα κι' άρχισε να σκουπίζει με προθυμία.

Γλύπτες, χαλκοχύτες, καλφάδες, όλοι τους ηλεκτρισμένοι από το μεγάλο μήνυμα, παράτησαν τη δουλιά και σε μιαν ώρα ο τόπος είχε νοικοκυρευτή, όσο μπορεί να μπή σε τάξη εργαστήρι, όπου ιδροκοπούσαν ως εκατό τεχνίτες.

Η συνοικία των μαρμαράδων ήτανε στο Δήμο Αλωπεκής, κι' εκεί, στο δρόμο πού πηγαίνει κατά την Πεντέλη, δίπλα στο σπίτι του δίκαιου Αριστείδη, είχε οικοδομήσει ο Φειδίας μια πελώρια αίθουσα, όπου σμίλευε με τους βοηθούς του τα γλυπτά, του Παρθενώνα. Εκεί είχε χύσει τα δυο ξακουσμένα χάλκινα αγάλματα για την Ακρόπολη, τη « Λημνία Αθηνά », ειρηνική κι' ωραία Παρθένα, και την « Πρόμαχο », μεγαλόπρεπη Θεά του πολέμου με κράνος, δόρυ κι' ασπίδα, 25 μέτρα ψηλή, καμωμένη από το χαλκό των λαφύρων του Μαραθώνα, για να διαλαλή αιώνια την ανδρεία των Αθηναίων Περσομάχων. Η ολόχρυση άκρη από το δόρυ τής Προμάχου φαινόταν ως το Σούνιο κι' η λάμψη του οδηγούσε, σα φάρος, τους ξένους προς το Άστυ.

Άμα καταλάγιασε η φασαρία κι' ευπρεπίστηκε το εργαστήρι, κάθε γλύπτης ξανάπιασε τη δουλειά του, ο Αγοράκριτος, ο αγαπημένος μαθητής του Δασκάλου, που του επέτρεπε να υπογράφη τα έργα του όχι με τ' όνομά του, παρά με το δοξαστικό « Φειδίας », γύρισε στο μισοτελειωμένο άγαλμα του Ποσειδώνα και δίπλα του μαζεύτηκαν οι πατριώτες του Παριανοί τεχνίτες Θρασυμήδης, Λοκρός και Αρίστανδρος με το μικρό γιό του, τον Σκόπα, που, αμούστακο ακόμ' αγόρι, έδειχνε κιόλας ότι θα γινόταν ο σπουδαιότερος καλλιτέχνης της ερχόμενης γενιάς.

Παρέκει ο Αλκαμένης δούλευε τη Θεά Δήμητρα και την κόρη της, ακουμπισμένη πάνω της. Ήταν ειδικός να παριστάνη το γυναικείο σώμα και το άγαλμα του «Αφροδίτη εν Κήποις » τον είχε κάνει πασίγνωστο. Είχαν ελαφράδα τα υπομονετικά χέρια του, κι' ακολουθώντας με τη σμίλη τις φλέβες του μαρμάρου νόμιζε πως χάιδευε τις φλέβες κάποιας γυναίκας και κατάφερνε να δίνη στ' αγάλματα του κάτι, που θα τόλεγες δέρμα δροσερό.

Σε μια γωνιά ψιλοδούλευε ανόρεχτα ο τριαντάρης Σωκράτης, για ν' αποτελειώσει ανάγλυφο με τις τρεις Χάριτες, προορισμένο να στηθή αριστερά από το ιερό της Απτέρου Νίκης. Ολόρθη κοντά του μισόγυμνη κοπέλλα του

χρησίμευε για μοντέλο. Τότες οι γλύπτες εργάζονταν δίχως όργανα, οδηγούμενοι από μόνο το μάτι, πασχίζοντας να πετύχουν τη μορφή που στεκόταν μπροστά τους. Μα όλοι δεν κατάφερναν να μεταδώσουν στην πέτρα το δικό τους όραμα. Έτσι ο Σωκράτης, όταν αστόχησε να πετύχει τ' ακροδάχτυλα στις Χάριτες, απόστρεψε τα μάτια από τ' ανάγλυφο, πλησίασε το μοντέλο και:

— « Δανάη, ξεκουράσου », της είπε.

Εκείνη κάθισε ήσυχα σ' ένα σκαμνί κι' ανέβασε το φόρεμα, για να σκεπάσει τ' αριστερό στήθος, που η πόζα το ήθελε γυμνό. Ήταν Αργίτισσα κοπέλλα με δέρμα σταράτο και τόσο μαύρα μαλλιά, που νόμιζες πως αυτώνών η σκιά σκούραινε τη σάρκα της.

—« Τι κάνεις το βράδυ ; » ρώτησε η Δανάη.

—« Τίποτα ».

—« Θέλεις νάρθης μαζί μου ; »

Ο Σωκράτης την κοίταξε όχι σα μοντέλο, παρά σα θηλυκό. Του άρεσε η θέρμη που ανάδινε και δέχτηκε.

—« Όταν βραδιάση, συνέχισε η κόρη, θα με βρής στο λόφο των Μουσών».

Εκείνος συμφώνησε χαμογελαστός, της χάιδεψε τα μαλλιά κι' ύστερα φώναξε στον Αλκαμένη :

—« Έλα, φίλε, να με βοηθήσης. Δυσκολεύομαι να σιάξω τα δάχτυλα των ποδιών ...»

Ο Αλκαμένης, που επιτηδευόταν τα πάντα, πλησίασε και με τη σμίλη του διόρθωσε τα λάθη». Για να παρηγόρηση το Σωκράτη του είπε :

—« Δε φταις εσύ. Το μοντέλο σου έχει χωριάτικα πόδια. Τέτοια βλέπεις, τέτοια φτιάχνεις ».

—« Κι' όμως η Δανάη είναι καλοκαμωμένη ».

—« Μην κοιτάς το σύνολο. Στις γυναίκες να μελετάς τις λεπτομέρειες. Αν θέλεις να δης όμορφα πόδια, πρόσεξε της Ασπασίας τώρα που θάρθη. Για να κάνω την Αφροδίτη μου, τα δικά της μέλη πήρα δείγμα ».

—« Δύσκολη τέχνη, Αλκαμένη, και μακρύς ο δρόμος προς το τέλειο ».

—« Ο Καλλιτέχνης έχει μοίρα την αυτοθυσία, την εγκατάλειψη του εαυτού του, για κάτι που θα τον αποθανάτιση πολύ αργότερα. Μια δαιμονική δύναμη μας τραβά σε δρόμους που δε μας αρέσουν, μα που είμαστε υποχρεωμένοι ν' ακολουθήσουμε. Δεν κατέχομε μεις την Τέχνη, η Τέχνη μας κατέχει. Το βάσανο είναι πως οι Αθηναίοι μας περιφρονούν ».

Κι' αλήθεια στην Αρχαία Ελλάδα κανένας ελεύθερος πολίτης δεν καταδεχόταν να γίνη, έστω και διάσημος, καλλιτέχνης. Τους γλύπτες τους

κατέβαζαν στην καταφρονεμένη τάξη των βιοτεχνών και τους ονόμαζαν « βάνους »». Η καθιστική ζωή τους σε κλεισμένους χώρους, μακριά απ' τον καθαρόν αέρα και τις παλαιστές, τους παραμόρφωνε το σώμα. Το ότι δούλευαν για χρήματα πίστευαν οι αρχαίοι πως νέκρωνε το πνεύμα τους και το διατηρούσε ταπεινό. Η Αθηναϊκή πολιτεία όριζε μισθό για τον καλλιτέχνη μια δραχμή την ημέρα, όσο δηλαδή έπαιρνε κι' ο εργάτης.*

—« Άμα λατρεύεις την τέχνη σου, το χρήμα δεν έχει σημασία », άρχισε ο Σωκράτης, μα δεν πρόλαβε να τελειώσει, γιατί πέρασε την εξώπορτα ο Περικλής και σταμάτησαν οι κουβέντες. Η συνοδεία του προχώρησε με δυσκολία ανάμεσα σε μπλόκους ακατέργαστης πέτρας, προπλάσματα από πηλό, χύτρες νερού, μήτρες για την επεξεργασία του χρυσού και μισοτελειωμένα αγάλματα, με γύρω τους σωρό τα μαρμαροπελεκούδια. Ο Ολύμπιος Περικλής αγαπούσε να παρακολουθή συχνά την ωρίμανση από τους ωραίους σκοπούς, που είχε συλλάβει με το Φειδία. Αφού περιεργάστηκε τις παραστάσεις από το Αέτωμα, είπε στο Δάσκαλο :

—« Κανένα εργαστήρι δε θα πλάση ποτέ τόσ' αγάλματα σαν το δικό σου. Θαυμάζω πως, ενώ δεν τα κάνης μόνος, όμως όλα έχουν τη σφραγίδα σου ».

—« Στα επτά χρόνια που δουλεύουν οι τεχνίτες κοντά μου, έφερα τα ταλέντα τους σιγά - σιγά στα δικά μου χνάρια. Τα γλυπτά της Μετόπης, που έγιναν πρώτα, δείχνουν διάφορο χαρακτήρα καθένα. Τα κατοπινά, η Ζωφόρος και τ' Αέτωμα, έχουν απόλυτη ενότητα. Ελάτε να δήτε...»

Τους πήρε στην άκρη της αποθήκης και τους έδειξε αραδιασμένα έτοιμα κομμάτια της Ζωφόρου, που παρίσταναν την πομπή των Παναθηναίων την ώρα που ετοιμαζόταν να ξεκινήσει. Μερικοί καβαλάρηδες δεν είχαν ανεβή ακόμα στ' άλογα τους, άρχοντες έδιναν οδηγίες, άλλοι μοίραζαν ιερά σκεύη. Τ' ανάγλυφα, που δεν εξείχαν περισσότερο από δυο δάχτυλα από την πλάκα, έδιναν μολτατά εντύπωση βάθους, ώστε να φαίνεται πως ο ένας καβαλάρης ξεχώριζε από το διπλανό του, ενώ όλοι τους ακουμπούσαν στο ίδιο επίπεδο.

—« Αλήθεια είναι, ρώτησε η Ασπασία το Φειδία, ότι κανένας πριν από σένα δεν τόλμησε ν' ανεβάσει κοινούς ανθρώπους, για να στολίση ναός; »

—« Ναι, αποκρίθηκε ο Δάσκαλος, δικές μου ιδέες είναι αυτές».

—« Κρίμα, εξακολούθησε η Μιλησία, πως τέτοιο περίφημο έργο θα το στήσης ψηλά, και δε θα το διακρίνουν καθαρά οι άνθρωποι από κάτω ».

—« Δεν πειράζει, μου αρκεί πως θα το βλέπουν οι Θεοί », αποκρίθηκε περήφανα ο Φειδίας.

*** την ίδια περιφρόνηση έδειχνε για τους καλλιτέχνες η αριστοκρατία ως τον περασμένον αιώνα. Ο μεγάλος Μότσαρτ φορούσε λιβρέα υπηρέτη κι' έτρωγε στην κουζίνα του Αρχιεπισκόπου του Σαλτσβούργου.**

Η συνοδεία θαύμασε παρέκει τέσσερα κεφάλια από τ' άλογα του Αετώματος, με αστραφτερά μάτια (μοναδική επιτυχία σε κρύο μάρμαρο), ανοιχτά ρουθούνια και στόματα αφρισμένα από την τρεχάλα, για να φέρουν την αυγή στην κατασκότεινη γη, ζεμένα στο άρμα του Ήλιου.

Καθώς τα καμάρωνε ο Περικλής, το σοβαρό πρόσωπο του φωτίστηκε με χαμόγελο από την ευχαρίστηση που του προξενούσε τ' αντίκρυσμα τόσης ομορφιάς. Αυτός ο γαλαζοαίματος αριστοκράτης όχι μόνο καταδεχόταν να συζητή το κάθε τι με το « βάνανσο » Φειδία, αλλά τον έβαλε κεφαλή σ' όλα τα έργα της Ακρόπολης, ενώ τον εαυτό του τον περιόρισε σε απλό μέλος μιας επιτροπής ελέγχου. Πριν λίγους μήνες ένας μαρμαράς είχε πέσει από τη σκαλωσιά του Παρθενώνα και τσακίστηκε. Η Θεά Αθηνά παρουσιάστηκε το ίδιο βράδυ σε όνειρο του Περικλή και του παράγγειλε θεραπεία. Ο μαρμαράς σώθηκε και τούτο έπεισε τον Ολύμπιο πως η Θεά ενέκρινε τα έργα. Εβλεπε πάλι σήμερα πελώριους πέτρινους όγκους κυβερνημένους από τέλειες απολλώνιες αρμονίες. Γιά πρώτη φορά παρουσιαζόταν στον κόσμο το θαυμαστό σμίξιμο δύναμης και χάρης, κάτι σαν ισορρόπηση της ανθρώπινης ψυχής. Τα γλυπτά του Παρθενώνα άφηναν την εντύπωση πως σταμάτησε πια ο απότομος χωρισμός ανάμεσα Θεού και ανθρώπου.

Τέλος στράφηκε η συνοδεία προς το βάθος του εργαστηρίου να δη τι κολοσσιαίο άγαλμα της Παρθένου, που το στήσανε δοκιμαστικά στον εικοσάπηχο ξύλινο σκελετό του, για να εφαρμοστή το ελεφαντόδοντο στο σώμα, καθώς και δυό τόννοι χρυσάφι στο φόρεμα. Όλοι τους σάστισαν αναβλέποντας τούτο το θαύμα, που μετάδινε βαθειά θρησκευτικότητα. Το πρόσωπο της Αθηνάς, με δυο μεγάλα σμαράγδια για μάτια, φανέρωνε τη Σκέψη, την αποκάλυψη θεϊκού Νου. Μαγεμένος ο Περικλής άγγιξε τον ώμο της Ασπασίας και τη ρώτησε :

—« Φαντάζεσαι τι εντύπωση θα κάνη τούτο το μεγαλούργημα, όταν στο μισοσκόταδο του ναού, θ' ανοίγη διάπλατα η πόρτα για να μπή φώς μέσα; Η Παλλάδα θα παίρνη την ηλιοβολή και θα την κάνη δική της. Θ' αστράφτη όλη θάμπος ».

Ύστερα, γυρίζοντας προς τον ασύγκριτο πλάστη, πρόφερε συγκινημένος :

—« Φειδία, ό,τι πιάσης στα χέρια σου το μεταβάλλεις σ' ομορφιά ».

—«Σκοπός μου, αποκρίθηκε ο Φειδίας, δεν είναι να κάνω θεούς που να λατρεύονται από δεισιδαιμονία, σαν τ' αρχαία ξόανα, παρά να επιβάλω στο θεατή ευσέβεια με την αποκάλυψη ουράνιου κάλλους ».

—« Και το πέτυχες. Έγινες νομοθέτης της τέχνης ».

Κι' ενώ ο Περικλής τον επαινούσε, αυτός δεν ξεκολλούσε τα μάτια του από την Ασπασία. Η λυγεράδα της ήτανε για το Φειδία ανεξάντλητη πηγή καλλιτεχνικής παρόρμησης. Το μικρό κεφάλι της έστεκε περήφανο στο λαιμό, μέτωπο και μύτη σε ίσια γραμμή, τα μεγάλα μάτια βαθιά χωμένα στις κόγχες,

φρύδια τοξωτά κι' αυγουλάτο σαγόνι. Σταματημένη μπροστά στην ολόχρυση Παρθένα, η Ασπασία απορούσε να βλέπη στην αιγίδα της να παριστάνεται η Γοργώ, όχι καθώς συνήθιζαν οι παλαιοί σαν άγριο τέρας, ικανό ν' απολιθώσει όποιον την αντίκρυζε, παρά σαν ήμερη, νόστιμη γυναίκα. Γύρισε προς το Δάσκαλο και ρώτησε :

—« Δε φοβάσαι ν' άσεβής μεταβάλλοντας τη Μυθολογία; την αιγίδα με τη Γοργώ τη φορούσε η Αθηνά για ν' απολιθώνη τους εχθρούς της. Τι παριστάνει αυτό το πράο θηλυκό που έβαλες στη θέση της Γοργώς » ;

Μιά ήσυχη φωνή ακούστηκε πίσω της να λήη :

—« Αυτό που έκανε ο Φειδίας είναι το ξυπνότερο έργο του ».

Γύρισε η Ασπασία κι' είδε έναν ασκημομούρη. Τα μάτια του πετάγονταν έξω, σαν του βατράχου, είχε πλατύ στόμα με παχιά χείλια και μύτη πλακουτσή. Αν και νέος, άρχισε να γίνεται κοιλαράς και φαλακρός — ο Σωκράτης.

—« Γιατί το λές αυτό ; Έξηγήσου », του είπε»

—« Εκείνο που ξεχωρίζει έμας τους Έλληνες από τους βαρβάρους είν' η ικανότητα να μεταβάλλουμε τα τέρατα σε αγαθούς Δαίμονες. Κάθε φυσική δύναμη οι πρωτόγονοι λαοί τη βλέπουν και τη λατρεύουν σα Δράκο. Εμείς οι Έλληνες δαμάσαμε τα τέρατα, τα ημερώσαμε σε καλότροπες θεότητες. Αυτό αρκεί για να μας ευγνωμονή η οικουμένη, που την απαλλάξαμε από προαιώνιους φόβους ».

—« Πώς σε λένε » ; ρώτησε η Ασπασία.

—« Σωκράτη του Σωφρονίσκου ».

—« Έχεις την αφέλεια να πιστεύης εσύ, πως άκακοι Θεοί είν' ικανοί να συγκρατήσουν μια διαστραμμένη ανθρωπότητα; Αν αφαιρέσης από τους Θεούς τα υπερφυσικά όπλα τους, Σωκράτη, τους καταργείς. Λιγοδύναμοι. Θεοί ετοιμάζουν το χάος ».

Δίχως να περιμένη απάντηση τράβηξε η Ασπασία πέρα και ζήτησε του Φειδία :

—« Τι λογής τύπος είν' αυτός » ;

—« Πανέξυπνος, μα ρέμπελος, μαθητής μου. Είναι γιος μαρμαρά. Θα μπορούσε να γίνη σπουδαίος γλύπτης, αλλά δε στρώνει. Μια μέρα δουλεύει καλά, την άλλη κάθεσαι στοχαστικός και δεν απλώνει χέρι, ούτε να πιάση το γλύφανο ».

Η συντροφιά προχώρησε προς την εξώπορτα. Πριν χωριστούνε, ο Περικλής σταμάτησε μια στιγμή και από τον ενθουσιασμό του είπε του Φειδία :

—« Με σένα κορυφώθηκε η γλυπτική. Δίδαξες την κίνηση στην πέτρα, ξέρεις λαμπρά την ανατομία, αποτέλειωσες την ομορφιά. Δεν άφησες τίποτα να βρουν οι νεώτεροι. Τους λυπάμαι, που θάναι αναγκασμένοι ολοένα να σ'

αντιγράφουν ».

Η φωνή του Σωκράτη ακούστηκε πάλι :

—« Υπάρχει και για τη γενιά μας κάτι καινούργιο ». Η Ασπασία τώρα του χαμογέλασε :

—« Για πες: Τι απομένει να κάνετε σεις, πέρ' από τη Λημνία του Δασκάλου σας η το Δισκοβόλο του Μύρωνος ; »

—« Εκείνο που δεν ανακάλυψαν οι γεροντότεροι - την ανθρώπινη ψυχή ».

—« Α, ναι; Πιστεύεις πως είστε σεις οι νέοι ικανοί να παραστήσετε τούτο το άυλο, την ψυχή ; Με τι τρόπο; »

—« Με τα αισθήματα που ξεσπών στο πρόσωπο ».

Κι' ο Σωκράτης εξηγήθηκε :

—« Θυμηθήτε ίσια - ίσια το Δισκοβόλο του Μύρωνος. Καθώς λυγίζει το σώμα για να κάνει τη ρίψη, τεντώνει τους μυς του σε υπέρτατη προσπάθεια. Τούτη τη διαβατάριχη στιγμή την απόδωσεν άριστα ο Μύρων στο κορμί, ενώ το πρόσωπο του Δισκοβόλου τ' άφησε ατάραχο. Μά τα πρόσωπα των αθλητών παραμορφώνονται στον αγώνα, κυρά μου».

Ο Φειδίας έρριξε μιαν ιδέα:

—« Ίσως ο Μύρων να θέλησε να δείξη με την ηρεμία την εμπιστοσύνη ενός πρωταθλητή στη δύναμη του ». Ο Σωκράτης επέμεινε :

—« Πρόσωπα γαλήνια, Δάσκαλε, ταιριάζουν για φιλοσόφους βυθισμένους σε στοχασμούς. Οι άνθρωποι παθαίνουνται. Άλλη έκφραση έχει ο αγαθός, άλλη ο δολοφόνος. Μίσος, χαρά, όλα πρέπει να παρασταίνονται. Αυτό απομένει να δείξουν οι διάδοχοι σου να πλάσουν όχι ημίθεους, παρά ανθρώπους του σωρού ».

Η Ασπασία κοίταξε τα πονηρά και πράσινα μάτια του Σωκράτη. Της άρεσε η ξυπνάδα του και, πριν φύγη, τον κάλεσε :

—« Αύριο που θάρθη σπίτι ο Φειδίας, έλα και σύ ».

II

Μόλις ξεμάκρυναν οι άρχοντες διαλύθηκε το εργαστήρι. Απόμειναν μέσα ο Σωκράτης με τη Δανάη. Της είπε να φύγη, γιατί δεν είχε όρεξη να δουλέψει. Μά η κοπέλλα, που ήτανε πολύ θερμή και, της άρεσε η μορφή Σάτυρου κι' η γεροσύνη του Σωκράτη, δεν ξεκολλούσε από κοντά του. Την έδιωξε με τη βία.

—« Μήν ξεχάσης πως θα σε περιμένω στο λόφο των Μουσών το βράδυ », του θύμιζε η Δανάη φεύγοντας.

—« Καλά », της αποκρίθηκε κι' έπεσε σε συλλογισμούς. Στη σκέψη του κυκλόφερναν φράσεις της Ασπασίας. Τού είχε πει : « Πιστεύεις εσύ πως με καλοσύνη μονάχα μπορεί να κυβερνηθούν οι άνθρωποι;» Του είχε πει : « Λιγοδύναμοι Θεοί ετοιμάζουν το χάος ».

Πώς μια ξυπνή γυναίκα μπορούσε να πιστεύη τόσο στη δύναμη ; Κάποια ταραχή άρχισε να τον κατέχη, όπως ώρα - ώρα τον έπιανε ανησυχία ακατανίκητη. Λογάριαζε, αντίθετα από την Ασπασία, πως η καλωσύνη είναι σημαντική δύναμη και μεγάλος ο Θεός της αγάπης, ο Έρωτας. Μά σε λίγο οι στοχασμοί του μπερδεύτηκαν, το σώμα του μούδιασε ολόκληρο και τα μάτια του απόμειναν γυάλινα, δίχως έκφραση ζωής. Όσες φορές δε γνώριζε που να ρίζη ρίζες, που να στερεώσει για ν' άντρωθούν οι γνώμες του, έπεφτε σε παρόμοια έκσταση, ξεχνούσε κάθε τι γύρω και το μυαλό του συγκεντρωνότανε μ' επιμονή για να λύση τ' αζεδιάλυτα. Ωρες έμενε έτσι βυθισμένος στους διαλογισμούς του, όσο να νιώση πως λίγο - λίγο χώριζε από τα γήινα και τον συνέπαιρνε δύναμη μεγαλύτερη από τη δύναμη του. Τότε άκουγε μια περίεργη φωνή που τον οδηγούσε.

Τούτο συνέβηκε πρώτη φορά, όταν ήτανε παιδί ακόμα. Δώδεκα χρονώ, μια μέρα που γύριζε από το σχολειό, καθώς βάδιζε, κάποιος του μίλησε. Ερημος ο δρόμος κι' όμως άκουγε καθαρά μια φωνή να του δίνει συμβουλές. Σαν αεράκι ερχόταν από μέσα του κι' όμως μακρινός τούτος ο λόγος, άσχετος από τη λειτουργία της παιδιάστικής λογικής του. Με τον καιρό κατάλαβε πως δεν ήτανε πια μόνος, ένα σκοτεινό δαιμόνιο ζούσε στα βάθη της ψυχής του. Κι' η μυστική φωνή δε σταμάτησε ποτέ να τον φροντίζει. Κάθε που πήγαινε να κάνη καμιάν αστοχασία, του κρυφομιλούσε για να τον εμποδίση. Συχνά οργιζόταν ο Σωκράτης, πεισμάτωνε και παράκουγε. Όταν όμως μεγάλωσε και βεβαιώθηκε πως κανένας, μα κανένας άλλος άντρας δεν είχε το χάρισμα να τον παραστέκη αγαθός κηδεμόνας, άρχισε να υπακούη, ακόμη κι' όταν οι εντολές τον σάστιζαν. Δε χωρούσε αμφιβολία πως εκείν' η φωνή φανέρωνε κάποια ανώτερη θέληση, και με την ιδέα πως το δαιμόνιο ήταν ενδιαμέσο μεταξύ του εαυτού του και του Θεού, κατέληξε να νιώθη κρυφή περηφάνεια, πως η Μοίρα τον είχε διαλέξει για «θείο σκεύος». Κι' ενώ την ώρα που βυθιζόταν σε συλλογισμούς αύξαινε η στενοχώρια του, μόλις άκουγε τη μυστική φωνή, γαλήνευε αμέσως. Το πνεύμα

του, τότε, μέσα σε απόλυτη ηρεμία, μπορούσε να δέχεται από τον ουρανό εντολές που αποδείχνονταν αλάθητες. Κι' αφού έσβηνε και χανόταν ο θεϊκός λόγος, ο Σωκράτης έμενε για ώρες σ' έκσταση, λες κι' είχε αντικρίσει κάτι από το Αιώνιο Φως. Σήμερα το δαιμόνιο του είπε :

—« Σωκράτη, μάθε το δρόμο που σου ετοιμάζω. Από μικρό σε διάλεξα, σε δοκίμασα, ξέρω πως θ' ακολουθήσης ό,τι κι' άν ορίσω. Να παρατήσης τη γλυπτική. Βγάλε από μέσα σου, σταγόνα - σταγόνα, τον καλλιτέχνη, Ξέχασε την ξένοιαστη ζωή, για ν' απομονωθείς και να φωτισθής μαθαίνοντας. Η ομορφιά δε βοηθά να βρής το Θεό, όπως λέει ο Φειδίας. Η ομορφιά είν' εμπόδιο για να φτάσης ως το Δημιουργό. Τα λαγόνια των γυναικών, όσο πιο ωραία φαντάζουν, τόσο περισσότερο σ' απομακρύνουν από τον Όλυμπο. Στάσου πετρόκαρδος. Το σώμα σου συχνά θα ξεσηκωθεί, για να σε φέρη πίσω στις όμορφες. Θ' ανάψης ολόκληρος από πόθο, που είν' ανήμερο θερίο και σπάει σίδερα. Μη λυπάσαι. Τράβα το δρόμο της μάθησης. Έγώ θα σε παραστέκω. Σαν σε δώ να λυγεύης, θα σου φωνάξω : « Μη ! » και σύ θα μαζεύεσαι, όσο να μετάπλασης την ψυχή σου σε φλόγα. Τότε θα σε κάνω ποιμένα ανθρώπων ». Η φωνή σώπασε κι' ο Σωκράτης ξανάπεσε σε ταραχή. Άρχισε να ψυχομετρά, τάχα τούτα που άκουσε ήταν ουράνια εντολή, η μήπως εσώτερη δική του επιθυμία, αφού τώρα τελευταία ένιωθε λειψή απασχόληση την Τέχνη και κρυφολαχατούσε να φωτισθί με τη φιλοσοφία. Μέσες -άκρες, όσα μάθαινε από τις θεωρίες των Ιώνων φιλοσόφων, του φαίνονταν βαθυστόχαστα. Ήξερε ο ίδιος πως ήταν ανέτοιμος να παίξει πρώτο ρόλο, ενώ πρόθυμα θ' αφοσιωνόταν σε μεγάλους σκοπούς. Πίστευε πως η ζωή του είχε ανώτερη αποστολή. Παγίδα η καλοπέραση. Τα γλέντια πράξη ταπεινή των σκλάβων. Ο άνθρωπος, το πιο τέλει δημιούργημα του Θεού, αδύνατο σκουλήκι, που μέσα στην καρδιά του το καλό και το κακό παλεύουν και τη σπαράζουν. Έχει ανάγκη από βοήθεια ο άνθρωπος. Ο Σωκράτης θα ήθελε να ξεπεράση τον εαυτό του, για ν' ανταποκριθί στο δαιμόνιο. Θυσία να κάνη τη ζωή, αδιάφορος στις γυναίκες, αλύγιστος εμπρός στους άρχοντες, κι' όσο θ' αδυνάτιζε το κορμί, τόσο θα θέριευε την ψυχή του. « Άμα μεταπλαστής σε φλόγα, τότε θα σε κάνω ποιμένα ανθρώπων ». Τρομάζει σαν αναλογίζεται παρόμοια εντολή. Ξέρει πως είναι δύσκολος ο αγώνας εναντίον των άλλων, αλλά είναι πιο δύσκολος εναντίον του ίδιου του έαυτού μας. Θ' αντέξη στη δοκιμασία ; Και ξαφνιάζεται παραπάνω πως, αυτόν, τον άμαθο, διάλεξε η Μοίρα να διδάξη τους τετραπέρατους Αθηναίους. Όσο και να ποθή ν' ακολουθήση τούτη την προσταγή, φοβάται μήπως δε σταθή άξιος. Φοβάται τόσο που αρχίζει να τρέμη... Το δαιμόνιο του ξαναμιλά:

—« Σωκράτη, από δω και πέρα δε θα σου δώσω συμβουλές. Μόνο άμα βλέπω πως στραβοπατάς, θα σε εμποδίζω να κάνης κάτι. Όταν σωπαίνω, θα πη πως καλά πορεύεσαι. Μά σήμερα βλέπω πως έχεις ανάγκη από βοήθεια. Θα σου ορίσω τους σκοπούς της ζωής σου. Σου παραγγέλνω να οδηγήσης τους ανθρώπους που παραλογίζονται να λογικευτούν. Σπούδασε. Μάθε, για να

καταλάβης την παντοδυναμία της Σοφίας. Κάνε τους συμπολίτες σου, αντί να πολεμιούνται, ν' αγαπηθούν. Το Σύμπαν, αυτό το πέλαγος ομορφιάς, το συντηρεί και το κρατά ενωμένο κάποια αγάπη. Δίδαξε τους, αντί ν' αδική ο ένας τον άλλον, ν' αφοσιωθούν στη Δικαιοσύνη, το υπέρτατο αγαθό, που κρατά ισορροπία ανάμεσα στις αντίθετες ορμές των ατόμων. Μ' αυτά τα τρία ιδανικά που σου φανερώνω, σοφία, αγάπη, δικαιοσύνη, μπορεί να ευτυχίσουν οι ανήμεροι άνθρωποι. Φώτισε τους ».

Και η φωνή σόπασε. Η καλόβολη ανθρωπιά του Σωκράτη τον έκανε να στέρξη την προσταγή που έλαβε. Το δαιμόνιο του ξεκαθάρισε την πορεία, τούδωσε εντολές που αντιλαλούσαν απόκρυφους δικούς του πόθους. Τώρα ναι, τώρα δε φοβάται τίποτα. Βαρύ το χρέος, αλλά πιστεύει πως οι Θεοί επικοινωνούν με τους ανθρώπους χάρη σε λίγους εκλεκτούς, έναν απ' αυτούς διάλεξαν τον ίδιο. Χωρίς το δαίμονα του θα ζούσε μίζερα. Το δαιμόνιο τον ανέβασε σε σφαίρες μαγικές. Μιά θεία πνοή τον ανέβαζε ψηλά, από ταπεινό μαρμαρά τον έκανε αλάτι αιωνιότητας. Πετρωμένος απόμεινε ο Σωκράτης στη θέση του, ωστόσο κατάλαβε πως κάποιος τον σκουντούσε δυνατά. Συνήλθε κι' είδε τη Δανάη δίπλα του.

—« Τι έπαθες ; τότε ρώτησε. Κοιμάσαι μ' ανοιχτά τα μάτια ; Εξω νύχτωσε και σε περιμένω τόσην ώρα στο λόφο. Ελα, σήκω... »

Η φλογερή αναπνοή της του χάιδε το πρόσωπο κι' ήταν άνοιξη.

—« Φύγε! » πρόφερε σιγαλά ο Σωκράτης.

Η σκοτεινομάτα Δανάη δοκίμασε να τον άνασηκώσει. —« Ελα, είν' ωραία βραδιά... » —« Φύγε ! » της είπε δυνατά.

Λίγο και θάπαιρναν τα κλάματα την άγαπησιάρα κοπέλλα για την προσβολή. Μια τελευταία φορά προσπάθησε να τον σαλέψει κι' όταν ο Σωκράτης της βροντοφώναξε άγρια : « φύγε! », τότε φοβήθηκε.

—« Είσαι τρελός», πρόφερε σαστισμένη και χάθηκε τρέχοντας.

Μέσα στη νύχτα απόμεινε ο Σωκράτης ξερός από το μέγεθος της εντολής. Μονάχα πρίν ξημερώση, ψιθύρισε : —« Θά υπακούσω... » λές και δε μιλούσε στόν εαυτό του, παρά σ' εκείνη την άλλη, την ανώτερη δύναμη.

III

Ο Σωκράτης έμεινε λίγους μήνες ακόμα κοντά στο Φειδία, για να τελειώσει το ανάγλυφο με τις τρεις Χάριτες και να το στήσει δεξιά από την είσοδο της Ακρόπολης, εκεί που το είδε, αιώνες αργότερα, ο περιηγητής Παυσανίας. Υστερα καταπιάστηκε να μελετήσει σοβαρά τους Έλληνες φιλοσόφους. Από την Ασπασία πήρε τα βιβλία των πατριωτών της, που τα διάβαζε μ' αζεδίψαστη μανία ως και τις νύχτες με το λαδολύχναρο. Τόν κατάτρωγε το πάθος της μάθησης, να καταλάβει έστω με το ένστικτο, αν όχι με το νου, πέρα από τη λογική, το έσχατο όριο της γνώσης.

Τούτοι οι Έλληνες του άρεσαν. Είχανε πάει στην Αίγυπτο, στους ιερείς των Φαραώ, κι' οι σπόροι που έρριξαν γυρίζοντας στα παράλια της Μικρας Ασίας απόδωσαν απίστευτη ωφέλεια. Χάρη στο φιλελεύθερο ελληνικό χαρακτήρα, πρώτη φορά στην ιστορία παρουσιάζεται τότε ο αδούλωτος σοφός, άνθρωπος που αρνήθηκε ν' ανήκει σ' οργανωμένη ιερατική τάξη, αλλά προτίμησε να μεταδίνει απλόχερα τις γνώσεις του, δίχως πολιτικούς σκοπούς για το καλό των συνανθρώπων.

Οι Έλληνες φιλόσοφοι στάθηκαν οι αρχιτέκτονες του Ευρωπαϊκού πολιτισμού. Από το Θαλή το Μιλήσιο, το 640 π.Χ., άρχισε σ' όλο τον ελληνικό κόσμο αληθινός αγώνας για έρευνα της αρχής και του τέλους του Κόσμου, με απόλυτη περιφρόνηση προς κάθε υλικό κέρδος. Περίφημος μαθηματικός ο Θαλής, έβαλε τις βάσεις της Άλγεβρας και ξεπέρασε τους δασκάλους του της Γεωμετρίας στην Αίγυπτο, με το να μετρήσει το ύψος μιας πυραμίδας από τη σκιά της. Αυτός καθόρισε τις θεωρίες τριγώνων και γραμμών, χώρισε το έτος σε 365 μέρες και προείπε σωστά την έκλειψη ηλίου της 28 Μαΐου 585. Ανακάλυψε τον ηλεκτρισμό, μιαν άγνωστη δύναμη που την παράγει η τριβή. Άφησε πλούσια ηθικά ρητά, που μερικά είν' αξιοθαύμαστα ειπωμένα κείνη τη μακρινή εποχή, όπως το : « Κακίας απέχου », «Αργός μη μένε μηδ' αν πλουτής», «Ο σύμισεis, έτέρω μη ποίησης». Όμως το Σωκράτη τον συνεπήραν περισσότερο τα βιβλία του Ηράκλειτου, που έγραφε άλλοτε σαν Εβραίος προφήτης, άλλοτε σαν τον μυστικιστή William Blake, άλλοτε σαν το φιλόσοφο Bergson. Ελεγε πως ο κόσμος υπάρχει επειδή μεταβάλλεται, και διατύπωσε τη θεωρία της εξέλιξης. Φιλόσοφος της αιώνιας κίνησης έβλεπε γη και ουρανό να καίγεται από μια κρυφή πυρκαγιά (ηλεκτρονική θα λέγαμε σήμερα), που οι αισθήσεις μας δεν την καταλαβαίνουν, γιατί μας απατάνε. Γι' αυτόν η κρυφή αρμονία του κόσμου ήταν σημαντικότερη από τη φανερή, και πίστευε πως ο ήλιος, που τότε θεωρούσαν θεόν Απόλλωνα, δεν ήτανε παρά «άστρον γαιώδες», ανάκατο να υπερβή το δρόμο του, δεμένο κι' αυτό σ' ανώτερες ανάγκες. Αλλά το τελευταίο βιβλίο του Ηράκλειτου που διάβασε ο Σωκράτης, το «Περί φύσεως», τότε ξένισε, γιατί αρνιόταν την ύπαρξη Θεού. «Κόσμον τόνδε ουδείς θεών εποίησεν,

αλλ' ἔστιν και ἔσται αεί πυρ αείζων». Περιέγραφε τη σκληράδα της φύσης που καταστρέφει κι' όταν μοιάζει να δημιουργή, φύσης άπονης που σπάζει τους αδύνατους και βιάζει τους δυνατούς ν' αλληλοσκοτώνονται, μοιράζοντας αδιάφορα χαρές και λύπες. Ως τώρα ο Σωκράτης δε διάβαζε, παρά άρπαζε μ' απληστία τις πρωτόφαντες θεωρίες των Ιώνων, για να καταλάβη τ' απόκρυφα. Το ανήσυχο πνεύμα του ζητούσε λύση που θα τον ανάπαυε. Μα ο Ηράκλειτος, όσο κι' αν του άρεσε στην αρχή, αντί να του φέρη ηρεμία, τον αναστάτωσε χειρότερα. Η αθεΐα του δεν εξηγούσε μήτε τη Δημιουργία, μήτε τον άνθρωπο. Το πρώτο αίτιο του Κόσμου δεν μπορούσε να είναι η σκέτη άψυχη ύλη, όπως φανταζόταν ο φιλόσοφος της Εφέσου. Στο τέλος ένιωσε πως αυτές οι παράξενες θεωρίες δεν άφησαν παρά έν' απέραντο κενό μέσα του. Τον απομάκρυναν από το Σύμπαν και το Θεό, που ίσια - ίσια ζητούσε να πλησίαση. Βαρύ αίσθημα μοναξιάς τον κυρίεψε και τον έκανε ν' αποφεύγη τους φίλους του, ακόμα και τον αγαπητό του Κρίτωνα. Αλλά τότε άρχισε ο πόλεμος της Σάμου, που τον ανάγκασε να διακόψη τη μελέτη.

IV

Ένα πρωί του Μάρτη 440 π.Χ. βγήκαν στην Αθήνα οι δημόσιοι κήρυκες και, τριγυρίζοντας τις συνοικίες, με τη φωνάρα τους καλούσαν τους νέους από 20 ως 35 χρονών να μαζευτούν την επομένη στο γυμναστήριο του Λυκείου έτοιμοι για πόλεμο και νάχη καθένας στο σάκκο του τροφές για τρεις ημέρες.

Όλες οι ελληνικές πόλεις, εκείνο τον καιρό, μπορούσαν να επιστρατευτούν μέσα σε λίγες ώρες, γιατί κάθε στρατιώτης κρατούσε ρουχισμό και όπλο σπίτι του, ακόμα κι οι καβαλάρηδες είχε καθένας τ' άλογο κοντά του.

Ο Σωκράτης φόρεσε τη στρατιωτική χλαμύδα του, ρούχο χοντρό που άφηνε δεξιόν ώμο και μπράτσο γυμνό, λεύτερο για να χτυπάη, και ξημερώματα πήγε οπλισμένος στο Λύκειο, όπου οι ταξίαρχοι, με το τριπλό λοφίο και τον κόκκινο μανδύα, χώριζαν τους στρατιώτες κατά φυλή. Από τις κλάσεις των πλούσιων, τους Ιππείς, διάλεξαν καβαλάρηδες, από τους φτωχότερους, που ανήκε κι' ο Σωκράτης, ξεχώρισαν λίγες χιλιάδες οπλίτες κι' από τους απόρους, τους θήτες, επήραν όλους τους χεροδύναμους για κωπηλάτες. Και ξεκίνησαν για τον Πειραιά. Μαζί τους πορεύτηκαν ντόπιοι και ξένοι, πατεράδες συνοδεύοντας τα παιδιά τους, δακρυσμένες γυναίκες με τα μωρά στην αγκαλιά ξεπροβόδιζαν τους άντρες των, κι' οι ξένοι πήγαιναν από κοντά για ν' απολαβαίνουν ένα θέαμα περίεργο και παρδαλό. Μερικοί στρατιώτες ήτανε τυλιγμένοι σε κουρέλια, χλαμύδες που φορούσαν οι παππούδες τους στη μάχη του Μαραθώνα και που λογαριαζόταν τιμή να τις παρουσιάζουν σε κάθε νέο πόλεμο. Άλλοι, ξιπασμένοι, σκεπάζονταν με καινούργιες πολύχρωμες χλαμύδες, που είχαν ψιλοκεντημένες σκηνές από την Ιλιάδα. Μερικοί αντρειωμένοι βάδιζαν αγκαλιαστά με τους νεαρούς ερωμένους των, τρυφερά παιδαρέλια απαρηγόρητα, γιατί ο μεγάλος έφευγε και τ' άφηνε πίσω. Στην πορεία δεν έβλεπες κορίτσια, επειδή αυτά τα κρατούσαν κλεισμένα στο σπίτι, κι' αν αγαπούσε καμιά έναν από τους πολεμιστές, δεν της απόμενε παρά να κλαίη κρυφά και να καρτερά να της γυρίση γερός. Μόνο κάμποσες εταίρες ακολουθούσαν παραλήδες ιππείς και μπορούσες να τις αναγνωρίσεις από τα ξεβαμμένα ξανθά μαλλιά τους και τα χρυσά πέδιλα, που τύπωναν από κάτω, στη σκόνη, τη φράση : «Ακολουθά με». Έτσι πορεύτηκε δίχως τάξη τούτο το πολύμορφο ανθρωπολόι, ώσπου να φτάση στο λιμάνι. Εκεί χωρίστηκαν. Οι λίγοι καβαλάρηδες μπήκαν σ' ειδικά πλοία για τη μεταφορά ιππικού, οι θήτες στρώθηκαν στα θρανία με τα κουπιά, κι' οι οπλίτες κάθησαν στο κατάστρωμα. Ο ταξίαρχος του Σωκράτη τότε πήρε παράμερα και του είπε πως ο αρχιστράτηγος Περικλής πρόσταξε να τον ανεβάσουν στη ναυαρχίδα. Τον ήθελε συντροφιά, μαζί με τους φιλοσόφους Αρχέλαο κι' Αναξαγόρα, το μηχανικό Αρτέμωνα και το δραματικό ποιητή Σοφοκλή, που οι Αθηναίοι, από θαυμασμό για το δράμα του «Αντιγόνη», τότε ψήφισαν συστράτηγο του Περικλή.

Αφού φορτώθηκαν τα εφόδια και βολεύτηκε ο στρατός, οι μάντεις ερεύνησαν τα σημεία και, σαν τα ερμήνευσαν ευνοϊκά, σήμαναν οι σάλπιγγες σιωπητήριο, έγιναν οι κανονικές θυσίες, τραγούδησαν τον πολεμικό παιάνα, μοιράστηκε κρασί σ' όλους, έγιναν σπονδές από τα χρυσά κύπελλα των αρχόντων, κι' ύστερα ο Περικλής έδωσε το σήμα να ξεκινήσει ο στόλος, ενώ το πλήθος από την παραλία καμάρωνε τις ψηλόπρυμες τριήρεις, καταστόλιστες, που όρμησαν όλες μαζί να παραβγούν ποια θα φτάσει πρώτη στην Αίγινα, όμοιες με πελώριες σαρανταποδαρούσες. Πίσω τους κίνησαν τα βαριά φορτηγά που αλάργευαν σιγότερα, στρωτά σαν πάπιες.

Ως το Σούνιο προχώρησε ο στόλος με τα κουπιά, μα μόλις φύσηξε τ' απομεσήμερο μπάτης, σήκωσαν τα τετράγωνα πανιά και ξεκουράστηκαν οι κωπηλάτες. Ωστόσο, πριν νυχτώσει, ο Περικλής πρόσταξε να πιάσουν πάλι τα κουπιά, για να προλάβει ν' άράξει στην Άνδρο. Ποτέ τη νύχτα δεν έπλεαν οι στόλοι, παρά σταματούσαν σε μιαν από τις αμέτρητες ναυτικές αγκαλιές, που απαντάς στα ελληνικά παράλια. Πολυκοσμία σε στενό χώρο ανάγκαζε κάθε βράδυ τις τριήρεις, στενόμακρα ταχύτατα πλοία, να πιάνουν τη στεριά, για να μαγειρέψουν και να καλοκοιμηθούν οι 230 άντρες του πληρώματος. Τη δεύτερη μέρα κωπηλάτησαν χωρίς διακοπή « ολοταχώς », με το μονότονο ρυθμό που έδινε στους ερέτες ο αυλητής, κι' άφριζε η θάλασσα γύρω στα πλοία από τα δυνατά χτυπήματα αμέτρητων κουπιών. Ο στόλαρχος βιαζόταν να ζώσει αυθημερόν τη Σάμο, πριν φτάσει ο Περσικός στόλος, που πρόστρεχε να βοηθήσει το μεγάλο νησί, το επαναστατημένο εναντίον της μισητής Αθήνας. Τότε είδε ο Σωκράτης τη μεθοδικότητα, με την οποία είχε ξαπλώσει ο Περικλής το « κράτος της θάλασσας » σ' όλα τα στρατηγικά σημεία της Μεσογείου, είδε τη θαυμάσια αλυσίδα από ναυτικές βάσεις που είχε ιδρύσει και όθι τριήρεις που περιπολούσαν ολοχρονίς το Αιγαίο κι' έφερναν πληροφορίες στο ναύαρχο απ' όλα τα σημεία του ορίζοντα. Τα τελευταία μηνύματα ήταν ανησυχητικά. Η Σάμος έμενε πάντα, μετά την Αθήνα, η μεγαλύτερη ναυτική δύναμη, είχε στόλο καλά γυμνασμένο κι' εξαίρετο πολεμικό ναύσταθμο. Ο βασιλιάς της Περσίας τη χρηματοδοτούσε, κι' ο στόλος του, ενωμένος με το φοινικικό, πλησίαζε το νησί. Η αποστασία του πιο δυνατού συμμάχου και το χρυσάφι της πάμπλουτης Περσίας πρόλεγαν τη διάλυση της Αθηναϊκής θαλασσοκρατορίας. Μόνο μεγίστη τόλμη μπορούσε να σώσει την κατάσταση. Γι' αυτό ο Περικλής πρόσταζε τον αυλητή της ναυαρχίδας που προπορευόταν να παίξει ολοένα ταχύτερους ρυθμούς, για να πλέουν όσο γίνεται πιο γρήγορα τα πολεμικά. Ο Περικλής είχ' εμπιστοσύνη στο ναυτικό του. Τόν Αθηναϊκό στόλο τον αποτελούσαν, από τον κυβερνήτη ως τον τελευταίο κωπηλάτη, μόνον ελεύθεροι πολίτες, που γνώριζαν ότι πολεμάν για την πατρίδα. Τούτο δείχνει και την ανωτερότητα του ελληνικού πολιτισμού απέναντι σ' Αιγυπτίους, Πέρσες, Ρωμαίους, ακόμη και τους Ευρωπαίους, που, ως τα 1500 μ.Χ., μεταχειρίζονταν για κωπηλάτες αποκλειστικά κατάδικους ή σκλάβους. Ετσι κατάφεραν οι Αθηναίοι να βρεθούν το δεύτερο βράδυ στη Σάμο και να την αποκλείσουν. Ο

στόλος της φοβήθηκε να τους χτυπήσει και, περιμένοντας να φανούν τ' Ασιατικά πολεμικά, κλείστηκε στο ναύσταθμο του. Οι Αθηναίοι πολιορκήσαν την πόλη από ξηρά και θάλασσα, όσο νάρθη το μήνυμα πως πλησίαζαν οι Περσοφοίνικες. Τότε ο Περικλής άφησε 40 τριήρεις με το Σοφοκλή για να συνεχίσουν την πολιορκία και ξεκίνησε με τις άλλες να χτυπήσει τον εχθρό. Μα οι Σαμιώτες, μόλις κατάλαβαν πως αδυνάτισε ο Αθηναϊκός στόλος, αιφνιδίασαν το Σοφοκλή, που παραλίγο να τον σκοτώσουν, κι' έλυσαν την πολιορκία. Ήταν αλλόκοτος ο πέμπτος, ο κλασσικός αιώνας. Ναύαρχος της Σάμου ο Μέλισσος, φιλόσοφος αξίας, που το σύγγραμμά του « Περί του όντος » θαυμαζόταν όλη την αρχαιότητα. Υποναύαρχος των Αθηναίων ο Σοφοκλής, ποιητική μεγαλοφυΐα. Δεν υπήρχαν τότε στρατιωτικές σχολές. Πριν γίνη πολιτικός αρχηγός ένας Αθηναίος, έπρεπε να διακριθή στο στρατό και το ναυτικό. Οι συχνοί πόλεμοι τους εκπαιδευαν. Όλοι οι μεγάλοι πολιτικοί στάθηκαν και σπουδαίοι πολέμαρχοι, που ποτέ δε νικήθηκαν, Θεμιστοκλής, Μιλτιάδης, Κίμων, ο ίδιος ο Περικλής, καθώς και ο πατέρας του Ξάνθιππος.

Μόλις αντίκρουσε ο Περικλής τους Περσοφοίνικες, αν και τους βρήκε δυνατότερους, τους επιτέθηκε. Πρώτη φορά στη ζωή του ο Σωκράτης αγνάντευε ναυμαχία από το κατάστρωμα της ναυαρχίδας « Ηγεμόνης ». Παρατήρησε πως πρώτα κατέβασαν οι τριήρεις τα πανιά, για ν' αποκτήσουν ευκινησία στις μανούβρες, και ρίχτηκαν καταπάνω στον εχθρό. Άμα πλησίασαν στα σαράντα μέτρα, οι τοξότες ρίξαν βροχή τα βέλη τους κι' ύστερα μερικές τριήρεις έβαλαν απότομα μέσα τα κουπιά και περνώντας ολοταχώς σύρριζα στα ξένα πολεμικά τους σπάζανε με το γερά μεταλλικό έμβολο τα κουπιά τους, λες και θέριζαν ξερά κλαδιά. Άμα τ' ακινήτησαν, όρμησαν μέσα οι οπλίτες και σκότωσαν το πλήρωμα. Άλλες τριήρεις έπεσαν ανάμεσα στον αντίπαλο και, πιο καλογυμνασμένοι κι' ευκίνητοι ως ήταν οι Αθηναίοι, έκαναν αναστροφή, εμβόλιζαν στα μαλακά πλευρά τα εχθρικά πλοία και τα βούλιαζαν. Πρώτη η «Ηγεμόνη» πέτυχε στα πλάγια τη φοινικική ναυαρχίδα, της άνοιξε μεγάλη τρύπα απ' όπου μπήκαν τα νερά και την καταπόντισε. Πολύτιμο αποδείχτηκε σ' αυτή τη ναυμαχία και το « σιδερένιο χέρι», μια εφεύρεση του Περικλή για να κατακρατά τ' αντίπαλα πλοία. Μετά τη νίκη οι Αθηναίοι μάζεψαν τους ναυαγούς, έθαψαν τους νεκρούς των, που και τα δυό ήταν ιερά καθήκοντα, κι' ύστερα πιασγύρισαν γρήγορα στη Σάμο. Εκεί σκόρπισαν το στόλο του Μέλισσου και πολιορκήσαν στενότερα το νησί. Μπήκε το καλοκαίρι, μα η Σάμος δεν έλεγε να παραδοθή. Αναγκάστηκαν να φέρουν περισσότερο στρατό, για να την κυριέψουν, αλλά ούτε το φθινόπωρο κατάφεραν τίποτα. Ο στρατός άρχισε να βαριέται τη μακρόχρονη πολιορκία κι' ήθελε να φύγει. Ο Σοφοκλής, με τη γοητεία που ασκούσε σ' όλους και τη μάγο λαλιά του, βοήθαγε τον Περικλή να δαμάζει την κατάσταση. Αυτός πρότεινε να χωριστή το στράτευμα σε οχτώ τμήματα και κάθε μέρα ένα τμήμα να τραβιέται από τον αγώνα και να γλεντά, είτε με τις εταίρες, που ήρθαν επίτηδες από την Αθήνα, είτε με τα ζάρια, που τα εφεύρε τα χρόνια της πολιορκίας της Τροίας ο βασιλιάς του Ναυπλίου

Παλαμήδης, για να συγκρατήσει εκεί το στρατό των Αχαιών, τότε.

Μα, σαν μπήκε ο Νοέμβρης κι' ήρθε εποχή να σοδιαστούν οι ελιές, τόσο μεράκι έπιασε τους οπλίτες να γυρίσουν πίσω (το λάδι ήταν το κυριότερο εισόδημα τους), ώστε παρουσιάστηκαν στον Αρχιστράτηγο και του ζήτησαν επίμονα να επιτεθούν, για να πάρουν αμέσως τη Σάμο, με οποιαδήποτε θυσία. Ο Περικλής αρνήθηκε, γιατί θεωρούσε τον Αθηναίο πολίτη πολύ ακριβό υλικό, που δεν έπρεπε να σπαταλιέται. Ήτανε δραστήριος αρχηγός μα και προνοητικός, τίποτα δεν τολμούσε δίχως σωφροσύνη. Ωστόσο η άρνηση του να κάνει γενική επίθεση έφερε μεγάλο αναβρασμό. Τότε ο Περικλής μίλησε πρώτα με τους ταξίαρχους κι' ύστερα φώναξε τους φίλους του στη ναυαρχίδα ν' ακούση και τη δική τους γνώμη. Πίσω στην πρύμη έστησαν μια σκιάδα κι' εκεί μαζεύτηκαν ο Σοφοκλής, ο Αναξαγόρας, ο Αρχέλαος, ο Αρτέμων και ο Σωκράτης. Τη συζήτηση την άνοιξε ο Αναξαγόρας, όχι μόνο σαν πιο γέρος, μα γιατί δεν του απόλειπε το θάρρος να μιλά ξάστερα στον Περικλή, παλιό μαθητή του :

—« Εσύ φταις, του είπε, για τις δυσκολίες που τραβάς, και θα τραβήξης κι' άλλες χειρότερες, αν δεν αλλάξεις πολιτική. Φαντάζεσαι πως η Αθήνα μονάχη της θα καταφέρει ποτέ να υποτάξη όλους τους Έλληνες και να τους ένωση, θέλοντας και μη ; »

—« Ίσως όχι, του αποκρίθηκε ο Περικλής, γιατί πάντα μικροσυμφέροντα αντιμάχονται το γενικό καλό. Κάθε φορά που παρακίνησα όλους τους Έλληνες να συμμαχήσουμε, πάντοτε υποπτεύτηκαν πως το προσπάθησα από πλεονεξία. Μά το όνειρο της Ομόνοιας είναι τόσο λαμπρό, που θα δοκιμάσω να το πετύχω με κάθε τρόπο ».

Ο Αναξαγόρας εξακολούθησε : — «Οι σύμμαχες πόλεις, μετά το τσάκισμα των Περσών, εμπιστεύτηκαν στην Αθήνα την αρχηγία. Όμως η ανθρώπινη λύσσα για ολοένα περισσότερη δύναμη έσπρωξ' εσάς τους Αθηναίους, μικρούς και μεγάλους, μέσα σε λίγα χρόνια να ξεχάσετε το ιδανικό που έσωσε την Ελλάδα, θέλω να πω τη λευτεριά, και καταντήσατε την πόλη σας τυραννική. την αρχική συμμαχία που ήταν ζευγάρωμα από ελεύθερες πόλεις, τη μεταβάλατε σε μάζεμα από υποταχτικούς, που δε σας αγαπάνε πια. Αύριο θα σας μισήσουν. Κάλεσε αμέσως, Περικλή, τους Σαμιώτες και κλείσε μαζί τους ειρήνη. Ετσι θα ικανοποίησης και το στρατό ».

Ο Περικλής εξήγησε πως αυτό ήταν αδύνατο, επειδή έπρεπε να χτυπιέται στη γένεση της κάθε ανταρσία, για παράδειγμα. Συνθηκολόγηση θα σήμαινε αδυναμία.

—« Μια πόλη, πρόσθεσε, τότε είναι δυνατή, όταν αποδέχεται κάθε κίνδυνο αντί να τον φοβάται».

Ο Σωκράτης θέλησε να βοηθήση τον Αναξαγόρα.

—« Ευτυχισμένες, είπε, είν' οι πόλεις που ζουν με ειρήνη όσο μπορούν

πιο πολύ. Τα χρήματα που πληθαίνουν τον καιρό της ησυχίας, ξοδεύονται στον πόλεμο γι' ανόητους σκοπούς ».

Σα νεώτερο, ο Περικλής τον αντίσκοψε απότομα :

—« Υποστηρίζεις πως πρέπει να βαστώ ειρήνη κι' όταν αδικούν την πόλη μας ; »

—« Όχι βέβαια, απάντησε ήρεμα ο Σωκράτης, αλλά κι' εμείς δεν είναι σωστό να δίνουμε αφορμές για παράπονα. Δύσκολα βρίσκει κανείς συμμάχους στην αδικία ».

Είπε κι' ο Αρχέλαος τη γνώμη του : — « Καλύτερα να κρατάς τους φίλους κάτω από την κυριαρχία σου με καλοσύνη παρά με τη δύναμη ».

— « την πολιτική που κατακρίνετε, πρόφερε ο Ολύμπιος, τη βρήκα από τους παλιούς, το Σόλωνα, το Θεμιστοκλή, τον Κίωνα, ονόματα που δεν μπορείτε να τα προφέρετε στα χαμένα. Και μην ξεχνάτε πως οι σύμμαχοι μας, άλλοι από τεμπελιά, άλλοι από δειλία, εμπιστεύτηκαν τη ναυτική παρασκευή στη δική μας πόλη, προτιμώντας να μας δίνουν χρήματα παρά στρατιώτες. Αυτοί, μόνοι τους, μας έκαναν θαλασσοκράτορες, Η Αθήνα, φίλοι μου, έχει απεριόριστες δυνατότητες τώρα με τους στόλους και το χρήμα της ».

— « Έχει, ναι, αν συγκρατήσης τη δημοκρατία, αντείπε ο Αρχέλαος. Σεις οι πολιτικοί είσαστε μαζί οικοδόμοι και χαλαστές. Πρόσεχε όχι μόνο τι καινούργιο δημιουργείς, αλλά και τι παλιό ξεθεμελιώνεις ».

— « Ξέρω πως είσαι συντηρητικός. Μα τι θέλεις να πής; »

— « Θέλω να πω ότι χάρισες στον αγράμματο λαό τα πανάρχαια δικαιώματα που είχε ο Άρειος Πάγος, Γκρέμισες τους αριστοκράτες, τους φορτωμένους «Αρετή », αυτό το εξαίσιο μίγμα τιμής, περηφάνειας κι' αξιοσύνης, για να βάλεις στη θέση τους μετριότητες. Έκαμες τους Αθηναίους φιλοπόλεμους που ονειρεύονται να κατακτήσουν τον κόσμο. Εσύ που έχεις φρονιμάδα συμάζεψε τους όσο είναι ακόμα καιρός, αρχίζοντας με μιαν ειρήνη με τη Σάμο ».

Σαν είδε ο Περικλής πως κανένας από τους φιλοσόφους δε συμφωνούσε με την αυτοκρατορική πολιτική του, στράφηκε προς το Σοφοκλή. Μα αυτός είχ' αλλού το νου του. Κάτι έγραφε σε περγαμνή.

— « Ε ποιητή, του φώναξε, τι κάνεις εκεί; Μιλάμε για «πουδαία ζητήματα και συ δεν προσέχεις ; »

Χωρίς να σηκώσει το κεφάλι του ο Σοφοκλής απάντησε : — « Γράφω στίχους για τη νέα τραγωδία, μου, τις « Τραχίνιες ».

— « Θέλω τη γνώμη σου για τον τελειωμό της πολιορκίας. Αφησε τώρα τους στίχους. »

Όλοι τους γύρισαν και κοίταξαν το Σοφοκλή. Ήταν ένας απ' τους

ωραιότερους άνδρες της εποχής του, τόσο καλοφτιασμένος, ώστε αυτόν διάλεξαν οι άρχοντες, δεκαεξάχρονο αγόρι, για να χορέψη γυμνό τα « επινίκια » γύρω από το τρόπαιο της ναυμαχίας της Σαλαμίνας. Είχε θαυμάσιο πρόσωπο, πλαισιωμένο με πλούσια ψαρά μαλλιά, και φωνή γεμάτη μουσικότητα.

— « Άκουσε, Περικλή, απάντησε ο ποιητής, πάνε πολλοί μήνες άφ' ότου μ' έβγαλες από την ποίηση και μ' έβαλες να γυμνάζω ναύτες, να κατεβαίνω στα λιμάνια για ν' αρματώνω τριήρεις. Μ' έφερες εδώ να χάνω τον καιρό μου.. »

Ο Περικλής τον αντίσκοψε χαμογελώντας :

— « Όχι, Σοφοκλή, ούτε εδώ χάνεις τον καιρό σου». Σε είδα, πρωί - πρωί, να χαϊδεύεις το παιδί που μας κερνά κρασί, τον Έλλα. Είμ' αναγκασμένος να σου συστήσω να τον αφήσης ήσυχο ».

Ο Σοφοκλής απάντησε με στίχους παρμένους από τα έργα του :

— « Ποιος μπορεί να σβήση εκείνο που κιόλας πράχθηκε ;

Η ψυχή μου λαχταρούσε να μη μένη άδειο το κρεβάτι μου ».

Ο Ολύμπιος σοβαρεύτηκε :

— « Μην ξεχνάς, Σοφοκλή, πως οι στρατηγοί πρέπει ναχουν χέρια κι' αισθήματα καθαρά. Άφησε το παιδί όσο είμαστε σε πόλεμο ».

Πάλι με στίχους αποκρίθηκε ο ποιητής, στίχους παρμένους από το περίφημο χορικό της Αντιγόνης, το « Έρωσ ανίκατε μάχαν » ;

— Έρωτ' ακαταμάχητε, Εσύ που φωλιάζεις Στων κοριτσιών τα μάγουλα, Εσύ που αιχμαλωτίζεις Ως κι' άντρες δυνατούς, Πού στις καλύβες μπαίνεις Και θάλασσες διαβαίνεις, Εσύ πούσαι το λούλουδο Ζωής τυραννισμένης, Εσύ που ξετρελαίνεις Εκείνον που κρατάς !

Ο Περικλής κατάλαβε πως ο υπαρχηγός του δεν είχε κέφι για σοβαρή δουλειά :

— « Γέρασες, του είπε, κι' όμως ακόμα παιδιαρίζεις ».

— « Τα χρόνια περνάν, αποκρίθηκε ο Σοφοκλής, χωρίς να με προσέχουν. Αν νιώθω πάντα νέος, δε φταίω εγώ, παρά ο χρόνος που δε μ' αγγίζει».

Έρθε τότε η σειρά να ρωτήσει ο Περικλής το μηχανικό Αρτέμωνα. Τούτος ήταν κοντολαίμης και κουτσός, ένας από τους απίθανους εκείνους τύπους που φανερώνονταν την αρχαιότητα, γεωμέτρης, μηχανολόγος, μαθηματικές κι' υδραυλικός. Αυτός έσιαξε τα βαρούλκα για ν' ανεβάζουν τα βαριά μάρμαρα ψηλά στον Παρθενώνα. Ήτανε λιχούδης κι' υλιστής, πίστευε στη δύναμη του παρά και συχνά ανέφερε το γνωμικό του Θέογνι: « Για τους σημερινούς ανθρώπους μόνη αρετή είν' ο πλούτος. Με το χρήμα γίνεται εύκολα ο πλούσιος ακόμα κι' ευγενής »*.

**Το γνωμικό αυτό, είπωμένο το 540 π.Χ., δείχνει πως η ανθρώπινη φύση δεν άλλαξε.*

Ο Αρτέμωνας δικαιολόγησε την πολιτική του Περικλή κι' είπε πως οι φιλόσοφοι δεν καταλαβαίνουν με τι τρόπο μπορούν να διοικηθούν οι λαοί.

— « Εγώ, Περικλή, εξακολούθησε, θα σου δώσω τη λύση πως να νικήσης, γιατί πρέπει να νικήσης και να τιμωρήσης τη Σάμο. Θα σου κάνω τέτοια πολιορκητικά μηχανήματα, που θα πάρης την πόλη δίχως να χάσης ανθρώπους. Ορίστε και τα σχέδια μου ».

Είπε κι' έδειξε μονάχα στον αρχιστράτηγο, λες και περιφρονούσε τους άλλους, τρεις κερωμένες πλάκες, που πάνω τους είχε κάτι εικονισμένο με κοντύλι :

— « Τούτο είναι μηχανή για να βροντά τα τείχη. Αυτό εδώ είναι σκέπαστρο, για να προστατεύη τους οπλίτες από τα βέλη όταν πλησιάζουν τα οχυρώματα, κι αυτές είναι μηχανές για να τους ανεβάζουν ως τις επάλξεις, χωρίς να κινδυνεύουν σκαρφαλώνοντας με σκάλες. Τι τους μάζεψες τόσους φλύαρους κοντά σου : Ο κόσμος χρειάζεται μηχανήματα για κάθε του ανάγκη κι' όχι αερολογίες. Με τις μηχανές ο άνθρωπος μπορεί ν' ανεβή στόν ουρανό, ενώ με τους φιλοσόφους θα καταντήση ζητιάνος. Δώσε μου, αρχηγέ, τα μέσα να σιάξω τούτα τα μηχανήματα κι' η Σάμος θα πέση στα χέρια σου πριν περάση μήνας ».

Ο Περικλής χάρηκε να γλυτώση από τις δυσκολίες που τότε βασάνιζαν και πήρε την απόφαση του :

— « Τι χρειαζέσαι; Λέγε ! Θα σου τα δώσω ».

— « Μονάχα ξυλεία. Κόψε μου από δω γύρω 500 ελιές πούναι σκληρόκορμες. Τίποτ' άλλο ».

Ο Περικλής δίστασε :

— « Δεν μπορώ να κόψω ελιές. Οι δημοκρατικοί της Σάμου, που θ' αναλάβουν την εξουσία μετά τη νίκη μας, δεν πρέπει νάχουν αίτια για παράπονα. Η ελιά είναι χρυσάφι».

— « Τότε κόψε μου πεύκα ».

— « Σύμφωναι », αποκρίθηκε ο Περικλής και σηκώθηκε να φύγη.

— «Ε στρατηγέ, που πας, του φώναξε ο λιχούδης μηχανικός, βλέπω και μας κουβαλάν τα φαγητά ».

Εκείνος δεν είπε τίποτα. την απάντηση την έδωσ' ο Αναξαγόρας :

— « Κάθε που φεύγει πολεμικό για τον Πειραιά, κάθεσαι και γράφει γράμμα στην αγαπημένη του Ασπασία . . . »

Εν' απόγευμα παρακολουθούσε από τη σκιάδα της ναυαρχίδας ο Περικλής με τη συντροφιά του τα πολεμικά έργα, που ο Αρτέμωνας είχε βάλει κιόλας σ'

ενέργεια. Τα σκέπαστρα του βοήθησαν τους οπλίτες να πλησιάζουν τα τείχη και με υπονόμους να τα ραγίζουν. Τις σκισμάδες που πετύχαιναν έτσι τις βροντούσαν οι χτυπομηχανές του και κόντευαν να τα γκρεμίσουν. Ήτανε φανερό από μακριά η ταραχή των Σαμιωτών που τρέχανε, άντρες και γυναίκες, πέρα δώθε, να επισκευάζουν τις ζημιές. Μα η ώρα είχε σημάνει. Μεγάλη και περήφανη πόλη έβλεπε κατατρομαγμένη να πλησιάζει η στιγμή που θα παραδινόταν, γιατί στην αρχαιότητα, ήττα σήμαινε, αν όχι θάνατο, μαύρη σκλαβιά. Γριές και γέροντες έμπαιναν στο ναό της Ήρας να προσευχηθούν, και λιτανείες, με το ιερό ξόανο της θεάς, γοργοπόδιζαν όπου κίντυνος, με την ελπίδα πως η Μεγαλοδύναμη θα δεχόταν να τους συντρέξει. Στη Σάμο είχε γεννηθεί η θεά Ήρα, εδώ, κάτω από μια λυγαριά, είχε πρωτοζευγαρώσει με το Δία. Ο πελώριος ναός της δέσποζε στην πεδιάδα με τις 140 κολώνες και τα κοπάδια παγωνιών. Ήτανε ναός ονομαστός για τα πλούτη του. Στο οπισθόδομο φυλάγονταν οι θησαυροί πολλών βασιλιάδων εκείνης της εποχής και οι ιερείς της Ήρας ήξεραν να εκμεταλλεύονται το χρήμα δανείζοντας το με βαρύ τόκο σε ναυτικές κι' εμπορικές επιχειρήσεις. Αυτό το ιερό στάθηκε η πρώτη Τράπεζα του κόσμου.

Από την άλλη πλευρά τ' Αθηναϊκό στρατόπεδο δούλευε σαν σε πανηγύρι. Παντού ξεχώριζες τον Αρτέμωνα, που εννοούσε να διευθύνη μόνος του τα πάντα. Οι οπλίτες, βλέποντας να μεταφέρεται ο κουτσός μηχανικός μέρα - νύχτα με φορείο, του βγάλανε το παρατσούκλι «περιφόρητος». Καθώς ήτανε φοβιτσιάρης, είχε δίπλα του υπηρέτες για να βαστάν ασπίδες πάνω απ' το κεφάλι του. Μολαταύτα, χάρη σ' αυτόν, τέλειωνε πολιορκία, που πριν έδειχνε πως θα πήγαινε σε μάκρος. Και δές. Φάνηκε ν' ανοίγει η κεντρική πύλη της Σάμου, να προβάλλουν κήρυκες με λευκή σημαία και πίσω τους ν' ακολουθά πρεσβεία γερόντων.

— « Καλά τα κατάφερε ο Αρτέμοντας, είπε ο Περικλής. Έρχονται για συνθηκολόγηση. Σοφοκλή, βλέπεις μπροστά τον αντίζηλο σου Μέλισσο, αυτόν που κόντευε να σε βουλιάξει ; »

Πραγματικά, συνθηκολόγηση ζητούσε η Σάμος. Ο Περικλής είχε, κάμποσες μέρες τώρα, ετοιμάσει τους όρους για την ειρήνη. Ήταν εξαιρετικά μαλακοί. Το νησί θα παράδινε το στόλο του και τους αριστοκράτες για ομήρους, θα πλήρωνε αποζημίωση, κι' οι ευνοούμενοι της Αθήνας, οι δημοκρατικοί, θάπαιρναν την κυβέρνηση στα χέρια τους. Κανέναν δεν ήθελε να θανάτωσε ο Περικλής, κανέναν δε θα σκλάβωνε. Ο Μέλισσος δεν έλπιζε τόσο καλοσύνεμα κι' αποδέχτηκε αμέσως τους όρους. Μέσα σε λίγη ώρα υπογράψαν τη συνθήκη και δόθηκε διαταγή ν' ανοιχτούν οι πόρτες της Σάμου και να μπει μέσα ο στρατός, χωρίς να πειράξει τίποτα. Τέλος ο Περικλής στράφηκε προς το Σαμιώτη φιλόσοφο κι' είπε :

— « Τώρα που τελειώσαμε τη συμφωνία, θα ήθελα να μού εξηγούσες το βιβλίο σου « Περί του όντος ». Άκουσα πολλά για σένα κι' επιθυμώ να μου πης

με λίγα λόγια τη θεωρία σου ».

Ο Μέλισσος, μεγαλόσωμος, μέτωπο διανοούμενου, μάτια γαλανά, άρχισε με νεανικές χειρονομίες να ζηγά πως εννοούσε τη γέννηση του κόσμου και τι ήταν το «Ον », που δεν έχει μήτ' αρχή μήτε τέλος. Απόσωσε τη θεωρία του με τη βεβαίωση, πως όλα τούτα τα είχε διδαχτή από το δάσκαλο του Παρμενίδη.

— « Τον Παρμενίδη, είπ' ο αρχιστράτηγος, τον άκουσα, σαν ήρθε γέροντας στην Αθήνα να δη τις εορτές των Παναθηναίων. Κάθισε στο σπίτι του φίλου μου Πυθόδωρου και κει, στα περιβόλια του Έξω Κεραμεικού, τον άκουσα να βγάξη πάγκαλους λόγους. Ήσουν και συ μαζί μου, Σωκράτη, θυμάσαι ;»

— « Και βέβαια θυμάμαι. Όταν έφυγε από κοντά μας ο Παρμενίδης, έλεγα πως είχε ψηλώσει ο νους μου ».

Ύστερα ο Περικλής στράφηκε προς τον Αναξαγόρα, που κάτεχε όλες τις γνώσεις της εποχής του, και ρώτησε τη γνώμη του για τη θεωρία του Μέλισσου.

— « Συμφωνώ μαζί του, αποκρίθηκε ο σοφός, πως είν' αδύνατη δημιουργία και καταστροφή της ύλης. Τίποτα δε χάνεται στο Σύμπαν. Η φύση δεν ξέρει εξαφάνιση, μόνο μεταμόρφωση γνωρίζει. Ωστόσο δεν παραδέχομαι, σαν το Μέλισσο, πως η ύλη κινήθηκε μόνη της. Πρέπει να βρούμε εξήγηση για την κίνηση της άμορφης μάζας. Ένα χάος ήτανε πριν το Σύμπαν, όσο νάρθη ο «Νους » να του δώση κίνηση και σκοπό. Αυτός το διακόσμησε ».

Ο Σαμιώτης σοφός χαμογέλασε και ρώτησε τον Αναξαγόρα :

— « Ώστε πιστεύεις πως υπάρχει θεός ; »

— « Όχι βέβαια, αποκρίθηκε κείνος. Οι θεοί είναι πλάσματα της φαντασίας των αδύνατων ανθρώπων. Αναλογούν στη μόρφωση των πιστών, που όσο ανεβαίνουν πνευματικά, τόσο αλλάζουν τους θεούς των στο καλύτερο. Αυτό που ονομάζω εγώ « Νου » είναι κάτι άυλο κι' ακίνητο, μα που δονεί τα πάντα. Δεν είναι θεός, ούτ' ενδιαφέρεται για τις τύχες των ανθρώπων. Και δε φαντάζομαι κανέναν σας να πιστεύη πως οι θεοί του Ολύμπου ορίζουν τον κόσμο ». Ο Σωκράτης έκαμε μια διακοπή : — « Κατά τη γνώμη σου, Αναξαγόρα, ο Νους είναι ένα με την ύλη ; »

— « Ναι. Δε διάβασες, Σωκράτη, τα βιβλία του Ηράκλειτου, που τα εξηγούν όλ' αυτά με ακρίβεια ; »

— «Τα διάβασα, έκανε ο Σωκράτης, μα δεν επείστηκα. Και ξέρεις γιατί; Επειδή ο άνθρωπος έχει ψυχή. Δε χωράει το μυαλό μου, πως είναι δυνατό τέτοιο αιθέριο πράμα σαν την ψυχή να γίνεται από λάσπη. Ολόκληρη την Πλάση αν τη στύψεις, δε θα μπορούσε να βγάλη ούτε μια σκέψη. Η ψυχή αποτελεί ενέργεια άλλης, θεϊκής κατηγορίας, αθάνατης ».

Γύρω από τους φιλόσοφους άρχισαν να μαζεύονται ταξίαρχοι και σκληρόκαρδοι πολέμαρχοι, που απορούσαν, αφού τέλειωσε η συνθήκη, τι μπορούσε ακόμη να συζητά ο αρχηγός τους. Κι' όταν άκουσαν πως μιλούσε με

τον εχθρό Μέλισσο για το Όν και την Ψυχή, έμειναν μ' ανοιχτό το στόμα. Μήπως λίγες ώρες πριν δε σκοτώνονταν με λύσσα Αθηναίοι και Σαμιώτες; Ετοιμαζόταν ο Αναξαγόρας ν' ανταπαντήσει στο Σωκράτη μα κείνη τη στιγμή ένας λοχαγός πρόστρεξε στον Περικλή και, πριν φθάση κοντά του, φώναξε :

—«Στρατηγέ, ο αρχιερέας Διοπείθης ετοιμάζεται να σφάξει 40 νέους Σαμιώτες, θυσία στο Δία. Δεν έδωσες διαταγή να μη σκοτώσουν κανένα ; Έλα να τους σώσης ».

Ο Περικλής τινάχτηκε πάνω κι' ακολούθησε το λοχαγό. Πίσω του κίνησαν οι άλλοι. Καθώς βάδιζαν, ο Αρχέλαος έπιασε το Σωκράτη απ' το χέρι και τον συμβούλεψε :

— « Αφού πιστεύεις στην αθανασία της ψυχής, είν' ευκαιρία, μια και βρίσκεσαι στη Σάμο, ν' αγοράσης από κανένα μαθητή του Πυθαγόρα τα βιβλία του. Εγώ πολύ ωφελήθηκα από τη σοφία του Πυθαγόρα ».

Ο λοχαγός οδήγησε τον Αρχηγό του κοντά στο Ναό της Ήρας, σε μια πλατεία με το μνημείο των « πιστών εραστών » Λεοντύχου και Ροδίνης, που αυτοκτόνησαν για να μη χωρίσουν ποτέ, κει που τα έρωτεμένα ζευγάρια του νησιού προσεύχονταν να εκπληρωθούν οι πόθοι τους. Είδαν πραγματικά τον αρχιερέα να ετοιμάζει θυσία. Αυτός ο Διοπείθης ήτανε φανατικός χρησμολόγος του Δία. Από παιδί είχε το αριστερό χέρι του παραλυμένο, μα βολευόταν να σφάξει με το δεξί. Όταν τον πρόσταξε αυστηρά ο Περικλής ν' αφήση ελεύθερους τους νέους, ο Διοπείθης αποκρίθηκε πως είχ' εντολή του Θεού να κάμη τη θυσία και κατάκρινε την πραότητα του Περικλή για τους νικημένους.

Ο Αρχηγός έδωσε μεγάλωψυχη απάντηση :

— « Έτσι πρέπει να φέρεται ο νικητής, για να κάνη φίλο τον πριν εχθρό. Εσύ, Διοπείθη, κατάντησες το μεγάλο Δία τοκογλύφο, που ζητά κέρδος από κάθε ανθρώπινη πράξη ».

Ο Διοπείθης με έκφραση μίσους έδειξε τον Αναξαγόρα :

— « Αυτός ο ξένος σ' έμαθε να μην υπακούς στη θέληση των Θεών ; »

Ο Περικλής δεν απάντησε, παρά έδωσε διαταγή να ελευθερωθούν αμέσως οι 40 νέοι και γύρισε την πλάτη στο φανατικό ιερέα.

Ο Διοπείθης μουρμούρισε τότε, μέσα στα γένηια του, αρκετά δυνατά όμως για να τον ακούσουν οι διπλανοί του :

— «Έννοια σου, Περικλή, θα τα ξαναπούμε οι δύο μας. . . »

V

Ο λαός των Αθηνών, σαν είδε να γυρίζει ο Περικλής νικητής, σέρνοντας πίσω του αιχμάλωτα όλα τα Σαμιώτικα πολεμικά, που η πλήρη τους είχε σχήμα μύτης κάπρου, τον υποδέχτηκε με ξέφρενη χαρά. Καί τούτο τ' ομαδικό παραλήρημα φανέρωνε την τρομάρα που ένιωσαν οι Αθηναίοι, όταν επαναστάτησε η Σάμος και κιντύνεψε η θαλασσοκρατορία τους. Από το νησί κουβάλησε ο Σωκράτης δυό λαγήνια γεμάτα παπύρους του Πυθαγόρα, που κάποιος βολικός συγγενής του δέχτηκε να του τα πουλήσει. Επειδή δεν είχε χρήματα ο φιλόσοφος, ζήτησε δανεικά από τον Περικλή, που αμέσως έστειλε να τ' αγοράσει για δικό του λογαριασμό και του τα χάρισε. Μήνες έκανε να τα διαβάσει ο Σωκράτης κι' όσο προχωρούσε τόσο τον συνέπαιρνε το μεγαλείο της κοσμοθεωρίας του Πυθαγόρα. Το μαθηματικό μέρος από τη διδαχή του, όσο σπουδαίο κι' αν ήταν, τον άφησε αδιάφορο.

Ο Πυθαγόρας γεννήθηκε από βασιλικό σόι το 750 π.Χ. (σύγχρονος του Βούδδα και του Κομφούκιου). Σαν έγιν' άντρας, πήγε με συστατικό του τύραννου της Σάμου Πολυκράτη στο Φαραώ Άμασι κι' έτσι κατάφερε να γίνει δεκτός στο ανώτατο ιερατείο της Μέμφιδας. Εκεί έμαθε πολλά, ώσπου τον έπιασε αιχμάλωτος ο Ναβουχοδονόσωρ και τον έκλεισε φυλακή στη Βαβυλώνα μαζί με τον Εβραίο προφήτη Δανιήλ. Όταν ελευθερώθηκε, σπούδασε αστρονομία στη Χαλδαία κι' ύστερα, γεμάτος γνώσεις, γύρισε στη Σάμο.

Μιά μέρα, καθώς περνούσε έξω από ένα σιδεράδικο, άκουσε να χτυπάν τρεις γύφτοι πυρωμένο σίδερο. Τους ήχους που προξενούσαν τα χτυπήματα τους βρήκε αρμονικούς. Συλλογίστηκε πως κάποια αναλογία θα υπήρχε στα βάρη των σφυριών. Τα ζύγιασε κι' είδε πραγματικά νάχουν μαθηματική σχέση 4 προς 3 προς 2. Φαντάστηκε πως το χαοτικό πλήθος των τόνων μπορεί να δώσει μουσική αρμονία μόνον αν ακολουθήσει μαθηματικές αναλογίες. Για ν' αποδείξει αυτήν την υπόθεση του, πήρε μια χορδή και με ξύλινο υποστήριγμα τη διαίρεσε σε 2 μέρη, το ένα διπλό από τ' άλλο. Ο ήχος που έβγαζε κάθε τμήμα της χορδής αποτελούσε « οκτάβα ». Όταν χώριζε τη χορδή σ' αναλογία 2 προς 3 άκουγε « πέμπτη », κι' αν τη χώριζε σ' αναλογία 3 προς 4 άκουγε « τετάρτη ». Έτσι ανακάλυψε την αριθμητική εξήγηση της μουσικής, που τη θεωρούσαν ως τότε οι άνθρωποι κάτι φευγαλέο κι' ασύλληπτο. Μόλις απόδειξε πως η αρμονία των τόνων ακολουθεί κανόνες μαθηματικούς, ερεύνησε τ' άστρα και βεβαιώθηκε πως δεν είναι αλήτες που πηγαίνουν όπου τύχη, παρά ακολουθούν κι' αυτά νόμους μαθηματικούς, απαράβατους. Πίστεψε τότε πως ο κόσμος είναι συνδυασμός αρμονικών αριθμών, που εξελίσσεται με ατράνταχτη λογική, μα που δεν κατέχουν οι ανίδεοι θνητοί το κλειδί της. Αναζήτησε να βρή αυτό το κλειδί, την « αρχή των πάντων », και δοκίμασε να παραστήσει την ενότητα της φύσης μ' έναν αλγεβρικό τύπο, όπως έκανέ ύστερα από 2.500 χρόνια άλλος

μεγάλος μαθηματικός, ο Αϊνστάιν. Είπε πως ο « ουρανός μελωδεί » και πρώτος αυτός ονόμασε το Σύμπαν « Κόσμο », που αρχαία ελληνικά σήμαινε : στολίδι. Νόμισε πως είχε ανακαλύψει το μεγάλο μυστικό του Θεού, ένα αιώνιο Πνεύμα μαθηματικό, αφανέρωτο στις αισθήσεις. Πίστεψε πως κι' η ψυχή είν' αρμονία αριθμών, που συντελείται στη γη με τις καλές πράξεις.

Ο Σωκράτης, ύστερ' από μήνες μελέτη, αφού έμαθε κι' έκρινε, κατάλαβε πως δεν του ταίριαζε ο υλισμός του Πυθαγόρα. Δεν μπόρεσε να χωνέψει πως ο Θεός είναι « Μονάδα ». Μολονότι θαμπώθηκε στην αρχή από το μεγαλείο του μαθηματικού παραλογισμού του Σαμιώτη σοφού, ύστερα δεν κράτησε απ' αυτόν παρά την προσταγή να γυμνάζεται καθημερινά για να καλυτερεύη. Να δημιουργήσει μια σιδερένια, σχεδόν απάνθρωπη, θέληση. Να γίνη δυνατός, δυνατότερος κι' από το Μεγάλο Βασιλιά, κυριαρχώντας τον εσωτερικό του κόσμο. Έτσι άρχισε μια σκληρή άσκηση, που βάσταζε καιρό. Ζούσε τώρα πραγματικά σαν ερημίτης, με μοναδική χαρά το να δοκιμάζει την αντοχή του. Γυναίκες, φαγοπότι, χρήμα, όλα τα περιφρόνησε. Όσο απόφευγε να εκτέλεση αυτό που τον έσπρωχναν οι επιθυμίες του να κάνει, τόσο δυνάμωνε τη θέληση του και δάμαζε όλους τους αχαλίνωτους πόθους της θνητής του φύσης. Ερημίτης, για να σταθή άξιος στη μεγάλη αποστολή που σκόπευε ν' αναλάβη, έκανε αδιάκοπα διάλογο με την ψυχή του, προσπαθώντας να της κοινωνήσει την ιδέα του Θεού. Κι' αφού δεν άκουγε το Δαιμόνιο να τον εμποδίζει σ' αυτόν το νέο δρόμο, επέμενε όσο να φτάσει τα τελευταία όρια της αντοχής του.

Απομονωμένος, σαν σε απαραβίαστο φρούριο, μέσα στη βαθειά πίστη για την αποστολή του, τόλμησε να ξεπεράσει τον εαυτό του, για να ετοιμάσει το άτομο που θα ένωνε τα περασμένα με τις ερχόμενες γενεές — να ετοιμάσει το μελλοντικό Σωκράτη.

Ο Κρίτων, παιδικός φίλος του Σωκράτη, μη βλέποντας τον για πολλές εβδομάδες ούτε στην αγορά ούτε στα γυμναστήρια, ανησύχησε και πήγε στο πλιθόχτιστο πατρικό του σπίτι. Η αταξία που αντίκρυσε μπαίνοντας στον προθάλαμο ήτανε μεγάλη. Οι τοίχοι γεμάτοι αράχνες στις γωνιές. Σκόνη σκέπαζε τα λιγοστά έπιπλα και στο χωματένιο πάτωμα κείτονταν πεταμένα σκουπίδια. Καθώς προχώρησε στο υπνοδωμάτιο, είδε το Σωκράτη να κάθεται ακίνητος μπροστά στο ανοιχτό παράθυρο, και μολονότι βασίλευε κι' εδώ ακαταστασία, τούτη η κάμαρα, η φτωχική, ανάδινε ένα παράξενο άρωμα γαλήνης κι' ευδαιμονίας. Πλησίασε το φιλόσοφο, μα κείνος δεν ένιωσε την παρουσία του. Ανάβλεπε, πέρα, μακριά, προς το γαλάζιο βουνό της Πεντέλης.

— « Σωκράτη . . . », κάλεσε ο Κρίτων σιγαλά. Δεν έλαβε απάντηση. Ο φίλος του έμοιαζε να ονειρεύεται ξύπνιος. Το σφιχτά κλειστό στόμα και τα βαθουλωμένα μάτια φανέρωναν πως είχε συγκεντρωθή ολότελα στον εαυτό του, βασανισμένος από κάποιαν έμμονη σκέψη, που δεν έβρισκε διέξοδο. Τον άγγιξε στον ώμο και τότε ο Σωκράτης στράφηκε και τον κοίταξε. Ο Κρίτων τότε βρήκε πολύ αλλαγμένο· το άσκημο πρόσωπο του είχεν ασκημήνει

περισσότερο, τα μάτια του είχανε χάσει την αναλαμπή τους και το φαρδύ του μέτωπο έδειχνε ρυτίδες. Τα λίγα μαύρα μαλλιά που φύτρωναν πάνω από τ' αφτιά, πέφτοντας πλάγια στα ρηχά μάγουλα, έδειχναν το πρόσωπο ωχροτάτο.

Ο Σωκράτης στήλωσε το βλέμμα του αφηρημένα, χωρίς να βγάλει μιλιά. Η μεγάλη μέσα του σιωπή απλωνότανε γύρω και σκορπούσε ηρεμία.

— « Τι έγινες ; Τι κάνεις ; » ρώτησε ο Κρίτων. Ο φιλόσοφος του χαμογέλασε κι' επειδή γνώριζε την αφοσίωση του, έπιασε το χέρι του κι' ανασηκώθηκε. Κατάλαβε από την έκφραση του Κρίτωνος το σάστισμα που τον κατείχε και γέλασε με κείνο το νεανικό γέλιο που συνήθιζε, γέλιο γεμάτο καλωσύνη.

— « Μη με βλέπης έτσι κουρελή, του είπε, ποτέ δεν ήμουνα καλύτερα. Πιο ευτυχισμένος κι' από βασιλιά ».

— « Μα τι κάνεις ; »

— « Γυμνάζομαι ».

— « Καθιστός κι' ακίνητος ; »

— « Ναι. Όπως εσύ, που ήσουν αθλητής, γύμναζες το σώμα σου πριν από τους αγώνες, έκανες αυστηρή δίαιτα και δεν ξενυχτούσες, έτσι κι' εγώ γυμνάζω την ψυχή μου ».

— « Για ν' αγωνιστής εναντίον τίνος ; »

— « Ενός μεγάλου θεριού, του εαυτού μου ».

— « Δε σε καταλαβαίνω... »

Από μικρός δεν κατάφερνε να τον καταλάβει. Μαζί πήγανε στον ίδιο δάσκαλο της γειτονίας, μ' όλο που ο Κρίτων ήτανε γιος πλούσιου γαιοκτήμονα κι' ο άλλος φτωχούλης. Ο Σωκράτης από παιδί μάθαινε εύκολα, όχι μόνο στο σχολειό, μα και τριγυρνώντας δίπλα στους μεγάλους. Τραβούσε πάντα μαζί του τον Κρίωνα και, μετά τη συζήτηση που ακούγανε, μαστόρευε κριτική, που έκανε τον άλλον ν' απορή για την οξύτητα του μυαλού του. Από την κριτική του δεν ξέφευγαν ούτε ήρωες του Ομήρου, ούτε στίχοι μεγάλων ποιητών, ούτε καν γνώμες σεβαστών ανθρώπων. Είχε δική του φώτιση και πρόωρη ωριμότητα. Συχνά, την ώρα που οι δυό τους καταμεσήμερο μέσα στον ήλιο, ενώ οι γονείς τους αναπαύονταν, παίζαν αλογάκι καβαλώντας ξύλινο ραβδί, είτε « πεσσούς », είδος ντάμα με 30 κομμάτια κεραμίδι, ξαφνικά ο Σωκράτης σταματούσε το παιχνίδι και σκεφτόταν. Τούτο το είχε συνηθίσει ο Κρίτων και σεβότανε την αυτοσυγκέντρωση του αλλόκοτου γειτονόπαιδου, που του κινούσε το θαυμασμό.

— « Δε σε καταλαβαίνω. . . », ξαναείπε τώρα.

Ο Σωκράτης πήγε στη γωνιά που ήταν απλωμένη μια προβιά (το κρεβάτι του), κάθησε σταυροπόδι και κάλεσε κοντά του τον Κρίωνα. Η

μόνωση τόσων ημερών τούδωσε όρεξη να μιλήση :

—« Θυμάσαι, όταν γυρίσαμε από την εκστρατεία της Σάμου, ένα μάγο από τη Συρία, το Ζώπυρο, που εξηγούσε το χαρακτήρα των ανθρώπων από τη μορφή τους; »

— « Μάλιστα. Έλεγε πως είναι φυσιγνωμιστής ».

— « Θυμάσαι πως με χαρακτήρισε με δυό λόγια; Με είπε χαζό και βίαιο ».

— « Ναι, κι' εμείς γελάσαμε, γιατί σε ξέρομε το αντίθετο ξυπνό και ήμερο ».

— «Ε, λοιπόν, ο Ζώπυρος είχε δίκιο. Έχω αμέτρητα ελαττώματα. Δεν ξέρεις με τι κόπο τα συγκρατώ να μην εκδηλωθούν. Εσένα τον ίδιον, όταν σ' έβλεπα να παλεύης και γύριζες υστέρα κοντά μου, σ' αγκάλιαζα τάχα πως είχες νικήσει, στην πραγματικότητα όμως τόκανα επειδή άναβε το αίμα μου και σε ποθούσα σαρκικά. Αν δεν ήταν το δαιμόνιο να μ' εμποδίζει, θα σε πρόσβαλλα, εσένα, το μοναδικό μου φίλο. Τέτοιος ζεβζέκης ήμουνα Στο σχολείο με φώναζαν « βατραχομάτη », θυμάσαι ; Συ θύμωνες, ενώ εγώ γέλαγα. Τότε δεν ήξερα γιατί γελούσα, μα τώρα το ξέρω. Μεγαλύτερη σημασία από το σωματικό κάλλος έχει της ψυχής η ομορφιά. Σ' αυτό γυμνάζομαι τώρα. Μια κι' είμαι ασκημομούρης, να γίνω τουλάχιστον ωραίος εσωτερικά. Έχω κάνει καλή πρόοδο, Κρίτων, Από εγωιστής, οξύθυμος, φιλήδονος που γεννήθηκα, με τη θέληση έσπασα τα φυσικά μου και κοντεύω να βάλω το σώμα μου να μ' υπακούη. Και θα πετύχω τελικά. Πρέπει να πετύχω, Κρίτων . . . »

— « Δεν έχεις ανάγκη να παιδεύεσαι, καλέ μου. Με την αξία του μυαλού σου εσύ θα διοίκησης μια μέρα την πόλη μας »

Ο Σωκράτης δε χάρηκε απ' αυτό το παίνεμα.

— « Το καυτερό πρόβλημα της ζωής, είπε, δεν είν' η πολιτική, μα το πως θα κάνουμε τους ανθρώπους καλύτερους. Κοινωνία αφοσιωμένη στην αρετή εύκολα διοικείται, ενώ ούτ' ο Ολύμπιος Περικλής θα καταφέρει τίποτα μέσα στην αναστάτωση που μας ζώνει».

Επειδή ο Κρίτων έμοιαζε ν' απορή, του πρόσθεσε :

— « Δε βλέπεις γύρω σου το ταπεινό κυνήγι των συνανθρώπων μας, άλλων για παράδες, άλλων για χόρτασμα και γλέντι ; Σκουλήκια είναι. Κι' αντί να τους διορθώνουν οι πολιτικοί, εκμεταλλεύονται τα πάθη τους, για να τους κρατάν κοντά τους. Μόνο η παιδεία μπορεί να σώση τον κόσμο. Η γνώση φωτίζει τον άνθρωπο και τον μαθαίνει ποιο είναι το πραγματικό συμφέρο του. Κανένας δεν είναι κακός παρά από αμάθεια ».

— « Το πιστεύεις ; » απόρησε ο Κρίτων.

— « Ναι ! Γι' αυτό, παράλληλα με τη σκληραγωγία, μελετώ και

στοχάζομαι να ξεδιακρίνω την αλήθεια ».

— « Για ποιάν αλήθεια μιλάς, φίλε ; »

Ο Σωκράτης δε βιάστηκε ν' απάντηση σε τούτη τη δύσκολη ερώτηση. Κοίταξε ένα σπυργίτι, που ήρθε και κάθησε στο πεζούλι του παραθύρου, κι' όταν πέταξε το παιχνιδιάρικο πουλί, αποκρίθηκε :

— « Αγωνίζομαι να βρω την αληθινή γνώση, αυτή που φέρνει σ' επαφή με το αιώνιο, το καθολικό, κάτι το στερεό που δεν αλλάζει».

Ο αγαθός Κρίτων, λιγόμυαλος καθώς ήτανε, στάθηκε άφωνος. Το αιώνιο τον ξεπερνούσε. Ο Σωκράτης εξακολούθησε :

— « Στην αρχή νόμισα πως η σοφία είν' εύκολη, λίγα χρόνια να σπούδαζα θα την αποκτούσα. Όμως όσα περισσότερα μαθαίνω, τόσο χειρότερα μπερδεύομαι, τόσο νιώθω πως δεν ξέρω τίποτα. Μέσα στο κεφάλι μου δεν υπάρχουν καθαρές ιδέες. Γι' αυτό κλείνομαι στη μοναξιά, μήπως και κατασταλάξω. Όποιος αναζητά την αλήθεια, πρέπει νάχη απέραντη υπομονή. . . »

— « Αυτά που διάβασες του Πυθαγόρα και του Αναξαγόρα δε σε βοήθησαν ; Τους λένε μεγάλους σοφούς, αυτούς τους δυό ».

— « Κάθε ιδέα είναι πρόσκομμα για να βρής την αλήθεια, αγαπητέ. Οι θεωρίες των σοφών μοιάζουν φανταχτερά λουλούδια, μα όσο ωραίες κι' αν είναι, μαραίνονται και σε λίγο τις πετάς. Αχρηστες. Ωστόσο αυτές οι θεωρίες, κι' αν μ' απογοήτεψαν, μ' έκαναν ν' ανεβαίνω από αναβαθμό σ' αναβαθμό. Τώρα δε διαβάζω πια τίποτα, για να μη χάσω την ικανότητα να σκέπτομαι. Οι σοφοί δε με βοήθησαν να νιώσω το Σύμπαν, μόνον μ' έκαναν ν' αλλάζω γνώμες. Μια ο Πυθαγόρας δίδασκε πως τη Δημιουργία την έκανε η μονάδα, ο Θαλής η θάλασσα, ο Αναξαγόρας η κίνηση, ο Ηράκλειτος η φωτιά. Τις λέξεις άλλαζαν, όμως το πρόβλημα έμεν' άλυτο. Γι' αυτό κάθομαι και συλλογιέμαι μήνες τώρα μονάχος και ξαλαφρώνω από την παθιασμένη αναζήτηση του απόλυτου, που με τυραννούσε στην αρχή. Τώρα πετάω με δικά μου φτερά ».

Ο Κρίτων τότε κοίταξε με θαυμασμό :

— « Μα το Δία, εσύ θα γίνης σοφώτερος από τους πιο μεγάλους ».

Ο Σωκράτης γέλασε :

— «Σ' ένα είμαι ασφαλώς σοφώτερος — ότι ξέρω πως τίποτα δεν ξέρω. Η φύση δε θέλει να ξεσκεπάσει τ' απόκρυφά της. Είναι μια σιωπηλή περιοχή, που όσα μυστικά της κι' αν ανακαλύψουν οι ερευνητές, τόσο νέα προβλήματα θα τους παρουσιάζει. Τι σημασία έχει αν αρχή του παντός είναι η φωτιά κάν η θάλασσα, αν τ' άστρα κουνάν η αν είν' ακίνητα, μπηγμένα σαν καρφιά στον αιθέρα ; Ασχολούνται οι σοφοί, όλοι τους, να βάλουν τάξη στον ουρανό, αντί να εξετάσουν πως θα βάλουν τάξη στους ανθρώπους, πως θα τους κάνουν να ζουν ευτυχισμένοι μεταξύ τους. Έχω σκοπό τη γνώση από τον ουρανό να την

κατεβάσω στη γη μας».

Ο συλλογισμός αυτός ήταν πολύ καινούργιος, για να τον παραδεχτή αμέσως, ο Κρίτων, και ρώτησε με αφέλεια.

— « Πώς θα το πετύχης αυτό ; »

— « Με το ξεψάχνισμα της ανθρώπινης ψυχής, που οι άλλοι την άφησαν ολότελα ανεξερεύνητη. Στη μοναξιά μου συλλογιέμαι κι' εγώ τον Κόσμο, σαν άτομο, κοινότατο άτομο. Και ξαφνικά νιώθω, εγώ ο τιποτένιος, πως είμαι η απροσμέτρητη ζωή, άτομο που βγήκε από τον άπειρο χρόνο και που το μέλλον του ξεπερνάει την αντίληψη μας. Είμαι κάτι απέραντο, που μέσα μου κρύβεται ένα κομμάτι του Δημιουργού. Το Θεό δε γίνεται να τον δούμε στον Κόσμο, γιατί δεν τον χωράει. Ο Θεός είναι πολύ Μεγάλος κι' εμείς μικροί. Μα τον χωράει ωστόσο η καρδιά του ανθρώπου. Εκεί πασχίζω να τον μελετήσω. Και ξέρεις ; Παρόμοια εξέταση δεν έχει ανάγκη μήτε από εργαλεία μήτε από μαθηματικά. Αρκούν οι λογισμοί πάνω στα φερσίματα των ανθρώπων ».

Μιαν ακόμη απορία είχε ο Κρίτων :

— « Εκείνο το δαιμόνιο σου τι λέει; Σού μιλά; Σ' οδηγεί; »

— « Με το να μή μου μιλά, μ' οδηγεί πως είναι σύμφωνο ... »

Σώπασε ο Σωκράτης. Ο Κρίτων έβαλε τότε τα δυο χέρια στους ώμους του φίλου του, όπως έκανε άμα ήθελε να του δείξη αφοσίωση, και γλυκομίλησε, λέγοντας την αγαθή του γνώμη :

— « Αφού σκοπός σου είναι να ωφελήσης τους ανθρώπους, γιατί αποτραβιέσαι απ' αυτούς, σαν το μισάνθρωπο Τίμωνα; Πρέπει να γυρίσης στην αγορά κι' από αύριο κιόλας ν' αρχίσης τη διδασχή σου. Εγώ θα σε βοηθήσω. Ό,τι χρειαστής, όσα λεπτά κι' αν χρειαστής, να μου τα ζητάς. Μου περισσεύουν χρήματα, το ξέρεις. Αλλά παράτησε τη μοναξιά και φρόντισε τον εαυτό σου. Έχεις φέξει από την αφαγιά. Πώς σώμα αδύναμο θα υπηρέτηση το πνεύμα ; Έλα το βράδυ να δειπήσης σπίτι μου, θα σου ετοιμάσω συμπόσιο με φίλους... »

— « Όχι απόψε. Χρειάζομαι ακόμα την απομόνωση, αν και ο ίδιος κατάλαβα πως η άσκηση όπως την ορίζει ο Πυθαγόρας, φέρνει παραλογισμούς. Μέσα στη ζάλη της πείνας νιώθεις να μεγαλώνουν τ' ασήμαντα και να παραστρατή ο νους. Το ρητό των Δελφών « Μηδέν άγαν », σωστά σημαίνει νάχουμε στις πράξεις μας μέτρο. Ωστόσο είναι ανάγκη να μείνω ακόμη μόνος, για να υποτάξω ολότελα το σώμα. Η άσκηση, αν δεν έχη σκοπό να δαμάση το κορμί, είναι ανόητη, στείρα παληκαριά. Καταλαβαίνεις τι θέλω να πώ ; »

— « Όχι. Γιά μένα, Σωκράτη, είν' εύκολο να κάθεται κανένας στην ερημιά, οι δυσκολίες αρχίζουν από τη στιγμή που θ' άναμετρηθής με τα τσακάλια της κοινωνίας, Έλα, σήκω να βγούμε έξω! »

Και σα να μάντευε πως με το καλό δε θα ξεκολλούσε το Σωκράτη, τον ανασήκωσε και τον τράβηξε προς την πόρτα. Κείνος κοντοστάθηκε :

— « Καλά, μην κάνης έτσι... Στάσου να πάρω καθαρό ρούχο ».

Πήγε σ' ένα σεντούκι, άνοιξε και φόρεσε ιμάτιο που μύριζε κλεισούρα, και ξεκίνησαν. Γρήγορα φτάσανε τον περίβολο που τείχιζε το Άστυ, πέρασαν τις Πύλες του Διοχάρους και το γεφυράκι του Ηριδανού και προχώρησαν από μονοπάτια κατά το Λυκαβηττό. Γύρω τους απλώνονταν αμπέλια και λιόδεντρα. Μάης. Όλος ο τόπος οργίαζε από βλάστηση, ακόμα κι' οι βάτοι που χώριζαν τα κτήματα ήταν γεμάτοι ανθούς. Εύωδίαζε αγράμπελη, και τούτη η μοσκοβολιά έκανε τον άνθρωπο να αισθάνεται τη γλύκα της απλής ζωής.

Οι δυό φίλοι άρχισαν ν' ανεβαίνουν το λόφο, απολαβαίνοντας τον καθαρόν αέρα. Ο Κρίτων πρότεινε :

—« Αν έχης ανάγκη να τελειοποιηθής σε τίποτα, πές το. Μπορώ να καλέσω το γεωμέτρη Θεόδωρο τον Κυρηναίο να σ' οδηγήσει στα μαθηματικά, το ρήτορα Δάμωνα η να φέρω πίσω στην Αθήνα το μεγάλο Παρμενίδη, αρκεί να το ζήτησης »,

—« Βλέπω πως βάλθηκες να ξόδεψης όλη σου την περιουσία για μένα ».

—« Θα τόκανα με χαρά. Στην αληθινή φιλία, Σωκράτη, δεν υπάρχει διαφορά μεταξύ του να δώσεις και να πάρης ».

—« Είσαι καλός. Ωστόσο το ξέρεις, πως από μικρός συνήθισα στη φτώχεια ».

Η ζωή, τον πέμπτον αιώνα, ήτανε φτηνή κι' όσο δούλευε ο Σωφρονίσκος, ο πατέρας του Σωκράτη, η οικογένεια πορευότανε δίχως στέρηση. Μετά το θάνατο του, η μάνα Φαιναρέτη, δυναμική άντρογυναίκα, αναγκάστηκε να γίνη μαμή. Καθώς δεν υπήρχε τότε ιατρική, μόνες γεννούσαν οι γυναίκες. Με το στόμα μισάνοιχτο, αναπνέοντας βαριά, φώναζαν από τους πόνους, λουσμένες στον ιδρώτα από την τρομάρα για τ' ανεξήγητα που συνέβαιναν βαθιά στο σώμα τους, ενώ οι μαμές περιορίζονταν να τις αλείβουνε λάδι και να τους δίνουν θάρρος. Μόλις ελευθερωνόταν το νεογέννητο, συνήθιζαν οι μαμές να το πλένουν με κάτουρα σκυλιού, μα η Φαιναρέτη προτιμούσε το ζεστό νερό. Η πάστρα και η επιβολή της την έκαναν περιζήτητη. Σαν πέθανε, άφησε στο γιό της κληρονομιά 100 ελιές στον ελαιώνα του Ταύρου. Από το μικρό εισόδημα αποζούσε τώρα ο Σωκράτης, πεντακάθαρος στο κορμί, μα ξυπόλυτος και κακοφορεμένος.

—« Άκου να σου πω, του είπε ο Κρίτων, εσύ δεν ξέρεις να διαχειριστής τις ελιές σου και σε κλέβουν. Από σήμερα θα μου τις παραδώσης εμένα κι' εγώ θ' αναλάβω τα έξοδά σου. Σύμφωνοι ; »

—« Με βγάζεις από μεγάλο μπελά. Ευχαριστώ. Αλλά θα σου κοστίσω ακριβά... »

—« Τόσο το καλύτερο. Λέγε αμέσως τι σου λείπει ».

—« Μ' άρεσε η ιδέα σου να στείλεις εμένα τον αγράμματο σε δασκάλους

».

—« Σοφός είσαι, όχι αγράμματος, αλλά πάντα μαθαίνει κανείς όσο να γεράση, όπως είπε ο Σόλων. Ποιους δασκάλους θέλεις ; »

—« Έναν μόνο, κείνον το σοφιστή από την Κέα, τον Πρόδικο, που διδάσκει τους ορισμούς. Όταν στοχάζωμαι, νιώθω πως η γλώσσα μας έχει ατέλειες που πλανεύουν. Η φύση, βλέπεις, δεν έδωσε όνομα σε κανένα πράμα, μόνον οι άνθρωποι από συνήθεια έβαλαν ονόματα, όμως ακαθόριστα. Αυτόνε πρέπει ν' ακούσω... »

—« Θά τον έχης. Λέγε, τι άλλο ; »

—« Αυτό αρκεί, Κρίτων ».

Κόντευε να δύση ο ήλιος. Η αγκαλιά του ουρανού ήταν ακόμα θερμή σαν ανθρώπινη. Ενώ ανηφόριζαν το Λυκαβηττό, άκουσαν να περνάη άφαντη σειρά κάρα, που κουβαλούσαν βαριά μάρμαρα της Πεντέλης για την Ακρόπολη, κάρα σερμένα από πολλά άλογα, που με φωνές οι αγωγιάτες τα βιάζανε να προχωρούν στον κακό δρόμο. Σαν έφτασαν οι δυό τους στην κορυφή, που τη στέγαζε ναΐδριο του Διός, αντίκρυσαν την όμορφη λεκάνη της Αττικής, κλεισμένη από τα τρία βουνά με τις ευγενικές γραμμές, Πάρνηθα, Πεντέλη και Υμηττό.

Η διαύγεια της ατμόσφαιρας ήταν απόλυτη. Τούτη η καθαράδα έμαθε τους Έλληνες την ακρίβεια. Σε καμιάν ώρα της ημέρας, ούτε καν το χειμώνα, δεν υπάρχει ομίχλη. Όλα είναι ξάστερα κι' απλά. Κάτω, η άνυδρη πεδιάδα πρασίνιζε. Από τις ορεινές πλαγιές ως την αρμύρα της ακτής, οι Αθηναίοι κάνανε με την τσάπα μια κοπιαστική αγροτική προσπάθεια, για να βγάλουν το στάρι που έλειπε στην κοσμοπλημμύρα της μεγαλούπολης, ποτίζοντας τη στεγνή γης αντί νερό με τον ιδρώτα τους. Πέρα, μαζεμένη δίπλα στην Ακρόπολη, σα γύρω από μεγάλο αρχηγό, απλωνόταν η στρογγυλή πρωτεύουσα, γεμάτη αταξία, αφού καθένας μπορούσε να χτίζη όπου ήθελε, όπως ήθελε. Έβλεπες καθαρά τις σκαλωσιές με τα βαρούλκα του Αρτέμωνα στον Παρθενώνα, κι' αριστερά το Στάδιο δίπλα στον Αρδηττό. Πιο πέρα λαμποκοπούσε η θάλασσα της Σαλαμίνας και χρύσιζαν, εδώ κι' εκεί, τα ποτάμια που χύνονταν σ' αυτή, ο Ιλισός με τα πολλά πλατάνια κι' ο ορμητικός Κηφισός, που λεύκες φανέρωναν τη διαδρομή του. Ζώνοντας την Αθήνα με τον Πειραιά τα Μακρά Τείχη, ίδια πελώρια φίδια, προστάτευαν τη θαλασσοκράτειρα. Οι δυο φίλοι πήγανε ν' ανταμώσουν στο αστεροσκοπείο το Μέτωνα τον αστρονόμο, που, με σωστές παρατηρήσεις για τις τροπές του ήλιου, είχε κάνει το νέο ημερολόγιο και καθόρισε τις ανατολές για τ' απλανή αστέρια, τα χρήσιμα στη γεωργία, το Μέτωνα που πρώτος στον κόσμο έδινε κάθε πρωί μετεωρολογική πρόγνωση του καιρού*.

** Η Οικουμενική Σύνοδος της Νικαίας (325 μ. Χ.), για να ορίξη την ημέρα του Πάσχα, πήρε ως βάση τους υπολογισμούς του Μέτωνα για τις πανσέληνες του μέλλοντος.*

Μα δεν τότε βρήκανε, είχε κατεβή στην Πνύκα να στήση τον « Κύκλο » του, ρολόγι ηλιακό. Ύστερα στράφηκαν προς μια κουφάλα του λόφου, όπου νερό στάλαζε από τα βράχια. Εκεί ήπιαν και δροσίστηκαν. Ολόγυρα τους πλήθος πουλιά, κεφαλάδες και σπουργίτια, πετούσαν στις φυλλωσιές, άλλα στέλνοντας μηνύματα από δέντρο σε δέντρο, άλλα κατεβαίνοντας κοντά τους γεμάτα εμπιστοσύνη. Μ' ελαφρύ σούσουρο σάλεψαν τα πεύκα της κορυφής, ωσάν να νιώσανε πως ο ήλιος βασίλευε. Η ατμόσφαιρα άρχισε τότε να γεμίζει απαλά χρώματα, πράσινα, κίτρινα και τριανταφυλλιά, που άλλαζαν κάθε στιγμή, παίρνοντας τόνους χαριτωμένους μα διαβατάρικους. Όσο βύθιζε ο ήλιος, τόσο σκούραιναν τα χρώματα. Το κίτρινο γινόταν πορτοκαλί, το ρόζ γύριζε από τ' ανοιχτό μωβ της γλυσίνας στο βαθύ τ' αμέθυστου. Ο Υμηττός, το χαϊδεμένο παιδί του ελληνικού ουρανού, στολίστηκε σαν πρίγκιπας, από το ροδαλό μεταξωτό που φορούσε το βουνό τώρα μόλις, έβαλε διαμιάς βαρύ βελουδένιο μενεξελί. Κι' όταν οι τελευταίες σταξιές από φως σβήσανε στον ουρανό, η Πάρνηθα άρχισε να μαυρίζει, λές και πρίν από τ' άλλα βουνά μάζευε αυτή σκιές για τη νύχτα.

VI

Ύστερα από λίγες μέρες ο Σωκράτης άρχισε να κατεβαίνει στην αγορά. Στην αρχή απόφευγε να διδάσκη, περιοριζόταν να ρωτά και ν' ακούη. Αγαπούσε τον κόσμο της εργασίας, μιλούσε ολόκληρες ώρες με τους βιοτέχνες που τους έβρισκε σοβαρούς και μετρημένους, έλεγε πως μάθαινε πολλά απ' αυτούς. Εκεί στην αγορά συναντούσε κι' εμπόρους απ' όλα τα μέρη του κόσμου, καθώς κι' Αιγύπτιους μάγους, Πέρσες μεγιστάνες με χρυσοκέντητα βρακιά, ναύτες, διπλωμάτες με την παρδαλή ακολουθία τους, φιλοσόφους, γιατρούς και τσαρλατάνους.

Αυτή η πελώρια γέφυρα - η θάλασσα - έφερνε στην Αθήνα, μαζί με τ' αγαθά της γης, κι' ανθρώπους πολύτροπους και ξεβγαλμένους. Με όλους μιλούσε ο Σωκράτης, απ' όλους κάτι μάθαινε, έτσι καθώς τους συναντούσε στις Στοές η στα μαγαζιά. Όλη η Μεσόγειος εκείνο τον καιρό μιλούσε Ιωνικά, τη διάλεκτο των Αθηνών. Το άγονο χώμα της Αττικής, η ωραία θάλασσα και τα πάμπολλα νησιά ολόγυρα έσπρωξαν τους Αθηναίους να γίνουν ναυτικοί, να ξεκολλήσουν το χρήμα από το νερό, αφού τους το αρνιόταν η φτωχή τους γη. Τη στροφή προς τους ωκεανούς, που θεμελίωσε την οικονομική βάση για να στηριχτή ο κατοπινός μεγαλόπρεπος αθηναϊκός πολιτισμός, την οργάνωσαν τρεις μεγάλοι. Ο Θεμιστοκλής, που δημιούργησε τον πρώτο στόλο, νίκησε τους Πέρσες στη Σαλαμίνα κι' ύστερα οχύρωσε γερά το Άστυ και τόκανε απόρθητο από την ξηρά, για να ρίξη ξένοιαστο τη ζωτικότητα του στα πέλαγα.

Υστερα ο Κίμων επέβαλε τη θαλασσοκρατορία. Όταν γύρισε από την Κύπρο νικητής, έφερν' αιχμάλωτα τόσες εκατοντάδες πολεμικά της Περσίας και της Φοινίκης, ώστε δεν τα χώρεσε το λιμάνι του Πειραιά και τ' αραδιάσανε στο φαρδύ κόλπο του Φαλήρου.

Μετά την εξάλειψη κάθε εχθρού και των πειρατών από τις ελληνικές θάλασσες, όπου κι' αν εμφανιζόταν ο στόλος των Αθηνών, επέβαλλε σεβασμό και ησυχία. Το Άστυ προόδεψε τότε απίστευτα. Κι' αυτή την προκοπή την καθοδήγησε, τρίτος, ο Περικλής, με τρόπο που μόνο οι μοντέρνοι καιροί γνώρισαν. Οργανώνει με δραστηριότητα εισαγωγές κι' εξαγωγές. Πηγαίνει μόνος του με στόλο στον Εύξεινο Πόντο κι' ιδρύει παντού βάσεις και αποικίες, για να εξασφάλιση τα σιτάρια της Κριμαίας και τα προϊόντα της Κεντρικής Ασίας, μέσον της Σινώπης, όπου κατάληγαν τα ινδικά καραβάνια. Εισάγει στην απέραντη Ρωσία βιομηχανήματα, κρασί και λάδι, κεραμικά και κοσμήματα, που ανασκαφές τα ξεσκεπάζουν κάθε τόσο ως τη Βόρεια θάλασσα. Κατά τη Δύση, αφού μάντρωσε τη ναυτική δύναμη της Κορίνθου, κλείνει ο Περικλής εμπορικές συμφωνίες με τις πόλεις της Ιταλίας και της Σικελίας. Δίνει προνόμια στους ξένους, που θέλουν να φέρουν κεφάλαια και να Ιδρύσουν εργοστάσια. Τού χρειάζεται μεγάλη βιομηχανία, για νάχη με τι να πλήρωση τα πάμπολλα

είδη, που είν' αναγκασμένος να εισάγη. Και υποστηρίζει την αγορά δούλων, που την αρχαιότητα αντικαθιστούσαν τις μηχανές. Έτσι τον Ε' αιώνα το Άστυ διαθέτει κάπου 300. 000 δούλους, ασύγκριτο βιομηχανικό δυναμικό. Οι βασιλιάδες της Ανατολής, μαγεμένοι από τ' άθηνείκα προϊόντα, παρατάν τις παραγγελίες τους σ' άλλα εργαστήρια και ψωνίζουν τώρα από την Αθήνα. Συγχρόνως ο Περικλής συγκεντρώνει το εμπόριο της Μεσογείου στον Πειραιά. Τις ανταλλαγές από τη Δύση στην Ανατολή τις κάνουν οι Πειραιώτικες Τράπεζες. Οι τόσες εισαγωγές φτηναίνουν τη ζωή. Δυό όβολα την ημέρα χρειαζόταν για να ζήσει ένας πολίτης. Τόση ευγνωμοσύνη νιώθαν οι Αθηναίοι τώρα για τα πέλαγα, ώστε κάθε χρόνο όρισαν τελετή του γάμου της θάλασσας με το Άστυ, κατά την όποια συνήθιζαν να ρίχνουν στο νερό ένα πυρωμένο σίδερο, που συμβόλιζε το σβήσιμο των πόθων τους από την καλοσυνάτη θάλασσα. Η φορολογία του Ολύμπιου σοσιαλιστική—όλα τα βάρη τα βαστάν οι πλούσιοι, τίποτα δεν πληρώνουν οι φτωχοί. Η αντίθεση ανάμεσα στον παραλή και στο φουκαρά σιγά - σιγά ελαττώνεται, η στέρηση ξεπερνά τη ζητιανιά, το πλήθος από όχλος νοικοκυρεύεται. Η διοίκηση του Περικλή, αυτού του βασιλιά δίχως κορώνα, όσο κι' αν ήταν προσωπική, αποτελούσε για όλους εκδήλωση της κοινής γνώμης, και για τούτο η υποταγή στους νόμους δεν είχε τίποτα το ανελεύθερο. Ο πολίτης ένιωθε τον εαυτό του σαν πραγματικό μέρος του συνόλου. Δίπλα στο λαουτζικό κρατιούνταν πάντα τ' αρχαία αριστοκρατικά γένη, που ενσάρκωναν τις προγονικές παραδόσεις κι' ανάδειχναν πολιτικούς και στρατηγούς πρώτης γραμμής. Αλλά κοντά τους αύξαιναν τώρα κι' άντρες από τις κατώτερες τάξεις, που με την αξία τους ανέβαιναν σε κάθε αξίωμα.

Τέλος οργάνωσε ο Ολύμπιος και τον Τουρισμό, με το να καθιέρωση για όλους τους μήνες του χρόνου αγώνες κι' εορτές, που τραβούσαν προς την πόλη πάμπολλους ξένους. Αυτό το παινεύεται ο ίδιος στον Επιτάφιο Λόγο του.

Όρισε να γίνονται και μουσικοί αγώνες, γι' αυτό οικοδόμησε το Ωδείο, στρογγυλό κτίριο, που αντέγραφε τη σκηνή του Πέρση βασιλιά, τη σκηνή που εγκατέλειψε πανικόβλητος ο Ξέρξης στο ύψωμα Κορυδαλλός μετά την ήττα της Σαλαμίνας. Νομοθέτησε χορευτικούς αγώνες και υποστήριξε λογής - λογής αθλητικές εορτές. Ακόμα και τρεις διαγωνισμοί καλλονής γίνονταν στο Άστυ, τρεις χωριστοί, για γυναίκες, γέροντες και μωρουδέλια,

Πριν από τον Πελοποννησιακό πόλεμο η Αθήνα λάμπει, όχι μόνο με τις ανυπέρβλητες οικοδομές και τους ναούς της, αλλά με τους δημοκρατικούς νόμους, τα πανηγύρια και την πνευματικότητα της. Μαζί με τα προϊόντα, τα φορτηγά της μεταφέρουν στα πέρατα του κόσμου την τέχνη, την ποίηση και τις παραδόσεις των Αθηνών. Οι βάρβαροι λαοί αποδέχονται τον πολιτισμό της. Υπερβόρειοι, Σκύθες, Ασιάτες, Αιγύπτιοι, Ιταλοί, όλοι εξελληνίζονται. Ακόμη εχθροί, σαν τους Φοίνικες και τους Καρχηδόνιους, αντιγράφουν την «Ελλάδος Ελλάδα», την Αθήνα του Περικλή, Μέσα σε τέτοιο περιβάλλον έζησε τα πρώτα αντρικά του χρόνια ο Σωκράτης.

Στη δυτική άκρη της αγοράς, κάτω από το ναό του Ηφαίστου, έστεκε το εργαστήρι του Πιστία του θωρακοποιού. Μπήκε μέσα ο Σωκράτης, είδε τον Πιστία να παίρνει μέτρα σ' ένα Θεσσαλό άρχοντα να του φτιάσει θώρακα, κι' άκουσε να ζητά υπερβολική τιμή, που ο ξένος την αποδέχτηκε χωρίς συζήτηση. Σαν έφυγε ο Θεσσαλός, ρώτησε το μάστορη ο Σωκράτης :

—«Μπορείς, Πιστία, να μου εξήγησης, γιατί πουλάς τους θώρακες σου τόσο ακριβά, ενώ δεν τους κάνεις ούτε πιο γερούς, ούτε πολυτελέστερους; »

—« Επειδή τους κατασκευάζω συμμετρικούς ».

—« Θέλεις να πης πως προφυλάγεις τα μέρη που πρέπει να σκεπάζονται, χωρίς να εμποδίζεις τα χέρια και τα πόδια να κουνάν ελεύθερα ; »

—« Ακριβώς. Γιατί δεν ωφελεί τίποτα, Σωκράτη, ένας θώρακας χωρίς καλή εφαρμογή ».

—« Τα σώματα των ανθρώπων, Πιστία, άλλα είναι σύμμετρα, άλλα όμως δεν είναι. Συμφωνείς ; »

—« Βεβαιότατα ».

—« Αν λοιπόν τους κάνης εφαρμοστούς, θα πρέπει να τους κάνης ανόμοιους, έναν - έναν χωριστά ».

—« Μάλιστα. Έτσι τους κάνω ».

—« Γι' αυτό κοστίζουν ακριβά... τώρα καταλαβαίνω. Όμως ακούω πως στα Μέγαρα εργάζονται οι εργοστασιάρχες με άλλο σύστημα, για να παράγουν γρήγορα και φτηνά - δουλεύουν δηλαδή τους θώρακες όλους όμοιους, στη σειρά ».

—« Ίσως... όμως το καλό πράμα γίνεται χωριστά για το κάθε άτομο, με φροντίδα να εφαρμόζει τέλεια στο σώμα του ».

—« Έχεις δίκιο. Νομίζω μάλιστα πως και κάτι άλλο καλό υπάρχει στην τέλεια εφαρμογή ».

—« Εξήγησε το μου, Σωκράτη ».

—« Λέω πως θα φαίνονται λαφρύτεροι οι εφαρμοστοί από τους θώρακες της σειράς, κι' ας έχουν το ίδιο βάρος. Στους καλούς θώρακες διαμοιράζεται το βάρος στο λαιμό, τους ώμους, το στήθος, ώστε να μη μοιάζουν με βαρύ μεταλλικό φόρεμα, παρά να καταντάν, θάλεγες, μέρος του σώματος ».

—«Σωστά, και μόνον φαντασμένοι νέοι προτιμάν ν' αγοράζουν ζαβούς θώρακες αλλά επιχρυσωμένους. Για επίδειξη ».

—« Μ' έμαθες, Πιστία, πως είναι προτιμότερο να πληρώνη κανείς ακριβά εφαρμοστό θώρακα παρά επίχρυσο. Γιά να δούμε όμως, μήπως παρόμοια γνώμη μπορεί να είναι χρήσιμη, για να κρίνη κανείς και τους ανθρώπους; Πές μου, φίλε, εκείνος που έχει πολλά αγαθά ειν' ευτυχισμένος; »

—« Είμαι ».

—« Αραγε ειν' ευτυχισμένος, αν τ' αγαθά τον ωφελούν, η αν δεν τον ωφελούν καθόλου; »

—« Αν τον ωφελούν ».

—« Αραγε θα τον ωφελούσαν σε τίποτα, αν τα κάτεχε μονάχα, χωρίς να τα μεταχειρίζεται; Να... αν είχε, λόγου χάρη, πολλά τρόφιμα, δεν έτρωγε όμως, πολλά πιotá και δεν έπινε, θα τον ωφελούσαν ; »

—« Οχι βέβαια », είπε ο Πιστίας και η έκφραση του έδειχνε απορία προς που τον πήγαινε ο Σωκράτης.

—« Ε, τι λές, αν ένας άνθρωπος είναι πλούσιος μα δε χρησιμοποιεί τον παρά του σε τίποτα, μπορεί να είν' ευτυχισμένος μόνο γιατί είναι γεμάτος χρήμα; »

—« Καθόλου », αποκρίθηκε ο Πιστίας.

—« Φαίνεται λοιπόν πως για να εύδαιμονήση κάποιος, πρέπει όχι μόνο νάχη πολλά αγαθά, αλλά και να τα χρησιμοποιή ».

—« Συμφωνώ ».

—« Αλλά πές μου, Πιστία, τι είδους χρήση πρέπει να κάνη, καλή η κακή ; »

—« Καλή βέβαια ».

—« Ώραία! Ας πούμε τώρα: ένας μαραγκός, για να κάνη σωστή χρήση στην επεξεργασία του ξύλου, πρέπει να κατέχη την ξυλουργική; »

—« Πώς όχι ; »

—« Καί τον αγγειοπλάστη κάποια επιστήμη τον οδηγεί να φτιάνη και να ψήνη ωραία τσανάκια ; »

—« Μάλιστα, επιστήμη », συμφώνησε ο Πιστίας.

—« Αραγε και για τη χρήση των μεγάλων αγαθών, σαν τον πλούτο, σαν την υγεία, κάποια επιστήμη θα δείχνη το σωστό δρόμο η κάτι άλλο ; »

—« Βέβαια η επιστήμη ».

—« Ωστε δεν αξίζουν τίποτα όλα τ' αγαθά του κόσμου χωρίς τη φρόνηση; »

—« Ετσι πιστεύω κι' εγώ, Σωκράτη ».

—« Καταλήγομε λοιπόν πως το χρυσάφι από μόνο του δεν αξίζει τίποτα, είτε σε θώρακα το βάλεις, είτε σε χέρια ανθρώπου το δώσεις, αν δε συνοδεύεται από μυαλό, από επιστήμη ».

Οπου μιλούσε τώρα ο Σωκράτης, γύρω μαζευτόταν κόσμος πολύς, και τον

άκουγε. Το παιχνιδιάρικο ύφος του διασκέδαζε τους ακροατές. Ακόμη κι' όταν τύχαινε να έξετάζη δύσκολα θέματα, που δεν καταλάβαιναν καλά οι πολίτες, νιώθαν ωστόσο πως κάτι υπήρχε στον αέρα, που τόλεγε για τη βελτίωση τους. Και τον πρόσεχαν. Ο Σωκράτης πάλι έδειχνε ενδιαφέρον για κάθε άνθρωπο που συναντούσε, ντόπιο η ξένο. Τους ζύγιαζε όλους ανάλογα με τις απαντήσεις που του δίνανε — όχι από το αξίωμα η την καταγωγή τους. Γινόταν έξαφνα φίλος ενός μανάβη κι' απαρνιόταν πλούσιο μεγαλέμπορο.

Κάμποσες μέρες τώρα είχε παρατηρήσει ένα φαλακρό πενηντάρη με λιγοστά ψαρά γενεία, άνθρωπο του λαού, που τον ακολουθούσε παντού, μα, λές κι' ήταν ντροπαλός, απόφευγε να πλησίαση και να του μιλήση. Με τα μάτια κατάτρωγε το φιλόσοφο και τέντωνε τ' αφτιά του μη χάση λέξη. Έμοιαζε σαν από ένστικτο να καταλαβαίνει το μεγαλείο του Σωκράτη. Ζούσε κοντά του σαν σ' άλλο κόσμο. Πρόσωπο βουβό, αλλά δραματικό. Σήμερα για πρώτη φορά τόλμησε να τον πλησίαση και να του πη :

—« Δάσκαλε... » Ο Σωκράτης τον αντίσκοψε.

—« Γιατί με λές δάσκαλο; Εγώ ειμ' άμαθος, πολεμώ σαν και σας κάτι να μάθω. Αλλά λέγε : Ποιος είσαι; Τι θέλεις ;»

Ο άνθρωπος σάστισε και μόνο με κόπο πρόφερε :

—«Ονομάζομαι Σίμων Κυνοσαργεύς, παπουτσής το επάγγελμα... » Σταμάτησε.

—« Μίλησε μου, Σίμων. Πρόσεξα που με πλησιάζεις, αλλά στέκεις μακριά. Γιατί; »

Ο παπουτσής, αντί ν' απάντηση, έβγαλε κάτω από το ιμάτιο του ένα ζευγάρι σαντάλια και τα πρόσφερε δειλά του Σωκράτη :

—« Τα έσιαξα για σένα... είμαι παπουτσής... έχω μαγαζί απέναντι από τη Θόλο... παρακαλώ να τα δεχτής... » Καθώς ο Σωκράτης δεν άπλωνε το χέρι να τα πάρη, ο Σίμων εξακολούθησε παρακλητικά:

—« Τα έσιαξα για σένα,.. μην άρνηθης να τα πάρης... περπατάς ξυπόλητος και δε σου πρέπει... » Ο Σωκράτης χαμογέλασε :

—« Γιατί μού τα δίνεις » ;

—« Γιά τόσα που μαθαίνω κοντά σου ».

—« Δέν ξέρεις πως δε μοιάζω με τους σοφιστές που ζητάνε χρήματα ; Εγώ δεν πληρώνομαι».

Είπε και δεν άπλωνε να πάρη τα παπούτσια. Στο πρόσωπο του Σίμονα ζωγραφίστηκε απελπισία :

—«Δέν είναι πληρωμή, είναι δώρο από την καρδιά μου... Πάρε τα, σε παρακαλώ πολύ... » Κι' ακούμπησε τα σαντάλια στα χέρια του φιλοσόφου που, τέλος, λυπήθηκε να τον κακοκαρδίση και τα κράτησε.

Τούτος ο παπουτσίης, ο Σίμων, στάθηκε ο πρώτος μαθητής του Σωκράτη. Συχνά παρατούσε το μαγαζί του, για ν' άκούη το φιλόσοφο, κι' όλο σημειώσεις κράταγε. Όσο ζούσε ακόμα ο Σωκράτης δημοσίευσε 33 λόγους του σε βιβλίο, που η αρχαιότητα το ήξερε ως « βιβλίο του παπουτσή », μα δυστυχώς χάθηκε.

VII

Ένας δούλος της Ασπασίας ήρθε και μήνυσε του Σωκράτη : « Σέ θέλει η κυρά. Παρακαλεί να περάσης να τη δής ». Και κείνος αμέσως ξεκίνησε να πάη. Στην Αθήνα, τότε, τη γεμάτη θαυμαστά δημόσια κτίρια, αν ρωτούσες να σου δείξουν τα σπίτια του Μιλτιάδη, του Αριστείδη, του Περικλή, θάβλεπες απλά σπιτάκια, που δεν ξεχώριζαν από τα γειτονικά. Μεγαλόπρεπα αναπαύονταν οι θεοί στους Παρθενώνες τους, μα οι άρχοντες, σωστοί αριστοκράτες, απόφευγαν την επίδειξη κι' οι κατοικίες τους παράμεναν ταπεινές. Οι δρόμοι, όθε διάβαινε ο Σωκράτης, για να πάη στη συνοικία Χολαργού που έμενε ο Ολύμπιος, ήταν στενοί και φιδάτοι. Στα σταυροδρόμια, δίπλα σε βωμούς από τοπικές πανάρχαιες θεότητες, σάπιζαν φρούτα που τους πρόσφεραν οι θεοφοβούμενοι Αθηναίοι και που νόμος απαγόρευε να μετακινηθούν. Καθώς περνούσε κοντά τους ο φιλόσοφος, πλήθος μύγες σηκώνονταν, για να ξανακαθίσουν στη σαπίλα των φρούτων, μόλις απομακρυνόταν. Δεξιά κι' αριστερά του τοίχοι πολύχρωμοι δίνανε χαρούμενο τόνο στα φτωχικά νοικοκυριά. Τόσο καλά καμωμένοι ήταν οι σοβάδες των αρχαίων, ώστε οι Ρωμαίοι κατακτητές έκοβαν ολόκληρα μέρη και τα κάνανε τραπέζια τους,, καθώς γράφει ο Βιτρούβιος. Κοντά στο σπίτι του Περικλή αντίκρυσε ο φιλόσοφος ταγάρι πεσμένο στη μέση του δρόμου. Ό,τι ξεχνιόταν καταγής οι διαβάτες δεν το πείραζαν, τ' άφηναν επί τόπου, να το φυλάγη ειδική θεότητα, η «Ενοδία », όσο να γυρίση να το πάρη κείνος που τόχασε.

Σαν έφτασε στην εξώπορτα, ο Σωκράτης βρόντησε το σήμαντρο και περίμενε ν' άκούση από μέσα το σφύριγμα του θυρωρού, που ειδοποιούσε πως θ' άνοιγε. Τούτο το συνήθιζαν για να τραβηχτούνε πέρα οι περαστικοί, μήπως και τους χτυπήση η πόρτα που θ' απλωνόταν προς τα έξω και θάφραζε απότομα το δρομάκι.

—« Στάσου να ειδοποιήσω τη Δέσποινα », είπε ο θυρωρός κι' έβιασε τα γέρικα πόδια του να μπη στο γυναικωνίτη.

Ο φιλόσοφος πήγε στο κέντρο της αυλής, όπου έστεκε του Διός βωμός, και τον άγγιξε, κατά τη συνήθεια. Γύρω του, σκιερό περιστύλιο έζωνε τα δωμάτια, που, μην έχοντας κανένα παράθυρο, έπαιρναν αέρα και φώς από την

αυλή μονάχα. Κοίταζε ο Σωκράτης την παλιά κληματαριά που αγκάλιαζε το περιστύλιο και λογάριάζε πως σε λίγο θα ωρίμαζαν τα σταφύλια της, όταν πρόβαλε η Ασπασία και του έκανε νόημα να μη στην κάμαρα της. Τον έβαλε να ξεκουραστή στο σοφά που χρησιμοποιούσε για κρεβάτι, σκεπασμένον με κεντητό ύφασμα της Μικρασίας, ενώ αυτή κάθησε απέναντι του, στο θρονί της τουαλέτας» Φορούσε άσπρο λινό φόρεμα, σφιγμένο στη μέση με δερμάτινη ζώνη. Τα κατάμαυρα μαλλιά της, χωρισμένα στα δυό, έπεφταν καλά κατσαρωμένα ως τους ώμους. Τα όμορφα μπράτσα τα στόλιζαν δυό χρυσοί δράκοντες μπλεγμένοι σε βραχιόλια. Στα μακρουλά δάχτυλα με τα περιποιημένα νύχια, έπαιζε η Ασπασία ένα λεπτό μαντήλι από αμίαντο της Καρύστου, μαντήλι που άμα λερωνόταν, τόβαζε στη φωτιά και καθάριζε.

—« Ξέρεις γιατί σε φώναξα, Σωκράτη ; » ρώτησε κι' ένα χαμόγελο σχημάτισε στα μαγουλά της χαριτωμένα λακκάκια.

—« Πως να το ξέρω ; Μαντεύω πάντα στραβά τις γυναίκες. .. »

—«Ήθελα τη γνώμη σου. Θυμάσαι πέρσυ που πέρασε ένα νόμο ο αρχιερέας Διοπείθης, αυτός ο κουλός, ο φανατικός τερατοσκόπος, για ν' απαγορέψη τις έρευνες στα ουράνια σώματα ; Θα πίστευες ποτέ πως θάστρεφε αυτόν το νόμο εναντίο μου ; »

—« Ναί. Από την εκστρατεία της Σάμου κατάλαβα το μίσος του Διοπείθη για τον άντρα σου και για σένα ».

—« Θέλεις να πής τότε που πλέατε προς τη Σάμο κι' έγινε έκλειψη του ήλιου κι' οι πλοίαρχοι φοβήθηκαν τον κακό οιωνό και θέλησαν να γυρίσουν πίσω, μα ο Περικλής, που ξέρει πως έκλειψη γίνεται κάθε που βρεθή η Σελήνη ανάμεσα γη και ήλιο, μάζεψε τους πλοιάρχους στη ναυαρχίδα, έβγαλε το μανδύα του, σκέπασε το κεφάλι ενός απ' αυτούς και του είπε : « αν τώρα δε βλέπης τον ήλιο, φοβάσαι ; » Τότε οι πλοίαρχοι πείστηκαν να εξακολουθήσουν την εκστρατεία, μα ο Διοπείθης θεώρησε ασεβέστατη τη σωστή εξήγηση του Περικλή ».

—« Όχι μόνο αυτό, συμπλήρωσε ο Σωκράτης, παρά πεισμάτωσε ο αρχιερέας κι' όταν ο Περικλής τον εμπόδισε στη Σάμο να σφάξη 40 αιχμάλωτα Σαμιώτικα παιδιά, θυσία στο Δία ».

—« Έ, λοιπόν, ο Διοπείθης, με κείνον το νέο δημαγωγό, τον Κλέωνα, μην τολμώντας να κατακρίνουν φανερά τον Περικλή, έγραψαν κατηγορία εναντίο του Αναξαγόρα και μένα».

—« Πότε ; »

—« Σήμερα. Δέν τ' άκουσες στην αγορά ; »

—« Δέν άνακατεύομε σε μικροπολιτικές... Αλλά τι σας κατηγορούν ; »

—« Μας λέν άθεους από τη μια μεριά κι' ανήθικους από την άλλη. Για να εξασφαλίσουν καταδίκη παίζουν διπλό παιχνίδι, διπλές κατηγορίες. Εμένα ο

κωμικός ποιητής Έρμιππος, τον ξέρεις δα το μονόφθαλμο, με συκοφαντεί πως διατηρώ πορνείο και πως προμηθεύω παρθένες σε πλούσιους γέροντες. Τον Αναξαγόρα ο Περικλής θα τον φευγατίσει στη Λάμψακο. Εγώ όμως δε φεύγω. Θά μείνω κοντά στον άντρα μου και θα δικαστώ! Δε σου κρύβω, Σωκράτη... φοβάμαι... »

Κούνησε το κεφάλι του ο φιλόσοφος, σαν να ήθελε να δηλώσει πως καταλάβαινε τους φόβους της κι' έμεινε μια στιγμή συλλογισμένος. Χωρίς να το θέλη, η Ασπασία είχε αναστατώσει το Άστυ. Είκοσι χρόνων ήρθε από τα παράλια της Ιωνίας, εταίρα γεμάτη μεθυστικό άρωμα ομορφιάς και νιότης. Στην πατρίδα της οι γυναίκες ήταν ελεύθερες και μορφωμένες, ενώ στην Αθήνα έμεναν κλεισμένες στο γυναικωνίτη, αγράμματες. Η πατρίδα της η Μίλητος είχε ασύγκριτη ζωντάνια. Από τα 700 π.Χ. έπιασε τα Δαρδανέλια, το Βόσπορο και τη Μαύρη Θάλασσα. Με σύμβολο το Λέοντα (που μιμήθηκε αργότερα η Βενετία), αποίκισε όλη την Ανατολή, από την Κριμαία ως την Αίγυπτο. Η Μίλητος έφτιασε τους πρώτους θαλασσινούς χάρτες, εκεί γεννήθηκε η περιέργεια να εξηγηθούν τα φυσικά φαινόμενα με τη λογική, αντί με δεισιδαιμονίες. Από τέτοια πόλη φερμένη, η Ασπασία δεν άργησε να κάμει το αθηναίο σπίτι της λέσχη σοφίας και ξυπνάδας. Μιλούσε με όλους για όλα και μάγευε τα καλύτερα πνεύματα της εποχής, το φιλόσοφο Ζήνωνα, το Φειδία, το Σοφοκλή, τον Ευριπίδη, τον Ηρόδοτο, τον πολεοδόμο Ίπποδαμο, τον αρχιτέκτονα του Παρθενώνα Ικτίνο, τον ιστορικό Θουκυδίδη. Κανείς τους δεν ήξερε τι τους ξετρέλαινε περισσότερο σ' αυτή τη γυναίκα — η ξυπνάδα για η ομορφιά της. Αργότερα θα την πή ο Σωκράτης « δασκάλα του στα ερωτικά και στη ρητορική » και ο Πλάτων θα βεβαίωση πως ο Περικλής μαζί της σχεδίαζε τους περίφημους λόγους του. Κάποια μέρα ο Σοφοκλής έφερε στο σπίτι της τον Περικλή κι' από κείνη τη στιγμή η Μιλησία του έπεβλήθηκε. Τόνη χώρισε από τη γυναίκα του Τηλεσίππη και τον παντρεύτηκε. Οι Αθηναίοι δεν παραξενεύτηκαν πως ο Ολύμπιος έδωξε την πρώτη του γυναίκα, για να πάρη ξένη εταίρα, μόνο απόρησαν να δουν ότι μεταχειριζόταν την Ασπασία σαν όν ανθρώπινο. Αντί να την κλείσει στο γυναικωνίτη, την είχε πάντα κοντά του, την άφηνε να καλή φίλους και να συζητά στα συμπόσια σαν ίση με τους καλύτερους. Κάθε που έβγαινε από το σπίτι η σαν γύριζε τα βράδια, τη φιλούσε μπροστά σε άλλους. Αυτό δα ήταν απίστευτο! Για τους αστούς των Αθηνών η Ασπασία έδειχνε πολύ φανταχτερή, πολύ ξεβγαλμένη, για να είναι τίμια. Ωστόσο του Περικλή του στάθηκε μοναδική σύντροφος. Ο Ολύμπιος, αφότου μπήκε στην πολιτική εδώ και τριάντα χρόνια, έκανε ζωή αποτραβηγμένη. Σ' ένα δρόμο τον έβλεπες, στο δρόμο που οδηγούσε προς το Βουλευτήριο. Ποτέ δε δεχόταν προσκλήσεις, κανείς δεν τον είδε να πίνη σε γλέντια. Είχε την ιδέα πως ο καθημερινός βίος του πολιτευόμενου πρέπει να είναι αφιερωμένος στο μεγαλείο της Πολιτείας. Καθώς κουραζόταν όλη την ήμερα με τ' αμέτρητα καθήκοντα που βαραίνουν έναν πρωθυπουργό, η χαρά που του απόμενε ήταν να περνά τις ώρες τηςσχόλης δίπλα στην όμορφη και πανέξυπνη Ασπασία. Αυτή

τον παρηγορούσε, όταν τον έβλεπε πικραμένο, αυτή τον ενεθάρρυνε στον αγώνα του κατά των αριστοκρατών, αυτή τον παρακίνησε να στολίσει την Αθήνα. Το πέραςμα της είχε αφήσει βαθιά ίχνη στην πνευματική, την κοινωνική και πολιτική ζωή του τόπου. Η λατρεία του Περικλή για τη Μιλησία δεν ήταν ερωτικό πάθος μόνο, παρά βαθειά εκτίμηση. Η Ασπασία άξιζε τόσο για τη νύχτα όσο και για την ημέρα. Επειδή επηρέαζε πολύ τον πρώτον άρχοντα της χώρας, την πήρανε στόχο οι συντηρητικοί, οι αντίπαλοι του Περικλή. Έβαλαν τους δικούς τους κωμωδιογράφους, Κρατίνο, Έρμιππο, Αριστοφάνη, να τη βρίζουν στο θέατρο με τα αισχρότερα λόγια. Ο Σωκράτης, κοιτάζοντας την, στοχάστηκε ακόμα μια στιγμή, πως τούτη η γυναίκα ήτανε μοναδικό πλάσμα, όμως η αναστάτωση που έφερε στην Αθήνα, αντί να καταλαγιάζει με τον καιρό, ολοένα δυνάμωνε. Τώρα είχαν έρθει η ώρα να πληρώσει την υπεροχή της... Τα έμπειρα μάτια της Ασπασίας μάντεψαν τη σκέψη του φιλοσόφου.

—« Φοβάσαι και σύ αυτή τη δίκη, Σωκράτη ; » ρώτησε.

—« Ναί. Δε μ' ανησυχεί πως σε κακολογάν για προξενήτρα. Είδα σεβάσμιες Αθηναίες να τις φέρνουν οι άντρες τους κοντά σου, να τις μάθης να τους κάνουν ευτυχισμένους,

όπως έκανες εσύ τον Περικλή. Τέτοια συκοφαντία δε στέκει, όμως με τρομάζει πως σε καταγγέλλουν για άθελ. Είν' επικίνδυνο να παίξεις με τους θεούς στην Αθήνα. Η πόλη μας θεωρείται ιερή, εδώ ζή η θεά Αθηνά, που η πίστη της χάνεται στο σκοτάδι της προϊστορίας. Γύρω στην Αττική, βουνά και λόφοι είναι γεμάτοι μυθολογία, χαριτωμένα παραμύθια για θεούς κι' ημίθεους. Όλόκληρο το τοπίο τόχει ζωντανέψει η παλιά θρησκεία ».

Η Ασπασία τον έκοψε, ανυπόμονη : —« Πώς γίνεται, Σωκράτη, σύ ανώτερος άνθρωπος, να πιστεύης αυτά τ' απλοϊκά παραμύθια ;»

—« Δέν τα πιστεύω, αλλά τα σέβομαι, γιατί μ' αυτά κρατιέται ο κοινός πολίτης στην αρετή. Είν' επικίνδυνο να σπάη κανείς τις ρίζες της λαϊκής θρησκείας. Παλεύω με τη λογική μου, για να μην απαρνηθώ έξ αιτίας της τους Δώδεκα Θεούς, κι' ας είναι ατελέστατοι. Μέσα μου μεστώνουν ιδέες που θα δικαιωθούν κάποτε, όπως για την αθανασία της ψυχής, για έναν παντογνώστη Θεό, για τη θεία Πρόνοια, μα δεν τολμώ να τις διδάξω στον κοσμάκη. Κάποιος άλλος θάρθη αργότερα να τις βάλει σε δρόμο, όταν οι άνθρωποι θα είν' ώριμοι να τις δεχτούν. Αν το τολμήσω τώρα, θα σηκώσω επανάσταση χωρίς αποτέλεσμα. Περιορίζομαι λοιπόν να λέω τα μυστικά της καρδιάς μου σε μερικούς εξαιρετικούς ανθρώπους».

—« Μη σου κακοφανή, φίλε, αν σου πω, ότι προτιμώ το θάρρος του Αναξαγόρα, που περιφρονεί δημόσια το Δωδεκάθεο, από τη δική σου μικροψυχιά».

—« Έχω το θάρρος να είμαι δειλός, Ασπασία. Υπάρχουν καιροί που πρέπει να σηκώσης σημαία και να τραβήξεις μπροστά. Μά υπάρχουν καιροί που

νιώθει ο φιλόσοφος την ανάγκη να κρατήσει τον κατήφορο, να σταθή εμπόδιο στην απότομη πρόοδο. Γιά τη σημερινή γενεά δε φοβάμαι τίποτα περισσότερο από τη φθορά που κάνει ο υλισμός. Η πολλή ξυπνάδα βλάφτει, κυρά μου. Αδίκασχίζονται με τη λογική να βρουν το Θεό οι σοφιστές κι' οι φυσικοί. Μόνο με την ευσέβεια μπορείς να πλησιάσεις το Δημιουργό. Γι' αυτό κι' εγώ πιστεύω...»

Γέλασε η Ασπασία και του είπε με κείνο το παιχνιδιάρικο ύφος της :

—« Δέν απομένει παρά να σε δούμε και σένα, σαν τις Κανηφόρες, ν' ανεβαίνεις στη σπηλιά της Ακρόπολης, τα μεσάνυχτα, για να ταΐσης το φίδι - θεό ».

Ατάραχος ο Σωκράτης της αποκρίθηκε :

—« Έμεις οι Αθηναίοι καυχιόμαστε πως είμαστε αρχαιότατο γένος, που γεννήθηκε σ' αυτά τα χώματα. Όταν όλη η άλλη γης ανάσταине λογής - λογής άγρια θηρία, εδώ γεννήθηκαν άνθρωποι. Κι' ενώ οι άλλες πόλεις μεγάλωσαν από κάθε καρδιάς καρύδι, εμείς, γεννημένοι αδέλφια όλοι, από μια μητέρα, πιστεύουμε στην ισότητα και δεν παραδεχόμαστε να γίνουν άρχοντες μας ούτε οι δυνατοί, ούτε οι πλούσιοι, παρά όσοι έχουνε σωφροσύνη και αρετή. Φτώχεια η αφάνεια του πατέρα δεν εμποδίζει κανέναν από μας να πάρη αξίωμα. Σύμβολο αυτής της ισότητας έχουμε το φίδι - θεό, θρέμμα τούτης της γης σαν κι' εμάς. Εγώ ξέρω πως δεν υπάρχει φίδι στη σπηλιά, λατρεύω όμως την ηθική σκέψη που γέννησε το μύθο, κι' είμαι άξιος ν' ανεβώ τη νύχτα, όχι βέβαια να θρέψω το ανύπαρχτο ζώο, παρά να προσκυνήσω την ιδέα της ισότητας. Οι Ίωνες, ο Αναξαγόρας, εσύ, είσαστε άτομα ξεριζωμένα, αφότου σας έδιωξαν από την πατρίδα σας οι Πέρσες. Δέν έχετε δεσμούς με κανένα τόπο. Ο άντρας σου όμως κατάγεται από τους Βουζύγες, το σόι που δίδαξε στην Αττική την καλλιέργεια του σταριού, εδώ και χίλια χρόνια. Ο Περικλής είναι κληρονομικός ιερέας της Δήμητρας, έχει την εποπτεία της γιορτής της κάθε Νοέμβριο, και Βουζύγης πρέπει να δώσει το σήμα για ν' αρχίσουν οι σπορές. Ξέρεις τι λέει τώρα ο λαός; Λέει πως κατάντησες τον άντρα σου άθεο, ούτε θυσίες κάνει ο ίδιος, κι' όταν γίνονται δημόσιες λειτουργίες, παραστέκει αδιάφορος. Μέσα σου, Ασπασία, πίστευε ό,τι θέλεις, μην παίζεις όμως με τη θρησκεία των απλών ανθρώπων, γιατί σ' αυτούς η πίστη είναι πιο απαραίτητη κι' από το ψωμί».

Η Ασπασία ανασηκώθηκε μ' όλο τ' ωραίο της ανάστημα, κοίταξε καταπρόσωπο το φιλόσοφο με τα γαλανά μάτια της, τα μεγάλα σα στόματα, και του είπε, ξαναμμένη :

—« Σωκράτη, είς' υποκριτής. Και να ξέρης πως, ξεριζωμένος η όχι, ο Αναξαγόρας είναι τόσο μεγάλος, που, άμα θα φύγη, η πόλη σας θα μικρύνει. Ζώντας είκοσι χρόνια τώρα στην Αθήνα σας άνοιξε τα μάτια. Αύτός έβγαλε τα πρώτα βιβλία και τα εικονογράφησε. Την επιστήμη, που τη μαθαίνετε από στόμα σε στόμα, σας την έκανε βουβή. Από εδώ κι' εμπρός θα μορφώνεστε διαβάζοντας βιβλία και βλέποντας εικόνες. Αλλά τι τα θέλεις... σ' αυτό τον τόπο, που τότε λές ιερό εσύ, ό,τι αγνό, ό,τι μεγάλο έχει η ζωή, το παίρνουν οι

διαστραμμένοι και το κάνουν βρώμα. Τιμή στόν Αναξαγόρα, που πρώτος στον κόσμο καταδικάστηκε από αμαθέστατο ιερατείο, επειδή πιστεύει στην αλήθεια ».

Ο Σωκράτης την έπιασε από το χέρι, την έβαλε να καθίση δίπλα του και της είπε ήσυχα :

—«Έχεις δίκιο να μιλάς έτσι για τ' ανάξιο ιερατείο, όμως καθώς οι ιερείς δεν ξέρουν τίποτα βέβαιο για το Θεό, άλλο τόσο δεν ξέρει κι' ο Αναξαγόρας. Η αμφιβολία είναι κοντύτερα στην αλήθεια, παρά οι γνώμες σοφών που εξηγούνε τ' ανεξήγητα ».

Ο Σωκράτης κοντοστάθηκε μια στιγμή, σαν κάτι να λογάριαζε, κι' ύστερα εξακολούθησε :

—« Μ' αρέσει, Ασπασία, το βραδάκι να κάνω περίπατο στην εξοχή. Μιά μέρα που διάβαινα, κείθε απ' τον Ίλισό, πρὸς το ναό της Δήμητρας και Κόρης, είδα λιτανεία να με πλησιάζει. Απλοί άνθρωποι σκύφτανε με σεβασμό στο πέραςμα του ξύλινου ξόανου της θεάς, ενώ εγώ ήξερα πως δεν μπορεί νάχη τίποτα να κάνη αυτό το ξύλο με τη θεά. Ωστόσο, πρόσεξα μια γυναικούλα να δακρύζει και, μόλις έφτασε μπροστά της η λιτανεία, να πέφτη καταγής και να παρακαλή με κλάματα αυτά το ξύλο να σώση τ' άρρωστο παιδί της. Τότε κατάλαβα πως είν' ανάγκη να υπάρχουν δυο θρησκείες — μια για τους μορφωμένους και μια για το λαουτζικό, θρησκεία ικανή με τα ψέματα να τον παρηγόρηση για το θάνατο, την αρρώστια, τη φτώχεια. Θέλεις τώρα να μάθης τι πιστεύω εγώ ;»

—«Και βέβαια θέλω».

—« Για μένα η θρησκεία κάθε μορφωμένου είναι ζήτημα προσωπικό. Ζήτημα εσωτερικό. Δε βλέπω το Θεό στους ναούς παρά στη συνείδηση μου. Κατάλαβες ; Θέλω απ' ευθείας επαφή με το Δημιουργό, να Του κάνω εκκλησιά την ψυχή μου...»

Από την αυλή ακούστηκαν τότε φωνές και τόση φασαρία, που ανάγκασαν το φιλόσοφο να σταματήσει.

—« Δέν είναι τίποτα, είπε η Ασπασία, τσακώνεται πάλι ο Αλκιβιάδης με τα παιδιά του Περικλή. Τούτο γίνεται πρωί - απόγεμα. Μη διακόπτης, Σωκράτη. Μ' ενδιαφέρουν αυτά που λές ».

Εκείνος εξακολούθησε, μολονότι οι τσιριξιές απ' έξω δυνάμωναν :

—« Καθώς δεν μπορεί να είναι κακοί οι θεοί, πρέπει να κάνουμε τους ανθρώπους να πάνουν να τους φοβούνται. Να μην είν' η τρομάρα κείνο που ενώνει Θεό και άνθρωπο, παρά η αγάπη κι' ο σεβασμός. Αλλά πριν φτάσουμε κει, θα χρειαστή να κάνουμε τον κόσμο να πιστέψη σ' έναν ενάρετο Θεό. Γιατί πως θέλεις σήμερα να ξέρη ο πολίτης τι είναι σωστό να κάνη, αφού πιστεύει σε πολλούς θεούς με διάφορες γνώμες τον καθέναν ; Θεούς γεμάτους ελαττώματα ;

Ο Κρόνος τρώει τα παιδιά του, ο Ζεύς χαϊδεύει τα ομορφόπαιδα. Η Αφροδίτη μοιχεύεται, ο Ερμής κλέβει. Θα πασχίσω να διδάξω το λαό, πως ο Θεός είν' ενάρετος και καλός και δεν αγαπά παρά τους ενάρετους και τους καλούς. Και ξέρεις, Ασπασία; Μ' αυτές τις ιδέες, τόσο αντίθετες από τις ιδέες του Αναξαγόρα, κινδυνεύω κάποτε να με καθίση κι' εμένα στο δικαστήριο ο Διοπείθης». Το παραπέτασμα που χώριζε το δωμάτιο της Μιλησίας από την αυλή, άνοιξε διαμιάς κι' όρμησε μέσα ο Πάραλος, ο μικρότερος γιος του Περικλή, με τη μύτη του γεμάτη αίματα, κυνηγημένος από τον Αλκιβιάδη.

—« Τι τρέχει » ; ρώτησε η Ασπασία.

—« Με χτύπησε ο Αλκιβιάδης... » παραπονέθηκε το παιδί.

Μπήκε κι' ο μεγάλος γιός του Περικλή, ο Ξάνθιππος, που τους εξήγησε, πως τα δυο παιδιά πάλευαν κι' επειδή δεν κατάφερνε να νικήση τον Πάραλο ο Αλκιβιάδης, τον εχτύπησε παράτυπα.

—« Κι' εσύ τι έκανες ; είπε αυστηρά η Μιλησία. Δεν ήξερες να βάλης τάξη, εσύ που είσαι μεγαλύτερος » ;

—« Δοκίμασα να του τις βρέξω, μα με δάγκωσε σα γυναίκα ».

Ο Αλκιβιάδης τότε διόρθωσε :

—« Όχι σα γυναίκα. Σά λεοντάρι δάγκωσα ».

Πρόσεξε ο Σωκράτης τον Αλκιβιάδη, πανέμορφο αγόρι, μ' αστραφτερά μαύρα μάτια και κυματιστά ξανθά μαλλιά. Δεν ήταν ακόμη 15 χρονώ κι' είχε κιόλας δείξει πολλά δείγματα της μανίας του για πρωτεία. Είχ' αγοράσει πανάκριβα ένα σκύλο, μα του έκοψε την ουρά, για να γίνη λόγος για το άτομο του. Κάποτε που έπαιζε με συνομήλικους στο δρόμο « αστραγάλους » κι' ήταν η σειρά του να ρίξη, φάνηκε αμάξι. Φώναξε του αμαξά να σταματήσει, μα καθώς εκείνος προχωρούσε, τ' άλλα παιδιά παραμέρισαν να μην τα πατήσει, μόν' ο Αλκιβιάδης ξάπλωσε άφοβα εμπρός από τ' άλογα, που μόλις κατάφερε να τα συγκράτηση ο αμαξάς.

Μιά μέρα που είδε τον Περικλή να έτοιμάζει λογοδοσία για τη διαχείριση των εσόδων, είπε : « Καλύτερα θάκανες, Περικλή, να μελετούσες πως δε θα λογοδοτήσης στους Αθηναίους ».

Το παιδί αυτό ορφάνεψε από τεσσάρων χρονών, όταν ο πατέρας του Κλεινίας, γενναίος πολεμιστής, σκοτώθηκε στη μάχη της Κορώνειας. Κληρονόμος τεράστιας περιουσίας (τα κτήματα του άρχιζαν από τα ριζά του Υμηττού και τέλειωναν πολλά χιλιόμετρα πέρα, προς τη θάλασσα της Εύβοιας), παραδόθηκε στο θείο του Περικλή να τον αναθρέψει. Μά ήταν ανυπόταχτο και φαντασμένο αγόρι.

—« Ο Πάραλος κι' ο Ξάνθιππος, διηγήθηκε η Ασπασία του Σωκράτη σκουπίζοντας τα αίματα από τη μύτη του δαρμένου, ήτανε δυο ήσυχα παιδιά, όσο να μη στο σπίτι ο Αλκιβιάδης και να μας ανακατέψει όλους. Κατάντησε

συμφορά. Μαλώνει διαρκώς, δεν ακούει κανέναν κι' ο Περικλής, που θα μπορούσε να τον συνετίσει, δεν έχει καιρό. Άμα του παραπονιέμαι, γελάει και μου λέει : « Μη με σκοτίζεις για τον Αλκιβιάδη ». Είναι, βλέπεις, πολύ εύκολο να κάνης παιδιά, μα είναι δύσκολο να είσαι πατέρας. Με τον καιρό τούτος ο λωλός χάλασε και τα ξαδέλφια του και τώρα αντί ένα έχω στο κεφάλι μου τρία ζιζάνια ».

Ο Σωκράτης στράφηκε προς τον Αλκιβιάδη και του είπε με ύφος περιφρονητικό :

—« Μήπως νιώθεις πως άμα μεγαλώσης δε θα μπορέσης ποτέ να γίνης σπουδαίος, σαν τους προγόνους σου, γι' αυτό προσπαθείς από νέος να φανής όσο γίνεται αισχρότερος ; »

Το παληκαράκι στυλώθηκε αλαζονικά κι' αποκρίθηκε τραυλίζοντας, όπως συχνά κάνουν τα καλογεννημένα παιδιά.

—« Μη βάζεις τους προγόνους μου στο στόμα σου. Ξεχνάς πως κατάγομαι από τον Αιακό, που ήτανε γιος του Δία»;

—« Ε, και ύστερα; Ούτε καταγωγή, ούτε πλούτη έχουν αξία, αν αυτός που τα κατέχει είναι τιποτένιος. Όποιος ξέρει την αξία του, δεν καταδέχεται να μιλά για προγόνους. Αποδείχνεσαι ανάξιος με το να τους αναφέρης, αντί να προσπαθής να τους μοιάσης».

—« Εγώ ανάξιος; Αν δεν ήσουν κοιλαράς, θα σε πάλευα, να σου δείξω σε ποιόν μιλάς έτσι ! »

Ο Σωκράτης του είπε : — « Και αν με νικούσες στην παλαίστρα, αυτό θα σήμαινε πως έχεις δίκιο; Γερούς μυς έχουν κι' οι ταύροι. Σημάδι του άρχοντα, Αλκιβιάδη, δεν είναι το χεροδύναμο παρά το ήθος. Εσύ δεν είσαι παρά ένας άμυαλος ».

Το παιδί αυτό, που η καταγωγή κι' η ομορφιά του έκαναν όλους να το κολακεύουν, για πρώτη φορά άκουγε κάποιον να του μιλά με καταφρόνια. Λοξοκοίταξε τον παράδοξο φιλόσοφο, ύστερα έσπρωξε φουρκισμένος το παραπέτασμα και βγήκε στην αυλή.

Η Ασπασία, που πρόσεξε την αντίδραση του Αλκιβιάδη, είπε στο Σωκράτη :

—« Μονάχα συ μπορείς να τον διορθώσης. Σέ παρακαλώ, ανάλαβέ τον ».

—« Είναι μικρός ακόμα. Ίσως αργότερα... »

VIII

Ένα παληκάρι φτωχικά ντυμένο πλησίασε το Σωκράτη, καθώς πορευόταν, και συστήθηκε :

—« Αντισθένης, γιός του Αντισθένη, από τον Πειραιά. Θέλω να μαθητέσω κοντά σου. Τώρα κάμποσες μέρες ανεβαίνω με τα πόδια από τον Πειραιά για να σ' ακούω. Αγαπώ τη φιλοσοφία και μ' αρέσεις έτσι απλά καθώς τα λές. Σέ καταλαβαίνω ό,τι κι' αν εξηγάς. Με δέχεσαι για μαθητή;»

Ο Σωκράτης πρόσεξε τη μελωδική φωνή και την ξυπνάδα που έλαμπε στα μάτια του νέου κι' αποκρίθηκε :

—«Ακολούθα με, όμως όχι σα μαθητής, παρά σα φίλος. Υπάρχουν άνθρωποι που παθαίνονται για δύναμη, άλλοι γι' άλογα, άλλοι πάλι για κυνηγάρικα σκυλιά, ό,τι πης. Εγώ ένα πάθος έχω — να πιάνω φίλους. Αν μείνης κοντά μου, θα σε κάνω άνθρωπο ».

—«Άμα το πετύχης αυτό, εγώ θα τρέχω πάνω - κάτω τον Πειραιά και θα φωνάζω: όποιος θέλη ν' ανθρωπευτή, ας ανέβη στην Αθήνα κοντά στο Σωκράτη ». Ο φιλόσοφος χαμογέλασε κι' είπε :

—« Σ' ευχαριστώ. Δε θέλω φίλους πολλούς, όσο φίλους διαλεχτούς. Τους ξεχωρίζω μόνος μου. Αλλά πές μου, Αντισθένη, τι ξέρεις από τους παλιούς σοφούς ; »

—« Σχεδόν τίποτα. Δοκίμασα να διδαχτώ από τον Γοργία, μα αυτός θέλει πολλά λεφτά κι' εγώ είμ' άπορος για να μάθω πληρώνοντας. Ερχομαι κοντά σου ίσια - ίσια, επειδή άκουσα πως δε ζητάς αμοιβή. Είναι σκληρή η μοίρα του φτωχού, Σωκράτη »,

—« Αν έχης μυαλό, παιδί μου, κρατάς θησαυρό ».

—«Στο λιμάνι με λογαριάζουνε για σπίθα. Μια μέρα, που κάποιος ιερέας του Ορφέα εξηγούσε πόσο θαυμάσια ειν' η ζωή στον Άδη για τους μνημένους, οι άλλοι τον θαυμάζανε, μα εγώ τότε ρώτησα : «Αφού ο θάνατος είναι πανηγύρι, γιατί αργείς να πεθάνης; » Αυτή μου η απάντηση μ' έκανε γνωστό στον Πειραιά. Ενώ όμως το λιμάνι μπορεί να με μάθη εμπόριο η ναυτικά, σιχαίνεται τη φιλοσοφία. Αφού με δέχεσαι κοντά σου, έ, λοιπόν, κι' εγώ θα περπατάω κάθε μέρα τα οκτώ χιλιόμετρα που μας χωρίζουν, νάρχωμαι να σ' ακούω, γιατί διψάω για μάθηση ».

Ο Σωκράτης με τον Αντισθένη συνέχισαν το δρόμο τους προς την αγορά, προσπερνώντας το Στάδιο, ρέμα -ρέμα τις κατάφυτες όχτες του Ιλισού, που τέτοια ώρα το πρωί αντηχούσε από κελαηδίσματα πουλιών και χόγλο παιχνιδιάρικου νερού που κατρακυλούσε τα βραχάκια. Πέρασαν τα τείχη του Θεμιστοκλή από τις πύλες της Διομείας και πήρανε τον ανήφορο πρός τον

Άρειο Πάγο, Ο νεαρός Πειραιώτης φλυαρούσε :

—«Έχω πατέρα λεύτερο πολίτη, αλλά μάνα σκλάβη Θράκισσα. Με κοροϊδεύουν για νόθο κι' εγώ τους απαντάω πως οι γνήσιοι πολίτες δεν είναι καλύτεροι απ' τ' άθηνείκα σαλιγκάρια, που, αφότου υπάρχει κόσμος, έχουνε μάνα και πατέρα ντόπιους ».

Αμα σώπαινε το παληκάρι, ο Σωκράτης το πρότρεπε :

—« Μίλα μου, για να σ' αναλύσω ».

Και κείνο διηγόταν με απλότητα και χιούμορ τη δύσκολη ζωή του, ώσπου φτάσανε στην αγορά. Ο Αντισθένης ρώτησε :

—« Σωκράτη, πως γίνεται στο ίδιο μέρος να συνευρίσκονται τα ιερά των Θεών και το παζάρι; » Η εξήγηση του δόθηκε :

—« Τον παλιό καιρό δεν υπήρχε εμπόριο, μόνο αρπαγή κι' η δύναμη του ισχυρότερου. Αργότερα, σαν ημέρεψαν οι άνθρωποι, νιώσανε την ανάγκη ν' ανταλλάζουν τα προϊόντα τους, για τούτο διάλεξαν έναν τόπο κι' οι άρχοντες τους τον ονόμαζαν ιερό. Εκεί, άτομα από διάφορες φυλές μαζεύονταν άφοβα και παζάρευαν την πραμάτια τους, είδος με είδος. Γιά να προστατέψουν αυτή την αγορά από τους ληστές, την αφιέρωναν στους Θεούς και χτίζανε στο κέντρο ναό. Ετσι ανακατεύτηκαν οι Θεοί με το ταπεινό εμπόριο για να το κηδεμονεύουν ».

—« Κατάλαβα », έκανε ο Αντισθένης.

Μπροστά τους, καθώς κοίταζαν από το λόφο του Κολωνού με τον κατακαίνουργο ναό του Ηφαίστου*, απλωνόταν η αγορά των Αθηνών, τεράστιο τετράγωνο με δημόσια κτίρια και στοές στις τέσσερες πλευρές του.

Μεγάλα δέντρα και πλατάνια, που είχε φυτέψει ο Κίμων, στόλιζαν την αγορά και πρόσφεραν καταφύγιο στους πολίτες τα ζεστά μεσημέρια. Μία φαρδιά λεωφόρος, ο Δρόμος, δίχαζε την αγορά διαγώνια, για να περνά η μεγάλη πομπή των Παναθηναίων και να γίνονται οι παρελάσεις του Ιππικού, που ήταν ονομαστό για την ομορφιά αλόγων και καβαλάρηδων, όπως τους αποθανάτισε ο Φειδίας.

Το κέντρο της αγοράς το γέμιζαν μαγαζιά, βιοτεχνικά εργαστήρια, καταστήματα πολυτελείας και οι πάγκοι των σαράφηδων, που λέγονταν τότε τραπεζίτες, επειδή μόνο σ' αυτούς επέτρεπαν νάχουν τραπέζια για τις συναλλαγές τους. Γιά να χωρέσουν όλα τα διάφορα εμπορεύματα, διαιρούσαν την αγορά σε κύκλους. Ιδιαίτερο κύκλο είχαν τα τρόφιμα, το σκλαβοπάζαρο, το ψωμί, όπου πωλήτριες ήτανε γυναίκες γνωστές για τα πειράγματα τους, το « άγοραϊόν σκώμμα », ο κύκλος για τα λουλούδια και τα στεφάνια μυρτιάς, απαραίτητα στις θυσίες, ο κύκλος για τα φρούτα και τα λαχανικά.

*** Το σημερινό θησείο.**

Σέ μαγαζί της λαχαναγοράς ανατράφηκε ο Ευριπίδης, που η μητέρα του ήτανε μανάβισσα, Το κρασί το πουλούσαν στο ύπαιθρο ξωμάχοι, που το κουβαλούσαν από τα Μεσόγεια σε τουλούμια. Σ' αυτό το απέραντο παζάρι στριμωχνόταν από τα ξημερώματα πολυκοσμία. Γυναίκες καλές έβλεπες σπάνια, γιατί δεν ήτανε σωστό αστές να διαβούνε κείθε, και μόνο δούλες ή εταίρες έμπαιναν μέσα. Χωριάτες φερμένοι από τη νύχτα είχανε ξεζέψει τα κάρρα και δίπλα στα ζώα τους πουλούσαν άλλος κρεμμύδια, άλλος ξυλοκάρβουνα, άλλος τα πουλερικά του. Εμποράκηδες διαλαλούσαν ορθοί τα είδη τους, με φωνάρες που δημιουργούσαν πανδαιμόνιο. Σκλάβοι λιανοπουλούσαν τα προϊόντα της βιοτεχνίας των αφεντικών τους, ρήτορες αγόρευαν για τα ζητήματα της ημέρας, περικυκλωμένοι από πλήθος χαζούς, και οι ωραίοι νέοι περπατούσαν χτενισμένοι με μπούκλες, φορώντας βραχιόλια και πολύχρωμα φορέματα. Ανάμεσα σ' όλους αυτούς γυρόφερναν οι άγορανόμοι με τους αστυφύλακες, άγριους Σκύθες τοξότες, για να κρατάν την τάξη.

Κανένα σύγχρονο μεγάλο πανηγύρι δεν μπορεί να δώσει την εντύπωση μιας αρχαίας αγοράς, γιατί σήμερα τα πανηγύρια είναι εμπορικά, ενώ τότε χτυπούσε η ίδια η καρδιά της πόλης στην αγορά της, εκεί απλωνόταν όλη μέρα όχι μόνον η οικονομική, άλλα και η πολιτική κι' η κοινωνική ζωή της. Ο λαός δεν απομακρυνόταν όσο να βραδιάση, ώστε, αν τύχαινε κανένα σπουδαίο ζήτημα, οι πολίτες εύκολα μαζεύονταν σε συνέλευση κι' αποφάσιζαν. Ο Ηρόδοτος γράφει μια φράση, που είπε ο βασιλιάς της Περσίας Κύρος για τους Αθηναίους : « Εγώ δε φοβάμαι, είπε, ανθρώπους που μαζεύονται στη μέση από την πόλη τους για να φλυαρούν όλοι μαζί και να εξαπατάν ο ένας τον άλλον... »

Ωστόσο αυτός ο ελληνικός θεσμός της αγοράς, βάσης της Δημοκρατίας, έδωσε την ψυχική δύναμη, μια γενεά πριν από το Σωκράτη, στους ελεύθερους, έστω και φλύαρους, Αθηναίους, να νικήσουν την περσική πλημμύρα.

Δείχνοντας στον Αντισθένη τον απότομο λόφο της Ακρόπολης είπε ο φιλόσοφος :

—« Δές, φίλε, τούτο τ' άπαρτο φρούριο είναι μέρος τυραννικό. Από κει πάνω ανήμεροι βασιλιάδες με λίγους πιστούς εύκολα σκλάβωναν τον όχλο. Καλά έκανε ο Περικλής κι' άφησε στο βράχο μονάχα τους Θεούς, ενώ κατέβασε τη Διοίκηση στα χαμηλά, όπου το πλήθος διοικεί κατά το γούστο του, χωρίς να μπορή να το τυραννήση κανένας. Απομένει ωστόσο να δούμε, αν η ανθρώπινη φύση ειν' ικανή να δαμάση τα πάθη της για να ζήση παντοτινά ελεύθερη η αν, όπως φοβάμαι, ξαναγίνουν οι άνθρωποι κάποτε πάλι δούλοι... »

Είπε κι' άρχισε να κατεβαίνη τον Κολωνό, πλησίασε τη Θόλο και προχώρησε σ' ένα πηγάδι εμπρός από το παπουτσίδικο του Σίμωνα*.

*** Το μαγαζί του παπουτσή Σίμωνα βρέθηκε κατά τις ανασκαφές που έκαναν οι Αμερικανοί στην Αρχαία Αγορά.**

Μόλις είδε στην πόρτα του το Δάσκαλο ο Σίμων, πετάχτηκε πάνω, έβγαλε από το στόμα του κάτι πλατυκέφαλες πρόκες που τις κάρφωνε σε σόλα και τον καλωσόρισε. Εκεί ξεχάστηκε ο παπουτσή, ωστόσο τρεις πελάτισσες, που βαρέθηκαν να περιμένουν, έβαλαν όλες μαζί τις φωνές, σαν κοπάδι οργισμένες χήνες. Έτρεξε κοντά τους ο παπουτσή κι' άρχισε να παίρνη παραγγελίες. Η μια, κοντούλα, ήθελε να της βάλει μέσ' από το παπούτσι μεγάλο κομμάτι φελό (τότε αγνοούσαν τα τακούνια), για να φαίνεται ψηλότερη, άλλη, με κόκκινα βαμμένα τα νύχια της, ήθελε χρυσά σαντάλια και χρυσούς κρίκους αντί κοκκάλινους, που φανέρωνε πως ήταν εταίρα. Τρίτη τέλος παράγγειλε αργίτικα πέδιλα με μαύρη σόλα και κόκκινα λουριά. Ο Σίμωνας τη βοήθησε ν' ανεβή στο τραπέζι του, απίθωσε κάτω από το πόδι της χοντρό μαύρο δέρμα, ακόνισε καλά τη φαλτσέτα του και έκοψε γύρω-γύρω τη σόλα επιτήδεια, ενώ η νέα, για να μην κουνήσει, ακουμπούσε την παλάμη της στο φαλακρό κεφάλι του Σίμονα. Κατόπι άρχισε ατέλειωτο παζάρι, για να κόψη λίγα όβολα από την τιμή. Ο Αντισθένης, άμαθος από γυναίκες» στράφηκε κι' είπε του Σωκράτη :

— « Τι παρακατιανά πλάσματα είναι τα θηλυκά. Χάνονται σε μικροπράματα, οι ξελογιασμένες ».

Ο Σωκράτης του αποκρίθηκε :

— « Έτσι είναι, μα σ' αυτό φταίμε μεις οι άντρες. Η φύση έπλασε τη γυναίκα ίση με τον άντρα, μόνον όχι όμοια. Αν δεν κλείναμε τις γυναίκες στους γυναικωνίτες αλλά τις μορφώναμε, θα ήταν ικανές ακόμα και να διοικήσουν. Έχουνε μυαλό προσγειωμένο, λιγότερες φιλοδοξίες και περισσότερη τρυφερότητα. Σ' αυτές στηρίζεται η οικογένεια. Η διαφορά που υπάρχει ανάμεσα Αθήνα και Σπάρτη οφείλεται στη γυναίκα. Εδώ τα παιδιά, όσο να γίνουν έφηβοι, ανατρέφονται σπίτι, η μάνα τα ποτίζει με τη γλύκα της, ώστε οι πολίτες μας ξεχωρίζουν για την καλοσύνη της καρδιάς τους. Στη Σπάρτη παίρνουν μωρά τα παιδιά από τη μάνα κι' η πολιτεία τ' ανατρέφει, για να τα κάνη στρατιώτες. Και στρατιώτες γίνονται, αλλά καταντάνε σκληροί και μονόπαντοι. Μεγάλος ο ρόλος της γυναίκας στην κοινωνία, Αντισθένη. Κάνομε λάθος να τις αφήνουμε αμόρφωτες ».

— « Το πιστεύεις αυτό, Σωκράτη; ρώτησε απορημένος ο Αντισθένης. Πρώτη φορά ακούω να παινεύουν αυτά τα πλάσματα ».

Κι' αλήθεια, τότε ειπώθηκαν για πρώτη φορά αυτά τα λόγια, γιατί ο Σωκράτης με το μαθητή του Πλάτωνα στάθηκαν οι μοναδικοί φεμινιστές, όχι μόνο της αρχαιότητας, αλλά όλου του κόσμου, αφού μόλις τα τελευταία χρόνια εξισώθηκε η γυναίκα με τον άντρα.

IX

Πάνω σε καταστόλιστο άρμα, που το αφέντευε νέος άντρας οδηγώντας δυο ζωηρά άλογα, κατέβαινε στον Πειραιά ο Σωκράτης. Ο νεαρός άντρας λεγότανε Κριτίας, καινούργιος μαθητής του φιλοσόφου. Ήτανε πλούσιος κι' απόγονος του πανάρχαιου βασιλιά της Αθήνας του Ερεχθέα. Είχ' εξαιρετική ξυπνάδα, πρώιμο ποιητικό ταλέντο και μεγάλη ευκολία να ρητορεύη. Το κόμμα των αριστοκρατών έβλεπε σ' αυτόν μελλοντικόν αρχηγό, ικανόν να νικήση τον παντοδύναμο Περικλή. Όταν ήλθε ο Κριτίας να μαθητέψη κοντά του, χάρηκεν ο Σωκράτης, γιατί προπάντων τέτοιους τύπους ζητούσε να επηρεάζη. Επειδή ο ίδιος απόφευγε την πολιτική, πάσχιζε να δημιουργήση άλλους, νέους, καταλλήλους ν' αναμορφώσουν το Άστυ, με τη λογική και το ήθος που ονειρευόταν να επιβάλη.

Το άρμα τούς κατέβαζε στο λιμάνι, να δουν να φεύγη μεγάλη « κληρουχία » για τη Θράκη. Ο Περικλής συνήθιζε κάθε χρόνο να φευγατίζει από την Αθήνα τη φτωχολογιά, στέλνοντας την στα ξένα, σε τόπους όπου μπορούσε να διαθέση « κλήρους », καρπερά δηλαδή χωράφια. Μ' αυτό τον τρόπο, από τη μια μεριά ξαλάφρωνε την πόλη από πικραμένο και ανήσυχον όχλο, από την άλλη είχε το πλεονέκτημα να στερεώνη στη Μεσόγειο νέα ορμητήρια για τη θαλασσοκρατορία της Αθήνας.

Είν' αλήθεια πως οι αρχαίοι νιώθαν αντιπάθεια για το μεγάλωμα κάθε πρωτεύουσας. Με νόμους αντιδρούσαν στην αύξηση του πληθυσμού. Ο οίκογενειακός χαρακτήρας που κυβερνούσε κάθε Αρχαίο Άστυ, τόκανε να φοβάται την ανάμιξη με ξένο αίμα, επειδή τούτο θα συντελούσε στη διάλυση της οικογένειας και θάφερνε μεταβολή στις συνήθειες της ζωής. Έτσι κληρουχίες στέλνονταν από την Αθήνα προς όλα τα σημεία του ορίζοντα, για να μην ξεπεράση ποτέ ο πληθυσμός το μισό εκατομμύριο.

Το άρμα διάβηκε ανάμεσα Αθήνα και Πειραιά, εμπρός από το ναό της Ήρας, τον καμωμένο χωρίς πόρτα ουδέ σκεπή, αυτόν που έκαψε ο Ξέρξης κι' είχαν ορίσει ο Δήμος να μείνη για πάντα καμένος, ώστε να μην ξεχνιέται η περσική βαρβαρότητα. Το άρμα πορευόταν παράλληλα προς τα Μακρά Τείχη που έφταναν ως τη θάλασσα και, μολονότι ο Κριτίας είχε γοργοπόδαρα ζώα, δεν κατάφερε να τρέξη, γιατί στενός ήταν ο δρόμος κι' η κίνηση αδιάκοπη. Μεγάλες ποσότητες εμπορεύματα, χιλιάδες τόννοι, στέλνονταν κάθε μέρα από το λιμάνι στο εσωτερικό με μουλάρια κι' αργοκίνητες βοδάμαξες.

Ο Σωκράτης, κατά τη συνήθεια του, ρωτούσε το νέο φίλο, για να τον μελετήσει :

— « Πές μου, Κριτία, τι σκοπεύεις να γίνης ; »

— « Ρήτορας. Γιά νάχω τη δύναμη να πείθω τους βουλευτές στη Βουλή

και το λαό στη Συνέλευση ».

Ο Σωκράτης ξαναρώτησε : — « Θέλεις να τους πείθης, φαντάζομαι, σ' ό,τι σε συμφέρει, κι' όχι τι είναι δίκαιο και τι άδικο, γιατί βέβαια δεν μπορείς να διδάξης το πλήθος σε τόσο λίγην ώρα για τόσα σπουδαία πράματα ».

— « Σωστά το μάντεψες, Σωκράτη. Θέλω να πείθω το λαό να δέχεται αυτά που συμφέρουν εμένα και το πολιτικό κόμμα μου ».

— « Είτε δίκαια ποθείς, είτε άδικα ; » απόρησε ο φιλόσοφος.

— « Φυσικά. Γιατί στην πολιτική πάντα, ό,τι και να κάνης, μερικούς θα ωφελήσης, άλλους θ' άδικήσης ».

— « Δεν ξέρεις, Κριτία, ότι το μεγαλύτερο κακό στον κόσμο είναι η αδικία » ;

— « Όχι. Ακόμα μεγαλύτερο κακό είναι να σε αδικούν ».

— « Μήν το λές αυτό », έκανε ο Δάσκαλος.

— « Όστε θα προτιμούσες, Σωκράτη, ν' αδικιέσαι μάλλον παρά ν' αδικής ; »

— « Εγώ βέβαια δε θα ήθελα μήτε το ένα μήτε τάλλο αν όμως ήταν ανάγκη να διαλέξω, ναι, θα προτιμούσα να μ' άδικούνε παρά ν' αδικώ », αποκρίθηκε ο Σωκράτης.

— « Θέλεις να πης πως δεν θα σ' άρεσε να είσαι παντοδύναμος ; Να κάνης ό,τι θέλεις, να είσαι τόσο ευτυχισμένος σαν τον μεγάλο Πέρση βασιλιά ; »

— « Δεν ξέρω πόσο είν' ευτυχισμένος ο βασιλιάς της Περσίας. Δεν τον έχω συναναστραφή », είπε απλά ο φιλόσοφος.

— « Τι δηλαδή; Ήταν ανάγκη να τον συναναστραφής, για να καταλάβης πόσο ευτυχισμένος είναι ένας πανίσχυρος άρχοντας; »

Χωρίς δισταγμό απάντησε ο Σωκράτης : — « Ασφαλώς έπρεπε. Γιατί αγνοώ αν είναι δίκαιος ».

— « Και τι; Στη δικαιοσύνη περιορίζεις εσύ την ευτυχία ενός τυράννου, Σωκράτη ; »

— « Μάλιστα. Μόνον ο δίκαιος ζη ευτυχισμένα, καλέ μου. Δυστυχεί όποιος είναι άδικος ».

Ο Κριτίας δυσκολεύτηκε μια στιγμή ν' απαντήσει, ύστερα είπε με πεποίθηση που ταίριαζε στην ηλικία του :

— « Φοβάμαι πως στην πράξη συμβαίνει τ' αντίθετο απ' αυτό που κατηχείς εσύ. Όλος ο κόσμος σέβεται και θαυμάζει τους δυνατούς. Το φυσικό δίκαιο είναι ισχυρότερο από τους ανθρώπινους νόμους. Εμένα μ' έμαθαν οι σοφιστές, πως τους νόμους τους κάνουν οι αδύνατοι άνθρωποι, ο πολύς όχλος.

Νομοθετούν προς το συμφέρο τους, για να εμποδίζουν τους δυνατούς να έχουν ό,τι τους αξίζει, λέγοντας πως είναι αδικία να κατέχη κανείς περισσότερα από τους άλλους. Απαιτούν νάχουν ίσα με τους δυνατούς κι' ας είναι κατώτεροι. Μά η φύση, Σωκράτη, θέλει ο καλύτερος ν' απολαβαίνει περισσότερα. Κοίταξε γύρω σου — παντού θα δης όσους είν' ισχυροί, τους δικτάτορες, τους τυράννους, να γράφουν τους νόμους στα παλιά τους τα παπούτσια και να διευθύνουν με το φυσικό δίκαιο. Στη θέληση τους υποτάσσουν την άβουλη μάξη. Ζουν μέσα στον πλούτο και τα γλέντια και κανένας δεν τολμάει να τους βλάψη. Αυτό θα πη ευτυχία ! »

Ο Σωκράτης χαμογέλασε και στα μάτια του ξέσπασε μια σπίθα πονηράδας :

— « Με θάρρος μιλάς, Κριτία, και σε παρακαλώ να μην αλλάξεις τον τρόπο που εξηγείς τις σκέψεις σου, για να με μάθης πως πρέπει να περνάμε το βίο μας. Λές, λοιπόν, πως αρετή είναι να μην περιορίζη κανείς τις επιθυμίες του αλλά να τις αφήνη να ξεσπάν ; »

— « Ναί».

— « Μήπως δε βρίσκεις σωστό το λεγόμενο, πως ευδαίμονες είναι όσοι δεν έχουν ανάγκες ; »

— « Βέβαια όχι, έκανε ο Κριτίας, γιατί τότε οι πέτρες κι' οι πεθαμένοι, που δε νιώθουν ανάγκες, θα ήταν ευτυχέστατοι ».

— « Μά κι' ο βίος όπως τον θέλεις εσύ είν' ανυπόφορος, τον ορμήνεψε ο Σωκράτης. Μάθε πως η ψυχή του ακόλαστου ανθρώπου μοιάζει πιθάρι με τρύπιο πάτο, που ποτέ δε γεμίζει. Ενώ ο δίχως ανάγκες άνθρωπος ζή με ηρεμία ».

— « Δε με πείθεις, Σωκράτη, γιατί ευχαρίστηση στη ζωή θα πη να ζης εντατικά ».

— « Άμα λές « ευχάριστη ζωή » εννοείς, όταν πεινάη κανείς να τρώη κι' όταν διψά να πίνη ; » ρώτησε ο φιλόσοφος.

— «Οχι μόνον αυτό, αλλά κι' όταν κανείς εκπληρώνη όλες τις άλλες επιθυμίες του ».

— « Πρόσεξε, Κριτία, μήπως σε κάνω να ντραπης. Νομίζεις πως είν' ευτυχισμένος ένας ψωριάρης, επειδή έχει επιθυμία να ξύνεται και εύκολα το πετυχαίνει ; »

— « Αστειεύεσαι, Σωκράτη ; »

— « Κάθε άλλο. Θέλω να καταλάβης πως υπάρχουν πράματα που τα λέμε « ωφέλιμα » και πράματα που τα λέμε «ευχάριστα ». Γιά να στο πω απλούστερα. Η μαγειρική είναι τέχνη που ευχαριστεί μόνο, προσπαθεί να κολακεύη μιαν αίσθηση, τη γεύση, χωρίς να νοιάζεται αν μας ωφελή, ενώ η

ιατρική είν' επιστήμη που θεραπεύει. Μπορεί κάποτε να ένοχλή, μα στο τέλος ωφελεί. Είσαι σύμφωνος ; » έκανε ο Σωκράτης.

— « Είμαι ».

— « Όπως είπαμε τώρα για το σώμα, έτσι υπάρχουν και για την ψυχή ενέργειες, που άλλες δοκιμάζουν μονάχα να την κολακέψουν κι' άλλες αγωνίζονται να την ωφελήσουν. Ας δούμε που θα κατατάξουμε τη ρητορική σου. Αν βέβαια, Κριτία, ο ρήτορας ζητά να ικανοποιήσει τις δικές του επιθυμίες, όπως έλεγες πρίν, η να κολακεύη το λαό για να τον ξεγελάση, τότε η ρητορική του είναι βλαβερή. Αν όμως προσπαθή να κάνει καλύτερο το πλήθος, εμποδίζοντας να εκπληρωθούν οι παράλογες επιθυμίες του, τότε είναι ωφέλιμη η ρητορική. Το παραδέχεσαι αυτό η δεν το παραδέχεσαι ; »

— « Το παραδέχομαι », αναγκάστηκε να πη ο νέος.

— « Τότε, εξακολούθησε ο Σωκράτης, συμφωνάμε, πως ευτυχισμένος είναι κείνος ο πολιτικός, που προσέχει το συμφέρο του λαού κι' όχι το δικό του, που προσπαθεί να βλαστήση στις ψυχές των συμπολιτών τη δικαιοσύνη και να ξεριζώση την αδικία. Αύτός ο πολιτικός, τον όχλο, που είναι ανόητος και άδικος, τον βιάζει να καλυτερεύη. Το παραδέχεσαι κι' αυτό ; »

— « Κι' αυτό το παραδέχομαι », είπε ο Κριτίας.

— « Ε, τότε, παιδί μου, περισσότερο πρόσεχε να μην αδικής παρά να μην αδικιέσαι. Κι' αν ποτέ κάνης κανένα κακό, να θέλεις να σε τιμωρούν, για να γίνεσαι καλύτερος. Ν' αποφεύγης την κολακεία είτε προς τους λίγους είτε στους πολλούς, επειδή όλες οι αθλιότητες της πολιτικής έχουν αιτία την κολακεία στο λαό ».

— « Χαίρομαι ν' ακούω πως και σένα δε σ' αρέσει ο Περικλής », έκανε ο Κριτίας.

— « Ούτε αυτός, ούτε καν οι παλαιότεροι, γιατί όλοι τους δούλευαν ένα δαιμονικό σκοπό — να μεγαλώσουν με κάθε τρόπο την Αθήνα, αδικώντας ως και τους συμμάχους, ενώ θα έπρεπε να πασχίζουν να κάνουν ηθικούς τους πολίτες. Είναι κακός ο Περικλής, επειδή κατάντησε τους Αθηναίους τεμπέληδες και φλύαρους, αφότου ψήφισε να πληρώνονται μισθοί στο λαό και να μή σταματάν τα θέατρα και τα γλέντια ».

Κοντοστάθηκε μια στιγμή ο φιλόσοφος κι' ύστερα είπε : — « Άκουσε τη συμβουλή μου, Κριτία : να μεταχειρίζεσαι τη ρητορική σου για ό,τι υψηλό και δίκαιο, έστω κι' αν απομείνης μονάχος εναντίον όλων, έστω κι' αν σε βρίσουν, κι' αν σ' εξευτελίσουν. Καί, μα το Δία, ακόμα κι' αν σε χαστουκίσουν, που θεωρείται ατιμωτικό, μή θυμώσης. Γιατί, αν πραγματικά είς' ενάρετος, δε θα πάθης τίποτα, ούτε σε τούτη τη ζωή, ούτε στη μέλλουσα, όταν έρθη για τους νεκρούς η μέρα να κριθούνε. Μείνε κοντά μου, Κριτία, να ποτίσουμε τον όχλο νέα ηθική. Ν' αναμορφώσουμε την κοινωνία...»

Ο Κριτίας δεν απάντησε, γιατί κείνη τη στιγμή πέρασαν το φαληρικό τείχος και το μνήμα του Φαλήρου, Αθηναίου ήρωα που κίνησε μαζί με τον Ιάσονα για να κατακτήσουν το χρυσόμαλλο Δέρα. Από την Πύλη της Μουνυχίας μπήκανε στον Πειραιά. Αφησαν δεξιά τους το μαρμάρινο ναό της « Λιμενοσκόπου Αρτέμιδος »* και αργοδιάβηκαν από το πολεμικό λιμάνι της Ζέας, απέναντι από τη Φρεαττύδα, εκεί που συνεδρίαζε ναυτικό δικαστήριο, οι δικαστές καθισμένοι στα βράχια της ακροθαλασσιάς, ο κατηγορούμενος στο νερό, μέσα σε βάρκα.

Το πολεμικό λιμάνι βούιζε από στρατιωτικά παραγγέλματα, καθώς οι νεοσύλλεκτοι γυμνάζονταν, μια να ρίχνουν με προσοχή στη θάλασσα τριήρεις, μια να τις τραβάνε πίσω στη στεριά και να τις κρύβουν σε όμορφα υπόστεγα, τους « νεωσοίκους ». Ο ναύσταθμος είχε στην είσοδό του δυό δυνατούς πύργους, που τον προστάτευαν και χρησίμευαν για φάροι τη νύχτα, με τη φωτιά που έκαιγε στην κορυφή τους. Μιά χοντρή αλυσίδα μπορούσε να κλείσει την είσοδο ανάμεσα στους πύργους, μα οι Πειραιώτες, από περηφάνεια, δεν καταδέχονταν να τη μεταχειριστούν, γιατί ποιος θα τολμούσε να επιτεθή στην αρχόντισσα της θάλασσας ;

Παραβλέποντας τον πολεμικό ναύσταθμο, ο Κριτίας οδήγησε το άρμα του προς τον καθαυτό Πειραιά, το μεγάλο εμπορικό λιμάνι. Όθε περνούσαν, οι δρόμοι ήτανε φαρδείς, ολόισιοι κι' αριθμημένοι, για να βρίσκονται εύκολα. Έκπληξη προξενούσε μια πόλη, που, για πρώτη φορά στον κόσμο, είχε σχεδιαστή εδώ και λίγα χρόνια σαν τα τετράγωνα του σκακιού, με μόνον οδηγό την ορθολογική ωφελιμότητα.

Πολεοδόμος της ο Ιππόδαμος από τη Μίλητο, παράξενος κι' ανάποδος καλλιτέχνης, με τόσο πλούσια και φουντωτά μαλλιά, που, σαν τα σάλευε άνεμος, γινότανε θέαμα. Όταν έδειξε ο Ιππόδαμος στον Περικλή τα σχέδια του για τον Πειραιά, όπου όλα τα προβλήματα ήτανε πρακτικά μελετημένα ως τις παραμικρές λεπτομέρειες, ο Περικλής κατάλαβε αμέσως τη σημασία τους και τα ενέκρινε**. Η Αθήνα, μετά την καταστροφή της το 479 π.Χ., είχε ξαναχτιστή βιαστικά πάνω στα καμένα ερείπια της, για να στεγαστή όπως - όπως ο κοσμάκης, κι' αναστήθηκε τέτοια που ήτανε πρίν, άρρυθμη, με στενά και στραβά σοκάκια. Τον Πειραιά δέχτηκε ο Περικλής να τον μεταβάλει σε πόλη που ν' ανταποκρίνεται τέλεια στις ανάγκες εμπορικού κέντρου. Και σπατάλησε απίστευτα ποσά για το επίνειο, όσο και για να πρεπίσει την Ακρόπολη της Αθήνας. Τα μεγάλα τείχη που έζωναν τις δυό πόλεις σ' ένα συγκρότημα, έκλειναν στα σπλάχνα τους δυό διάφορους κόσμους — στην πρωτεύουσα ζούσε η αριστοκρατία κι' οι άνθρωποι του πνεύματος, στο επίνειο οι ναύτες και το εμπόριο.

*** Στην κορυφή της Καστέλλας.**

**** Ο Αριστοτέλης αναφέρει για τον Ιππόδαμο πως ήταν και « συγγραφέυς πυθαγορίζων », που έγραψε την καλύτερη μελέτη περί πολιτείας.**

Απάνω οι τέχνες και οι καυγάδες, κάτω η εργατική κυψέλη, αυτή που δημιουργούσε τα κρατικά κέρδη. Το Άστυ αντιπροσώπευε καλλιτεχνικό ιδανικό, με τον πανώριο στολισμό της Ακρόπολης και την ποίηση, ο Πειραιάς (τόσο μοντέρνος που δεν τόλμησε ο Δυτικός Κόσμος να σιάξει παρόμοια πολεοδομή παρά μετά είκοσι αιώνες), φάνταζε με μονάχη τη μεγαλοπρέπεια του ωφέλιμου. Το λιμάνι ήταν χωρισμένο σε τμήματα ανάλογα με τους σκοπούς που προοριζόταν το καθένα. Άλλες προκυμαίες για τα βαριά φορτηγά, άλλες μικρότερες για κάθε εισαγόμενη ποικιλία. Πίσω τους ιδρύθηκαν σ' ημικύκλιο πελώριες Στοές, Γενικές Αποθήκες θα λέγαμε σήμερα, όπου οι έμποροι πλήρωναν νοίκι κι' απόθεταν τα φορτία τους. Ένα όμορφο κτίριο, το Δείγμα, άποτελούσε το χρηματιστήριο κείνης της εποχής. Εκεί κατάθεταν οι ναυτικοί τα δείγματα από τα φορτία τους, παζάρευαν με τους εμπόρους, και συνεννοούνταν για νέες χοντροδουλειές με τραπεζίτες πρόθυμους ν' αναλάβουν οποιαδήποτε ριψοκίνδυνη εργασία, αρκεί ν' άφηνε ανάλογο κέρδος. την κλασσική εποχή πολλές φορές σήκωναν η κατάθεταν χρήματα οι εμπορευόμενοι, δίχως ούτε να πάρουν ούτε να δώσουν απόδειξη — μόνο με το λόγο.

Στό έμπα του λιμανιού έστεκε το μοναδικό ιερό της ναυτικής συνοικίας, το Αφροδίσιον, που το υπηρετούσαν πόρνες, αγαπητές στους θαλασσινούς. Απέναντι φαινόταν η Μεγίστη Στοά, εκεί που ξεφόρτωναν τα σιτοκάραβα. Στό εμπόριο είχε αφήσει απόλυτη ελευθερία ο Περικλής, μόνο το ψωμί κρατούσε δεσμευμένο. Αγορανόμοι έκαναν έλεγχο στην ποιότητα του σταριού, Μετρονόμοι παρακολουθούσαν τα ζύγια και Σιτοφύλακες εμπόδιζαν να βγή τίποτα από τη Μεγίστη Στοά δίχως κρατική εντολή. Ολόγυρα στους μώλους περίσσευαν τα καπηλειά, όπου λέγονταν τα πολλά τα ψέμματα κι' άκουγες ξενόφωνα τραγούδια ανάμιχτα με τα σφυροκοπήματα από τα ναυπηγεία.

Το φιλικό χέρι της θάλασσας προμήθευε στην Αττική ό,τι προϊόντα έβγαζε ο τότε κόσμος — « έρχονται έκ πάσης γης τα πάντα » λέγαν αλαζονικά οι Αθηναίοι. Κι' έβλεπες στον Πειραιά Αιγυπτίους να πουλάν χαρτί από πάπυρο, Αφρικανούς βοδινά δέρματα, εμπόρους από τη Νότια Ρωσία για γεννήματα, Θράκες παστά ψάρια, Σικελούς που κουβαλούσαν τυριά και κρέατα, Κύπριους να πουλάνε χαλκό, Σύρους για λιβάνι κι' αρώματα, Εβραίους ειδικούς στα τρίψιλα υφάσματα της Σιδώνος, Αβυσσινούς φερμένους με φορτία ελεφαντόδοντο, ξυλέμπορους από τη Μικρασία. και Καρχηδόνιους που εμπορεύονταν τα μέταλλα της Ισπανίας.

Θωρώντας τη μεγαλοσύνη του Πειραιά, ο Κριτίας ρώτησε το φιλόσοφο :

— « Πώς σου φαίνεται το έργο του Ιπποδάμου ; »

— « Ορθή βρίσκω τη σκέψη να εφαρμοστή τ' ωφέλιμο για το καλό, όχι μερικών προνομιούχων, παρά για τον πολύ λαό. Σωστά έπραξε ο Ιππόδαμος ».

— « Δε σε φοβίζει πως βάζει ταπεινό σκοπό, τη χρησιμότητα ; » ρώτησε ο Κριτίας.

— « Όχι. Δεν είναι βλαβερό ν' αναζητάμε την ανακούφιση του ατόμου, ακόμη κι' αν το άτομο είναι δούλος, αρκεί να μην ξεχνάμε πως τ' ωφέλιμο δεν είναι σκοπός, δεν είναι αγαθό, παρά μέσον για εξυπηρέτηση του πολίτη στις καθημερινές ανάγκες του. Ωστόσο, πάντα πρέπει να παραμένει ένας ο μεγάλος σκοπός μας, ένας και μοναδικός — η αρετή. Χωρίς αρετή, κι' αν τεχνοποιήσης κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα, το άτομο θα δυστυχή. Μην ξεχνάς αυτό που σου είπα πριν, πως οι επιθυμίες των θνητών είναι πιθάρια που δε γεμίζουν. Πάρε δούλο, ελευθέρωσε τον, δός του κάθε τι που ονειρευόταν τον καιρό της σκλαβιάς, ποτέ δε θα τον ικανοποιήσης. Όσο κι' αν του έλαφρώσης την εργασία, κι' αν του χιλιάσης τις διασκεδάσεις, μα δε φροντίσης την ψυχή του, θα παραμείνει δυστυχισμένος ».

Ο Κριτίας δεν απάντησε πάλι τίποτα κι' ο Σωκράτης αναρωτιόταν ως που θα κατάφερνε να έπηρεάσει αυτόν τον αριστοκράτη. Το άρμα τόστριψε ο σιωπηλός νέος προς το θρησκευτικό κέντρο του Πειραιά, όπου θα γινότανε λειτουργία για το κατευόδισμα της κληρουχίας. Για να φτάσουν ως εκεί, πέρασαν από βίλλες μεγαλόπρεπες, ολόγιομες λουλούδια, κατοικίες πλούσιων εμπόρων, που παρόμοιες δεν έβλεπες στην Αθήνα. Περιφρονούσαν οι πρωτευουσιάνοι τον λιανοπουλητή μαγαζάτορα, άλλα ένιωθαν θαυμασμό για το μεγαλέμπορο και τον γέμιζαν προνόμια. Σαν έφτασαν μπροστά στον ωραίο ναό του Διός Σωτήρος, καταστόλιστο εξωτερικά με χάλκινα αγάλματα,* είδανε μαζεμένους τους κληρούχους με τα μπογαλάκια τους. Ένας ιερέας βγήκε μέσ' από το άδυτο του Ναού στεφανωμένος δάφνη και κρατώντας φωτιά. Τόν είδαν να την παραδίνη του άρχηγού της κληρουχίας και να τον προστάζει, εκεί που θα πήγαινε, να οικοδομούσε παρεκκλήσι του Διός, για να φυλάγη μέσα άσβεστη τη φλόγα της μητρόπολης. Με τους Αθηναίους κληρούχους πήγαιναν στα ξένα και οι θεοί τους.

Ύστερα είδαν να φέρνουν του ιερέα πανέρι με κριθάρια ποτισμένα κρασί, για να ραντίση τους κληρούχους, και λεκάνη αγιασμένο νερό. Μ' αυτά έφερε βόλτα το βωμό, ενώ ένας δούλος σήκωνε τ' αρνί της θυσίας. Ο ιερωμένος ανάπεμψε δέηση, για να ευλογήση ο Ζεύς την επιτυχία της κληρουχίας, και περίμενε να κουνήση το κεφάλι του τ' αρνί, τάχα πως κι' αυτό το ίδιο παραδεχόταν τη θυσία του, κι' ενώ στα μάτια του σφαχτού ξεδιάκρινες την τρομάρα του, μόλις σάλεψε την κεφαλή, τόσφαξαν. Από το συκώτι του άρνιου κατάλαβε ο μάντις πως θα καλοταξίδευε η αποστολή και πρόσταξε να μπουν οι μετανάστες στα φορτηγά και να πάνε στο καλό. Σαν άποχαιρετήθηκαν οι κληρούχοι, άλλοι με φωνές και άλλοι με βουβό δάκρυ, αλάργεψαν τα πλοία κι' απόμειναν μονάχοι στην προκυμαία ο Σωκράτης με τον καινούργιο μαθητή, άκίνητον μπροστά στο ομοίωμα νεράιδας, που χρησίμευε για δέστρα των καϊκιών.

** Ίσως τα δυο ωραία χάλκινα αγάλματα Διός και Αθηνάς, που βρέθηκαν τελευταία στον Πειραιά, να είναι απ' αυτό το ναό.*

Δεν ξεκολλούσε ο Κριτίας τα μάτια από την πέτρινη κοπέλλα. Στράφηκε κάποτε προς το δάσκαλο κι' είπε :

— « Δές, Σωκράτη, πόσο πρόσεξε ο Ιππόδαμος το κάθε τι. Ως και τις δέστρες των караβιών τις έφτιαξε όμορφες σαν αγάλματα ».

— « Δε θαυμάζω πια την καλλιτεχνία, Κριτία. Όπως σου εξήγησα πριν για τη μαγειρική, κι' η ομορφιά είναι από τα πράματα που ευχαριστούνε μόνο. Δεν ωφελούν ».

X

Νύχτα ακόμη ξεκίνησε ο Σωκράτης με τον Αντισθένη για τους Δελφούς. Λίγες μέρες πριν είχε ακούσει τη μυστική φωνή, το δαιμόνιο, να εγκρίνη την ιδέα του να πάη να προσκυνήση το σεβαστό μαντείο, κι' αυτός δεν αργοπόρησε. Βάδιζαν φορτωμένοι, ο φιλόσοφος με λίγες τροφές, « νεαρός με σκεπάσματα για τη νύχτα. Πήρανε την ιερά Οδό, την ίδια που και σήμερα οδηγεί κατά την Ελευσίνα, και δρασκέλισαν το πέτρινο γεφύρι του Κηφισσού, εκεί που, καθώς τέλη Σεπτεμβρίου διάβαινε η πομπή των Ελευσινίων, γίνονταν οι «γεφυρισμοί». Οι χωριάτες των γύρω συνοικισμών μασκαρεύονταν, βάφονταν με φούμο και προκαλούσαν με χυδαίες βρισιές τους προσκυνητές, που απαντούσαν από τα κάρτα τους μ' αισχρότητες, τα « εξ αμάξης ». Έτσι σταματούσε για λίγες στιγμές η αυστηρότητα της ιερής πορείας και ξεκουραζόταν με τ' αστεία ο νους των πιστών, απαυδισμένων από τις αδιάκοπες ψαλμωδίες και την κατάνυξη.

Προσπέρασαν, αριστερά τους, τον ωραίο ναό του Δαφνηφόρου Απόλλωνος* και κατέβηκαν στο γιαλό, δίπλα σε δυό μικρές λίμνες, τους « ρειτούς », όπου οι χιλιάδες προσκυνητές σταματούσαν, άναβαν τα δαδιά τους και ψέλναν το τροπάρι της Δήμητρας : « Χαίρε, Θεά, φέρε δ' αγρόθι νόστιμα πάντα...» Κείθε φτάσανε χωρίς κόπο οι δυό οδοιπόροι στην Ελευσίνα, πόλη της Δήμητρας, θεάς της γεωργίας. Κάθε γωνιά της Ελευσίνας ήταν άγιος τόπος — Ιεροσόλυμα. Εδώ δείχνανε τα σημάδια των ποδιών της Δήμητρας, εκεί μιαν άγροσυκιά απ' όπου άρπαξε την κόρη της Θεάς ο βασιλιάς του Άδη Πλούτων, παρέκει το χωράφι που δίδαξε τους ντόπιους την καλλιέργεια του σταριού. Ο Σωκράτης με τον Αντισθένη σταμάτησαν και θαύμασαν τα Προπύλαια του μεγάλου ναού, πιστό αντίγραφο από τα Προπύλαια της Ακρόπολης, και το Τελεστήριο, που και τα δυο τα είχεν οικοδομήσει ο ακούραστος Περικλής.

* *Το σημερινό Δαφνί.*

Στο Τελεστήριο γίνονταν τα Μυστήρια κι' ήταν περίφημο, γιατί ξεχώριζε απ' όλους τους άλλους αρχαίους ναούς. Δεν ήταν στενόμακρο, αλλά τετράγωνο, κι' είχε καθίσματα στους τρεις τοίχους του κι' ένα χώρισμα στον τέταρτο, σαν τη σημερινή Ωραία Πύλη των εκκλησιών, για να ιερουργούνε κείθε. Παράδοξη ως κι' η στέγη του, επειδή στο κέντρο της είχε τ' « όπαϊον », τρούλλο πρώτη φορά εφαρμοσμένον εδώ. Ο φιλόσοφος ρώτησε το νεαρό φίλο του :

— « Ξέρεις το μύθο της Δήμητρας, Αντισθένη ; »

— « Βέβαια. Θέλεις να μου το εξηγήσης ; Όλα τα παλιά παραμύθια κάτι συμβολίζουν ».

— « Ασφαλώς, αποκρίθηκε ο Σωκράτης. Ο μύθος αρχικά δήλωνε τον κύκλο των σπόρων, που ξεχειμωνιάζουν μέσα στο σκοτεινό χώμα έξι μήνες, για να φανούν άλλους έξι μήνες, την άνοιξη, στην επιφάνεια. Με τον καιρό πλάτυνε σιγά - σιγά η σημασία του μύθου, αρμονίζοντας τις φάσεις της βλάστησης με τον άνθρωπο. Όπως ο ξερός σπόρος άμα φυτευτή ξαναγεννιέται, έτσι κι' ο πεθαμένος, παραδομένος στο χώμα του τάφου, ζωογονείται πάλι και περνά σε καινούργια ζωή ».

— « Σ' άκουσα να λές και συ πως υπάρχει μετεμψύχωση », είπ' ο Αντισθένης.

— « Όπως κι' αν το γύριζα, χρόνια τώρα, αυτό το ζήτημα, η λογική μ' έκανε να πιστεύω στην αθανασία της ψυχής. Ερχονται ώρες, που η άλυσόδετη με το σώμα ψυχή, εξαντλημένη από τις αρρώστιες και τα βάσανα της ύλης, μέσα στην οποία κυλιέται, αμφιβάλλει για τα πάντα, για την ύπαρξη του Θεού, για καλύτερο αύριο, για την αθάνατη δύναμη της. Για να βοηθήσουν τον κοινό άνθρωπο σε τέτοιες τραγικές στιγμές απελπισίας, τα μυστήρια της Ελευσίνας δίνουν τη βεβαιότητα της μετά θάνατο ζωής. Χρήσιμα μυστήρια. Τουλάχιστο μαθαίνουν τον κοσμάκη πως, όποιος ζήση παστρικά, δεν έχει να φοβηθή το Χάρο. Έκαναν το λαό μας να είναι ο μόνος που δεν τρέμει το θάνατο ».

Κι' αληθινά, απ' όλες τις φυλές του κόσμου οι αρχαίοι Έλληνες φοβήθηκαν λιγότερο το Χάρο. Τ' αποδειχνουν στίχοι σκαλισμένοι στους τάφους των, όπως έτούτοι, γραμμένοι πάνω σε μνήμα γριάς γυναίκας:

« Εγέννησα δυό παιδιά, αγόρια. Στα χέρια τους έγειρα κι' απόθانا ευτυχισμένα. Διαβάτη, πέρνα, χωρίς να με λυπάσαι ».

Η αυτός, για κάποιον έμπορο :

« Ταξίδεψα πολύ στη ζωή μου, εμπορεύτηκα, κιντύνεψα και σταμάτησα εδώ, αφού έτσι το θέλησαν οι Μοίρες. Τώρα δε φοβάμαι μήτ' άνεμο, μήτε τρικυμίες, μήτε ζημιά στις δουλειές μου. Σ' εσένα, Θάνατε, που με λύτρωσες από φροντίδες λέω : Χαίρε, αγαθέ Θεέ ! »

Από την Ελευσίνα, Σωκράτης κι' Αντισθένης, έπιασαν ν' άνεβούν τον

Κιθαιρώνα και, πριν νυχτώση, είχαν φτάσει στο διάσελο κάτω από την κορυφή. Κοιμήθηκαν μέσα στα πεύκα, ο νεαρός κουκουλωμένος στην κουβέρτα του, γιατί το κρύο, ψηλά, ήτανε τσουχτερό, ο Σωκράτης ξεσκέπαστος.

— « Δεν κρυώνεις ; » ρώτησε ο Αντισθένης.

— « Όχι. Έχω συνηθίσει και κρύο και ζέστη ». Ύστερα από λίγο ακούστηκε στα σκοτεινά η φωνή του νέου :

— « Εσύ μύηθηκες στην Ελευσίνα, Σωκράτη ; »

— « Δεν ένιωσα την ανάγκη να το κάνω. Οποιος αγαπήση τη σοφία και φερθή καλά στη ζωή, γίνεται ο καλύτερος μύστης, κι' ας αγνοή τα Μυστήρια. Είναι ανόητο να νομίζουμε, πως ο τίμιος φτωχός θα πεταχτή στα Τάρταρα, ενώ ένας πλούσιος απατεώνας, επειδή ξόδεψε χρήματα για να πάη στην Ελευσίνα, μετά θάνατο θα κάθεται ευτυχισμένος στα Ηλύσια Πεδία. Πολλοί παν στην Ελευσίνα, μα λίγοι είν' οι εκλεκτοί. Κοιμήσου τώρα, Αντισθένη...» Το φως της αυγής τους ξύπνησε. Γύρω απλώνονταν πλαγιές πευκόφυτες, που φάνταζαν ρόδινες από την ανατολή. Το χρώμα των πεύκων ειν' ευαίσθητο στο φως, άμα το χτυπάη ο ήλιος φεγγοβολά, λίγη σκιά να το σκεπάση μαυρίζει αμέσως και τα πράσινα βελόνια του αντανakλούν καθαρά το τριανταφυλλί της αυγής. Καθώς άρχισαν την κατάβαση του βουνού προς τη Θήβα, ο Αντισθένης θέλησε πάλι κάτι να μάθη :

— « Που ακριβώς γίνονται τα όργια του Διονύσου ; » Ο Σωκράτης άπλωσε τα χέρια του, για ν' αγκαλιάση την περιοχή :

— « Όλο το βουνό είναι του Θεού. Παντού την άνοιξη, από την κορυφή ως τις ρεματιές, οργιάζουν αι Μαινάδες ».

— « Εσύ, Σωκράτη, τις είδες ; »

— « Μιά φορά, στρατιώτης, βρέθηκα εδώ...»

— « Πές μου, τι είν' αυτά τα όργια ; » θέλησε να μάθη ο Αντισθένης.

— « Είναι συνήθεια πανάρχαιη, που μας ήρθε από την Ασία. Οι γυναίκες παράγουν σαν τη γη. Μόνον αυτές, πεσμένες πάνω της ανάσκελα (φαντάστηκαν οι πρωτόγονοι άνθρωποι), μπορούν να δείξουν στη Γη τι πρέπει να κάνει, για να γονιμοποιηθή και να δώση καλή σοδιά. Αυτή την ασιατική διαστροφή ο Έλληνας Ορφεύς τη μετέτρεψε σε ηθική, ανυψώνοντας το μεθύστακα Βάκχο της Ασίας στον ουράνιο Διόνυσο, προστάτη του ευγενικού ενθουσιασμού. Τα όργια που βρήκε στον Κιθαιρώνα ο Ορφεύς δεν ήτανε δυνατό να τα σβήση, για τούτο μεταχειρίστηκε τη σωματική κόπωση που φέρνουν οι καταχρήσεις ως μέσον έξαγνισμού ».

Κι' αλήθεια όλη νύχτα γινόταν εκεί γενικό μεθύσι. Η χάρη της ανοιξιάτικης ξαστεριάς, η παχειά σαν μεδούλι μυρουδιά των πεύκων, ο εξωτικός φωτισμός των δαδίων που κινούνταν χιλιάδες, πέρα - δώθε, η μονότονη μουσική κι' οι σεξουαλικοί χοροί, φέρναν μανιακή παράφορα σ' όλους

κι' αμάρταιναν. Όταν όμως ξημέρωνε, βγαίνουν οι λειτουργοί του Διονύσου, κάτασπρα ντυμένοι, μάζευαν τους ξεφαντωμένους και τους κατηχούσαν. Εκεί που πριν φούντωνε το τρελλό καρναβάλι, τώρα αντηχούσαν βαρείες μελωδίες κι' η φωνή των ιερέων : « να φύγουν από τον άγιο τόπο όσοι δεν έχουν τίμια σκέψη », διώχνοντας τους χωριάτες, που φορώντας ψεύτικα γένεια από τρίχες καλαμποκιού, κυνηγούσαν γυναίκες, χωρίς να ενδιαφέρονται για το δεύτερο μέρος της γιορτής, τις διδαχές του Ορφέα. Κι' εκεί που πριν κυριαρχούσε η σάρκα, τώρα ερχόταν η αντίδραση, ο θρησκευτικός εξιλασμός. Τώρα περνούσαν πομπές από Μαινάδες, μισόγυμνες ίσως ακόμα, αλλά γεμάτες ταπεινοφροσύνη, από παρθένες μετανιωμένες γι' αυτά που πάθανε, περνούσαν άντρες με πρησμένες τις φλέβες από το πιοτό, μα που τραγουδούσαν ύμνους στο θεό, πρόθυμο να δεχθή στους φωτεινούς κόλπους του όσους τον νοσταλγούσαν. Οι περισσότεροι από τους αποσταμένους ήταν μακριά πια απ' αυτόν τον κόσμο κι' επιθυμούσαν την ουράνια γαλήνη.

Άμα πιάσαν οι δύο οδοιπόροι τη βορεινή πλευρά του Κιθαιρώνα, έδειξε ο Σωκράτης, στον κάμπο του Άσωπού κάτω, το μέρος που είχε κριθή η τύχη του κόσμου, μια μόλις γενιά πριν απ' αυτούς, τις Πλαταιές, εκεί που σκοτώθηκαν 100.000 Πέρσες. Από τις όχτες του ποταμού ως τα ριζά του Κιθαιρώνα, ολόκληρος ο κάμπος είχε γερά αίματωθή και κερδήθηκε κοσμοϊστορικός αγώνας, αφού υποχρέωσε τους Πέρσες να μείνουν οριστικά πια στην Ασία, αφήνοντας τους Έλληνες ήσυχους να δημιουργήσουν τον αθάνατο πολιτισμό τους.

Όσο πλησίαζαν τη Θήβα ο δάσκαλος με το μαθητή, απαντούσαν εύφορα χωράφια. Από την αθηνέικη ξεραΐλα κατεβήκανε στην υγρασία της λεκάνης της Κωπαΐδας. Απόφυγαν να μούνε σε πολιτείες κι' οδηγημένοι από οκνούς χωριάτες με τη ράχη καμπουριαστή από τ' αδιάκοπο σκύψιμο στο χώμα, πήρανε μονοπάτια ανάμεσα σ' ελιές, για να νυχτωθούν την ώρα που αντίκρυσαν τον Παρνασσό. Το ψήλος, την περηφάνεια που δείχνει τούτο το μεγαβούνι, λίγα βουνά την έχουν. Κάτι τσοπάνηδες, αφού συγκράτησαν τ' άγρια σκυλιά τους, τους φιλοξένησαν για τη νύχτα και τους πρόσφεραν το λίγο που όριζαν, κριθαρόψωμο με γάλα.

Την άλλη μέρα, ύστερα από κοπιαστική ανάβαση, βρέθηκαν στους Δελφούς, λούστηκαν στη δροσιά της Κασταλίας, που κυλούσε άσωτα τα κρούσταλλα νερά της, κι' απόρησαν με το θέαμα που ξάνοιγε μπροστά τους. Ψηλά οι απάτητες κορφές του Παρνασσού με τα ολόλαμπρα χιόνια τους, κάτω το πελώριο χάσμα ως το λόγγο του ποταμού Πλείστου. Είτε ανάερα κοίταζαν, είτε χαμηλά, ένιωθαν έντονο το αίσθημα μιας υπερφυσικής μεγαλοπρέπειας, αίσθημα, που κρατούσε το νού σ' αδιάκοπη διέγερση, λές και κρυφές, ιερές δυνάμεις, κυριαρχούσαν εδώ. Η πρωτομάντισσα θεά Γή διάλεξε τούτη την ανήμερη βραχουριά, για να φανερώση κάτι από τα μυστικά της.

Μετά το λουτρό οι δύο Αθηναίοι προχώρησαν προς το Μαντείο από

δρόμο καταστόλιστο με αγάλματα κι' αναθήματα. Απάντησαν την πρώτη εφημερίδα του κόσμου, τοίχο πολυγωνικό που απάνω του γράφονταν διάφορες ειδήσεις και, με πληρωμή, αγγελίες των προσκυνητών, προσπέρασαν το μνημείο για τη ναυμαχία της Σαλαμίνας και σταμάτησαν εμπρός στο μεγάλο ναό του Απόλλωνα, τόσο βαρύ, ώστε χρειάστηκε να κάνουν τρεις σειρές έργα για να τον στερεώσουν στην κατηφοριά.

Ο Σωκράτης παράτησε τον Αντισθένη και στάθηκε παράμερα, βυθισμένος στους λογισμούς του. Τίποτα δε σεβόταν περισσότερο από το Θεό των Δελφών, που προσωποποιούσε τις ακούραστες έρευνες του Ελληνικού νού για περισσότερη διαύγεια, Θεό της ψυχικής γαλήνης και της ανώτερης αρμονίας. Το Μαντείο, που νοιαζόταν για το μέλλον της οικουμένης, προείδε, οργάνωσε κάθε πρόοδο κι' έσωσε πολλές πόλεις από την αποσύνθεση. Ερριξε ποταμούς από φώς στον Ελληνισμό, κι' έγινε ο μάγος της φυλής, που τη συγκράτησε σ' ένα ορισμένο ήθικό επίπεδο.

Το Μαντείο ίδρυσε και προστάτεψε την Αμφικτυονία (τα Ηνωμένα Έθνη της αρχαιότητας), την έκανε ανώτατη εξουσία δικαιοσύνης και ομόνοιας. Κάθε πόλη που κινδύνευε από την πλεονεξία δυνατού γείτονα στην Αμφικτυονία κατάφευγε, για να σταματήσει την υλική βία. Έτσι οδηγούσε ο Απόλλων τις ζωηρές ελληνικές δημοκρατίες, τις πάντα έτοιμες να γείρουν προς την αταξία. Ανάγκασε τις πόλεις να πολεμούνται μ' επιείκεια μεταξύ τους, να μην καταστρέφουν τα υδραγωγεία ή μια της άλλης, να μή σκοτώνουν τους αιχμαλώτους, να μή μολύνουν τα εχθρικά πηγάδια.

Απο την ευγενική αυτή αντίληψη ως το σύγχρονο ατομικό πόλεμο υπάρχει διαφορά, που δεν είναι καθόλου προς τιμή του πολιτισμού μας. Υπάρχουν ύψη που δεν τα φτάνουν οι πρόοδοι της τεχνικής, μέρη που δεν πας ούτε με πύραυλο. Είναι η χώρα της ηθικής. Ο τότε κόσμος, αν και απλός, αν και φτωχός, ήτανε βαθύτερα πολιτισμένος από το σημερινό.

Ο Σωκράτης διάβασε στα προπύλαια του ναού ρητό χαραγμένο με χρυσά γράμματα : « Γνώθι σαυτόν ». Του φάνηκε το « Γνώθι σαυτόν » σαν καλωσόρισμα του Θεού σ' οσους μπαίνουν στο ναό του αντί του « χαίρε », για να μην παρακινούμε ο ένας τον άλλον στη χαρά παρά στο να είμαστε σώφρονες. Ήταν σα νάλεγε ο Θεός στον άνθρωπο, παρακινώντας τον να κάνει αυτοκριτική : « Κλείσε τα μάτια σου, ξέχασε τι γίνεται γύρω και ρώτα το εσώτατο εγώ σου, για να μάθης τα ελαττώματα σου και να τα διορθώσεις, να καταλάβης από τι κινδυνεύει η ψυχή σου για να την προφυλάξεις ».

Ο Σωκράτης, παίρνοντας τόλμη από τη γειτονιά του Μαντείου, διαλογήθηκε μ' όλη τη δύναμη του νου του: — « Ένα υπέρτατο αγαθό υπάρχει — η γνώση — κι' ένα κακό — η άγνοια. Εκείνοι που δεν ξέρουν τον εαυτό τους, εκείνοι που είν' απατημένοι για την προσωπική αξία τους, πέφτουν σε σφάλματα κι' άποτυχαίνουν. Το « καλό », άμα το νιώσουν οι άνθρωποι, τ' ακολουθούν. Ανάγκη να καλυτερέψουν με τη φώτιση ως κι' οι κακοί. Ζήτα τις «

αιώνιες αλήθειες» με τη διαλεκτική, αμφιβάλλοντας ο ίδιος και κάνοντας και τους άλλους ν' αμφιβάλλουν, όσο να βρεθούν οι σωστοί νόμοι της ζωής. Η κοινωνία των ανθρώπων, που ως τώρα οδηγείται στον καθημερινό βίο από παλιά γνωμικά, μόνο με τις γνώσεις θα προκόψει. Τη λογική την παραστέκει ο Απόλλων, αυτός που αναγαλλιάζει στο αντίκρυσμα της αρετής. Πρώτο γνώρισμα του Θεού η αγνότητα. Με κάθε τρόπο πρέπει να καθαρίσουμε τους Δώδεκα Θεούς από τα ελαττώματα που τους κόλλησε η περίτρομη χωριατιά, πριν ξυπνήση λογική ανθρώπινη σκέψη. Τούτο το έργο ανάγκη να τ' αναλάβω εγώ. Να δείξω πως ο Θεός είναι γεμάτος σοφία και καλοσύνη. Ν' αποδείξω πόσο δυσανάλογο είναι το μεγαλείο του Δημιουργού προς τη μετριότητα των παραμυθιών του λαού. Κάποτε πρέπει να ελευθερωθούν οι πιστοί από τις πρωτόγονες τρομάρες ».

Τούτα τ' αλλόκοτα για κείνη τη μακρινή εποχή στοχαζόταν ο Σωκράτης, όταν άνοιξαν οι πύλες του ναού και πρόβαλε ιερέυς ντυμένος πλούσια άμφια, κρατώντας κλωνί φοινικιάς. Όσοι θέλανε να λάβουνε χρησμό πρόστρεξαν κοντά του, αφού παράδωσαν στους διακόνους το ζώο που φέρανε για προσφορά. Ο ιερέυς χώρισε μόνος του τα φιλέτα, τάρριξε πάνω σ' αναμμένα κάρβουνα, έσταξε λίγο κρασί, τη σπονδή, και πρόσταξε τους προσκυνητές να σωπάσουν, μήπως και πάει γρουσουζιά αν ακουγόταν, τέτοιαν ώρα, ανεύγενος λόγος. Σήκωσε τα χέρια κι' άρχισε να λέη μιαν ευχή, χαμηλόφωνα, όλος δέηση. Κατόπιν, ένας - ένας οι προσκυνητές του παράδωσαν γραμμένη την ερώτηση που είχαν να κάνουν στο Μαντείο. Όλοι τους μοιάζανε δειλιασμένοι από την αγωνία εμπρός στο άγνωστο. Ο Αντισθένης πλησίασε το Δάσκαλο του και τούδειξε αποσταλμένο του βασιλιά της Θεσσαλίας Αλευα, που έφερνε προσφορά εκατό βόδια με χρυσωμένα τα κέρατα.

— « Πωπώ! είπε ο νεαρός, τι σπουδαίο δώρο έδωσε ο Θεσσαλός !»

Ο φιλόσοφος χαμογέλασε :

— « Πιστεύεις πως ο Θεός θ' άκούση την ευχή του με περισσότερο ενδιαφέρον, επειδή πήρε πλούσιο δώρο ; »

— « Ε, όσο νάναι...»

— « Απατάσαι. Σημασία δεν έχει για το Θεό το χρυσάφι, μα η καθαρότητα της ψυχής εκείνου που παρακαλεί. Θά ήτανε φοβερό, Αντισθένη, αν ο Θεός απόβλεπε στα πλούσια δώρα κι' όχι στην ψυχή, γιατί τότε όλα τ' αγαθά θα τα μοίραζε στους παραλήδες, κι' ας είχανε διαπράξει σωρό αδικίες. Πίστεψε με, είναι πιο αρεστή στους Θεούς μια χούφτα αλεύρι κάποιας ευλαβικής γριούλας παρά χίλια χρυσοκέρατα βόδια ενός αιμοβόρου τυράννου ».

Τότε ακούστηκε η φωνή ενός κήρυκα, που γυρόφερνε κρίζοντας : « Πίνδαρος επί το δείπνον τω Θεώ ». Ο διάσημος Θηβαίος ποιητής εδώ είχε περάσει τα περισσότερα χρόνια της ζωής του, υμνώντας τον Απόλλωνα και τη θρησκεία του. Σαν πέθανε, κανείς δεν πίστεψε πως η σκιά του είχε φύγει από τ'

αγαπημένο μέρος, για τούτο καλούσε ο κήρυκας κάθε μέρα το φάντασμα του να περάσει μέσα στο ναό, όπου είχε στρωθή τραπέζι, για δυό, τον 'Απόλλωνα κι' αυτόν.

Ο Σωκράτης συνέχισε :

— « Θά σου δώσω συμβουλή, Αντισθένη. Άμα προσεύχεσαι, μην παρακαλās τους Θεούς για υλικά αγαθά. Ο Θεός, ο παντογνώστης, ξέρει καλύτερα τι χρειάζεσαι. Χρήματα κι' επιτυχίες που ζητούν οι άνθρωποι δεν τους βγαίνουν πάντα σε καλό. Υπάρχουν άνθρωποι που καταστράφηκαν από τα μεγάλα δώρα που τους χάρισαν οι Θεοί».

Δεν είχε τελειώσει τη φράση του ο Σωκράτης και τον πλησίασε σεβάσμιος γέροντας για να ρωτήσει :

— « Είσαι ο Σωκράτης του Σωφρονίσκου ; »

— « Μάλιστα ».

— « Ελα μαζί μου. Θέλουν να σου μιλήσουν οι αρχιερείς ».

Ο Σωκράτης σηκώθηκε κι' ακολούθησε πρόθυμα τον γέροντα, ενώ ο Αντισθένης είδε κατάπληκτος να μπαίνει ο δάσκαλος του στο Αδυτο του ναού, εκεί μέσα που ζούσε ο ίδιος ο Απόλλων, καθισμένος πάνω στον Ομφαλό της Γης. Όταν ύστερα από πολλές ώρες ξαναγύρισε ο Σωκράτης, του ζήτησε ο Αντισθένης να μάθη τι είδε και τι άκουσε κει μέσα, μα ο φιλόσοφος δε θέλησε τίποτα να του αποκαλύψει.

XI

Κόντευε να γείρη ο ήλιος, μα δεν έλεγε να διαλυθή ακόμα η Βουλή. Σήμερα είχαν έρθει στην Αθήνα πρέσβεις από την Κέρκυρα και την Κόρινθο να ζητήσουν τη βοήθειά της. Αυτές οι δύο ναυτικές πόλεις, χρόνια τώρα, αγωνίζονταν να κυριαρχήσουν στο Ιόνιο πέλαγος κι' είχανε ναυμαχήσει σε κείνα τα νερά χωρίς αποτέλεσμα. Σήμερα, για να καταστρέψη η μια την άλλη, πρόστρεχαν κι' οι δύο στη θαλασσοκράτειρα να τις ενισχύση.

Ή Βουλή είχε διχαστή. Οι νεώτεροι, φιλοπόλεμοι, θέλανε χωρίς συζήτηση να χτυπηθή η παλιά αντίπαλος, η Κόρινθος, ενώ οι συντηρητικοί συμβούλευαν να μην ανακατευτούν, μήπως και μπλέξουν, δίχως να το θέλουν, σε πόλεμο με τη μεγάλη στρατιωτική δύναμη — τη Σπάρτη. Ο Περικλής μίλησε για να συστήση φρόνηση, να συζητήσουν πάλι αύριο κι' ύστερα με ησυχία να λάβουν απόφαση. Ο Σωκράτης θαύμαζε όλο τ' απόγεμα τον Περικλή, γιατί ένας μεθυσμένος πολεμόχαρος τον έβριζε και τον συκοφαντούσε, χωρίς να καταδέχεται ο Ολύμπιος να του απαντήσει. Μόλις νύχτωσε και διαλύθηκε τέλος η Βουλή, ο Περικλής ξεκίνησε να γυρίση σπίτι του, γαλήνιος κι' αγέλαστος, μα ο συκοφάντης δεν τον άφησε ήσυχο, παρά τότε πήρε από πίσω και ασταμάτητα τον έβριζε χυδαία. Ο Σωκράτης, περίεργος να δη αν κάποτε θα θύμωνε ο άρχοντας, τους ακολούθησε. Όταν έφτασε στην εξώπορτα του ο Περικλής, επειδή ήτανε πιά βαθύ σκοτάδι, ζήτησε φώς και, σαν έφεραν λυχνάρι, διάταξε έναν υπηρέτη να το πάρη και να οδηγήση τον μεθυσμένον υβριστή σπίτι του.

Τότε, στο φέγγος του λύχνου, ο Ολύμπιος πρόσεξε παρέκει το Σωκράτη και τότε κάλεσε να μπή μαζί του μέσα. Πήγανε στο δωμάτιο της Ασπασίας, που τη βρήκαν να σιγοτραγουδή παίζοντας λύρα. Κάτω από τα μακρουλά δάκτυλά της το όργανο είχε ζωντανέψει. Καί, καθώς ανασηκώθηκε για να τη φιλήση ο άντρας της, τούτη η απλή κίνηση τόσο έδειξε τη λυγεράδα του κορμιού της, που δεν κρατήθηκε ο φιλόσοφος να σκεφθή : «Έτσι όμορφη που είναι, όλα της τα συγχωρεί κανείς ».

Ο Περικλής τους άφησε μια στιγμή μόνους, για να πλυθή στον άνδρωνίτη. Ο Σωκράτης, επηρεασμένος από τη χάρη αυτού του θηλυκού, άρχισε να λήη :

— «Ή ζωή, Ασπασία, δεν είν' όνειρο, κι' όμως εσύ τοζησες τόνειρό σου. Ο μεγάλος σας έρωτας με τον Περικλή μοιάζει παραμύθι ».

— « Μακάρι να βαστάξη ως το τέλος. Ο ιδανικός γάμος δε βρίσκεται πουθενά στη γη, εκτός από την εποχή του έρωτα. Ή θυσία της καρδιάς και των δυο παντρεμένων σχεδόν ποτέ δε διαρκεί χρόνια. Εγώ είχα την τύχη να βρώ, στην οπισθοδρομική κοινωνία σας, άντρα που θέλει να είναι αφέντης σε όλα, μόνον όχι της γυναίκας του. Έσείς οι Αθηναίοι κάνετε σφάλμα να προσέχετε μόνο την ανατροφή των αγοριών ».

— « Πιστεύω, της αποκρίθηκε ο Σωκράτης, πως δεν υπάρχει κανένα έργο, ούτε καν η διοίκηση της πολιτείας, που ν' ανήκη στον άντρα επειδή είναι άντρας. Το καλύτερο που έχει να δείξει μια πόλη είναι όσο γίνεται περισσότερες άξιες γυναίκες ».

— « Είσαι ο μόνος που το καταλαβαίνεις. Αλλά πές μου, Σωκράτη, τι απόγινε σήμερα στη Βουλή ; Μίλησε ο Περικλής ; »

— « Ναί, και μίλησε με σωφροσύνη. Όσο περνάει ο καιρός, τόσο παρατάει την παλιά του μανία για κατακτήσεις και φρονιμεύει. . . »

Κείνη τη στιγμή γύρισε ο Περικλής. Είχε αποθέσει το κράνος, που πάντα φορούσε, για να τονίζη τάχα το αξίωμα του Αρχιστράτηγου, στην πραγματικότητα όμως γιατί ξεσκούφωτος έδειχνε το ελάττωμα του, το δυσανάλογα μακρύ πάνω μέρος του κεφαλιού, ελάττωμα που έκανε τους αντιπάλους του να τότε φωνάζουν « πεπονοκέφαλο ». Στράφηκε προς τον άντρα της η Μιλησία κι' είπε :

— « Ξέρεις τι φαντάζεται ο Σωκράτης; πως με την ηλικία φρονιμεύεις ».

Γέλασε δείχνοντας τα κανονικά δόντια της κι' ύστερα ρώτησε το φιλόσοφο :

— « Ξεχνάς πως, εδώ κι' είκοσι χρόνια, μόλις κατάλαβε ο Περικλής πως οι άλλες πόλεις άρχισαν να φοβούνται την Αθήνα, πέρασε ψήφισμα να προσκληθούν οι Έλληνες, όσοι ζουν στην Ευρώπη, την Ασία η την Αφρική, όλες οι πόλεις, μικρές και μεγάλες, να ένωθούν σε Πανελλήνια Συμμαχία, για ν' απολαβαίνουν οι άνθρωποι τ' αγαθά της ησυχίας; Ξεχνάς πως από τότε δοκίμασε να μας άπαλλάξει από το βραχνά του πολέμου ; »

—« Ναί, έκανε ο Περικλής σα να μονολογούσε με τον εαυτό του άναθυμούμενος σπουδαία πράξη του, ναι, έστειλα είκοσι πρέσβεις, γέροντες Μαραθονομάχους, να καλέσω τους Έλληνες νάρθουν εδώ να κλείσουν συμμαχία, που θα ήτανε παντοδύναμη και θα επέβαλλε την ειρήνη στον κόσμο. Πόσο θα ευτυχούσε η ανθρωπότητα, αν, αντί να πολεμιούνται οι διάφορες φυλές, έρριχναν καθεμιά την αξιοσύνη της σ' ειρηνική άμιλλα για τις τέχνες και την επιστήμη ! Κι' όμως, θυμάσαι, Σωκράτη, δεν έγινε τίποτα τότες, επειδή εναντιώθηκε η Σπάρτη. Από το ναυάγιο αυτής της ωραίας προσπάθειας, κατάλαβα πως ο φθόνος της Σπάρτης δε γίνεται να κοιμηθή...» Ο Σωκράτης τότε σταμάτησε.

—« Δεν ήτανε μονάχα η Σπάρτη που δυσπίστησε στην προσφορά σου, παρά και πολλές άλλες πόλεις, γιατί ζητούσες να πάρης χωρίς να δώσεις. Στα κρυφά της καρδιάς σου έτρεφες τον πόθο να υποτάξης τους Έλληνες. Ήσουν πεινασμένος για δύναμη, Περικλή, κι' όσο θέριευες την Αθήνα, τόσο μεγάλωναν οι φιλοδοξίες σου. Πολέμησες όλους γύρω σου, Βοιωτούς, Λοκρούς, την Εύβοια, την Κόρινθο, τα Μέγαρα, ως και την Αίγυπτο προσπάθησες να κατακτήσης. Δοκίμασες να ξαπλώσης το κράτος, λές και σου χάρισαν τη γή και

μπορούσες ν' άρπάξης όποιο κομμάτι σ' άρεσε ! Ακολουθάς μ' επιμονή ένα σχέδιο, μεγαλόπρεπο βέβαια, μα καταδικασμένο. Είναι κατάρα η αδίστακτη θέληση για δύναμη, κάτι που οδηγεί, ανθρώπους και κράτη, στο χαμό. Ξέρεις γιατί; Γιατί όρισαν οι θεοί να υπάρχουν όρια στα κράτη. Τα σύνορα είναι ο θανάσιμος εχθρός όσων ζητάνε κατακτήσεις. Τα σύνορα ξυπνάνε τα μίσση και ξησηκώνουνε λαούς. Το κακό στόν κόσμο δεν τόφεραν οι Θεοί, παρά οι άνθρωποι με την απληστία τους. Η απληστία κάνει κόλαση τη ζωή...»

Κι' ο Σωκράτης εξακολούθησε :

—« Σας θυμίζω, αγαπητοί μου, έναν αρχαίο μύθο. Όταν ο Ηρακλής κατάφερε να κλέψη από το νησί των Εσπερίδων τα χρυσά τους μήλα, τροφή αθανασίας, έτρεξε κοντά του η Αθηνά, που τον προστάτευε, και τον εμπόδισε να τα φάη. Δεν ήταν αθάνατος και θα διατάραζε τη φύση του μια τροφή που θα τον έσπρωχνε να ξεπεράσει τα όριά της. Ο Ηρακλής υπάκουσε τη Θεά και ξανάβαλε τα μήλα στη θέση τους. Έτσι και στην πολιτική αδυνατίζει όποιος επιμένει να γιγαντώνεται πέρα από κάθε μέτρο. Την τιμωρία της απληστίας δεν την φοβόσαστε οι δυό σας ; »

Κάτι πήγε να πη η Ασπασία, μα τη σταμάτησε με το χέρι ο άντρας της, για να δώσει αύτός την απάντηση. Στο πρόσωπο της γυναίκας ζωγραφίστηκε έντονη προσοχή, ν' ακούση τι θα πη ο Περικλής, έτοιμη να επέμβη, κάτι να πη κι' αυτή, για ν' αποστομώσει δύσκολο συνομιλητή, σαν τον Σωκράτη.

—« Μολονότι είσαι φιλόσοφος, αποκρίθηκε ο Ολύμπιος, κάνεις ένα χοντρό λάθος — παραγνωρίζεις τους πόθους των ανθρώπων. Κάθε πλάσμα σε τούτη τη γη αγωνίζεται. Δεν κάνει τίποτ' άλλο παρά καθημερινά ν' αγωνίζεται. Έτσι κατάντησε βάθρο της ζωής ο κίνδυνος. Κανένας ψυχωμένος λαός δεν ικανοποιείται με το λίγο. Οι Αθηναίοι είναι γεμάτοι ζωντάνια, μια εσωτερική ορμή τους σπρώχνει, από παλιά, ν' αναδειχτούν πάνω από τους άλλους. Δεν είδες με πόση προθυμία, μεσόκοποι και νέοι, προσφέρονται, θυσία στο όνειρο μιας μεγαλύτερης, λαμπρότερης πατρίδας; Έχουν την αξίωση τίποτα να μην τους εναντιώνεται, να πετυχαίνουν και τα δυνατά και τ' αδύνατα. Υπάρχουνε λαοί που δεν είν' άξιοι παρά να προμηθεύουν πρώτες ύλες, κι' άλλοι ικανοί να τις κατεργάζονται και να τις μεταπουλάνε. Ή Αθήνα με τη γύρω της ξεραΐλα δεν μπορεί να ζήσει παρά μ' ένα δυναμικό άπλωμα προς καινούργια εδάφη, που θα της προμηθεύουν περισσότερους δούλους και περισσότερες πρώτες ύλες, καθώς και νέους καταναλωτές για το εμπόριο και τη βιομηχανία της. Γι' αυτό έδωσα στο λαό μας ναυτικό, τότε γέμισα σκλάβους, τούδωσα και δύναμη, για να προστατεύη τ' αγαθά του. Αυτά οργάνωσα. Περηφανεύομαι για το έργο μου, και σε ρωτάω. Τι από τα τρία κατακρίνεις; Το θαυμάσιο ναυτικό μας; Το πλήθος από τους σκλάβους που μας δουλεύουν δίχως μεροκάματο; Ή τον τρόπο που χρησιμοποιώ τα θησαυρισμένα χρήματα; » Σταμάτησε ο Περικλής και περίμενε απάντηση, μα η Ασπασία πρόλαβε να διακόψη τη σιωπή.

—« Ξέρω, Σωκράτη, πως κατηχείς την ολιγάρκεια, ωστόσο πρέπει να

μολογήσης, πως ποτέ χρήματα δε σπαταλήθηκαν με περισσότερη ευγένεια παρά για τα έργα που έκανε ο άντρας μου. Ξόδοψε ποσά μεγάλα, τα μισά για την παραγωγή, τα μισά για να μόρφωση το Άστν. Κι' έκανε έργα αιώνια. Πενήντα χρόνια πρίν, κάθε γωνιά της Ελλάδας είχε δική της τέχνη και δικές της Ιδέες. Αφότου ανάλαβε την κυβέρνηση ο Περικλής, τίποτα σπουδαίο δε γίνεται άλλού, όλα συγκεντρώθηκαν σε τούτη τη γωνίτσα, κι' η Αθήνα μεταμορφώθηκε σε σχολείο της οικουμένης. Το θέατρο το ανάδειξαν ο Αισχύλος, ο φίλος μου ο Σοφοκλής κι' ο φίλος σου ο Ευριπίδης. Για τη μουσική χτίσαμε Ωδείο. Για τη φιλολογία πρώτη φορά στον κόσμο δόθηκε βραβείο, πήρε ο Ηρόδοτος σπουδαίο ποσό : 12 χρυσά τάλαντα*. Κι' αν μιλάς για γλυπτική κι' αρχιτεκτονική, ανέβα στην Ακρόπολη. . . Μαζεύει βέβαια θησαυρούς ο Περικλής από το εμπόριο και από τους συμμάχους, μα ξοδιάζει για να δώσει στο λαό τη χαρά της ζωής κι' ευγενικά θεάματα. Χωρίς πλούτο συγκεντρωμένο δεν υπάρχει μήτε τέχνη, μήτε σκέψη. Τα φτωχά κράτη τα δέρνει πνευματική και καλλιτεχνική κακομοιριά. Θέλεις τώρα να σου πω ποιο θεωρώ το σπουδαιότερο κατόρθωμα του Περικλή; Τ' ότι έκανε τους απλούς πολίτες νάχουν τα ίδια τα δικά του μεγάλα φτερά. Ό,τι ποσά τους ζητήση, τα ψηφίζουν αμέσως. Οραματίζονται μαζί του μιαν ευτυχισμένη πατρίδα και τ' όνειρό τους έχει κιόλας εκπληρωθή. Έγινε η Αθήνα πόλη πανέμορφη, που ξεχειλίζει ανθρωπιά. Ακόμα και οι σκλάβοι εδώ μέσα καλοτυχούνε. Το κράτος ανατρέφει τα ορφανά, ως και τα γέρικά ζώα παραστέκει. Τούτο το Άστν, κάθε χρόνο που περνάει, φέρνει τον πολιτισμό ένα βήμα μακρύτερα κι' αλλάζει τη μορφή του κόσμου. Ή εποχή του Περικλή, σ' αρέσει δε σ' αρέσει, θα μείνη παράδειγμα στους κατοπινούς. Από το αργό βήμα γαϊδουριού, που αναλογούσε στην αμέριμνη εποχή των μηδικών πολέμων, ανέβασε την Αθήνα ο άντρας μου, με ρυθμό θύελλας, στα ύψη. Αλλά τι τα θέλεις . . . το κακό που βρίσκει όσους μεγαλουργούν, μας βρήκε και μας — η ζήλια. Οι Σπαρτιάτες, που στέκουν χαμηλότερα, απολίτιστοι στρατοκράτες, μας ζηλεύουν. Κάθε πράξη της Σπάρτης έχει κίνητρο τον πανικό, που της εμπνέει το δικό μας ανέβασμα. Δε θα γλυτώσουμε απ' αυτούς τους στενοκέφαλους, που μετέβαλαν την πόλη τους σε στρατόπεδο. Κάποια μέρα θα πολεμήσουμε μαζί τους. . . »

Μιλούσε η Ασπασία κι' από την οργή είχε ξανάψει το πρόσωπο της. Όσο κι' αν δε συμφωνούσε μαζί της ο φιλόσοφος, πρόσεχε τα μεγάλα μάτια της και λογάριαζε πως ποτέ του δεν είχε δει μάτια, που η γαλανάδα να κυριεύη τ' ασπράδι τους και να φαίνονται σα βαθειά, λαμπερή, γαλάζια θάλασσα. Της απάντησε καλόκαρδα :

—«Όσο κι' αν αγαπάμε, Ασπασία, την πόλη μας, η συμπάθεια αυτή δεν πρέπει να μας έμποδίζη να νιώθουμε και να εκτιμάμε τις άλλες πόλεις. Έχουν ελαττώματα οι Σπαρτιάτες, μα έχουν και προτερήματα. Πιστεύουν στις θεωρίες τους κι' η πίστη είναι όπλο φοβερώτερο κι' από σπαθί. Ποτέ δεν προσπαθήσαμε να τους καταλάβουμε, νάρθουμε κοντά τους.

*** Το βραβείον Nobel εκείνης της εποχής, ίσο προς 60.000 δολλ.**

Εγώ είμ' άνθρωπος της αγάπης. Πιστεύω πως πρέπει να ευεργετής όχι μόνο τους συμμάχους, για να σε παραστέκουν με προθυμία την ώρα της ανάγκης, παρά να πλησιάζεις και τον εχθρό σου, να του δείξεις πως θεωρείς τη χώρα του εξίσου ιερή σαν τη δική σου. Κι' όταν ακόμα είν' εύκολο να επιβληθής με τη βία, πάλι να προσπαθής να πείσης με το καλό, κι' ας κουραστής περισσότερο. Τίποτα σταθερό δε γίνεται χωρίς τους « Άλλους ». Μιλάς για πόλεμο, Ασπασία, έτσι στα πεταχτά, χωρίς να συλλογιέσαι τι αναθεματισμένο πράμα είν' ο πόλεμος, όπως μιλάνε οι βιομήχανοι που σας περιστοιχίζουν, οι πολεμοκάπηλοι, ο Κέφαλος κι' ο Πυρολάμπης, που σου χάρισε τα παγώνια. Λίγην ώρα, πρίν, παίνεσες τ' αγαθά της ειρήνης και τη χαρά της ζωής. Αυτή την ευτυχία του λαού μας υπάρχει τρόπος να τη διατηρήσουμε, αρκεί ο άντρας σου να ξέρη πότε πρέπει να σταματήσει την ευτυχία. Τα πλούτη είναι χρήσιμα μόνον άμα ύπαρχη δίπλα τους το αίσθημα της αρετής, που πηγάζει από τη συντροφική αντίληψη για το κοινό καλό. Όταν ένας λαός κυνηγά το χρήμα για το χρήμα, τότε τα πλούτη γίνονται κατάρρα. Χρειάζεται αρετή για να βαστάξεις το βάρος της ευτυχίας». Στράφηκε τέλος προς τον Ολύμπιο ο φιλόσοφος και του είπε :

—« Είμαι βέβαιος, Περικλή, πως, αφού κουραστής όλη την ημέρα με τις ασχολίες σου, τη νύχτα, αποκαμωμένο, σε παίρνει ο ύπνος, για να ξαναβρής το φάντασμα της Σπάρτης στα όνειρά σου. Έτσι δεν είναι; »

— « Μάλιστα, αποκρίθηκε κείνος, βλέπω τον πόλεμο νάρχεται από την Πελοπόννησο με γοργό βήμα κι' είμαι υποχρεωμένος, νύχτα - μέρα, να τον συλλογιέμαι. Με χρήμα εξαγοράζω, όχι όπως νομίζουν πολλοί την ειρήνη, παρά τον καιρό. Για να ετοιμαστώ. Άλλοτε πίστευα στη συμμαχία των Ελλήνων, έβλεπα παραπέρα από τους συμπολίτες και λαχταρούσα όσα δεν υπήρχαν ακόμα. Μα τώρα στέρεψε η καρδιά μου. Τώρα κατάλαβα, πως το αναποδογύρισμα της ισορροπίας που έγινε με την απότομη προκοπή της προοδευτικής πατρίδας μας απέναντι στη στασιμότητα της στρατοκρατούμενης Σπάρτης, οδηγεί στον πόλεμο. Όσοι, Σωκράτη, φαντάζεστε, όπως εσύ, πως υπάρχουν κράτη ικανά να επηρεαστούν από φιλίες και συμπάθειες, όσοι παρομοιάζετε το φέρσιμο ατόμου προς άτομο με το φέρσιμο κράτους προς κράτος, εξαπατάτε και τον εαυτό σας και το λαό. Αρετές ανθρώπων, σαν την ολιγάρκεια η την αφοσίωση στον πλησίον, δεν είναι, δεν πρέπει να είναι αρετές για τα έθνη. Ένας πολίτης μπορεί να φτάση στην αγιότητα, ένα κράτος ποτέ! Είσαι φιλόσοφος, Σωκράτη, και δεν καταλαβαίνεις τίποτα από πολιτική ».

Είπε και πήρε μόνος του μια κανάτα με νερό, γέμισε κύπελλο και το ήπие να δροσιστή. Το πρόσωπο του έμοιαζε κουρασμένο. Ήτανε φανερό, πως, τώρα που ζύγωνε η ώρα να λάβη σπουδαία απόφαση, πάλευαν μέσα του αντίθετα αισθήματα. Η θέση του στο Άστυ ύστερα από τριάντα χρόνια παντοκρατορίας, γινόταν ολοένα δυσκολώτερη. Όταν άρχισε την πολιτική του σταδιοδρομία, βασίλευε με τους αριστοκρατικούς ο Κίμων, πάμπλουτος, αγαπητός, φίλος με

τους φουκαράδες, που τους έτρεφε, τους έντυνε, κι' είχε βγάλει τους φράχτες από τα χτήματα του να μπαίνουν μέσα να τα τρυγάνε. Ο Περικλής, αν και από βασιλικό σόι, δεν είχε χρήματα. Αναγκάστηκε τότε να γίνη αρχηγός των Δημοκρατικών, ενώ από τα φυσικά του δεν είχε το δώρο της αβίαστης συναναστροφής με τους ταπεινούς. Έτσι από τα πρώτα του χρόνια αναγκάστηκε ο Περικλής να δημιουργη, με πρωτότυπα μέσα, περίσσεμα στόν προϋπολογισμό, για να το μοιράζη στους πεινασμένους, αφού δεν είχε δικά του να δώσει. Τούτο αποτέλεσε τη δύναμη του στην αρχή, μα την αδυναμία του αργότερα. Ο όχλος του ζήτηγε διαρκώς νέα δοσίματα, με την απειλή πως θα τον εγκαταλείψει, αν δεν τα πάρη. Το κρασί της ελευθερίας, που το κέρασε με απλοχεριά ο Ολύμπιος, είχε μεθύσει το λαό. Τώρα ήταν αναγκασμένος να έξακολουθή τις παραχωρήσεις, ώσπου να φτάση είτε στο θρίαμβο η στήν καταστροφή. Το προαισθανόταν ο Σωκράτης αυτό και του αποκρίθηκε, ενώ στο πρόσωπο του ζωγραφιζότανε λεπτό και ειρωνικό χαμόγελο, τόσο συμπαθητικό μέσα στην ασκήμια του προσώπου του.

—« Εμένα, Περικλή, με φοβίζει περισσότερο η Αθήνα από τη Σπάρτη. Έδώ αποτελείς εσύ, μονάχος, την πλειοψηφία. Κάνεις ό,τι θέλεις. Πάλι καλά, γιατί έχεις και σωφροσύνη. Άμα λείψης εσύ, θα πάρουν τη Διοίκηση πρόστυχοι δημαγωγοί, σαν το βυρσοδέψη Κλέωνα, που σήκωσε κιόλας κεφάλι. Γιά μένα ο κίνδυνος δεν έρχεται από τη Σπάρτη, παρά από τον όχλο της Αθήνας... »

Έτσι συζητούσαν δυό μοναδικοί άντρες, που, καθένας στο είδος του, γέμισαν τον κόσμο μελλοντικές ιδέες, όταν κάποιος έσπρωξε το βαρύ πανί, που χρησίμευε για πόρτα στο γυναικωνίτη, και μπήκε μέσα ο Αλκιβιάδης.

—« Περικλή, φώναξε, σε ζητάει σκονισμένος αγγελιοφόρος. Προσπάθησα να του πάρω λόγια, μα δε μιλάει: Ωστόσο κατάλαβα, πως είναι ένας από τους κατασκόπους που στέλνεις στην Πελοπόννησο. Άφησε με ν' ακούσω τι θα σου πη ».

Ο Περικλής σηκώθηκε, σκούνησε ήρεμα τον Αλκιβιάδη πέρα και, φεύγοντας για να μάθη τα νέα, πέταξε του φιλόσοφου :

—« Μου είναι πολύ πιο εύκολο να πείσω ολόκληρο λαό, παρά εσένα, Σωκράτη ».

XII

Ο Σωκράτης κατέβαινε από τα ξημερώματα στην αγορά, ύστερα πήγαινε, πριν μεσημεριάση, στις Στοές που μαζεύονταν οι Αθηναίοι και συζητούσε. Τ' απόγεμα σύχναζε στα γυμναστήρια, θαύμαζε τους καλοκαμωμένους εφήβους να παλεύουν και ποτέ δε σταμάταγε να ρωτά και να εξετάζει όποιον κι' αν πετύχαινε. Ήταν πρόθυμος να καθήση ολόκληρες ώρες μ' έναν άγνωστο, αρκεί νάβλεπε να φωτίζεται το πρόσωπο του από την προσμονή ενός καλύτερου κόσμου.

Η διδαχή του πρωτότυπη. Πολεμούσε με αμείλιχτη κριτική τη θεωρία των Σοφιστών, πως «μέτρον πάντων άνθρωπος», πως πρέπει δηλαδή καθένας ν' αναζητά ό,τι του αρέσει και τον ευχαριστεί. Τέτοια διδαχή γέμιζε τους νέους μ' εγωισμό, τους έπειθε πως άρχοντες του κόσμου είναι το γλέντι και το χρήμα, δημιουργούσε πνιχτική ατμόσφαιρα, σκληρή για τους αδύνατους.

Με βάση πως η αρετή μαθαίνεται, κατηχούσε ο Σωκράτης το « γνώθι σαυτόν », για να ηθικοποιήσει τους ακροατές του. Έκανε έλεγχο, όχι για να φτάση σε ξερούς ορισμούς, σαν τους Σοφιστές, παρά για να ξυπνήση τους Αθηναίους που κατηφόριζαν προς το χαλασμό τους, χωρίς να το καταλαβαίνουν. Τον πρώτο καιρό οι συμπολίτες του διασκέδαζαν να τον ακούνε. Οι διάλογοι του καταντούσαν πανηγύρι. Σήμερα δύσκολα γίνεται να φανταστούμε την απόλαυση, που έδινε στους ανθρώπους του Ε' αιώνα η χρησιμοποίηση της λογικής. Στο διάλογο του «Λύσι» γράφει ο Πλάτων: «Ήμαστε μεθυσμένοι από τη λογική». Η ακαταμάχητη τανάλια της διαλεκτικής του Σωκράτη, όποιον έπιανε τον εξευτέλιζε δίχως οίκτο. Απόδειχνε, πως οι απλοί τεχνίτες, μαραγκοί και χαλκωματάδες, ήταν ανώτεροι από τους πολιτικούς, επειδή οι πρώτοι γνώριζαν καλά τη δουλιά τους, ενώ οι δεύτεροι πήγαιναν στα στραβά, αδιόρθωτοι προχειρολόγοι.

Από το πρωί ως το βράδυ, ο αλλόκοτος φιλόσοφος έπαιζε ρόλο άναμορφωτή της κοινωνίας, μα δεν έβρισκε ανταπόκριση στην προσπάθειά του. Με το να κατακρίνη παρελθόν και παρόν, ερχόταν σ' αντίθεση με όλους, κυβερνήτες, ιερείς, διανοούμενους. Αντί ν' αποχτά φίλους, δημιουργούσε σιγά - σιγά εχθρούς. Ακόμα κι' η λαϊκή μάζα, που διασκέδαζε με τα λεγόμενα του, άρχισε να τόνε φοβάται. Η μεσαία τάξη, η αστική θα λέγαμε σήμερα, τον αντιπαθούσε, γιατί με την πολιτική του Περικλή κέρδιζε παράδες, ήταν ικανοποιημένη με την ευτυχία της και δεν έβλεπε πουθενά κίνδυνο. Μονάχα ο καλός Κρίτων αγωνιζόταν να τον μπάση στους κύκλους της αριστοκρατίας, που είχανε συμφέρο να προσέξουν το Σωκράτη και να τον υποστηρίξουν. Μά, σαν έβλεπαν οι μεγάλοι γαιοχτήμονες αυτόν τον ξυπόλητο, σαν άκουγαν πως υπακούει σε κάποιο δαιμόνιο και προσβάλλει πανάρχαιες θρησκευτικές ιδέες,

προτιμούσαν να τον απομακρύνουν.

Τότε συμβούλεψε ο Κρίτων :

—« Γιατί δεν ακολουθας έν' από τα δυό πολιτικά κόμματα, τους συντηρητικούς η τους δημοκρατικούς, να βρής αποκούμπι και βοήθεια ; »

—« Γίνεται να πάω μ' εκείνους που κατηγορώ αγράμματους κι' ανήθικους ; Προτιμώ, Κρίτων, να βρω λίγους, που θα τραβήξουν σιγά - σιγά κοντά τους άλλους λίγους, όσο οι μετρημένοι να γίνουνε πολλοί και να διαδώσουν στη γη δικαιοσύνη και αρετή ».

Πραγματικά, με την επιμονή του να ξετρυπώσει πιστούς, ο Σωκράτης πέτυχε, ύστερα από μήνες, τέσσερες ακόμα νέους, δυό αριστοκράτες και δυό ταπεινούς. Ο πιο σπουδαίος ήταν ο Καλλίας, γιός του Ιππόνικου, που ο πλούτος του μετριόταν από τους δούλους: Είχε εξακόσιους. Καταγωγή του το γένος των Κηρύκων, που τους άνηκε κληρονομικά τ' αξίωμα του Δαδούχου στα Μυστήρια της Ελευσίνας και κρατούσαν από πάντα μεγάλη επιρροή στον κοσμάκη.

Ο Καλλίας ήταν ένα συμπαθητικό μελαχρινό παληκάρι με κάποια κλίση στα γράμματα, μα χωρίς βάθος. Αυτός φιλοξενούσε και γέμιζε δώρα κάθε σοφό που ερχόταν στην Αθήνα. Στο σπίτι του αντάμωσε ο Σωκράτης τους μεγάλους Σοφιστές Πρωταγόρα, Ιππία και Πρόδικο, τον Ιστορικό Ήρόδοτο και τον Ευριπίδη. Μά, επιπόλαιος καθώς ήταν ο Καλλίας, πρόθυμα παραδεχόταν κάθε νεωτερισμό και πίστευε για σπουδαίο οποιονδήποτε τσαρλατάνο. Τόσους κατεργαραίους και κόλακες μάζευε γύρω του, που, για να τους βολέψη, έκαμε ξενώνες ως και τις αποθήκες και τα πλυσταριά του. Έτσι σπαταλούσε σιγά - σιγά την τρανή περιουσία του.

Δεύτερο αρχοντόπουλο που ακολούθησε το Σωκράτη στάθηκε ο Χαιρεφών. Αυτός τον αγάπησε πιστά, μ' όλη του την καρδιά. Ήτανε στραβοπόδης, κάτωχρος κι' αχαμνός. Το σπανό πρόσωπο του έμοιαζε με νυχτερίδας. Ο Αριστοφάνης στις « Νεφέλες » τότε λέει κοροϊδευτικά «ψοφίμι». Είχε θρησκευτική φύση και τα λόγια του Σωκράτη του φέρνανε έξαρση.

Από τους δυό «βάνανους» νέους μαθητές του φιλοσόφου, ένας ήταν ο γλύπτης Απολλόδωρος, που άκουγε στο παρατσούκλι «μανιακός». Γκρινιάρης, κακολογούσε τους πάντας και τα πάντα, ως τη στιγμή που γνώρισε το Σωκράτη. Τότε, απότομα, έγινε το θαύμα ν' αλλάξει ιδέες ο Απολλόδωρος και να ήμερέψη. Παράτησε τη γλυπτική, μολονότι το ταλέντο του θεωρήθηκε εξαιρετικό, αφοσιώθηκε στα λόγια του δασκάλου, που τα ρουφούσε αχόρταγα, κι' έκανε σκοπό της ζωής του τη διάδοση τους.

Τέταρτος μαθητής ήταν ο Ευκλείδης από τα Μέγαρα, νέος με γερή φιλοσοφική κατάρτιση. Κοντά στον Παρμενίδη και το Ζήνωνα είχε μάθει καλά όλες τις γνώσεις της εποχής του. Ο Σωκράτης κατάλαβε αμέσως την αξία του κι' όταν αργότερα κηρύχτηκε ο Πελοποννησιακός πόλεμος κι' απαγορεύτηκε στους

Μεγαρίτες να μείνουν στην Αθήνα, ο Ευκλείδης, ντυμένος γυναικεία, έμπαινε στο 'Αστυ κι' έτρεχε στο σπίτι του Σωκράτη, που δεχόταν να του κάνει προσωπική κατήχηση, γόνατο με γόνατο. Περασμένη πια νύχτα, ο Ευκλείδης μασκαρευόταν πάλι σε γυναίκα, και, με κίνδυνο να τον κρεμάσουν, αν τον έπιαναν, έφευγε για τα Μέγαρα.

Όσο χρήσιμος ήταν ο δάσκαλος σε κείνους που τον πλησίαζαν, άλλο τόσο απαραίτητοι ήταν στον ίδιο οι ακροατές. Κι' αν άρεσε του Σωκράτη να συλλογιέται μοναχός στην ησυχία, όμως τη σκέψη του την οργάνωνε καλύτερα συζητώντας. Με τις αντιρρήσεις βάθαινε ο νους του. Όσους μαθήτευαν κοντά του τους έκανε « εύρετικότερους », ικανούς να ορίζουν με ακρίβεια τις έννοιες. Τη συζήτηση τη μεταχειριζόταν για να βρίσκη την αλήθεια. Όταν κανένας του μιλούσε για κάποια αφηρημένη έννοια σαν την Ηθική, τον σταματούσε : «Τι εννοείς όταν λες ηθική; Με τις λέξεις λύνονται όλα τα προβλήματα εύκολα. Μας δούμε την ουσία — τι είναι ηθική ; » Κι' άρχιζε τη διαλογική του συζήτηση. Συχνά τύχαινε ν' αφήση το συνομιλητή του πιο μπερδεμένο από πρίν. Ωστόσο τον μάθαινε να σκέπτεται. Με τον τρόπο του διάλυσε διάφορα νεφελώματα του νού των συγχρόνων του και καθόρισε τι σημαίνει Θεός, άνθρωπος, αρετή, κακία, σωφροσύνη, αγάπη. Καθαρές έννοιες σχεδόν δεν υπήρχαν πρίν από το Σωκράτη. Αυτός τις ξεδιάλυνε.

Δε γινόταν να συναναστραφή ένας νέος για λίγον καιρό το Σωκράτη, και να μην αναγκαστή ν' αναθεώρηση τις ιδέες του. Ποτέ δεν τους άφηνε να ικανοποιούνται με το λίγο. Τους ξυπνούσε ανησυχίες και περιέργειες. Κατάφερνε να ξεσκαλιζη τη φώτιση την κοιμισμένη μέσα στα βάθη του ανθρώπου, γνώσεις που τις ξέθαβε, όπως ο μάγος υδρολόγος μπορεί να κάνει ν' αναβλύσουν νερά, βαθιά κρυμμένα στη γη. Την άγνοια, που οδηγεί τους ανθρώπους στη μετριότητα, στις μικρές χαρές και στους μικρούς καημούς, πάσχιζε να τη μετατρέψη με τη μάθηση σε πίστη. Αντίθετα από τους σοφιστές που γίνονταν ευχάριστοι επαινώντας τα φτηνά ελαττώματα των θνητών, ο Σωκράτης σφυροκοπούσε με ταπεινοσύνη, μα μεθοδικά, τους συνομιλητές του, που συχνά πικραίνονταν από παρόμοια ανελέητη εξέταση. Μόνον όσοι νιώθαν όρεξη να βελτιωθούν τον ακολουθούσαν. Και ήτανε λίγοι, γιατί κείνον τον καιρό η Αθήνα ζούσε βουτηγμένη στην ευτυχία κι' οι πολίτες, μια και χαίρονταν ανέγνοιαστο βίο, αδιαφορούσαν για τους στοχασμούς αυτού του ανακατωσούρη.

Γύρω στα 435 άρχισε το συντηρητικό κόμμα να οργανώνεται από το νέο του αρχηγό Νικία. Αυτός είχε μερικά κοινά χαρακτηριστικά με τον Περικλή, που ανάλαβε να πολεμήση. Ήταν αριστοκράτης, πλούσιος, ψυχρός, τίμιος. Αλλά και πόσο διάφορος! Κοντόμυαλος, θεοφοβούμενος και δισταχτικός. Άκουγε με φρίκη πως ο Περικλής πίστευε τον ήλιο (σκέψου, το Θεόν Απόλλωνα) για διάπυρη πέτρα, η ότι συναναστρεφόταν άθεους. Θεώρησε ιερή υποχρέωση του να τότε ρίξη. Μ' όλη την αποστροφή που αισθανόταν προς το δημαγωγό Κλέωνα, ενώθηκε μαζί του. Έτσι ζευγαρωμένες η άκρα αριστερά με

την άκρα δεξιά, και με κείνον το φανατικό αρχιερέα το Διοπείθη, που, μανιακός, σα λυσσασμένος Δερβίσης, έβγαζε χρησμούς με στριγγιές φωνές, για να ερεθίξη τα πλήθη, πέτυχαν στην αρχή να εξορίσουν το φιλόσοφο και μουσικό Δάμωνα, δάσκαλο του Περικλή, που έλεγε πως « η σωστή μουσική μορφώνει τους σωστούς πολίτες κι' όταν ενός λαού του αλλάξεις τη μουσική, του αλλάζεις τις ιδέες και, σιγά - σιγά, ως και το πολίτευμα ». Είν' αλήθεια πως ο Δάμων περιφρονούσε τη γνώμη του όχλου κι' έλεγε πως ο Περικλής θα κυβερνούσε καλύτερα, αν ήταν απόλυτος άρχοντας, χωρίς το βέτο του λαού για κάθε ζήτημα. Έτσι οι Αθηναίοι τον εξόρισαν δίχως πολλή συζήτηση, σαν επικίνδυνο για τη Δημοκρατία. Δεύτερο χτύπησε η τριανδρία Νικία - Διοπείθη - Κλέωνα τον αγαπημένο φίλο του Περικλή, το Φειδία. Πρώτα έκαναν δίκη στόν καλλιτέχνη, τάχα πως έκλεψε μέρος από το χρυσάφι που μεταχειρίστηκε για να φτιάξη το άγαλμα της Παρθένου Αθηνάς, δεν μπόρεσαν όμως να τον καταδικάσουν, γιατί, από προαίσθηση της συκοφαντίας, είχε φροντίσει ο Φειδίας να χωρίζεται εύκολα το χρυσάφι από το σκελετό του, ώστε το αφαίρεσε, το ζύγισε μπροστά στους δικαστές κι' απόδειξε πως δεν είχε κλέψει μήτε δράμι. Αηδιασμένος απομακρύνθηκε τότε ο μεγάλος καλλιτέχνης και πήγε στην Ολυμπία, όπου δημιούργησε το αριστούργημα του, τον καθισμένο σε κατάχρυσο Θρόνο Δία! Όταν γύρισε πίσω στην Αθήνα, η φατρία των φανατικών του κίνησε νέα δίκη « περί ασεβείας ». Κατηγορήθηκε δηλαδή, ότι, στην Αμαζονομαχία που εικόνισε πάνω στην ασπίδα της Παρθένου χάραξε το δικό του πρόσωπο και του Περικλή. Τούτο δεν ήτανε ψέμα. Στα αντίγραφα της Αμαζονομαχίας, όσα σώζονται, φαίνεται καθαρά ο φαλακρός γερο - Φειδίας να σηκώνει μία πέτρα και ο Περικλής, όμοιος με οπλίτη που φοράει το μακρουλό κράνος του, να χτυπά με το δόρυ Αμαζόνα. Οι δύο αυτές μορφές θεωρήθηκαν ως ξετσίπωτη βρισιά προς την ιερότητα του ναού κι' ο Φειδίας καταδικάστηκε. Ο μεγάλος καλλιτέχνης, που πρόσφερε στην πατρίδα του αιώνια δόξα με τ' απaráμιλλα έργα του, φυλακίστηκε.

Υστερα η αντιπολίτευση στράφηκε εναντίο του άκακου Αναξαγόρα, που πρόλαβε να τον σώση ο Περικλής, κατεβάζοντας τον ο ίδιος, νύχτα, στόν Πειραιά, για να τον φευγατίση με σιτοκάραβο.

Άμα έβγαλαν από τη μέση κι' αυτόν τον τρίτο στενό συνεργάτη του Περικλή, έγινε η δίκη της Ασπασίας στο Δικαστήριο της Ηλιαίας. Ποινή θάνατος. Εμπρός σε τέτοιο κίνδυνο, ο Περικλής αποφάσισε η να μείνη ορθός μαζί της η να πέσουν κι' οι δύο. Αναγκάστηκε να πιάνη έναν - έναν τους ανακριτές και να τους παρακαλή. Την ημέρα της δίκης παρουσιάστηκε ο ίδιος για συνήγορος της γυναίκας του, αλλά δεν ήτανε σήμερα ο περήφανος αρχηγός, που τον ονόμαζαν Ολύμπιο. Αυτός που δεν έκλαψε, όταν πέθανε ο γιος του, ούτε όταν κινδύνευε η δική του ζωή και περιουσία, ξέσπασε ωστόσο σε δάκρυα την ώρα που ικέτευε τους Ηλιαστές να μην του κάνουν την προσβολή να καταδικάσουν το πλάσμα που περισσότερο αγάπησε στον κόσμο. Τόση εντύπωση έκανε στους Αθηναίους αυτή η ταπείνωση του μεγαλόπρεπου

κυβερνήτη, ώστε αθώωσαν την Ασπασία.

Παρά την απαλλαγή της Μιλησίας, οι τέσσερεις αυτές δίκες έδειξαν πως ο Περικλής κλονιζόταν. Το λαμπρό οικοδόμημα, που είχε με τόσους κόπους υψώσει, τώρα έτριζε. Κι' όσο έβλεπαν οι εχθροί του πως ο λαός άρχισε να τον βαριέται, τόσο ζώηρευαν την προπαγάνδα τους. Η κίνηση των πολιτικών συλλόγων, που ως τότε ήτανε μυστική, με κρυφές συγκεντρώσεις σε σπίτια και συμπόσια, τώρα γινόταν πολύ πιο δραστήρια και φανερή.

Την εποχή που κατάφερε η τριανδρία να σπάση το θαυμάσιο κύκλο από μεγαλοφυίες που περιστοιχίζαν τον Περικλή, η Σπάρτη έστελνε στην Αθήνα πρέσβεις να της ζητήση λόγο, γιατί αδικούσε τάχα φιλικές της πόλεις σαν την Αίγινα η τα Μέγαρα. Κι' η Κόρινθος έπεισε την Ποτίδαια, παλαιά δική της αποικία και τωρινή σύμμαχο της Αθήνας, να επαναστατήσει. Μέσα σε τέτοια ταραγμένη ατμόσφαιρα γιορτάστηκαν τα « Παναθήναια » του 432, τα τελευταία που χάρηκαν οι Αθηναίοι.

XIII

13 Αυγούστου, γενέθλια της Θεάς Αθηνάς. Κάθε χρόνο, 13 Αυγούστου, γίνεται η μεγάλη πομπή των Παναθηναίων, η γιορτή που κάνει να ξεχνάν οι φτωχοί τα βάσανα τους, οι παραλήδες το πλούτισμα, οι κακόκαρδοι τις έχθρητες, κάνει όσους κατοικούν στην Αττική να ζούνε σε γιορταστικό πυρετό. Σήμερα ο καταγάλανος ουρανός σκορπάει χαρά ζωής. Με τέτοιαν όμορφη μέρα κανένας δεν πιστεύει πως μπορεί να ξεσπάση χαλασμός, να γίνη πόλεμος. Ως κι' οι άγνωστοι χαιρετιούνται με χαμόγελα, φιλική, απονήρευτη ατμόσφαιρα βασιλεύει. Όλο το Άστυ είναι πνιγμένο στα λουλούδια, οι Αθηναίοι φοράν κάτασπρα ρούχα (νόμος απαγόρευε σήμερα τα βαμμένα) κι' έναν φτωχό που παρουσιάστηκε με λερωμένο χιτώνα, γιατί δεν είχε άλλον, του δώσαν οι αγωνοθέτες άσπρο φόρεμα ν' αλλάξει. Κάθε εργασία έχει σταματήσει, κλειστά τα σύνεργα της δουλιάς κείτονταν στα ράφια, μαστόροι και δούλοι, αφού στόλισαν απ' έξω το μαγαζί με κλαδιά, βγήκαν όλοι μαζί να δούνε την πομπή. Στην αρχαία Ελλάδα δεν υπήρχε Κυριακή, μέρα αφιερωμένη στην ανάπαυση. Από γιορτή σε γιορτή ξαπόσταζαν οι χερομάχοι. Τα Παναθήναια διαρκούσαν έξι μέρες. Τις δυό πρώτες γίνονταν αθλητικοί αγώνες, τις δυό ερχόμενες έκαναν μουσικούς διαγωνισμούς στο Ωδείο του Περικλή, την πέμπτη μέρα γίνονταν ιππικοί αγώνες, ακοντισμός, καβάλα και πήδημα από άλογο που κάλπαζε σ' άλογο που κάλπαζε, καθώς και αρματοδρομίες στην παραλία του Φαλήρου. Την παραμονή της πομπής άρχιζε διαγωνισμός χορού και τη νύχτα όλος ο κόσμος μαζευτόταν να δη τη θεαματική λαμπαδηδρομία. Έτσι τα μαγαζιά κλείναν αυτές

τις έξι μέρες κι' αναπαυόταν ο κοσμάκης. Τα Παναθήναια ήτανε το Πάσχα των Αθηναίων.

Ο Σωκράτης, με τον πιστό Κρίτωνα, περιδιάβαζε πάλι στην αγορά, τη γεμάτη φασαρία. Οι ξένοι, πλήθος φερμένο απ' όλες τις γωνιές της γης, είχανε πάρει θέση μπροστά στο Δρόμο, τη μεγάλη λεωφόρο που οδηγούσε από τον Κεραμεικό στην Ακρόπολη. Ανακατεμένοι με το λαό, τριγύριζαν κάτι ανατολίτες ιερείς της Κυβέλης, που λύτρωναν με μάγια τους ανθρώπους από τις αρρώστιες και πουλούσαν φυλαχτά, προξενώντας φόβο με τ' άσαρκα πρόσωπα και τα μακρουλά βρώμικα γένεια τους. Λογής - λογής σαλτιμπάγκοι και αγύρτες που κατάπιναν σπαθιά έδειχναν την τέχνη τους, δεκαρολογώντας όσο να σχηματιστή και να ξεκινήσει η πομπή. Όσοι έστεκαν κοντά στην πόρτα του Διπύλου (εκεί σχηματιζόταν η πομπή), ανυπομονούσαν για την καθυστέρηση που έφερναν οι ατέλειωτες ετοιμασίες και φώναζαν στους επίσημους : «Έλα πιά, μας πεθάνατε ! Ξεκινήστε...»

Και να! Ήχησαν οι σάλπιγγες και διαμιάς σταματήσανε φλυαρίες και παιχνίδια. Μέσα σ' απόλυτη σιωπή άρχισε να ξετυλίγεται το ποικιλόμορφο κουβάρι της παρέλασης, που είχε σκοπό να δείξει τον πλούτο της Αθήνας και να κατατεθή καινούργιος πέπλος στη Θεά, πάνω στην Ακρόπολη. Ο πέπλος ήταν κίτρινος, μάλλινος, και τον ύφαιναν όλο το χειμώνα οι καλύτερες τεχνίτρες. Τα χρυσά κεντήματα του παράσταιναν την Αθηνά ν' αγωνίζεται εναντίο των Γιγάντων.

Πρώτοι στην πομπή βάδιζαν οι άρχοντες με τον Περικλή. Ακολουθούσαν 100 παχιά βόδια της θυσίας, συγκρατημένα από δυνατούς βοϊδολάτες. Πίσω από τα ζώα έρχονταν οι « κανηφόρες », οι ομορφότερες κόρες της αριστοκρατίας, απλά ντυμένες, που κουβαλούσαν στα πανέρια τους προσφορές από άνθη, φρούτα, μελόπιτες και τ' ασημένια ιερά μαχαίρια της θυσίας. Αυτές οι καλλίγραμμες παρθένες μάγευαν όλο τον κόσμο με τη χάρη της περπατησιάς τους, καθώς λαμποκοπούσαν όλο δροσιά κι' αγνότητα. Κατόπι βάδιζαν οι δέκα αθλοθέτες, ένας πλούσιος από κάθε φυλή, αυτοί που είχαν πληρώσει τα έξοδα της γιορτής, ύστερα οι « εργαστίνες », οι κοπέλλες που μόχτησαν να κεντήσουν τον πέπλο, σοβαρές και σεμνές, καθώς τις δείχνουν τ' ανάγλυφα του Φειδία. Στη μέση της θεωρίας περνούσε ο θαυμάσιος πέπλος, που δε γινόταν να τον κρατήσουν ανθρώπων χέρια, παρά κρεμότανε σαν πανί από το κατάρτι μιας τριήρης, σερμένης με ρόδες. Την τριήρη τη συντρόφευαν δυο χορωδίες από διαλεγμένα κορίτσια κι' αγόρια, που έψελναν συνέχεια ύμνους στη Θεά. Μόλις η μια ομάδα σταματούσε, άρχιζεν η άλλη. Το χορωδιακό τραγούδι έδειχνε την ανώτερη μορφή της αρχαίας μουσικής και προκαλούσε βαθειά συγκίνηση, όπως σ' εμάς η συμφωνική μουσική.

Πίσω τους βάδιζαν, περήφανα στεφανωμένοι, οι νικητές των αγώνων, οι λιγνοί των δρόμων κι' οι γεροδεμένοι της πάλης, μαζί με τους ραψωδούς και τους αυλητές που βραβεύτηκαν, καθώς και τους άρματοδρόμους, που φορώντας

κράνος κι' ασπίδα οδηγούσαν τα ζωηρά τέθριππα τους. Στη μέση πήγαινε ο νικητής της λαμπαδηδρομίας βαστώντας αναμμένη τη δάδα του, γιατί απ' αυτήν έπρεπε ν' αναφτή μπροστά στον Παρθενώνα η φωτιά της θυσίας.

Και το κουβάρι της πομπής ολοένα ξετυλιγόταν... Τώρα περνούσε η μάζα των μετοίκων, που κρατούσαν κλαδιά από δρύ, για να δείξουν πως, αν και δεν ήτανε γνήσιοι πολίτες, όμως τους προστάτευε ο Θεός της φιλοξενίας, εκείνος που αγαπούσε τη δρυ, ο Ζεύς. Ακολουθούσαν ασπρομάλληδες Αθηναίοι διαλεγμένοι από αγώνα γεροντικής ομορφιάς, κρατώντας κλωνάρια ελιάς, ευγενικά παραδείγματα πως η εγκράτεια κάνει και τους εκατοχρονίτες να διατηρούνται ανθηροί. Με την ομορφιά ήτανε βαθειά δεμένος ο Έλληνας. Η λατρεία του ωραίου πέρασε μέσ' από τη ζωή τους και, σαν υπέρτατος νόμος, τη μεταμόρφωσε ολόκληρη. Πίστευαν ότι τ' αντίκρυσμα της ομορφιάς τους έκανε καλύτερους, γιατί τη θεωρούσαν ως το μόνο ορατό σημείο του αόρατου Θεού. Ωρισμένα αξιώματα απαγορευόταν να δοθούν σε κακόμορφους πολίτες κι' ονόμαζαν στρατηγούς τους λεβεντόκορμους, γιατί αυτούς ο στρατός τους υπάκουε πρόθυμα. Στα δωμάτια των εγγύων γυναικών έβαζαν άγαλμα του Ναρκίσσου, για να του μοιάσουν τα νεογέννητα.

Μετά τους γέροντες φάνηκε η στρατιωτική δύναμη της πόλης, εμπρός οι στρατηγοί κι' οι ταξίαρχοι, ακολουθημένοι από πεζικό σε πυκνές φάλαγγες με φρεσκογυαλισμένα όπλα, που άστραφταν στον ήλιο, πίσω το ιππικό, με τους νέους από την τάξη των ευγενών, που δεν καταδέχονταν να πατήσουν το πόδι καταγής, αλλά πήγαιναν παντού, στο Άστυ, στις πομπές και στη μάχη, καβάλα. Καταμεσίς της αγοράς σταματούσε το ιππικό και, για να φανερώση την αξιάδα του, έκανε με τα βαρβάτα άλογα του φιγούρες και χοροπηδητά, που ενθουσίαζαν τον όχλο. Κατόπι ακολουθούσε ατέλειωτη φάλαγγα από πολίτες, που βάδιζαν χωρίς κουβέντες, και στους ξένους έκανε μεγάλη εντύπωση παρόμοια θρησκευτική κατάνυξη ενός λαού, που ήτανε γεννημένος πεταχτός και φλύαρος. Τόσο σιωπηλή η πορεία.

Τελευταίες βάδιζαν οι πρεσβείες ξένων κρατών και συμμάχων, με τα δώρα που φιλοτιμούνταν όλοι να στείλουν. Τούτοι οι ξένοι φορούσαν τοπικά ρούχα κι' αυτή τους η παρδαλοσύνη έδινε χρώμα στη μονοτονία της Αθηναϊκής ασπράδας.

Σαν έφτασε το κεφάλι της πομπής στην Ακρόπολη κι' άρχισε ν' άνεβαίνει τη φιδάτη ανηφόρα της, ήρθανε δίπλα στο Σωκράτη ο παλιός του φίλος γλύπτης Αγοράκριτος, ο αγαπημένος μαθητής του Φειδία, κι' ο ζωγράφος Παρράσιος.

—« Σήμερα, του είπανε, θα ντρέπεσαι πως άφησες την τέχνη, για να γυρνάς αργόσχολος στο παζάρι. Αν δεν είχες εγκαταλείψει τη γλυπτική, θα μπορούσες να καυχηθής, σαν εμάς, πως έκανες πολλά και σύ για την Ακρόπολη ».

—« Μη σας νοιάζει, τους αποκρίθηκε ο Σωκράτης, γλύπτες περισσεύουν για να περπίζουν πέτρες, όμως άνθρωπος που ζητά να καλυτερεύη

ψυχές έλειπε από τον τόπο μας. Σπουδαιότερο έργο το δικό μου και μή σας νοιάζει...» Γέλασε ο Παρράσιος :

—« Πάντα ήσOUNA πολυλογάς. Διασκεδάζω με τη μανία σου να διορθώσης τους Αθηναίους — ακόμα δεν κατάλαβες πως είν' ελαφρόμυαλοι ; »

Ο Αγοράκριτος, για να παινέση την ομορφιά της Ακρόπολης, τους εξήγησε :

—« Χτές ανέβηκε ο Περικλής να δη τελειωμένα τα Προπύλαια κι' είπε του αρχιτέκτονα Μνησικλή, πως η Ακρόπολη έγινε ωραιότερη απ' ό,τι φαντάστηκε. Εμεινε πάνω πολλές ώρες και δε χόρταινε το έργο του. Και να λογαριάσης πως το ιερατείο δεν ενέκρινε μήτε τα Προπύλαια, μήτε τον Παρθενώνα, επειδή τοποθετήθηκε δεξιότερα από τον παλιό που κάψαν οι Πέρσες, κι' ο Διοπίθης, άμα είδε πως ο Περικλής επέμεινε να τον χτίση στη θέση που διάλεξε, τον καταράστηκε, επειδή παρόμοια ασέβεια θάφερνε γρουσουζιά στην πόλη ».

—« Καλά οι ιερείς, είπε ο Παρράσιος, αλλά μήπως ο λαός τα θέλησε; Θυμάστε μια μέρα που κατηγόρησαν τον Περικλή στη Συνέλευση οι εχθροί του πως σπαταλά πολλά χρήματα για την Ακρόπολη, κι' αυτός ρώτησε τους πολίτες, αν αλήθεια νομίζουν πως πολλά ξοδεύει; Επειδή ο λαός φώναξε : « πάμπολλα σπαταλάς ! », ο Περικλής τους αποκρίθηκε : «Εστω λοιπόν, παίρνω πάνω μου όλα τα έξοδα. Να ξέρετε όμως πως στα μνημεία θα βάλω μόνο το δικό μου τ' όνομα ». Θυμάστε πως, μόλις ξεστόμισε αυτά ο Ολύμπιος, οι συμπολίτες ζήλεψαν τη δόξα των έργων του και του φώναξαν να πάρη όσα χρήματα θέλει από το δημόσιο ταμείο; Κι' από τότε δε σταμάτησε ν' άσωτεύη ».

Κάτι αρχοντάθρωποι που βαδίζανε δίπλα τους, άκουσαν αυτά τα λόγια κι' ένας στράφηκε προς τον Παρράσιο, που θα τον ήξερε (γιατί, ξεπαρμένος καθώς ήτανε, φορούσε διαρκώς χρυσό στεφάνι, χρυσές πόρπες στα σαντάλια και χρυσή λαβή στο ραβδί του), και του είπε με περιφρόνηση :

—« Ο Περικλής κατάντησε τούτη την άγια πόλη, με το παραστόλισμα που της κάνει, σαν εταίρα του δρόμου, που μπορεί τα κάλλη της να τραβάν τους χαζούς, μα κανένας δε θα ήθελε να την παντρευτή ».

Κάτι πήγε ν' απαντήσει ο Παρράσιος, αλλά τον σταμάτησε ο Αγοράκριτος:

—« Τέτοια μέρα είν' ασέβεια να φιλονικούμε. Σωπάστε! » Καί, γυρίζοντας στις ιδέες του εξακολούθησε :

—« Τώρα ετοιμάζει ο Περικλής ένα χαριτωμένο ναΐσκο για την 'Απτερη Νίκη ».

—« Το άκουσα, είπε ο Σωκράτης. Ίσως να φαντάζεται, πως, με το να χτίση ναό στη δίχως φτερά Νίκη, αυτή δε θα μπορή πια να πετάξη και θα μείνη πάντα κοντά μας ». Έτσι μιλώντας διάβηκαν οι τρεις τους τα Προπύλαια, που έκλειναν τόσο τέλεια το μέρος, ώστε όποιος τα περνούσε ένιωθε πως βρισκόταν

σε τόπον ιερό, ένιωθε τον απότομο χωρισμό από το κοσμικό στο αιώνιο. Αποθαύμασαν την αρμονία που ανάδινε ο λίγα χρόνια πριν καμένος κι' έρημος λόφος, τη χτυπητή αντίθεση μεταξύ του γκριζοπράσινου βράχου και των λαμπρών μαρμαρένιων μνημείων, λές κι' είχε διαμιάς βλαστήσει πάνω στην ξεραΐλα η ομορφιά. Μα ήτανε τόσοσ ο συνωστισμός, που πρότεινε ο Αγοράκριτος, όσο να φύγη το πλήθος, να σταθούν παράμερα, δίπλα στο άγαλμα της Γης, που γονατιστή θερμοπαρακαλούσε το Δία να βρέξη. Απ' όλους τους γύρω βωμούς αναδίνονταν καπνοί κι' ο αέρας είχε γεμίσει αρώματα λιβανιού και κέδρου. Εμπρός στον Παρθενώνα γινότανε λειτουργία και σφάχτηκαν τα εκατό βόδια της θυσίας. Ο Περικλής με τους επίσημους κατάθεσαν τον καινούργιο πέπλο μέσα στον Παρθενώνα, στα πόδια του αγάλματος της Αθηνάς. Είδαν κατόπι οι τρεις φίλοι τον Ολύμπιο, μόλις τέλειωσε η τελετή, να φεύγη. Ήτανε πάντα ψηλός κι' όμορφος άντρας, μα σκυφτός τώρα και γερασμένος. Καθώς προσπερνούσε την προτομή του, έργο του Κρητικού Κρεσίλα, στημένο δίπλα στα Προπύλαια μόλις πέντε χρόνια πριν, έβλεπες την τρανή μεταβολή, που του είχαν προξενήσει οι δυσκολίες του τελευταίου καιρού.

Σαν αραιώσε το πλήθος, οι τρεις φίλοι πλησίασαν τον Παρθενώνα, που σήμερα είχ' ελευτερωθή από τις σκαλωσιές και τους παρουσιάστηκε για πρώτη φορά σ' όλη του τη δόξα. Κι' οι τρεις αυτοί διαφορετικοί άνθρωποι δοκίμασαν διαμιάς το ίδιο αίσθημα — την εξαφάνιση της προσωπικότητας τους μπροστά στην απόλυτη ομορφιά. Μόνο με τη μαγεία από τις αναλογίες του, τούτο το κτίσμα, το μεγαλοπρεπέστατο δίχως μέγεθος, υπνώτιζε. Αφού έμειναν κάμποσην ώρα βουβοί, ο Αγοράκριτος, που είχε βοηθήσει το Φειδία αφότου ακόμα σχεδιαζόταν ο Παρθενώνας, τους εξήγησε :

—« Πάντα το απλό δεν είν' εύκολο. Ο δάσκαλος μου με τον αρχιτέκτονα Ικτίνο θεώρησαν το δωρικό ναό βαρύ κι' αποφάσισαν να του δώσουν ελαφράδα, χωρίς να ελαττώσουν τη σοβαρότητα του. Αρχισε τότε ο Ικτίνος, ο δεινός μαθηματικός, να κάνη γεωμετρία που δεν ήταν ορθόδοξη, για να ξεγελάση το μάτι του θεατή. Έφερε πρωτότυπες αναλογίες στο Φειδία και μαζί τις τελειοποίησαν, όσο να τις κάνουν άνερες. Η ένωση της τέχνης με την επιστήμη πέτυχε το θαύμα να δώση ζωή στις πέτρες — ακίνητη κίνηση. Σ' αυτόν τον τετράγωνο Παρθενώνα καμιά γραμμή δεν είναι ίσια. Όλες καμπύλες. Τις στρογγυλάδες τους δεν τις πιάνει το μάτι, κι' όμως για το μάτι γίνηκαν. Μιά μέρα φιλονικούσαν τι επιρροή μπορεί νάχη ο δυνατός ήλιος της Αττικής στο πάχος της κολώνας και στο τέλος αποφάσισαν τις τέσσερες ακρινές κολώνες να τις φτιάσουν παχύτερες, επειδή το φως που τις χτυπά περισσότερο, τους αφαιρεί σώμα. Πρόσθεσαν λοιπόν στις ακρινές κολώνες τόσο πάχος, όσο τρώει το φως και δέστε τες τώρα — ενώ είναι φαρδύτερες, φαίνονται ισόπαχες. Προσέξτε και κάτι άλλο! Οι κολώνες δείχνουν ολότελα παράλληλες. Δεν είν' έτσι; Κι' όμως έχουν κλίση προς τα μέσα. Υπάρχει ψηλά στον ουρανό ένα σημείο όπου ενώνονται όλες, αν τις προεκτείνης. Αυτούς τους αόρατους νεωτερισμούς έπρεπε να τους πετύχουν με το χιλιοστό, για να δημιουργηθή ο ζωντανός

οργανισμός που βλέπετε ».

—« Θυμάμαι, πρόσθεσε ο Παρράσιος, κάποτε που ανέβηκα να δείξω σχέδια μου του Φειδία, τότε βρήκα να τριγυρίζη ακούραστος κι' ηλιοκαμένος ανάμεσα στους εργάτες, που τα κορμιά τους έσταζαν ιδρώτα. Τους έδινε οδηγίες πως να ισιάζουν τους σπονδύλους, γιατί δεν ήθελε κανένα ξένο υλικό, μήτε καν πηλό, παρά ένωση μάρμαρο με μάρμαρο. Κι' απόρησα να βλέπω με πόση μικρόλογη επιμέλεια δούλευαν ακόμη και τα μέρη που ποτέ δε θα τ' αντίκρυζε ανθρώπινη ματιά. Έτσι κατάφεραν να ενώσουν τους σπονδύλους τόσο καλά, που δεν μπορείς να χώσης ανάμεσα τους ούτε κόψη ξυραφιού. Μόνο αν νιώσουν οι εργάτες τι ζητά ο καλλιτέχνης, βγαίνουν τέλεια έργα, όταν τους συνεπάρη η δική του δημιουργική πνοή. Η δουλιά πάνω στην Ακρόπολη δεν ήτανε κατάρρα παρά χαρά, γι' αυτό βρήκα τους εργάτες να τραγουδάν μέσα στο μεσημεριάτικο καμίνι. Τις Πυραμίδες που είδα στην Αίγυπτο τις έκαναν σκλάβοι, τον Παρθενώνα χαρούμενοι πολίτες. Να η διαφορά τους.. »

Ο Σωκράτης, που τους άκουγε άφωνος, ρώτησε τον Αγοράκριτο :

—« Πόσο ύψος έχει ο ναός ; »

—« Τριάντα έξι πόδια ».

—« Μόνο; Θα τον νόμιζα μεγαλύτερο. Τι τα θέλεις. . η τέχνη είναι γεμάτη μυστήρια! Ο Φειδίας με τον Ικτίνο μας κάνουν ν' απολαύσουμε με τα φτωχά μας μάτια κείνο που είδαν αυτοί, πρώτοι, με τα μάτια της ψυχής. Μ' αρέσουν κι' οι μετόπες. Παριστάνουν τους αγώνες του πολιτισμού εναντίο της βαρβαρότητας. Βλέπω να πολεμούνται Αμαζόνες, εχθρές του γάμου, Κένταυροι, που εμποδίζουν την ειρηνική ζωή, Γίγαντες, σύμβολα της βίας. Μ' αρέσουν αυτές οι παραστάσεις σε ναό της Θεάς, που έχει έργο με το φως της να νικάη τα σκοτάδια ».

Ο Αγοράκριτος τους πήρε και τους πήγε να δουν στο εσωτερικό το χρυσελεφάντινο άγαλμα της Παρθένου. Εκεί ανάβλεψαν την Αθηνά με δέος. Δεν πρόσεξαν ούτε το ελεφαντόδοντο των Ινδιών, ούτε το πολύ χρυσάφι, ούτε τα μεγάλα σμαράγδια των ματιών, παρά αντίκρυσαν μια Θεά που την είχε κατεβάσει ο Φειδίας από τον ουρανό, για να προστατεύση την πόλη την αγαπημένη. Η έκφραση της ένωνε τη γλύκα με τη φοβέρα, Δέσποινα του πολέμου μα και της ειρήνης. Όσοι πλησίαζαν τούτο το έργο, νιώθαν ένα « θάμβος », ιερό ανατρίχιασμα, τέτοιο που φέρνει στους θνητούς το θέαμα δύναμης υπερφυσικής. Κανένας γλύπτης δεν έφτασε ποτέ το Φειδία στην απόδοση της θεότητας, γιατί μονάχα Θεοί ήταν ανάλογοι με τη μεγαλοφυΐα του. Όταν τους έπλαθε, ζούσε στον κόσμο το δικό τους.

Πόσην ώραν κοίταζαν τ' άγαλμα οι τρεις φίλοι δεν το ξέρανε, λές κι' ο χρόνος είχε σταματήσει. Κάποτε έκοψε ο Σωκράτης τη σιωπή:

—« Ξεχωριστός πλάστης ο Φειδίας και τούτο το θαύμα καρπός βαθειάς ευλάβειας, όμως κάτι με ξενίζει εδώ μέσα, Αγοράκριτε. . . Η πολυχρωμία.

Δέχτηκε ο δάσκαλος σου να βάλει χρώματα στους τοίχους για να σκεπάσει την κρυάδα του μαρμάρου, κρέμασε φανταχτερά πανικά, έβαψε τη σκεπή γαλάζια για να θυμίζει ουρανό. Εγώ θα ήθελα σκέτο ναό, δίχως στολίδια, όπου να μπορή ο πιστός να προσεύχεται και τίποτα να μην αποσπά την προσοχή του ».

Ο Παρράσιος έδειξε με το δάχτυλο την ασπίδα της Αθηνάς και είπε :

—« Να την η μορφή του Φειδία που τον κατάστρεψε, . , για το γεροντικό πρόσωπο του, που το σκάλισε στην αμαζονομαχία, τώρα σαπίζει στη φυλακή. Μα να σου πώ όλη μου τη σκέψη, Αγοράκριτε ; Αφότου αφανίστηκε αυτός, έσεις οι μαθητές του κερδίσατε. Το πελώριο ταλέντο του σας υπόταξε. Τώρα, που απομείνατε μόνοι, ελευθερωθήκατε και τ' ατομικά σας προτερήματα ξέσπασαν. Ακόμα κι' ο νεαρός Καλλίμαχος, που ετοιμάζει τ' ανάγλυφα του ναού της Απτέρου Νίκης, ξέφυγε από την επιβολή του δασκάλου και τα προπλάσματα που μούδειζε είναι χαριτωμένα. Παριστάνουν νεαρές Νίκες κοντυλογραμμένες. Γυναίκες μαγευτικές, που ο Φειδίας θα τις έστηνε μόνο σε ταβέρνα ! »

Ο Αγοράκριτος τον αντίσκοψε : —« Ξεχνάς, ζηλιάρη, πως όλοι εμείς, αν κάτι γίναμε, το χρωστάμε στην κατήχηση του μεγάλου μας δασκάλου; Κι' αν είναι δυνατό... την ώρα που όλος ο Ελληνισμός Θαυμάζει τα έργα του, ο Φειδίας σιγοπεθαίνει στη φυλακή, συκοφαντημένος. Εμένα με κάλεσαν στο 'Αργος να κάνω άγαλμα της 'Ηρας, μα δε φεύγω. Κάθε μέρα πηγαίνω στη φυλακή και πονάω να τον βλέπω να σβήνη. Τώρα κοντά στα χέρια μου θα ξεψυχήση...»

Είπε και, για να κρύψει ένα δάκρυ, που κύλησε στο μάγουλο του, στράφηκε να φύγει. Οι άλλοι δυό τον ακολούθησαν. Πριν κατέβουν από τον ιερό βράχο, στάθηκαν να ξαναδούν τα έργα. Το δυνατό άττικό φώς έλουζε και ζωντάνευε ναούς κι' αγάλματα. Ό,τι είχε ανώτερο το έλληνικό πνεύμα, εδώ πάνω είχε βρεί την τελείωση του.

Σαν τους ποιητές καμιά φορά κι' οι πολιτικοί νιώθουν κάτι να τους σπρώχνει ασυνείδητα πρὸς ένα όνειρο και να προσπαθούν με κάθε τρόπο να το πραγματοποιήσουν. Αν ήταν να χρεωκοπήσει την Αθήνα ο Περικλής, για να τελείωση το στολισμό της, δε θα δίσταζε να το κάνει. Κι' αλήθεια, ποτέ δε δαπανήθηκαν χρήματα με περισσότερη ευγένεια, αλλά και πρακτική διαίσθηση. Η Ακρόπολη ωφέλησε κι' ακόμα ωφελεί το Άστυ.

Οι τρεις φίλοι, αφού χόρτασαν τα μάτια τους ομορφιά και μεγαλείο, κατέβηκαν στην πόλη, περήφανοι πως είχαν γεννηθή Αθηναίοι.

XIV

Όταν έκλεισε τα δεκαοχτώ του χρόνια ο Αλκιβιάδης, ορκίστηκε πάνω στην Ακρόπολη στρατιώτης, πήρε τα δικαιώματα του πολίτη κι' ανάλαβε τη διαχείριση της μεγάλης του περιουσίας. Από τη στιγμή εκείνη συγκέντρωσε γύρω του όλη την Αθήνα. Δεν έμεινε κανείς, που να μην παινεύη τα πλούτη, την καταγωγή, την εξυπνάδα και την ασύγκριτη ομορφιά του. Ανάμεσα σε τέτοιο πλήθος από θαυμαστές βρέθηκε τ' άγουρο παληκάρι, που, χωρίς νάχη κανένα μέτρο, ρίχτηκε σε ζωή τρελή και άσωτη. Ήταν αναιδέστατος. Τίποτε δε σεβότανε και τον κατάτρωγε αδάμαστη φιλοδοξία. Όνειρο του να μοιάση του Αχιλλέα, του ωραίου ήρωα της Ιλιάδας, που ιστορήθηκε γενναίος και πεισματάρης. Τόσο αγαπούσε ο Αλκιβιάδης την Ιλιάδα και τον ποιητή της Ομηρο, ώστε κάποτε, που μπήκε σ' ένα σχολείο και ζήτησε την Ιλιάδα, επειδή ο δάσκαλος του αποκρίθηκε πως δεν είχε, τον έχαστούκισε.

Όλοι οι Αθηναίοι του φέρνονταν μ' επιείκεια, θεωρώντας πως οι αταξίες του είχαν αίτια το ζωηρό του χαρακτήρα και θα σταματούσαν με την ηλικία. Μά όσο περνούσε ο καιρός, τόσο γινόταν ο Αλκιβιάδης αναιδέστερος.

Όσπου κάποια μέρα τον συνάντησε στο δρόμο ο Σωκράτης.

—« Γιέ του Κλεινία, είπε, ίσως ν' απορής, γιατί, ενώ κι' εγώ είμ' ερωτευμένος μαζί σου, ούτε σου μιλούσα, ούτε καν σε χαιρέταγα ».

—« Ήθελα, ίσια - ίσια, να σε ρωτήσω τι άραγε ζητούσες με το να μ' ένοχλής με την παρουσία σου παντού όπου κι' αν πήγαινα, χωρίς να μού μιλάς ».

Σ. — « Αιτία ήταν κάποιο θεϊκό εμπόδιο, που με πρόσταζε να στέκω μακριά σου. Ωστόσο, τον καιρό που σε πρόσεχα, κατάλαβα ότι νομίζεις τον εαυτό σου πολύ ανώτερο απ' όλους τους άλλους. Η φιλοδοξία σου δεν έχει όρια. Αν ένας Θεός σούλεγε πως σου επιτρέπει να κυριεύσης όλη την Ευρώπη, μα σου απαγόρευε να πας στην Ασία, ξέρω πως θα προτιμούσες να πεθάνης παρά να υποταχτής σε όρους ».

Α. — « Καλά με κατάλαβες. Αλλά τι σχέση έχουν οι φιλοδοξίες μου μαζί σου ; »

Σ. —« Αγαπητέ μου, απ' όσα λογαριάζεις να κατορθώσεις τίποτε δε θα πετύχης δίχως εμένα. Κανένας, ούτε πολιτικός, ούτε φίλος, δεν μπορεί να σου μεταδώση τη δύναμη που ποθείς, εκτός από μένα, με τη βοήθεια βέβαια του Θεού. Και ο Θεός, που ως τώρα μ' εμπόδιζε να σου μιλήσω, με άφησε να το κάμω ».

Α. —« Πιό παράδοξος μου φαίνεσαι, Σωκράτη, σήμερα που μίλησες,

παρά πριν που σ' έβλεπα παντού δίπλα μου βουβό. Αλλά εξήγησε μου, γιατί μαζί σου θα βγάλω πέρα τα όνειρά μου ; »

Σ. —« Σέ λίγο θα το καταλάβης. Μαντεύω πως, μόλις έγινες πολίτης, θ' ανεβής στο βήμα να συμβουλέψης τους Αθηναίους. Πριν βγάλης τον πρώτο λόγο, σε σταματάω και σε ρωτώ : Πρόκειται να τους συμβουλέψης για κάτι που ξέρεις καλύτερα εσύ απ' αυτούς ; »

Α. —« Φυσικά ».

Σ. —«Όσα φαντάζεσαι πως τώρα τα ξέρεις καλά, ήταν εποχή που δεν τα γνώριζες ; »

Α. —« Θά έπρεπε να ήταν ».

Σ. —« Καθώς πληροφορήθηκα, εσύ έμαθες λίγα γράμματα, κιθάρα και πάλεμα. Έτσι ; »

Α. —« Μάλιστα .»

Σ. —« Γιά ποιο θέμα λοιπόν θα μιλήσης ; Γιά ορθογραφία, για μουσική η για γυμναστική ; »

Α. —« Τίποτ' απ' αυτά ».

Σ. —« Τότε για ποιό ; »

Α. —« Θ' αγοράύω, όταν θα συζητάν, Σωκράτη, για πόλεμο και ειρήνη ».

Σ. —« 'Αραγε θέλει να πής, όταν συζητάν οι συμπολίτες μας με ποιους να κλείνουν ειρήνη και με ποιους ν' αρχίσουν πόλεμο, και κατά ποιόν τρόπο να τον κάνουν καλύτερα; »

Α. —« Ακριβώς ! »

Σ. —« Εμπρός λοιπόν, πές μου, τι είναι το « καλύτερο », που πρέπει να κάνουν οι Αθηναίοι στην ειρήνη και στον πόλεμο ».

Α. —« Δεν είν' εύκολο να σου απαντήσω... »

Σ. —« Τότε πως θα σηκωθείς ν' αγόρευσης για κάτι που ακόμα δεν το κατέχεις; Όμως θα σε βοηθήσω να μού άπαντήσης. Προς ποιους θα συμβούλευες τους Αθηναίους να πολεμάνε ; Προς εκείνους που τους αδικούν η προς εκείνους που είναι δίκαιοι ; »

Α. —« Κατ' ανάγκη προς όσους τους αδικούν ».

Σ. —« Καί ποιος σε δίδαξε τι είναι δίκαιο και τι άδικο ; »

Α. —« Τι σημασία έχει αν δε με δίδαξε κανείς ; Δεν μπορεί να το ξέρω μόνος μου ; »

Σ. —« Θά μπορούσες, αν είχες κάποτε την ιδέα πως δεν το ξέρεις και τ' αναζητούσες ».

Α. —« Από παιδί γνώριζα πότε με άδικούν. Ετσι τόμαθα κι' εγώ, όπως κι' οι άλλοι ».

Σ. —« Ποιοί άλλοι ; »

Α. —« Να, όλος, ο κόσμος ».

Σ. —« Σπουδαίους δασκάλους βρήκες. Πιστεύεις, παιδί μου, πως όσοι διδάσκουν κάτι, πρέπει πρώτα να το ξέρουν καλά οι ίδιοι ; »

Α. —« Ε, βέβαια ».

Σ. —« Όσοι γνωρίζουν καλά κάτι, συμφωνάν μεταξύ τους. Τι πράμα έξαφνα είναι η πέτρα και το κρασί, όλοι το κατέχουν και ποτέ δε φιλονικούν. Δε νομίζεις ; »

Α. —« Μάλιστα ».

Σ. —« Τότε στην εκκλησία του Δήμου, που μόνο φιλονικίες ακούς όταν εξετάζουν πόλεμο και ειρήνη, θα πη πως οι πολίτες έχουν διάφορες γνώμες. Δε γνωρίζουν, με άλλα λόγια, τι ακριβώς είναι δίκαιο και τι άδικο ».

Α. —«Ετσι φαίνεται. »

Σ. —« Λοιπόν πήρες δάσκαλο όλο τον κόσμο, που ομολογείς τώρα ότι δε γνωρίζει σωστά τι πρέπει να κάνη. Και θέλεις ν' άνεβής στο βήμα να μιλήσης για ζητήματα σοβαρά, που δεν τα ξέρεις, επειδή ποτέ σου δε φρόντισες να τα μάθης ». Στάθηκε μια στιγμή συλλογισμένος ο Αλκιβιάδης, ύστερα, λες και βρήκε την απάντηση, είπε :

Α. —« Οι Αθηναίοι, Σωκράτη, δε νοιάζονται ποια είναι τα δίκαια, άλλα τι τους συμφέρει. Είναι γνωστό δα πως δίκαιο και συμφέρον δεν πάνε παράλληλα, αφού συχνά μεγάλα αδικήματα φέρανε κέρδος στην πόλη, ενώ δίκαιες πράξεις μπορεί να την έβλαψαν ».

Σ. —« Τότε πές μου, ξέρεις τι συμφέρει τους ανθρώπους και γιατί ; »

Α. —« Τι εμποδίζει να το ξέρω ; Εκτος αν μ' ερώτησης πάλι από ποιόν τόμαθα ».

Σ. —« Φαίνεται πως επιθυμείς ν' άκούς κάθε φορά άλλες αποδείξεις, σαν τάχα οι προηγούμενες να είναι τριμμένες όπως τα παλιόρουχα και δεν τις καταδέχεσαι, παρά πρέπει να σου φέρω τώρα νέα, καθαρή απόδειξη. Αλλά για να σου κάνω το χατίρι, θα παρατήσω τον προτερινό λόγο και θα σ' αφήσω εσύ να με ρωτάς κι' εγώ ν' άποκρίνωμαι ».

Α. —« Ω, δεν μπορώ, Σωκράτη, να ρωτάω, όπως το κάνεις εσύ ».

Σ. —« Υπόθεσε, αγαπητό παιδί, πως εγώ είμαι μπροστά σου η Συνέλευση του λαού, που σκοπεύεις να την πείσης. Εμπρός, μίλησε ! »

Α. —« Προτιμώ να ρωτάς εσύ ».

Σ. —« Έστω. Ισχυρίζεσαι ότι μερικά από τα δίκαια συμφέρουν μερικά

όμως όχι ; »

A. —« Ναί ».

Σ. —« Λες ότι από τα δίκαια άλλα είναι ωραία άλλα όμως όχι ; »

A. —« Πώς το λές αυτό ; »

Σ. —« Θέλω να πώ, είδες ως τώρα να κάνη κανείς κάτι άδικο μα ωραίο ; »

A. —«Εγώ τουλάχιστον, όχι ».

Σ. —«Αρα όλα τα δίκαια είναι ωραία ; »

A.—« Ναί».

Σ. —« Αν λοιπόν μια πράξη προξενή κακό, πρέπει να την ονομάζουμε κακή, κι' αν κάνη καλό, να τη λέμε καλή ».

A. —« Μάλιστα ».

Σ. —« Ωστε κάθε καλό είναι κι' ωραίο και κάθε κακό άσχημο ; »

A. —« Ναί ».

Σ. —« Κανένα λοιπόν από τα ωραία δεν είναι κακό, ούτε από τα άσχημα καλό ».

A. —« Ετσι φαίνεται. . . »

Σ. —« Γιά πές μου, τα καλά συμφέρουν η όχι ; »

A. —« Συμφέρουν ».

Σ. —« Εχεις αντίρρηση πως, όσοι πράττουν δίκαια, πράττουν καλά ; »

A. —« Οχι, δεν έχω αντίρρηση ».

Σ. —« Τα δίκαια καθώς και τα καλά, Αλκιβιάδη, είναι και συμφέροντα ; »

A. —« Νομίζω ».

Σ. —« Τότε, αν σηκωνόσουνα στη Συνέλευση και προσπαθούσες να πείσης τους Αθηναίους πως τα δίκαια είναι κακά, όπως έλεγες πρίν, δε θα σε κορόιδευαν ; »

A. —« Μά τους Θεούς, Σωκράτη, μαζί σου δεν ξέρω τι λέω. Αλλοτε με κάνεις νάχω μια γνώμη κι' άλλοτε διάφορη ». Ο Σωκράτης χαμογέλασε με την ομολογία, μα δε σταμάτησε την ανάκριση.

Σ. —« Αν σε ρωτούσε κανείς, δυό μάτια έχεις η τρία, θα ήτανε δυνατόν ν' αποκρίνεσαι κάθε φορά διαφορετικά ; »

A. —« Οχι βέβαια ».

Σ. —« Ξέρεις γιατί δε θ' άλλαζες γνώμη ; Επειδή είσαι σίγουρος πως έχεις δυό μάτια. Όταν δίνης αντίθετες απαντήσεις, το παθαίνεις, γιατί αγνοείς τα ζητήματα. Και το χειρότερο είναι πως δεν έχεις συνείδηση της αμαθείας σου ».

Α. —« Πώς το φαντάζεσαι αυτό ; »

Σ. —« Λάθη δεν κάνουν ούτε εκείνοι που γνωρίζουν ένα ζήτημα, ούτε όσοι πιστεύουν πως το αγνοούν. Τα λάθη γίνονται από τους όμοιους με σένα, που, ενώ δεν ξέρουν τίποτα, νομίζουν ότι γνωρίζουν τα πάντα. Ένιωσες τώρα πως πλανάσαι για τα σπουδαιότερα θέματα, τι είναι ωραίο, τι καλό, τι δίκαιο και τι συμφέρον ; »

Α. —« Ετσι καταντά το πράμα »

Σ. —« Πωπώ, Αλκιβιάδη ! το πάθημα σου είναι σοβαρό, να θέλεις να μπης στην πολιτική, ενώ σε δέρνει αμάθεια της κακής ώρας. Και τώρα τι σκέπτεσαι να κάνης ; Θ' αφήσης τον εαυτό σου στα τωρινά χάλια, η θα τον φροντίσης κάπως ; »

Α. —« Από τη μια μεριά συμφωνώ μαζί σου, πως λίγα ξέρω, όμως από την άλλη λογαριάζω, πως δεν είμαι πιο αμόρφωτος απ' όσους ασχολούνται με την πολιτική, αν εξαιρέσης τον Περικλή. Μά αυτός γέρασε και δεν τον λογαριάζω. Καταλαβαίνεις τι θέλω να πω : Αν οι μελλοντικοί μου αντίπαλοι είχανε μόρφωση, δύσκολα θα τους αντιπολιτευόμουν, μια όμως που είν' αμόρφωτοι κι' αυτοί σαν έμένα, τι ανάγκη να παιδεύωμαι για μαθήματα ; Ετσι κι' αλλιώς, εγώ στα φυσικά χαρίσματα τους ξεπερνώ κατά πολύ ».

Σ. —« Αυτό που είπες είναι ανάξιο για έναν Αλκιβιάδη ».

Α. —« Γιατί δά ; »

Σ. — « Επειδή φαντάστηκες, πως έχεις να αγωνιστής με τους εδώ ανθρωπάκους ».

Α. —« Αλλά ποιούς άλλους ; »

Σ. —« Βλέπεις ; Κάνεις το μεγαλόψυχο, μα σκέπτεσαι ταπεινά ».

Α. —« Γιά έξηγήσου, δεν μπορώ να σε παρακολουθήσω »

Σ. —« Αφού σκοπεύεις να κυβέρνησης την Αθήνα και τη Συμμαχία της, πρέπει να συγκρίνεσαι με τους αρχηγούς των αντιπάλων της ».

Α. —« Ποιους δηλαδή ; »

Σ. —«Εκείνους που πολεμά η πατρίδα μας — τους Σπαρτιάτες και το Μεγάλο Βασιλιά ».

Α. —« Ναί ... ναι, σωστά το λές αυτό ».

Σ. —« Αντί λοιπόν να κοιτάς να μοιάσης τους εδώ μικροπολιτικούς, το Μειδία, που τρέφει τα ορτύκια και το βυρσοδέψη Κλέωνα, που είν' άξεστοι, καλά θα έκανες να συγκρίνης τον εαυτό σου με τους αντιπάλους ».

Α. —« Αλλά, Σωκράτη, μου φαίνεται πως οι Σπαρτιάτες στρατηγοί κι' ο Βασιλιάς της Περσίας δε διαφέρουν από τους εδώ ».

Σ. —« Τι λές ; Μάθε πως, άμα γεννηθή Διάδοχος του Θρόνου στην

Περσία, από μικρόν τον παραδίνουν σε τέσσερες σοφούς, τον ευλαβέστερο για να του μάθη τη θρησκεία, το δικαιότερο για να τον συνηθίση να λήη την αλήθεια σ' όλη του τη ζωή, το φρονιμότερο να τον διδάσκη να έξουσιάζη τα πάθη του, ώστε να είναι αληθινά ελεύθερος, και τον ανδρειότερο για να τον κάνη παληκάρι, επειδή, όποιος φοβάται, και Βασιλιάς αν είναι, καταντάει δούλος. Εσένα όμως, αγαπητέ μου, ως τώρα που μεγάλωσες, ο κηδεμόνας σου Περικλής σ' άφησε στα χέρια του πιο άχρηστου από τους υπηρέτες του, του γέρο - Ζώπυρου. Αν πάλι θέλεις να συγκριθής, όχι με τον Πέρση παρά με Σπαρτιάτη βασιλιά, μάθε πως είσαι νάνος μπροστά σ' αυτούς τους γίγαντες της πειθαρχίας και της υπομονής. Αν πάλι δίνης σημασία στα πλούτη και στα κτήματα σου, πήγαινε να μου δείξης στο χάρτη της Ελλάδος, αν φαίνονται τα 300 πλέθρα γη που κατέχεις στο Δήμο Ερχιάς*. Ούτε σα σημαδάκι δεν παρουσιάζονται. Σέ πληροφορώ όμως, πως στην Περσία υπάρχει εύφορος τόπος ίσος προς την Πελοπόννησο, που τα εισοδήματά του τα δίνουν κάθε χρόνο στη Βασίλισσα μόνο και μόνο για να αγοράζη κοσμήματα. Μιαν άλλη Πελοπόννησο της δίνουν για τα φορέματα της. Ο Αρταξέρξης θα γελούσε, αν άκουγε πως κάποιο παιδαρέλι, που το λέν Αλκιβιάδη, φτωχό κατά τα περσικά μέτρα κι' αγράμματο, βάλθηκε να παραβγή μαζί του. Ίσως το πολύ - πολύ να συλλογιζόταν : Μήπως αυτός ο νέος είναι σοφός κι' επιμελής ; Γιατί μόνον έτσι θα μπορούσε ένας Έλληνας να μας περάση. Κι' αν μάθαινε πως το Αθηνέικο παληκάρι βασίζεται αποκλειστικά στην ομορφιά του, θα σ' έπαιρνε για τρελό ».

Επειδή ο Αλκιβιάδης έστεκε συλλογισμένος, ο Σωκράτης εξακολούθησε.

—« Δε σου φαίνεται πως είναι ντροπή οι εχθροί μας να σκέπτονται καλύτερα από μας, τι λογής πρέπει να γίνουμε για να τους νικήσουμε ; Ελα, καλέ μου! Αφού σκεφθής όσα σου είπα σήμερα και συλλογιστής ότι το « Γνώθι σαυτόν » του Μαντείου των Δελφών σε προστάζει να σοβαρευτής, για να γίνης ικανός να έπιβληθής στους αντιπάλους σου, ακολούθα τις συμβουλές και τη διδαχή μου, που πρόθυμα σου τα προσφέρω δίχως αντάλλαγμα».

Κείνη τη στιγμή φάνηκε από μακριά νάρχεται πολυάριθμη παρέα από φίλους και κόλακες, που περιστοιχίζαν ολημερίς τον Αλκιβιάδη κι' έψαχναν να τότε βρούν.

Ο Σωκράτης, που τους αναγνώρισε, του είπε : —« Άκου, παιδί μου! αυτούς που μας πλησιάζουν καλά θα κάνης να τους άποφεύγης, γιατί θα σε καταστρέψουν. Τιποτένιοι καθώς είναι, σε τιποτένιο θέλουν να σε κατεβάσουν, για νάναι πάντα η συντροφιά τους της άρεσκιας σου. Οι μεγάλες φιλοδοξίες σου δεν πάνε με τη δική τους ξενιοισιά. Αν έχης τη θέληση να φωτιστής κοντά μου, θα πετύχης στη ζωή σου. Ειδάλλως θα μείνης μια μετριότητα, κι' αν κάποτε ακουστής ανάμεσα στους Έλληνες, θα είναι μονάχα για τα ελαττώματα σου ».

*** Τα σημερινά Σπάτα της Αττικής.**

Εδώ σταμάτησε ο Σωκράτης, γιατί τους περικύκλωσαν τα παράσιτα και προτίμησε ν' άποτραβηχτή.

XV

Εδώ και τέσσερεις μέρες είχε τοιχοκολληθή στην αγορά και σ' όλα τα γύρω χωριά το πρόγραμμα για τη σημερινή έκτακτη Συνέλευση του Δήμου, που όριζε θέμα : «Απάντηση στο τελεσίγραφο της Σπάρτης».

Μετά την επανάσταση της Ποτίδαιας, οι Σπαρτιάτες μάζεψαν τους Πελοποννήσιους, για ν' αποφασίσουν αν θα κινούσαν πόλεμο κατά της θαλασσοκράτειρας. Σέ κείνη τη συζήτηση παραβρέθηκε και πρεσβεία της Αθήνας, που βρισκότανε τότε στη Σπάρτη, για να κανονίση μικροδιαφορές, που χώριζαν τις δύο πόλεις. Αυτοί οι πρέσβεις, γυρίζοντας από τη Λακεδαίμονα, πληροφόρησαν τους Αθηναίους, πως το μεγαλείο της Δημοκρατίας τους είχε σε τέτοιο βαθμό κινήσει τη ζήλια των Πελοποννησίων, ώστε ν' αποζητάνε τον πόλεμο. Οι Κορίνθιοι κατηγόρησαν την Αθήνα πως, αφού υποδούλωσε τους μισούς Ελληνες, τώρα ετοιμαζόταν να υποδούλωσιν και τους άλλους μισούς. Είπαν πως οι Αθηναίοι πλάστηκαν από τη φύση, ούτ' αυτοί να ησυχάζουν, ούτε τους άλλους ν' αφήνουν να ησυχάσουν, και φοβέρισαν τη Σπάρτη πως, αν δεν κινήση αμέσως πόλεμο, θα την εγκαταλείψουν. Ύστερα από τους Κορίνθιους, παρακάλεσαν οι Αθηναίοι πρέσβεις να μιλήσουν και οι Έφοροι τους έδωσαν την άδεια. Αυτοί θύμισαν στους Σπαρτιάτες τι χρωστάν στην Αθήνα και τους εξήγησαν πόσο δυνατό είναι το κράτος της, ώστε θάπρεπε να συλλογιστούν πολύ, πριν αποφασίσουν να ριχτούν σε μια περιπέτεια εναντίον της, που θα χρόνιζε. « Κάθε πόλεμος, τους είπαν, όταν παρατείνεται, αφήνει την Τύχη να κρίνη ποιος θα νικήση ».

Αυτά εξήγησαν οι Αθηναίοι πρέσβεις στους Λάκωνες και την άποψη τους την υποστήριξε ο γέροντας Βασιλιάς Αρχίδαμος, προφητεύοντας πως παρόμοιον άγριο πόλεμο θα τον άφηναν κληρονομιά στα παιδιά τους — χρόνια θα βαστούσε και θα κατάστρεφε την Ελλάδα.

Μά ένας από τους Εφόρους, ο Σθενελαΐδας, με μανιασμένο λόγο έπεισε τους Σπαρτιάτες να παρατήσουν την « αδρανή οργή », που έδειχναν ως τότε κατά της Αθήνας, και να κινηθούν σε πράξεις. Όταν κατάλαβε ο Σθενελαΐδας πως είχε ενθουσιάσει τους φιλοπόλεμους, δεν έχασε καιρό παρά, Έφορος καθώς ήτανε, φώναξε : «Όσοι από σας εγκρίνετε τον πόλεμο, πηγαίνετε δεξιά, κι' όσοι προτιμάτε την ειρήνη, τραβηχτήτε αριστερά ». Τότε φάνηκε πως οι πολλοί θέλανε τον αγώνα κι' ελάχιστοι την ειρήνη. Ετσι σήμερα είχαν έρθει στην Αθήνα αποσταλμένοι της Σπάρτης (τον καιρό εκείνο τα κράτη δεν είχαν μόνιμους πρέσβεις) απαιτώντας να διαλυθή η Αθηναϊκή Συμμαχία. Ήτανε

φανερό πως ο πόλεμος θ' αποφασιζόταν σε τούτη τη Συνέλευση, γι' αυτό, από τα ξημερώματα, η αγορά είχε ξεχειλίσει. Ακόμα κι' οι χωριάτες που, τέτοιαν εποχή, γεμάτη γεωργικές ασχολίες, δύσκολα κατέβαιναν στο 'Αστυ, πρόστρεξαν να προστατέψουν πατρίδα και συμφέροντα. Η Δημοκρατία δεν άφηνε τους πολίτες να στέλνουν αντιπροσώπους στην Εκκλησία του Δήμου, παρά έπρεπε όλοι τους να βρεθούν εκεί και μόνοι ν' αποφασίζουν. Οι 500 αντιπρόσωποι τους, οι βουλευτές, είχαν έργο να προετοιμάζουν τους νόμους και να τους παρουσιάζουν στο λαό. Νόμος δεν μπορούσε να ψηφιστή, αν δεν υπήρχε « προβούλευμα » της Βουλής, αλλά πάλι ούτε τον παραμικρό νόμο είχαν δικαίωμα να ψηφίσουν οι βουλευτές μόνοι τους, πολύ περισσότερο δεν είχαν εξουσία να κρίνουν ένα τόσο σοβαρό ζήτημα όπως ο πόλεμος. Αυτόν τον ψήφιζε προσωπικά ο λαός. Κι' έβλεπες σήμερα στην Αγορά πλήθος χωριάτες με τα ταγάρια και τις τσότρες τους, ψημένους από την αρμύρα ψαράδες με ψάθινα καπέλλα, άξεστους καρβουνιάρηδες από την Πάρνηθα και μακρύμαλλους άρχοντες με μαγκούρες, φερμένους από τα μεγάλα χτήματα τους. Όλοι περίμεναν ανυπόμονοι να δουν να σηκωθεί από την Πνύκα η άσπρη σημαία, που δήλωνε πως θ' άρχιζε η συνεδρίαση. Κι' όταν δόθηκε τούτο το σήμα και φώναξαν οι κήρυκες « εκκλησία γίγνεται », οι Σκύθες τοξότες, οι αστυφύλακες της αρχαιότητας, έζωσαν την Αγορά με σκοινιά φρεσκοβαμμένα κόκκινο χρώμα, αφήνοντας μοναδικό άνοιγμα προς την Πνύκα, ώστε όλοι να στραφούν κατά κει, κι' αν κανένας δοκίμαζε να ξεφύγει από τα σκοινιά, λέρωνε το ρούχο του κόκκινο, ντροπιαζόταν και του αφαιρούσαν τον « εκκλησιαστικό μισθό ».

Η Πνύκα, ίσιασμένος λόφος απέναντι από την Ακρόπολη, χωρούσε λίγες χιλιάδες άτομα, όταν όμως, όπως σήμερα, το θέμα ήτανε για ζωή και θάνατο, στριμωχνόταν άσφυχτικά εκεί ολόκληρη η πόλη. Ένας τετράγωνος ογκόλιθος, στο βάθος, αποτελούσε το Βήμα. Δίπλα του υπήρχαν θρανία για τους Γραμματικούς και τους Πρακτικογράφους. Πίσω, ψηλότερα, κάθονταν οι 50 Πρυτάνεις με τον αρχηγό τους, λεγόμενο Επιστάτη, που ήταν ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας για είκοσι τέσσερες ώρες, ένας κάθε μέρα. Κοντά τους είχανε τον Κύκλο, το ηλιακό ρολόγι που έστησε ο αστρονόμος Μέτων, καθώς και την κλεψύδρα με νερό, για να χρονομετράν τις αγορεύσεις.

Μόλις άρχισε η Συνεδρίαση, ειδικοί άρχοντες, οι « περιστίαρχοι », σφάξανε τρυφερά γουρουνάκια και με το αίμα των ζώων γυρόφεραν την Πνύκα, ξεστομίζοντας κατάρες έναντίο όποιου θα δοκίμαζε να εξαπατήσει με λόγια το λαό. Τα σπλάχνα των σφαχτών τα κάνανε θυσία στον Αγοραίο Δία, που, άφαντος, πίστευαν πως προέδρευε στην Εκκλησία, και κατόπιν ο Επιστάτης κάλεσε τους πολίτες : « Τίς αγορεύειν βούλεται ; » Πάμπολλοι ανέβηκαν στο Βήμα. Οι Δημοκρατικοί μίλησαν υπέρ του πολέμου, ενώ οι Ολιγαρχικοί φιλονίκησαν μαζί τους, θέλοντας να κρατηθή με κάθε τρόπο ειρήνη.

Οι δύο μερίδες εξαγριώνονταν και θορυβούσαν σαν μιλούσε κάποιος αντίθετος, ώσπου, μ' ένα νεύμα του Επιστάτη, ο κήρυκας τους πρόσταζε να σωπάσουν. Επειδή κείνην την εποχή δεν υπήρχε μεσαία τάξη, οι κοινωνικές

διαφορές, ανάμεσα φτωχό και πλούσιο, έκριναν τον πολιτικό ανταγωνισμό. Σέ κάθε ελληνικό άστυ υπήρχε κόμμα δημοκρατικό των φτωχών και κόμμα ολιγαρχικό, που μισούσε το ένα το άλλο σε τέτοιο βαθμό, ώστε οι πόλεις ζούσαν συνέχεια σε κρυφόν εμφύλιο πόλεμο. Οι αριστοκράτες ολιγαρχικοί θεωρούσαν τη Δημοκρατία θανάσιμο δηλητήριο, που εισχωρούσε ολοένα βαθύτερα μέσα στο ελληνικό σώμα και κατάρτωνε την αρχαία ηθική. Για να γίνη δεχτό ένα πλουσιόπαιδο στο κόμμα των ολιγαρχικών, έπρεπε να ορκιστή, πως θα έμενε όλη του τη ζωή εχθρός του λαού και θα συμβούλευε αποκλειστικά ό,τι θα έβλαφε τη Δημοκρατία.

Έγερνε πια ο ήλιος να δύση, όταν σηκώθηκε να μιλήση, τελευταίος, ο Περικλής. Αμέσως βασίλεψε νεκρική σιγή. Ο Ολύμπιος σπάνια αγόρευε. Μπορούσαν να βράζουν τα πάθη στην Εκκλησία κι' αυτός να κάθεται ήσυχος. Άλλους, δευτερώτερους, συνήθιζε να βάζη να ορμηνέουν το λαό. Μά σήμερα ανέβηκε ο ίδιος στο Βήμα, που πήραν οι πέτρες του αμέσως ζωή. Τους είπε : «Ενώ είχε συμφωνηθή, Αθηναίοι, να λύνουμε τις διαφορές μας προς τους Λακεδαιμονίους σε Διαιτησία, τώρα δεν τη δέχονται. παρά θέλουν πόλεμο. Ήρθαν εδώ όχι να παραπονεθούν και να συζητήσουν, άλλα να μας διατάξουν. Και μή νομίζετε ότι αυτό που μας ζητάν, ακόμα κι' αν ήταν μικρό, έπρεπε να το δεχτούμε. Η πρώτη απαίτηση συνήθως γίνεται για να δοκιμαστή ο αντίπαλος. Αν υποχωρήσετε τώρα, αύριο θα σας προστάξουν οι Σπαρτιάτες να κάνετε μεγαλύτερες θυσίες, γιατί, μόλις φανταστούν πως υποχωρείτε από φόβο, δε θα σταματήσουν όσο να σας εξευτελίσουν. Αν όμως, όπως σας συμβουλεύω, τους άρνηθήτε σήμερα κατηγορηματικά, τότε θα τους δώσετε να καταλάβουν καλά τη δύναμή σας. Δεν είμαστε ασθενέστεροι από τους Πελοποννησίους. Αυτοί δε διαθέτουν χρήματα, ενώ τους πολέμους τους συγκρατεί το χρήμα. Άλλα ούτε πείρα έχουν στα ναυτικά. Δεν παραγνωρίζω, βέβαια, τη στρατιωτική τους δύναμη, μα δεν πρέπει να τη φοβηθούμε, κι' ας είναι μεγάλη, γιατί έμείς είμαστε οχυρωμένοι πίσω από τα τείχη μας, που είν' απρόσβλητα, ενώ με τα πλοία μας μπορούμε να πλέουμε στα παράλια τους και να τα καταστρέφουμε. Πώς λοιπόν θα καταφέρουν εκείνοι οι γεωργοί να νικήσουν εμάς τους θαλασσινούς, που θα τους αποπνίξουμε με αποκλεισμό από τη θάλασσα ; Κι' αν έρθουν και καταστρέψουν οι Πελοποννήσιοι ολόκληρη την Αττική, έμείς δε θα στερηθούμε τίποτα, χάρη στο στόλο που θα μας κουβαλά όλα τ' αγαθά του Θεού, ενώ, όταν έμείς κάψουμε τις σοδιές στα παράλια τους, οι Λάκωνες θα πεινάσουν. Είναι πολύ μεγάλο πράμα η κυριαρχία της θάλασσας. Σ' αυτή θα στηριχτούμε, για να νικήσουμε. Σαν να είμαστε νησιώτες, θα παραμελήσουμε και ύπαιθρο και χτήματα, για να κρατηθούμε μέσα στην οχυρωμένη πόλη, χωρίς να δεχτούμε μάχη « έκ παρατάξεως » με τους Πελοποννησίους, που είναι πολύ περισσότεροι, έστω κι' αν δούμε με απελπισία να καίνε τα εξοχικά σπίτια και να κόβουν τα δέντρα του κάμπου μας. Αν περνούσε από το χέρι μου, θα σας έπειθα να πάτε μόνοι να καταστρέψετε τα υποστατικά σας, για να δείξετε στους Σπαρτιάτες, ότι δεν πρόκειται υλικές ζημιές να σας κάνουν να υποταχτήτε ».

Ο Περικλής μιλούσε κι' ο λαός γευόταν με το γυμνασμένο αφτί του τη φωνή του άρχοντα, σα μουσική. Τον άκουγε με κομμένη την ανάσα, κι' ο ρυθμικός του λόγος μάλλον παρά τα υψηλά νοήματα μάγευε τους ακροατές, που, ό,τι κι' αν τους ζητούσε, ζωή, περιουσία, του τα προσféρανε σα μαγνητισμένοι.

Ο Περικλής αγόρευε σήμερα με ιδιαίτερη θέρμη, λές και ζήταγε να γίνη ένα μ' ολόκληρη την πόλη, γιατί ένιωθε την ανάγκη να στηρίζεται πάνω σε φανερή λαϊκή θέληση. Εξακολούθησε :

«Έχω πεποίθηση, πως εμείς θα νικήσουμε σ' αυτόν τον πόλεμο, άρκεί να μη θελήσετε, όσο θα πολεμάτε τη Σπάρτη, να πετύχετε άλλες κατακτήσεις και ν' αναλάβετε άλλους κινδύνους. Η πρόταση που σας κάνω είναι να διώξουμε τους πρέσβεις των Λακεδαιμονίων, αφού τους απαντήσουμε πως επιμένουμε να γίνη διαιτησία. Εμείς δεν πρόκειται ν' αρχίσουμε ποτέ τον αγώνα, αν όμως τον αρχίσουν αυτοί, θα τους πολεμήσουμε μ' όλα μας τα μέσα. Παρόμοια απάντηση στο τελεσίγραφο της Σπάρτης είναι δίκαιη και περήφανη. Φρόνιμο είναι όμως να χωνέψετε και σεις πως πάμε για πόλεμο. Μήν ξεχνάτε τι θαυμαστά αντιτάχθηκαν οι πατέρες μας εναντίο των Περσών, μολονότι δεν είχανε ούτε τόση δύναμη, ούτε τόσα μέσα, όσα διαθέτει σήμερα η πόλη μας. Τότε νίκησαν οι προγονοί μας χάρη στο θάρρος τους. Δεν πρέπει λοιπόν να φανούμε κατώτεροι απ' αυτούς και να παραδώσουμε στους απογόνους μας την πατρίδα μικρότερη απ' όση την παραλάβαμε».

Μόλις τέλειωσε το λόγο του ο Ολύμπιος κι' απόθεσε το στεφάνι, σηκώθηκε πελώρια βοή, και τ' αμέτρητα χειροκροτήματα απόδειχναν, πως η απάντηση που θα δινόταν στη Σπάρτη θα ήταν όπως την ήθελε κείνος. Πριν ξεσπάση φανερά ένα λαϊκό αίσθημα, κρύβεται μέσα στις ψυχές των ανθρώπων και, διορατικός πολιτικός ως ήταν ο Περικλής, το μάντεψε και το εκμεταλλεύτηκε. Κι' είχε πετάξει σήμερα ψηλά, μ' ένα τάνυμα φτερών, προς απροσμέτρητα μάκρη, ανάλογα με τα σχέδια του. Έβαλε την Αθήνα απέναντι σε Μοίρα, που, όπου κι' αν κατέληγε, μεγαλείο η καταστροφή, θα ξεπερνούσε τον εαυτό της. Σωστός μάγος ο Περικλής, είχε πραγματοποιήσει, από όνειρο σ' όνειρο, θαύματα. Μεθυσμένος ο ίδιος από υπεράνθρωπη ενέργεια, δε συγκρατιόταν, αν δεν έφτανε στην κοσμοκρατορία—όχι τη δική του, της Δημοκρατίας.

Ή Σπάρτη, που μισούσε ο Περικλής, ήτανε χώρα δεκανέων. Δεν υπήρχε σπίτι, ούτε οικογένεια. Οι άντρες κοιμούνταν στη Στρατώνα. Ο μεγάλος βασιλιάς τους Αγίς, νιόπαντρος, γυρίζοντας νικητής από εκστρατεία, ζήτησε μοναδική χάρη να κοιμηθη την πρώτη βραδιά με τη γυναίκα του. Οι Εφοροι αρνήθηκαν, τον έστειλαν στο στρατόπεδο.

Αν κανένας δεν αποχτούσε παιδί, τον υποχρέωναν να δίνη τη γυναίκα του στους φίλους του, όσο να τεκνοποιήση. Η ζωή σ' αυτή την πολιτεία ήταν αποπνιχτική, αλλά και οι πολίτες της υπέροχα δείγματα της ανθρώπινης ράτσας.

Απόδειξη οι 300 του Λεωνίδα, που νικούσαν επί τέσσερες ημέρες τον αμέτρητο Περσικό στρατό, όσο να περικυκλωθούν και να σκοτωθούν όλοι, πολεμώντας ως την τελευταία τους πνοή. Μια Σπαρτιάτισσα είχε τρία παιδιά της με το Λεωνίδα στις Θερμοπύλες. Όταν έμαθε πως φάνηκε, αγγελιοφόρος, έτρεξε να τον συνάντηση. Της είπε πως σκοτώθηκαν και τα τρία παιδιά της. «Ανόητε, του αποκρίθηκε εκείνη, δε σε ρώτησα αυτό, αλλ' αν νικήσαμε ».

Ή Σπάρτη έδειξε βέβαια στην Ελλάδα τη σημασία της πειθαρχίας, μα ήτανε σώμα ξένο, έξω από τα ζωτικά ρεύματα που έτρεφαν τον Ελληνισμό. Πριν από την Ελληνική Δημοκρατία, κατοικούσαν τον πλανήτη μας είτε ολοκληρωτικές Αυτοκρατορίες, σαν την Αίγυπτο, σαν την Περσία, είτε τ' άγρια ανθρώπινα κοπάδια του Βορρά, γεμάτα αχαλίνωτα ένστικτα. Από τη μια μεριά η σκλαβιά της μάζας, από την άλλη η αναρχία. Ελαχε στην Αθηναϊκή Δημοκρατία να δώσει στους ανθρώπους, για πρώτη φορά, καθαρή συνείδηση για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των και να χαράξει δύσκολο δρόμο ανάμεσα στα δυο κακά, ώστε μήτε να μεθύσουν από δικαιώματα, μήτε να γονατίσουν από δουλικές υποχρεώσεις. Τούτος ο θαυμαστός δρόμος που λέγεται Ελευθερία, πέτυχε μια για πάντα τη λύτρωση του Ανθρώπου. Κι' αυτό το ασύγκριτο δώρο έβλεπε ο Περικλής πως πήγαινε να το πνίξει ο Σπαρτιατικός μιλιταρισμός. Οσον τρανό κι' αν ήταν το τίμημα που θα πλήρωναν οι Αθηναίοι, καμιά θυσία δεν του φαινόταν μεγάλη, για να υπερασπιστή την ήρωϊκή προσπάθεια της Δημοκρατίας, που είχε κι' όλες καρπίσει σ' έναν άφταστο πολιτισμό.

Ευχαριστημένος πως βρήκε σήμερα πάλι ανταπόκριση από τους συμπολίτες, γύρισε σπίτι του ο Περικλής, γεμάτος φροντίδες, να ετοιμάσει έναν πόλεμο που τον αισθανόταν άγριον κι' εξαντλητικό. Κόντευε να γεράσει κι' ήθελε να στερέωση, πριν πεθάνη, τη Δημοκρατία στον κόσμο. Πίσω του κατέβηκαν από την Πνύκα οι Αθηναίοι, ξαναμμένοι ακόμα από τη συζήτηση, που δεν τη σταμάτησαν ούτε στους δρόμους. Οι δυσανεκτικοί ευγενείς, από τη στενοχώρια τους, κινούσαν απειλητικά τις μαγκούρες τους. Μά δεν μπορούσαν πια τίποτα να κάνουν. Η πλειοψηφία είχε αποφασίσει. Ο κύκλος από τους μαθητές του Σωκράτη, που τον περιστοίχιζε, συζητούσε όσο να πή τη γνώμη του ο δάσκαλος. Ζωηρότερος ήταν ο αριστοκράτης Κριτίας. « Είναι φοβερό, έλεγε, να βλέπης, πως τους λαούς τους διευθύνει η ρητορική, κι' όχι το μυαλό. Η ελευθερία εύκολα μεθάει, γι' αυτό πρέπει να δίνεται με μέτρο. Αλλά ο Περικλής μας σπρώχνει στον πόλεμο, για ν' αποφύγει τις δυσκολίες, όσες γέννησε το μεθύσι του κρασιού της ελευθερίας, που πότιζε ως τώρα τον όχλο ».

Ο Αντισθένης είπε τη γνώμη του : —«Εμένα μού κάνει εντύπωση πως, ενώ δε ζητάμε από τ' αμπέλι να βγάξει και σύκα κι' από την ελιά καρύδια, απαιτούμε ένας πολιτικός να τα ξέρη όλα, τέχνη, στρατιωτικά, οικονομία και πολιτικά. Ο Περικλής σήμερα μας δίδαξε στρατηγική, λές κι' είναι παντογνώστης. Δεν ξέρει πως το μέλλον δε λαβαίνει υπ' όψη τις προσδοκίες των ανθρώπων ».

Σίμων ο Παπουτσής, πούχε ωστόσο ψηφίσει Περικλή, παραπονέθηκε :

—«Σαν γίνη πόλεμος, θα μας λείψουν τα μεγαρίτικα κρεμμύδια. Μας παρηγόρησαν πως ο στόλος θα μας τροφοδοτή απ' όλα, μα που θα βρή κρεμμύδια σαν τα μεγαρίτικα ; »

Ο καλός Κρίτων ήθελε να μάθη, όχι τις δικές τους γνώμες, αλλά του Σωκράτη. Στράφηκε και τότε ρώτησε :

—«Πες μας εσύ τη γνώμη σου...»

—«Κάθε που θ' ακούσω τον Περικλή ν' άγορεύη, του αποκρίθηκε ο Σωκράτης, για τρεις μέρες απομένω υπνωτισμένος. Η ασίγαστη μελωδία της φωνής κι' η ομορφιά των λόγων του μ' εμποδίζουν να κάνω κριτική. Σαν περάση τούτη η τριήμερη μαγεία, τότε θα σκεφθώ ήρεμα, τότε ζητήστε τη γνώμη μου...»

XVI

Στην πελαγίσιαν άπλα, δίχως πνοή ανέμου, πλέει με τα κουπιά ο Αθηναϊκός στόλος, ανάμεσα από ξερονήσια των Κυκλάδων, που, τώρα την ανατολή, βάφηκαν ρόδινα, λές κι' άνθισαν με μιας απάνω τους όλα τα τριαντάφυλλα του κόσμου. Χελιδονόψαρα και δελφίνια παίζουν κοντά στις τριήρεις, ενώ ένα κοπάδι από μαύρα ψαροπούλια φωνάζει δυνατά και με θυμό, γιατί ο στόλος το ενόχλησε στην τεμπελιά του.

Ο Περικλής, άμα έμαθε πως οι Κορίνθιοι είχανε στείλει 1.000 μισθοφόρους να βοηθήσουν την επαναστατημένη Ποτίδαια, βιάστηκε να επιστρατεύσει κι' αυτός 2.000 οπλίτες και να τους στείλη με ναυτική μοίρα στη Μακεδονία, ορίζοντας στρατηγό το γενναίο Καλλία γιό του Καλλιάδη. Μέσα στα καράβια βρισκόταν ο νεαρός Αλκιβιάδης κι' ο σαραντάρης Σωκράτης. Η ζωή στα μεταγωγικά ήταν αποπνιχτική, γι' αυτό μερικούς διαλεχτούς τύπους, σαν τ' αρχοντόπουλο και το φιλόσοφο, ο αρχηγός όρισε να τους ανεβάσουν κοντά του, στη ναυαρχίδα « Ναυκρατούσα ».

Όσο να ξεκινήσει ο στόλος, ξεπροβόδισαν τον Αλκιβιάδη, στολισμένον μ' ολόχρυση πανοπλία, οι ωραιότερες εταίρες της Αθήνας, που κίνησαν τη ζήλια σε ναυτικούς και στρατιώτες. Παράμερα καθισμένος απόμενε ο Σωκράτης με τη Μυρτώ, την εγγονή Αριστείδη του Δίκαιου, που προδόθηκε σήμερα πως τον αγαπούσε από το κλάμα που έκανε. Ήτανε μελαχροινή με διαβολικά μάτια, πιο λαμπερά κι από άστρα σε νύχτα σκοτεινή. Ένα χρόνο τώρα ποθούσε η κόρη τη

συντροφιά του Δασκάλου, χορταίνοντας από την πλούσια πνευματική τροφή που σκόρπιζε γύρω του.

Είχε ντελικάτο σώμα η Μυρτώ μα άντρίκιο μυαλό κι' η πνευματική υπεροχή του Σωκράτη την εξουσίαζε. Απ' αυτόν ζητούσε λύση για κάθε λογής προβλήματα και τόση ανάταση της έδινε η διδαχή του, που τότε λάτρευε και του παραδόθηκε, ψυχή και σώμα. Ο φιλόσοφος χαιρόταν να συντυχαίνει μαζί της, γιατί θεωρούσε χάρμα, όταν, μετά την ηδονή, μπορούσε να μένη στο κρεβάτι με γυναίκα ικανή να συζητά για σπουδαία ζητήματα.

Γερμένη πάνω του τώρα η Μυρτώ σιγόκλαιγε, γιατί θα τον έχανε : « Ξέρω πως είν' ανόητο να παραπονιέμαι. Μη θυμώνης και συχώρεσε την αδυναμία μου... Είμαι ολόκληρη μια προσευχή για σένα, προσευχή να σε ξαναδώ γερό. Μέσα στα ταπεινά της ζωής μόνον εσύ με κάνεις ευτυχισμένη. Σ' αγαπώ, Σωκράτη. Θάπρεπε, γυναίκα καθώς είμαι, να κρατάω μετρημένα τα λόγια μου, μα σ' αγαπώ και παραλογίζομαι...»

Δάκρυζε και μουρμούριζε, μα κανένας δεν πρόσεχε τη Μυρτώ, καθώς όλοι κοίταζαν μ' απληστία τις προκλητικές εταίρες, που καταφιλούσαν τον ωραίον Αλκιβιάδη, όσο να σημάνη άπαρση και ν' ανεβούν οι στρατιώτες στα καράβια.

Την πρώτη μέρα ο στόλος πορεύτηκε ήσυχα, μα τη δεύτερη σηκώθηκε το καλοκαιρινό μελτέμι. Ο βοριάς έδερνε τη θάλασσα, και το κατάστρωμα της ναυαρχίδας βρεχόταν από σταγόνες, που σήκωνε με τα κύματα ο αγέρας. Ο Σωκράτης κι' ο Αλκιβιάδης πήγαινε πίσω και στάθηκαν κάτω από τ' «Αφλαστο», στρογγυλό στόλισμα της πρύμνης που προφύλαγε από τη βροχή (γέφυρα δεν είχανε τότε τα πλοία).

Σαν δυνάμωσε η φουρτούνα, από τις τρεις σειρές κουπιά μαζεύτηκαν η απάνω και η κάτω και διατηρήθηκε μονάχα η μεσιανή, που τα κουπιά της τα πιάσανε ανά τρεις ερέτες, για να μπορέσουν να κρατήσουν το σφόρτσο της τρικυμίας. Ο καπετάνιος πήρε ο ίδιος το κουπί που χρησίμευε πίσω για τιμόνι, για ν' αποφεύγη να τον χτυπήσουνε πλάγια τα μεγάλα κύματα. Κουνούσε τα ρουθούνια του, λές κι' οσμιζόταν τον αγέρα, και κυβερνούσε την τριήρη ως και τη νύχτα με την ψυχή, χωρίς να ρίξη ούτε ματιά στους ναυτικούς χάρτες, πούχε σωστά συντάξει, από το 580 π.Χ., ο αστρονόμος Αναξίμανδρος. Τριήρεις και μεταφορικά αντέχανε περήφανα τη θύελλα, γιατί το έλατινο σκαρί τους ήταν καμωμένο από έμπειρους τεχνίτες.

Τρεις μέρες βασάνισε το στόλο η τυφλή ορμή του πελάγου και μόλις την τέταρτη κατάφεραν οι καπεταναίοι ν' αράξουν στη Μακεδονία, μακριά όμως από την Ποτίδαια. Με σύντονες πορείες ο στρατηγός Καλλίας οδήγησε το στράτευμα στη Χαλκιδική και τόσο βιαζόταν να φτάση στον ίσθμό της Ποτίδαιας, ώστε πέρασε ένα ποτάμι, χωρίς να κάνει τις υποχρεωτικές θυσίες στην ποταμίσια θεότητα. Σαν πλησίασε τον εχθρό, σταμάτησε το στράτευμα, πήρε κοντά του τους ταξίάρχους κι' ανέβηκε σε λόφο ν' άγναντέψη το μέρος.

Από την πρώτη στιγμή ένιωσε τον κίνδυνο που θ' αντιμετώπιζε. Είδε δύο μεγάλες συγκεντρώσεις του εχθρού, τη μια μπροστά του, για να προστατεύη τον ισθμό και την Ποτίδαια, την άλλη πίσω του, έξι χιλιόμετρα αλάνργα, στα ψηλώματα της Ολύνθου, έτοιμη να τον κυκλώση. Καθεμιά από τις δυό αυτές φάλαγγες είχε σχεδόν ίση δύναμη με τη δική του, κάπου 2.000 άντρες. Ένας από τους ταξιάρχους πρότεινε ν' αποτραβηχτούνε πριν κυκλωθούν, μα ο Καλλίας επέμεινε, πως πιο πολλές πιθανότητες είχε να νικήση αν χτυπούσε αμέσως και χωριστά τις δυό ομάδες, παρά αν τις άφηνε να ενωθούν. Πήρε την απόφαση του και κατέβηκε να δώση οδηγίες. Ρώτησε πρώτα τους μάντεις τι λέν οι οίωνοί, κι' όταν έλαβε την απάντηση πως είν' ευνοϊκοί, ορκίστηκε να δώση στους θεούς το 1/10 από τα λάφυρα, αν του χάριζαν τη νίκη, κι' ύστερα έστειλε το λίγο ιππικό του προς την Ολυνθο, να εμποδίση το εκεί έχθρικό τμήμα να βοηθήση το στρατό που προστάτευε την Ποτίδαια, κι' έδωσε διαταγή να συμπτυχθούν οι λόχοι σε μεγάλο βάθος (8 σειρές), επειδή θα πολεμούσαν εμπρός από την πόλη, στόν ισθμό, που μόλις είχε 700 μέτρα φάρδος. Οι καλογυμνασμένοι Αθηναίοι πήραν γρήγορα το σχηματισμό που διατάχτηκαν, ο ένας οπλίτης ακούμπησε τον ώμο του σφιχτά στον ώμο του διπλανού, η κόχη της μιας ασπίδας άγγιξε την κόχη της άλλης, προτάθηκαν τα δόρατα και, μέσα σε λίγα λεπτά, κείνη η ανθρώπινη μάζα έμοιασε με σιδερένιο φράχτη γεμάτον αγκάθια — τα δόρατα που έζέχανε. Με τη σάλπιγγα δόθηκε το σύνθημα της τρεχάλας κι' οι λόχοι όρμησαν καταπάνω στον εχθρό τραγουδώντας τον πολεμικό παιάνα με δυνατές φωνές, για να σπάσουν το ηθικό του αντιπάλου. Όσο προχωρούσαν, μπορούσες να ξεχωρίσης τους οπλίτες. Οι δειλοί αναμετρούσαν με αγωνία την απόσταση που χώριζε τους δυο στρατούς κι' αυξαινε το καρδιοχτύπι τους καθώς πλησίαζαν, ενώ τους γενναίους με δυσκολία τους συγκρατούσαν οι διπλανοί να μην προχωρήσουν έξω από την πύκνα. Τέτοιος έμοιαζε ο Αλκιβιάδης, που, σαν τρελός, ούρλιαζε « εμπρός! εμπρός! » και με βία τον συμμαζευε κοντά του ο Σωκράτης. Σαν έφτασαν οι Αθηναίοι είκοσι μέτρα από τον εχθρό, ο Σωκράτης ξεχώρισε τον Ποτιδαιάτη που έστεκε απέναντι του, αυτόν που θα χτυπούσε. Ήταν ένας γεροδεμένος άντρας με κοντό γενάκι. Μόλις ήρθαν αντιμέτωποι, ενώ έκανε απότομη κίνηση ν' αποφύγη το δόρυ του Ποτιδαιάτη, με το ήρεμο χέρι του, που καθόλου δεν έτρεμε, έμπηξε το δόρυ ακριβώς στο μέρος του λαιμού που σημάδεψε. Πρόσεξε πως ο Αλκιβιάδης δεν είχε καρφώσει τον απέναντι του, γι' αυτό απόσυρε το δόρυ του και γρήγορα χτύπησε τον αντίπαλο του Αλκιβιάδη κάτω από τον ώμο, καθώς εκείνος σήκωσε το χέρι και ξεσκέπαζε την τριχωτή του μασχάλη. Την ίδια στιγμή ένιωσε ο Σωκράτης ένα δυνατό χτύπο στο κεφάλι — κάποιο δόρυ τον είχε βροντήσει, χωρίς να τρυπήση το μεταλλικό κράνος του. Ζαλίστηκε για μια στιγμή και θα κοντοστεκόταν, αν δεν είχε την έγνοια να μη χάση την επαφή με τον Αλκιβιάδη. Η Αθηνέικη γραμμή, τείχος αδιαπέραστο, προχωρούσε στ' αριστερό πλευρό και πίεζε δυνατά τον εχθρό. Όπως δυό παλαιστές, στην αρχή, σπρώχνει ο ένας τον άλλον κι' άναμετράν τη δύναμη τους. Έτσι κι' οι στρατοί της αρχαιότητας, μόλις άρχιζε η μάχη, με τις ασπίδες σπρώχνανε πέρα και σκοτώνονταν με τις λόγχες, ώσπου να σπάση ο ένας από

τους δυό. Γι' αυτό στην πρώτη γραμμή τοποθετούσαν πάντα τους πιο γερούς, που προσπαθούσαν να σκοτώσουν όσους εχθρούς βλέπανε γενναίους, για να δειλιάσουν οι άλλοι. Ο αγώνας δεν ήταν παρά μονομαχία αντρός προς άντρα και το σύνολο απ' αυτές τις μονομαχίες αποτελούσε τη μάχη.

Πλήθος από λόγχες πέφταν πάνω στην ασπίδα του Αλκιβιάδη, μα καμιά δεν τη διαπέρασε, γιατί είχε βάση σιδερένια, που τη σκέπαζαν δέκα χοντρά φύλλα χρυσού. Ο Σωκράτης του φώναζε : « πληρώνεις τώρα τη ματαιοδοξία σου να φοράς κατάχρυση πανοπλία. Σέ νομίζουν αρχηγό μας και βάλθηκαν να σε ξεκάνουν ». Είπε και μόλις πρόφτασε να γείρη πάλι το κεφάλι, για ν' αποφύγη δόρυ που ερχόταν καταπάνω του. Το δόρυ προσπέρασε και χτύπησε κάποιον στην πίσω γραμμή. 'Ωστόσο βέλος ριγμένο από χεροδύναμο Μακεδόνα έσκισε την ασπίδα του Αλκιβιάδη και χώθηκε στο θώρακα του. Τόν πλήγωσε λαφριά. Εσκυψε ο Σωκράτης και ξεκόλλησε το βέλος. Είδε πως έτρεχε λίγο αίμα από την πληγή : « Σταμάτα, είπε, του Αλκιβιάδη, τράβα πίσω να βγάλης το θώρακα. Δεν μπορώ να δώ πόσο λαβώθηκες ». Ο Αλκιβιάδης αρνήθηκε. Η μάχη τον είχε ξανάψει. Ανάσπασε το σπαθί του κι' άρχισε να χτυπά μπροστά του αλύπητα.

Κείνη τη στιγμή παρουσιάστηκε απέναντι ο αρχηγός των Ποτιδαιατών, καθώς φανέρωνε τριπλό άσπρο λοφίο στην περικεφαλαία του. Κάποιος Αθηναίος έρριξε δόρυ με τέχνη και πέτυχε τον αρχηγό στο κάτω μέρος του λαιμού, εκεί που σταματούσε ο θώρακας. Επεσε χάμω ξερνώντας αίμα. Γύρω του τότε άναψε ο πόλεμος. Οι δικοί του προσπαθούσαν να τότε σώσουν, οι Αθηναίοι να τον πιάσουν ζωντανό. Και κατάφεραν στο τέλος οι Ποτιδαιάτες να τον απόμακρύνουν, μα η ασπίδα του απόμεινε καταγής και την πήρε ο Σωκράτης. Η λαβωματιά του αρχηγού έγιν' αιτία να κοπή το θάρρος των Μακεδόνων. Μια σφήνα Αθηναίων χώθηκε στην παράταξη τους και σε λίγο κόντευε να τη χωρίση στα δυό. Οι τολμηρότεροι με το στρατηγό Καλλία όρμησαν προς τα εκεί. Γιά να μην κυκλωθούν οι Ποτιδαιάτες, το βάλανε στα πόδια. Τότες έγινε μεγάλη ταραχή, γιατί φυγή σήμαινε όλεθρο, καθώς η ράχη των οπλιτών ήταν απροστάτευτη και τους πετσόκοβε ο νικητής ανελέητα. 'Ακουγες φωνές των πληγωμένων, που τους ποδοπατούσαν οι οχτώ σειρές του Αθηνέικου στρατού. Κι' ο τόπος γέμιζεν αίματα.

Πρόσεξε ο Σωκράτης τον Αλκιβιάδη. Τα μάτια του πετούσανε φωτιές κι' από το στόμα του βγαίνουν αφροί. Ωραίος καθώς ήταν και μανιασμένος, έμοιαζε με το πρότυπο που λάτρευε—τον ισόθεο Αχιλλέα. Αντίθετα από το νεαρό αριστοκράτη, ο φιλόσοφος, πολλά χρόνια στρατιώτης και συνηθισμένος σε πολέμους, έστεκε πάντα ο ίδιος, και στη μάχη, και σε υποχώρηση, και στην ησυχία του στρατοπέδου. Χωρίς ν' άφαρπάζεται, ο Σωκράτης χτυπούσε όσους πρόφτανε κι' είχε κουραστή να βροντά τους εχθρούς. Ο στρατηγός Καλλίας, παρά την ηλικία του, έτρεχε κι' αυτός στην πρώτη γραμμή, ώσπου σκοτώθηκε, αυτός ο φίλος του Περικλή, μαθητής του Ζήνωνα, ένας από τους πιο μορφωμένους Αθηναίους. 'Ωστόσο η φυγή των Ποτιδαιατών κατάντησε

πανικός. Πέρασαν οι φυγάδες τη φαρδειά τάφρο, τη γεμάτη μυτερά παλούκια, που προστάτευε την Ποτίδαια, κι' από πλαγινές πύλες μπήκαν μέσα και σώθηκαν. Ορμησαν πίσω τους οι Αθηναίοι να παραβιάσουν τις πύλες, μα δέχτηκαν κατακέφαλα μεγάλες πέτρες, που τις ρίχναν από τα τείχη γέροντες, γυναίκες και παιδιά, πέτρες που πέφτανε πυκνότερα κι' από νιφάδες χιονιού. Τότε, δίπλα στο τείχος, πληγώθηκε βαριά ο Αλκιβιάδης. Δόρυ από ψηλά σηματοδεδεμένο τότε πέτυχε στον ώμο. Χωρίς να χάση καιρό ο Σωκράτης, τον σήκωσε στα χέρια και, για να μή χτυπηθή άλλο, τον κράτησε σα μωρό, μπροστά του, με κίνδυνο να πληγωθή ο ίδιος από πίσω, καθώς του ρίχνανε και δόρατα και βέλη. Αλλά κανένα δεν τον πέτυχε. Τον Αλκιβιάδη τότε πήγε στο στρατιωτικό γιατρό, που όρισε γι' αυτή την εκστρατεία η Συνέλευση του Δήμου, τον Ονάκριτο. Είχε στήσει κοντά στη θάλασσα τη σκηνή του και χειρουργούσε πληγωμένους. Άμα είδε να του φέρνουν τον Αλκιβιάδη, παράτησε τους άλλους στους ανίδεους βοηθούς του, και διάταξε να στρώσουν καταγής προβιές, να βάλουν απάνω καθαρό σεντόνι, ξάπλωσε τον Αλκιβιάδη και γονάτισε κοντά του. Ξεθηλύκωσε γρήγορα τον ολόχρυσο θώρακα, έλυσε τον κόκκινο ζωστήρα του σπαθιού κι' έσκισε το χιτώνα. Ζήτησε ζεστό νερό, που έβραζε σε χύτρα έξω από τη σκηνή, για να πλύνει τον ώμο, κι' αφού καθάρισε καλά την πληγή με χαμομήλι, έδωσε προσταγή στο βοηθό, το Ριζοτόμο, που γνώριζε τα ιαματικά φυτά, να του φέρη κύπελλο με τ' αναισθητικό ποτό « μανδραγόρα »*. Ο Αλκιβιάδης αρνήθηκε να το πιή, λέγοντας πως είναι άντρας και βαστά τους πόνους. Τότε ο γιατρός πήρε ένα έρυθροπυρωμένο εργαλείο κι' έκαψε βαθιά τα χείλια της πληγής. Γιά να σταματήσει την αιμορραγία, ο ριζοτόμος έβαλε στη λαβωματιά φυτό αιμοστατικό, ενώ σιγόψελνε μια παλιάν επωδό, που, από τον καιρό του Ομήρου, πίστευαν πως διώχνει το πνεύμα του θανάτου. Με λινόν επίδεσμο έδεσε προσεχτικά ο Ονάκριτος το τραύμα κι' άμα τέλειωσε, πότισε τον Αλκιβιάδη, που είχε χάσει πολύ αίμα, ολόκληρο κύπελλο σαμιώτικο κρασί. Τόν καιρό εκείνο με το ν' απαγορεύεται, για λόγους θρησκευτικούς, να μαθαίνουν οι γιατροί ανατομία σε πτώματα, οι μόνοι που γνώριζαν ανατομία ήταν οι στρατιωτικοί χειρουργοί, που τη μάθαιναν με τα λάθη που κάνανε, καθώς πετσόκοβαν τους τραυματίες. Αφού επί χρόνια αστοχούσαν στις επεμβάσεις τους, κάποτε κατάφερναν να περιποιούνται κάθε λογής τραύματα, και με τα πρωτόγονα εργαλεία τους πετύχαιναν εγχειρήσεις ως και του κρανίου. Τους δούλους βοηθούς των, όταν μάθαιναν την τέχνη, τους πουλούσαν σε πλούσιους, που τους μεταχειρίζονταν για οικογενειακούς γιατρούς.

Σαν τέλειωσε η περιποίηση του Αλκιβιάδη, ο Σωκράτης διάλεξε μέρος να στήσει το τσαντίρι του, γιατί, αφού νικήθηκαν οι Ποτιδαιάτες, θ' άρχιζε πολιορκία.

*** Ο μανδραγόρας περιείχε σκοπολαμίνη.**

Κι' ενώ δούλευε ο φιλόσοφος να στεριώσει τα κερωμένα πανιά του αντίσκηνου, είδε να βγαίνουν από την Ποτίδαια κήρυκες μ' άσπρο λάβαρο και τον Αθηναίο Αρχέστρατο, που μετά το θάνατο του Καλλία αρχήγευε, να πορεύεται προς αυτούς. Γύρευαν οι νικημένοι άδεια να μαζέψουν τους νεκρούς των. Τους το επέτρεψαν, μα πρώτα αφαίρεσαν οι Αθηναίοι τα όπλα από τους σκοτωμένους, τα στίβαξαν γύρω από μια δρύ, έστησαν τρόπαιο κι' άρχισαν να χορεύουν πανηγυρίζοντας τη νίκη τους, ενώ οι Ποτιδαιάτισσες τους κοίταζαν μελαγχολικά, ψηλά πάνω από τα τείχη.

Την άλλη μέρα ο στρατηγός Αρχέστρατος, αφού συμβουλευτήκε το στράτευμα, αποφάσισε ν' άπονείμη βραβεία ανδρείας στο Σωκράτη και στον Αλκιβιάδη, επειδή το τμήμα τους είχε σπάσει την εχθρική παράταξη και μάλιστα ο φιλόσοφος κρατούσε την ασπίδα του Μακεδόνα Αρχηγού, σημάδι πως αυτός και τον σκότωσε. Τους κάλεσε στη σκηνή του. Ο Σωκράτης, που άναbastούσε τον κάτωχρο Αλκιβιάδη, αρνήθηκε την τιμή. Είπε πως αυτός δεν έκανε τίποτα και το βραβείο το άξιζε ο Αλκιβιάδης, σωστό πρωτοπαλήκαρο.

Ο Αρχέστρατος άκουσε μ' ευχαρίστηση την εξήγηση του φιλόσοφου. Ήταν ο ίδιος αριστοκράτης και του άρεσε να στείλη μήνυμα στο 'Αστν, πως ο πιο γενναίος από δυό χιλιάδες οπλίτες ήτανε τ' αρχοντόπουλο.

Ετσι δόθηκε το βραβείο στον πληγωμένον Αλκιβιάδη.

Οι Αθηναίοι πολιόρκησαν την Ποτίδαια από ξηρά και θάλασσα. Τα τείχη της ήταν πολύ γερά και πολύ ψηλά, ώστε να μην ύπάρχη τρόπος να κυριευτούν από έφοδο. Μονάχα η πείνα μπορούσε ν' άναγκάση τον πληθυσμό να παραδοθή. Επειδή τούτο θ' άργούσε να συμβή, οι Αθηναίοι σήκωσαν δυό αναχώματα, ένα προς την πόλη, για να μην τους αιφνιδιάσουν οι πολιορκημένοι, κι' ένα προς τα έξω, μήπως και τους επιτεθούνε Μακεδόνες. Ανάμεσα σ' αυτά τα δυό αναχώματα, που είχανε πύργους και ακοίμητη φρουρά, καταλάγιασε ο στρατός. Κάθε οπλίτης βολεύτηκε όπως ήθελε. Άλλοι αρκέστηκαν σ' απλό αντίσκηνο, μέσα στο οποίο στριμώνχονταν τη νύχτα, όπως οι σπόροι στο ρόδι, άλλοι στήσανε, για περισσότερη άπλα, τσοπάνικες καλύβες με κλαριά και λάσπη, ενώ οι πλουσιότεροι κουβάλησαν από την Αθήνα σκηνές. Η μεγαλύτερη ήτανε του Αλκιβιάδη, γεμάτη χαλιά, που πάνω τους πλάγιαζε τ' αρχοντόπουλο. Είχεν άρνηθή να σταλή σπίτι του, σαν πληγωμένος, και περίμενε να γιατρευτή, με τη συντροφιά του Σωκράτη που τον φιλοξενούσε. Άμα ήρθε το φθινόπωρο με τις νεροποντές του, σταυροκάθιζαν οι δυό κι' ο φιλόσοφος πάσχιζε να τον διδάσκη με τον παιχνιδιάρικο τρόπο του, χωρίς να τον κουράζη. Κι' όταν έπαυε η βροχή και ξανάβγαινε ήλιος, έπαιρνε ο Σωκράτης το παληκάρι και, περνώντας το ανάχωμα, πήγαιναν περίπατο στους γύρω λόφους που άχνιζαν σαν πλευρά αλόγου ύστερα από ιπποδρομία. Δίπλα στο ανάχωμα διασκεδάζαν να χαζεύουν την κίνηση μιας πρόχειρης αγοράς, που διάφοροι τυχοδιώχτες είχανε στήσει. Τους αρχαίους στρατούς, επειδή αγνοούσαν την έπιμελητεία, τους ακολουθούσαν λογής - λογής έμποροι. Αυτοί αγόραζαν επί τόπου τους

αιχμαλώτους και τα λάφυρα, που δε γινόταν να κουβαλαν μαζί τους οι οπλίτες. Ο στρατός δε μαγείρευε, παρά πλήρωνε μισθό στους στρατιώτες, που ήταν αναγκασμένοι να προμηθεύονται την τροφή τους από υπαίθρια μαγαζιά. Γύρω σ' αυτό το παζάρι συγκεντρωνόταν φτωχολογιά, για να μαγειρέψει, να φουρνίσει ψωμί, σύχναζαν πόρνες και κάτι γριές που ξόρκιζαν τα κακά πνεύματα και χρησίμευαν στους δειλούς για να τους ασφαλίζουν με μάγια από το θάνατο.

Το φθινόπωρο τ' ακολούθησε χειμώνας ασυνήθιστα βαρύς, που οι στρατιώτες δύσκολα τον υπόφεραν. Σκεπάστηκαν με κουβέρτες, τύλιξαν την κεφαλή τους με κουκούλες, αγόρασαν από τους εμπόρους προβιές για να φασκιώσουν τα πόδια τους. Μονάχα ο Σωκράτης δέχτηκε αδιάφορος τη βαρυχειμωνιά. Δε φόρεσε κανένα πρόσθετο ρούχο, απόμεινε με το χιτώνα του και δεν έπαψε να βαδίζει ξυπόλητος στο χιόνι, κινώντας έτσι το θαυμασμό, όχι μόνο του Αλκιβιάδη, μα κι' ολόκληρου του στρατού. Κι' όταν τα χιόνια απόκλεισαν τις συγκοινωνίες και λείψανε τα τρόφιμα, απ' όλους καλύτερα υπόφερε ο Σωκράτης την άναφαγιά.

Το ξεπάγιασμα κι' η πείνα έρριξε τους Αθηναίους, στο πιετό. Μόλις φάνηκε καίκι από τη Λήμνο φορτωμένο κρασί, τρέξαν όλοι στην παραλία, άλλος κρατώντας τη χάλκινη καραβάνα του, άλλος τραγίσιο ασκί, και τα γέμισαν. Ολη τη νύχτα έπιναν για να ζεσταθούν. Ο Αλκιβιάδης έβαλε το δούλο του να κάνει « κυκεώνα » (κρασί με τριμμένο κατσικίσιο τυρί, κρεμμύδι και λίγο αλεύρι). Καθισμένος κοντά σε πυρωμένο μαγγάλι και τρώγοντας στραγάλια, ψιλομιλούσε με το Σωκράτη :

—«Απόψε θέλω να σε δώ μεθυσμένο, του είπε. Κι' αν δε ζαλιστής από το Λημνιό κρασί, θα σε κάνω να μεθύσης από την αναπνοή μου. Τόσο θάχω πιή εγώ ».

Μά ο Σωκράτης, όπως ξεπερνούσε σ' όλα τους συνανθρώπους του, δεν έχασε το λογικό του ούτε όταν ο μεθυσμένος Αλκιβιάδης διάταξε το δούλο να φέρνει το κρασί, όχι πιά μέσα σε κύπελλα, παρά με τον κουβά. Κι' όταν κατάλαβε ο νεαρός πως ούτε με τον κουβά δεν επηρέαζε το κρασί το φιλόσοφο, έγειρε κι' αποκοιμήθηκε νικημένος.

Η χειμωνιά χαλάρωσε την πειθαρχία. Οι στρατιώτες, χωρίς λόγο, φιλονικούσαν, για να ξεφύγη της καρδιάς τους το περίσσεμα. Τους βάραινε μια ζωή όπου δεν είχαν ούτε καν την ευχαρίστηση ν' αλλάξουν τα βάσανα τους. Έτσι καταπονημένο βρήκε το στρατό η άνοιξη. Μα μόλις ξαναγύρισε ο ήλιος, φάνηκε στους οπλίτες πως η ζωή άνοιγε μπροστά τους σαν κρίνο. Ελαφρύ αεράκι φυσούσε, χλιαρό και μυρουδάτο. Από τις αμέτρητες πόρτες τ' ούρανού έρχονταν και χάνονταν πουλιά, παίζοντας χαρούμενα. Ανθισμένες μυγδαλιές άστραφταν πάνω στο σκούρο χώμα κι' η φύση διαμιάς ομόρφηνε, σαν κοκέτα γυναίκα που βάλθηκε ν' άρεση. Ώς κι' η πικροθάλασσα φεγγοβόλησε ολόκληρη. Σέ κάθε ανατρίχιασμα της φανερώνονταν χιλιάδες διαμάντια, λες και τα βάθη της ήταν γεμάτα φως, που ξέφευγε με την παραμικρή κίνηση.

Η θαλπωρή της άνοιξης ζωογόνησε πολιορκητές και πολιορκημένους, η γλυκειά πνοή της πέρασε κατευθείαν στο αίμα τους και τους αναστάτωσε. Κάποια εσωτερική ορμή συνεπήρε τις καρδιές. Ο Αλκιβιάδης παίζει με την εγκράτεια του Σωκράτη, πλένεται μπροστά του, πηγαίνει και πλαγιάζει δίπλα του. Η ομορφιά του ξεπερνάει ό,τι κι' αν πης. Ούτε άγαλμα δε στάθηκε ποτέ τόσο τέλειο. Πολλοί Αθηναίοι πίστευαν πως σε παρόμοιο υπερφυσικό κάλλος, που έμοιαζε ουράνιο, δεν μπορούσε παρά να συμμετέχη Θεός. Καί πήγαιναν νύχτα έξω από το σπίτι του περιμένοντας να τότε δούνε να βγαίνει.

Ο Πλάτων, για να παραστήση τουτο το μοναδικό φαινόμενο, έγραψε μια φράση : «Ακόμα και τα νύχια των ποδιών του Αλκιβιάδη κάθονταν με αβρότητα στα δάχτυλα του ». Κι' αυτό το ζωντανό άγαλμα βάλθηκε να σκανταλίζει το φιλόσοφο. Γυμνώνεται ολόκληρος, αλείβεται μ' αρώματα κι' άπαλογέρνει κοντά του. Η καλλιέργεια του Σωκράτη στη γλυπτική τον κάνει να θαυμάζει την καλοθωριά του νέου, μα στέκει ασυγκίνητος. Τού λέει :

—« Για που ετοιμάζεσαι κι' αρωματίστηκες ; »

—« Για σένα, Σωκράτη ».

—« Γιά μένα ; Κανένας άντρας δεν πασαλείβεται με μυρουδιές γι' άλλον άντρα . . . »

—« Τούτο το μύρο το παράγγειλα από την Αθήνα για το χατίρι σου. Δε σ' αρέσει ; »

—« Οχι. Για το γούστο μου είναι γλυκύτερο τ' άρωμα του λαδιού στα γυμναστήρια. Το λάδι ευωδιάζει αρετή. Πήγαινε να ξεπλύνεις αυτές τις γυναίκες μυρουδιές ».

—« Οχι, Σωκράτη. Και δε θα φύγω από κοντά σου, αν δε μ' άγκαλιάσης ».

—« Ερωτας, παιδί μου, άντρός προς γυναίκα είναι σαρκικός, μα έρωτας άντρός προς άντρα δεν γίνεται παρά πνευματικός. Τέτοιον έρωτα πνευματικό σου τον προσφέρω με την καρδιά μου — και τίποτ' άλλο ... »

Ο Αλκιβιάδης, που πειράχτηκε από την άρνηση του φιλόσοφου, γονάτισε κοντά του, και του εξήγησε με γλυκερή φωνή, που ελαφρύ τραύλισμα την έκανε συμπαθητική :

—« Από καιρό, Σωκράτη, δεν υπάρχει στην Αθήνα ντόπιος η μέτοικος που να μή με πόθησε. Και ξέρεις την ιστορία κείνου του ξένου από το Λίβανο, που, μόλις με είδε, πούλησε όλη του την περιουσία και μού πρόσφερε μετρητά εκατό στατήρες για να τον ακολουθήσω. Σέ κανέναν δε δόθηκα. Αλλά μαζί σου νιώθω κάτι το παράδοξο . . . Τα λόγια σου μ' επηρεάζουν και δε σου κρύβω, πως καμιά φορά μούρχονται δάκρυα. Θέλω να γίνω ένα μαζί σου . . . Θέλω με την αγάπη σου να φτάσω σε ανώτερες σφαίρες, σα να μπορούσα πλαγιάζοντας με το θεό να γίνω καλύτερος . . . Με καταλαβαίνεις ; »

Καθώς ο Σωκράτης σώπαινε, τον σκούντησε :

—« Λέγε ...» Χωρίς να βιάζεται ο φιλόσοφος, του απάντησε :

—« Μεγάλωσες, πληγώθηκες στόν πόλεμο κι' όμως απόμεινες παιδί. Είσαι υποταγμένος στις επιθυμίες σου, εκείνες που θα σου προξενήσουν απόλαυση. Δεν αγαπάς ούτε μένα ούτε τίποτ' άλλο, έξόν τον εαυτό σου. Ο,τι ποθήσης, το θέλεις αμέσως. Κάθε άρνηση τη θεωρείς προσβολή της μεγαλειότητάς σου. Δε γνώρισες τον άξιο πατέρα σου, για να του μοιάσης. Πήρες παραδείγματα από τους δούλους που σ' ανάθρεψαν. Αυτό που μού προτείνεις ταιριάζει σε πρόστυχους σκλάβους. Ο ελεύθερος άνθρωπος ξέρει πως η σωματική ομορφιά έχει μικρή αξία. Ένας άσκημος μ' ευγενική ψυχή είναι προτιμότερος κι' από σένα. Ομορφιά υπάρχει και στον ουρανό και στη σωφροσύνη και στις επιστήμες, ομορφιά αιώνια, που ούτε γεράζει, ούτε λιγοστεύει, μοναδική και παντοτινή. Οποιος καταλάβη τουτο το πέλαγος ομορφιάς που υπάρχει στον κόσμο, περιφρονεί το ατομικό κάλλος, κι' ας είναι άφθαστο σαν το δικό σου, Αλκιβιάδη. Πήγαινε να ξεπλυθής από τις μυρουδιές ».

Είπε κι' έσπρωξε το φίλο του. Ο Αλκιβιάδης οργίστηκε. Ποθεί να ενωθή όχι με τον άνθρωπο, μα με το δαίμονα Σωκράτη, που μοιάζει στο σάτυρο Σειληνό. Από τα βάθη του αναδύεται αχαλίνωτη, σκοτεινή ανάγκη, να πλαγιάση με το μάγο Δάσκαλο. Θέλει να ντροπιάση το σώμα του, που φαντάζεται πως εμποδίζει την πνευματική του ανάπτυξη. Η συνείδηση πως η προσωπικότητα του (παρ' όλες τις κολακείες που άκουγε στην Αθήνα) ήτανε λειψή, τον έκανε να προσπαθή να φύγη από τον εαυτό του. Πίστευε απόψε, πως με τον έρωτα του δαιμονικού Σωκράτη θα ύψωνε την ανθρώπινη φύση του. Στάθηκε ολόρθος μπροστά του και του είπε με πάθος :

—« Αχ, δε με καταλαβαίνεις . . . Αυτό που σου ζητώ είναι πολύ βαθύ, ξεπερνάει την ηδονή. Ποθώ να σου παραδοθώ, για να γίνω ένα με τον Οδηγό μου. Ο ερωτικός δεσμός μας θα με κάνη να ξεχάσω τον παλιόν Αλκιβιάδη. Η ψυχή μου κάνει στροφή προς εσένα και σύ μ' αποδιώχνεις ; » Ψηλός, πανέμορφος, ορθωνόταν μπροστά στο φιλόσοφο γυμνός ο νέος. Το κατάξανθο κεφάλι του έστεκε πάνω στους ώμους σαν εξωτικό λουλούδι. Το πρόσωπο του έδειχνε συγκέντρωση.

Γιά ν' άποφύγη τον πειρασμό, που ήτανε μεγάλος, ο Σωκράτης αστειεύτηκε :

—« Στη χρυσή ασπίδα σου, Αλκιβιάδη, έβαλες τον Κρεσίλα να χαράξη «Έρωτα κεραυνοφόρο ». Πιστεύεις πως όποιον κοιτάξης, άντρα η γυναίκα, τον κεραυνοβολάς. Τι κορδώνεσαι τώρα ; Εγώ είμ' ομορφότερος από σένα».

—« Εσύ ; »

—« Μάλιστα. Φέρε το λυχνάρι κοντά στο πρόσωπο μου», πρόσταξε, κι' ο Αλκιβιάδης υπάκουσε και πήρε το φως στα χέρια του.

—« Ξέρεις σε τι χρειαζόμαστε τα μάτια ; »

—« Για να βλέπουμε ».

—« Λοιπόν τα δικά μου μάτια είν' ωραιότερα από τα δικά σου ».

—« Πώς τάχα ; »

—« Γιατί τα δικά σου βλέπουν ίσια, ενώ τα δικά μου βλέπουν και πλάγια, έτσι καθώς πετάγονται έξω».

—« Μά τότε ο κάβουρας έχει καλύτερα μάτια κι' από σένα ».

—« Χωρίς αμφιβολία, η φύση τούδωσε τέλεια μάτια. Κοίτα ... κι' η μύτη μου είν' ωραιότερη από τη δική σου, γιατί τα ρουθούνια σου κοιτάζουν τη γη, ενώ τα δικά μου, στημένα ψηλά σαν της μαϊμούς, δέχονται τις μυρουδιές από παντού. Ακόμα και το φαρδύ στόμα μου είναι ικανό να δαγκώνει μεγαλύτερα κομμάτια. Τέλος είμαι κι' εσωτερικά ωραιότερος από σένα, Αλκιβιάδη, που έχεις ρηχή ψυχή ».

—« Κι' όμως όλοι μ' αγαπάν εμένα· έτσι μ' έπλασε ο Θεός ...»

Κι' αλήθεια ο Θεός τον είχε πλάσει για τον έρωτα. Καθώς κρατά το λυχνάρι, το φωτισμένο πρόσωπο του λάμπει ολόκληρο, το απίθανο σώμα του αποπνέει αμαρτία. Ωραίος, χαριτωμένος, αδάμαστος — το καμάρι της Αθήνας. Ο Σωκράτης με δυσκολία καταπνίγει τους άντρίκιους πόθους. Το γερό πνεύμα του είναι αδύναμος ίσκιος μπροστά στη σατανική επιρροή της ομορφιάς. Φλόγες λαχτάρας τον καίνε. Δεν είν' άγιος. Η θέληση του κοντεύει να σπάση. Την εποχή της ειδωλολατρείας η παιδευαστία άποτελούσε καθιερωμένη συνήθεια. Το μαγευτικό θέλγητρο της ζωής συνεπήρε και το Σωκράτη. Μέσα στον άνθρωπο, ακόμα και το σοφότερο φωλιάζουν σκοτεινές αποθυμίες.

Κι' η σάρκα είναι δημιούργημα του θεού, έχει κι' αυτή δικαιώματα. Η σύγκρουση του φιλόσοφου με το ερωτόπαιδο έπαιρνε τώρα τόνο δραματικό. Οι δυό αυτοί τρανοί χαρακτήρες έλκονται κι' απωθούνται, ζητούνται κι' αποφεύγονται. Ο πειρασμός είναι τραγική πραγματικότητα κάθε ανθρώπου. Ορισμένες ώρες της ζωής του ο πειρασμός θα τον περάση από δοκιμασία. Απόψε, τούτη τη θερμή ανοιξιάτικη βραδιά, δοκιμάζεται ο Σωκράτης με τ' ωραιότερο πλάσμα της αρχαιότητας. Όταν ασκήτεψε ο φιλόσοφος, δε βρήκε κείνο που περίμενε. Η τέλεια αποχή είν' αφύσικη κι' αποκρουστική, γιατί της λείπει η ανθρώπινη παρουσία. Ευδαιμονία δε φέρνουν μήτε μονάχες οι ηδονές, μήτε η ασκητική εγκράτεια, παρά συνδυασμός των δυό. Κάθε απόλαυση, κρασί, γυναίκα, έχει τις ρίζες της στη φύση του ανθρώπου. Τέτοιες σκέψεις, που τις θρέφει η αναγκαστική αποχή της εκστρατείας, ταράζουν το Σωκράτη. Η ομορφιά κοντεύει να τότε δαμάση, μα δεν πρέπει να νικηθή ! Σφίγγει τις γροθιές του ο φιλόσοφος, όσο να ματώσουν οι παλάμες.

Ο Αλκιβιάδης, που νιώθει τον κλονισμό του Ατάραχου, σκύβει και φέρνει την αγαπημένη κεφαλή στο στήθος του, και με χείλια, που τρέμουνε σαν φύλλα,

ψιθυρίζει : —« Ελα, εμείς δεν μπορεί να κριθούμε με τα κοινά μέτρα των ανθρώπων. Έλα ...»

Κείνη τη στιγμή το Δαιμόνιο εμπόδισε το Σωκράτη. « Μήν ξεχνάς την αποστολή σου. είπε. Ταπείνωσε τον!» Κι' ο Σωκράτης τινάχτηκε πάνω :

« Τα νιάτα, Αλκιβιάδη, δεν είναι καιρός για να ηδονίζεσαι παρά να έτοιμαστης για τη ζωή. Έχω έρωτα με την ψυχή σου. Αποστρέφομαι το σώμα σου ! »

Είπε και βγήκε από τη σκηνή. Τράβηξε κατά την παραλία, κάθισε στην αμμουδιά κι' ευχαριστούσε τη μυστική φωνή, που τον συγκράτησε από στραβοπάτημα.

Όταν, ύστερ' από πολλήν ώρα, γύρισε ο Σωκράτης στη σκηνή να κοιμηθή, είδε τον Αλκιβιάδη βυθισμένο σε βαθύν ύπνο, μα ανήσυχο. Κουνούσε το κεφάλι του πέρα δώθε, σαν να ήθελε να πετάξει από μέσα του την προσβολή. Το απύθμενο υποσυνείδητο του Αλκιβιάδη αναταραζόταν.

Κόντευε να τελειώσει ο Ιούλιος κι' η Ποτίδαια δεν έλεγε να παραδοθή. Η μονότονη ζωή του στρατοπέδου έγινε ακόμα πιο βαρετή. Η ζέστη άρχιζε με την ανατολή του ήλιου. Ο ουρανός, κυρτός σαν ηλεκτρική θερμάστρα, έστελνε κάτω συγκεντρωμένη την πύρα του. Τα μάτια πονούσαν από το θάμπος κι' αν κανένας τάκλεινε, πάλι το φώς απόμενε πίσω από τα βλέφαρα. Η γης έχασε λουλούδια και χορτάρι, τώρα ήταν γεμάτη σκασίματα. Πάνω της δε σάλευαν παρά κάτι λαχανιασμένες σαύρες, ανάμεσα στις καυτές πέτρες. Οι οπλίτες αναζητούσαν λίγη δροσιά, που δεν την βρίσκανε μήτε τα βράδια, γιατί το κατάξερο χώμα κρατούσε ως τα ξημερώματα το λιόκαμα.

Ο Αλκιβιάδης είχε βαριεστήσει και δεν έβλεπε την ώρα πότε θάρχονταν ενισχύσεις από την Αθήνα να τους αντικαταστήσουν. Ο Σωκράτης μεταχειριζόταν τις ατέλειωτες ώρες του καλοκαιριού για να συλλογιέται. Μιαν αυγή που τον πλημμύρισε ξαφνικά, σε απίστευτο βαθμό, η ανάγκη της απομόνωσης, ξεμάκρυνε από τον καταυλισμό κι' ακίνητος διαλογιζόταν κάτι όλο το πρωί. Σαν μεσημέριασε, οι στρατιώτες τον προσέξανε και με κατάπληξη έδειχνε ο ένας στον άλλο το φιλόσοφο, που έστεκε παράμερα χωρίς να σαλεύη. Κάτι οπλίτες τον πλησίασαν κι' είδανε το άσκημο πρόσωπο του ν' άγερολάμνη ονειροπαρμένο. Γιά να τον ενοχλήσουν, τότε φώναξαν με τ' όνομά του, μα δε σάλεψε ούτε άμα πέταξαν πετραδάκια στα γυμνά του πόδια. Όταν βράδιασε, μερικοί από τους περίεργους τράβηξαν την κλινοστρωμή τους προς αυτόν, για να παρακολουθήσουν πόσην ώρα θα βαστούσε ακόμα έτσι στητός. Κι' αλήθεια, συγκεντρωμένος στην εσωτερική του ενόραση, πέρασε τη νύχτα ο Σωκράτης ακίνητος σαν υπνωτισμένος.

Μέσα του γινόταν επανάσταση. Ένιωθε πως είχε «σπάσει ο σύνδεσμος με την πόλη του και με την παλιά θρησκεία. Ήταν έτοιμος νάρθη σε ρήξη μ' όλους, κάνοντας κριτική ακόμα και για τους Θεούς. Εκείνο που φοβόταν ως τώρα, την

ανελέητη σύγκρουση μεταξύ λογικής και θρησκείας, τώρα την αποζητούσε. Ήξερε πως σύντομα θα σβήναν οι Δώδεκα Θεοί. Ανάγκη να βρεθεί άλλη θεότητα. Η Θρησκεία είχε καταντήσει απλή ρουτίνα από προσευχές, ένα είδος εμπορικής πονηρίας των ανθρώπων, που θέλανε, δίνοντας λίγα στο Δημιουργό, να ζητάν πολλά. Παρόμοιες απάτες έπρεπε να καταργηθούν, για να πάρη τη θέση τους θερμή πίστη, πίστη σ' έναν ηθικό Θεό, που να είναι παράδειγμα αρετής. Ποθούσε ο Σωκράτης να πλάση φωτισμένες ψυχές και κεί μέσα να φωλιάση μιαν αγνή θρησκεία. Να μεταβάλη το Δωδεκάθεο του Ομήρου, το γεμάτο ελαττώματα και πάθη, σ' ένα Θεό εσωτερικό. Να δώσει στο Δία κατοικία ωραιότερη από το χρυσό θρόνο του στον Ολυμπο — θρόνο την ανθρώπινη ψυχή.

Από δώ κι' εμπρός είναι δική του αποστολή να έμποδίση τους συμπολίτες του να ζουν τη συνηθισμένη τους ζωή, κυβερνημένοι από ένστικτα και φόβους. « Αφού μπορεί να βελτιωθεί ο άνθρωπος, δοκίμασε να τον αλλάξεις με τη γνώση », συλλογίστηκε. Η ιδέα της τελειοποίησης του ανθρώπου με τη λογική, για να εύδαιμονίση, συγκλονίζει πάλι το Σωκράτη. Να ποτίση τους συμπολίτες του φρόνηση και με τη γνώση να τους οδηγήση σε αρμονία με το Ανώτατο Ον. Να τους μάθη με τη διαλεκτική την ακρίβεια στη σκέψη και να τους δείξη το δρόμο της Επιστήμης, έστω κι' αν γι' αυτό χρειαστή να σπάση την ομορφιά, την ποίηση και τα παραμύθια. Παρόμοια καινούργια ζωή του « λογικού ανθρώπου », αν την αποδεχτή η Αθήνα, θα ξαπλωθή ύστερα σ' όλη τη γη.

Τούτες τις στιγμές ο Σωκράτης ένιωσε πως κρατούσε το κλειδί της ευτυχίας — τη λογική. Θάλεγε στους Αθηναίους : « Θά σας διδάξω τη γνώση κι' η γνώση θα σας σώση. Εγώ, ο γιος της μαμής, θα ξεγεννήσω τη λογική, θα σας μάθω μια πλούσια πνευματική ζωή. Οι δρόμοι που θ' ανοίξω θ' αλλάξουν τη μορφή του κόσμου ».

Τέτοια αίσθηση μιας μοναδικής αποστολής τον έκανε να βλέπη μακριά το μέλλον μιας ανθρωπότητας γεμάτης φώτιση κι' επιστήμη. Έβλεπε το σιγανό μα γιγαντένιο ξεσήκωμα του ανθρώπου, για να λευτερωθή από τη γήινη λάσπη. Αξέχαστες στιγμές, που πίστευε πως η δική του επανάσταση θα έκανε αμέτρητες γενεές ανθρώπων να ζήσουν κάποτε ευτυχισμένες . . .

Απέραντη γαλήνη τύλιγε το φιλόσοφο. Η σκέψη του ξεπερνούσε τον υλικό κόσμο κι' έφτανε σε σφαίρες ουράνιες. Στην πραγματικότητα μόνο το σώμα του βρισκόταν στην Ποτίδαια, η ψυχή του πετούσε μακριά. Ένα χλιαρό αεράκι άρχισε να φυσά, προμήνυμα της αυγής. Γύρω του τριζόνια τραγουδούσαν το μονότονο σκοπό τους και πάμπολλες πυγολαμπίδες χάραζαν τρελά σχήματα στη σκοτεινιά. Τότε άκουσε τη μυστική φωνή, το Δαιμόνιο του, να μιλά : — « Γελιέσαι, Σωκράτη, αν νομίζης πως η λογική είναι το παν. Και το παράλογο χρειάζεται, αυτό που αναβλύζει από την ψυχή. Με το παράλογο κρατά τους ανθρώπους ο Θεός κοντά του, δώθε από τον ακόρεστο πόθο, δώθε

από την απόλυτη ελευθερία—μέσα στην ανάγκη. Αν ποτέ γεμίση γνώσεις ο όχλος, θα πιστέψη πως γίνηκε Θεός. Και τότε θα καταστραφή. Ο έξω κόσμος, τα φαινόμενα, είναι ψεύτικα. Ο μέσα κόσμος, η ψυχή, είν' αθάνατη. Εκεί θα βρής τις αιώνιες αλήθειες, που μήτε καιρός, μήτε άνθρωποι μπορούν να τις αλλάξουν. Τεχνίτευε τους συμπολίτες σου όσο θέλεις, αλλά πρόσεχε! Μήν ταραζής το νού της αδύνατης ανθρωπότητας. Η γνώση είναι λαμπρό πράμα, ωστόσο μοιάζει με τον ήλιο—ο ήλιος τρέφει τα φυτά, από το φώς του ζούνε και μεγαλώνουν. Αν όμως ο ήλιος προσβάλη τις ρίζες του φυτου, το καίει και το μαραίνει. Να συγχωρής ό,τι σου φανή γελοίο στη θρησκεία. Η καρδιά του ανθρώπου είν' ανήσυχη όσο να πιστέψη στο Θεό. Δέξου τη λαϊκή λατρεία σαν ανάγκη και μάθε πως ο φανταστικός κόσμος, μέσα στον όποιο ζουν οι γυναίκες και τα παιδιά, είναι αληθινός όσο κι' ο δικός σου κόσμος της επιστήμης. Υπάρχουνε μυστήρια που ξεπερνούν την ανθρώπινη, γνώση. Σωκράτη—μην ξεχνάς, πως γνώρισμα του θεού δεν είναι η λογική, παρά η αγαθότητα ...»

Αυτά τα λόγια είπε το Δαιμόνιο κι' άφησε το φιλόσοφο σε παραζάλη. Όλος ο ενθουσιασμός του για ένα μέλλον γεμάτο φώτιση κι' ευδαιμονία ήτανε λαθεμένος ; Επρεπε λοιπόν να πιστεύη στον « ορθό λόγο » και συγχρόνως να μένη αιχμάλωτος της εποχής του ; Τι ενότητα μπορούσε ν' αποκτήση η ζωή του ανάμεσα στη λογική και στις δεισδαιμονίες ; Γιά μια στιγμή λογάριασε πως η μυστική φωνή αστόχησε, μα μέσα του άρχισε να γίνεται στροφή, προς την εντολή που έλαβε. Συλλογίστηκε : «Η μεγάλη υπόθεση δεν είναι η σχέση ανθρώπου προς άνθρωπο, μα του ανθρώπου προς το Θεό. Κανονίζοντας τη θέση σου προς το Θεό, σταματάς τις μικρότητες του ανθρώπου προς άνθρωπο. Εχει δίκιο το Δαιμόνιο, όταν λέη πως η πρώτη ιδιότητα του Πλάστη είν' η αγαθότητα. Ωραίος ο αγώνας του σοφού, που θα μεταβάλη την κάκητα σε αγάπη και θα σπάση τη μοναξιά της ανθρώπινης καρδιάς. Η ζωή—όλη η ζωή — είν' ένα χρέος. Όταν κάποιος ύποφέρη, να τότε βοηθάμε. Γιά να τιμήσης το Θεό, πρέπει να κάνης καλές πράξεις. Αν σταυρώσουν οι άνθρωποι τα χέρια κι' αδιαφορήσουν για τον πλησίον, χάθηκε ο Θεός. Αφού ο άνθρωπος πλάστηκε για να ξεπερνά σιγά - σιγά τον εαυτό του, έχει δίκιο το Δαιμόνιο, πως πιο εύκολα θα ξεπεράση τον εαυτό· του αν διδαχτη, μαζί, γνώση κι' αγάπη ».

Τώρα ο Σωκράτης κατάλαβε πως ήτανε δυνατό να συνδυάση τη φώτιση με τα κρυφά βάθη του υποσυνείδητου και πίστεψε πως έλαβε νέα εντολή της αποστολής του : να παλέψη εναντίον της άγνοιας και της κακίας. Να κατηχήση τη φώτιση και την αγάπη — κι' ας πεθάνη . . .

Με τούτη την εντολή κάρπισε η ψυχή του φιλόσοφου.

Αναγάλιασε από ευδαιμονία κι' οι λογισμοί του ξαστέρωσαν. Οσο βαρύ και αν έκρινε το πεπρωμένο του, η μοίρα που του ανατέθηκε τούδωσε απ' αυτές τις πλέριες στιγμές που νιώθουν οι αποστολικές φύσεις, άμα ανακαλύψουν το δρόμο τους, το δρόμο της Δαμασκού. Από δώ κι' εμπρός θα βρίσκεται σε ειρήνη

με τον εαυτό του, με το Σύμπαν και με το Θεό.

Κι' όταν ανάτειλε ο ήλιος και τον έλουσε το αυγινό φως, ο Σωκράτης συνήλθε από την έκσταση του, ανάβλεψε γύρω του, να κρίνη που βρίσκεται, κι' ύστερα προσευχήθηκε στο μεγάλο άστρο :

—« Ηλιε αγαπητέ, άξιώσέ με να έχω ψυχική ομορφιά, άξιώσε με να είμαι σε αρμονία με τα εξωτερικά πράματα και γέμισε την καρδιά μου αγάπη. Κάνε με να θεωρώ πλούσιο μόνο το σοφό και δώσε μου περίσσια σωφροσύνη ».

Είπε και γύρισε στο στρατόπεδο, όπου οι άμυαλοι τον καταγέλασαν.

XVII

Ενώ οι Αθηναίοι πολιορκούσαν την Ποτίδαια, οι Πελοποννήσιοι κήρυξαν τον πόλεμο και ξεκίνησαν να πολιορκήσουν την Αθήνα. Με αρχηγό το βασιλιά της Σπάρτης Αρχίδαμο πάτησαν τον κάμπο της Ελευσίνας κι' από τα φαράγγια της Πάρνηθας πέρασαν και κατέλαβαν τις Αχαρνές, ολότελα έρημες. Ο Περικλής είχε φροντίσει έγκαιρα, κατά το πρόγραμμα του, να φέρη μέσα στην πόλη τους χωρικούς της υπαίθρου. Όπως δυο γενιές πρίν, τον καιρό της Περσικής εισβολής, οι χωριάτες απαρνήθηκαν πάλι σπιτικά και την καλοφροντισμένη γη τους και, κουβαλώντας ό,τι μπορούσε να μεταφερθή, συμμαζεύτηκαν μέσα στα τείχη της πρωτεύουσας. Γιά τους συνηθισμένους στον αγροτικό βίο ήτανε βαρειά η ζωή στην κατάκλειστη πόλη, όπου δεν υπήρχαν αρκετά σπίτια να τους φιλοξενήσουν και όπου βόλεψαν όπως - όπως τους πρόσφυγες, στους Ναούς, στις αποθήκες, σε πρόχειρα στημένες παράγκες. Έτσι, πρίν φανή ο εχθρός, η Αθήνα μπήκε από μόνη της σε κατάσταση πολιορκίας.

Επειδή τώρα ήταν ανάγκη ένας νους να κυβερνά το κακοκαρδισμένο πλήθος, ο Περικλής απαγόρευσε τη Συνέλευση των πολιτών και πήρε πάνω του όλα τα βάρη. Σαράντα χρόνια πολιτευόταν ο Ολύμπιος κι' είχε περάσει πολλά βάσανα, όμως οι σημερινές έγνοιες έμοιαζαν μ' αγκάθια.

Οι εχθροί άρχισαν να καίνε τις Αχαρνές, 3.000 σπίτια, να ξεριζώνουν τ' αμπέλια και να κόβουν τις ελιές. Ψηλά από τα τείχη βλέπαν οι Αθηναίοι την καταστροφή και τους θεόρατους καπνούς από τις πυρκαγιές. Οι Αχαρνείς, ξωμάχοι ρωμαλέοι και πολεμικοί, ζήτησαν να τους αφήσουν να χτυπηθούν με τους Πελοποννήσιους, μα ο Περικλής τους σταμάτησε.

Αν γινόταν τότε Συνέλευση στην Πνύκα, οι πολίτες θα παίρνανε παλαβές αποφάσεις, μα τώρα που δεν μπορούσε ο λαός να πη τη γνώμη του, μαζευτόταν στην Αγορά και κεί γκρίνιαζε, κατηγορώντας τον αίτιο του κακού, τον άναντρο δικτάτορα. Έψυχος κι' ακλόνητος ο Ολύμπιος αδιαφορούσε για την καταλαλιά

του όχλου. Ωστόσο, για να ήρεμήση τα πνεύματα, εξόπλισε 100 πολεμικά, τα γέμισε στρατό και λεηλάτησε τα παράλια της Πελοποννήσου, όλο γύρω ως τον Κορινθιακό κόλπο. Η θέα του στόλου με τα μεταγωγικά, που τράβηξαν κατά την πατρίδα τους, φόβισε τους εχθρούς, σαν συλλογίστηκαν τα δικά τους σπίτια και τις δικές τους οικογένειες, που θάμεναν ανυπεράσπιστες στη διάθεση της θαλασσοκράτειρας. Αναγκάστηκαν λοιπόν να γυρίσουν πίσω. Αφού αναστάτωσαν και κατάκαψαν την Αττική, έφυγαν όπως φεύγουν οι ακρίδες, αφήνοντας πίσω τους ρημαδιό.

Τότε στράφηκε εναντίο τους ο Περικλής. Στρατηγώντας 20.000 οπλίτες μπήκε στη χώρα των Μεγάρων κι' ό,τι του έκαμαν οι εχθροί, έκαμε κι' αυτός στους μισητούς Μεγαρίτες. Έτσι τέλειωσε ο πρώτος χρόνος του πολέμου, που απόδειξε πως το Άστυ ήταν απρόσβλητο από ξηρά, ενώ τα παράλια της Πελοποννήσου τα είχε στη διάθεση του ο στόλος. Γι' αυτό ο Περικλής, παρ' όλες τις έναντίο του επιθέσεις, αξιώθηκε να εκφωνήση τον επιτάφιο λόγο, στην πανηγυρική ταφή εκείνων που πέσανε κατά τον πρώτο χρόνο. Επειδή λιγοστοί πολίτες είχανε σκοτωθή, βρήκε ευκαιρία ο Ολύμπιος να μεταφέρει το λόγο από τους νεκρούς σ' έπαινο της πολιτείας, που για χατίρι της θυσιάστηκαν. Και τα λόγια του ήταν όμορφα, καθώς ύμνούσε τ' αγαθά της Δημοκρατίας κι' έδειχνε στους άστατους Αθηναίους μιαν ιδανική εικόνα του εαυτού των. Άμα τον άκουσαν, πήρανε νέο θάρρος, ώστε την άλλη άνοιξη, σαν ξαναφάνηκε ο βασιλιάς της Σπάρτης Αρχίδαμος με το στρατό του κι' άρχισε πάλι να κόβη όσα δέντρα δεν είχε λιανίσει την προηγούμενη φορά, οι Αθηναίοι υπόμειναν τις καταστροφές με μεγαλύτερη καρτερία. Εκείνο που τους φαινόταν αφόρητο πέρσι, φέτος το βάσταξαν θαρρετά.

Αλλά . . . Αλλά τότε ξέσπασε πρωτάκουστη συμφορά. Χολέρα. Η αρρώστια διαδόθηκε από την Αφρική στον Πειραιά κι' από το λιμάνι πέρασε στο Άστυ με καταπληκτική ταχύτητα, γιατί βρήκε κατάλληλο έδαφος, κόσμο συνωστισμένο κι' ακάθαρτο από την έλλειψη νερού. Όταν γύρισε ο Σωκράτης με τον Αλκιβιάδη από την Ποτίδαια, φθινόπωρο του 430 π.Χ., το θανατικό έκανε θραύση. Χτυπούσε τους πολίτες ξαφνικά, κυρίευε κεφαλή και φάρυγγα, κατέβαινε από το στήθος στην κοιλιά και γέμιζε το σώμα έλκη. Την πέμπτη μέρα τόσο έκαιγε το σώμα, που οι άνθρωποι, όσοι δεν ξεψυχούσαν τρελοί από την καούρα, πέφτανε στη θάλασσα να δροσιστούν και πνίγονταν. Μάταια ζητούσαν οι Ιερείς να σώσουνε την πόλη με λιτανείες και λιβανωτά. Η αρρώστια άδειαζε τα σπίτια και γέμιζε τον Άδη. Τόση τρομάρα προξενούσε το θανατικό, ώστε φίλοι και συγγενείς παράταγαν τους δικούς των βοήθητους. Ακόμη και το ιερώτατο καθήκον της ταφής το λησμόνησαν, κι' οι νεκροί είχαν καταβρωμίσει στην πόλη. Στίβα οι άταφοι. Ενώ συχνά συμβαίνει μια θεομηνία να συνενώσει το λαό, τούτος ο λοιμός έσπασε κάθε δεσμό. Οι πολίτες κατατρομαγμένοι με το να βλέπουν πως δεν υπήρχε διαφορά ανάμεσα σε θρήσκους και άσεβους, αφού όλους εξ ίσου τους θέριζε το θανατικό, λησμόνησαν και Νόμους και αίσθημα τιμής, κι' ανάλογα με το χαρακτήρα τους,

άλλοι νοιάζονταν μόνο για τη ζωούλα τους, που τη βλέπαν εξουσιασμένη από δύναμη αόρατη, άλλοι ξέπεφταν σε κάθε φαυλότητα, κλέβοντας τα έρημα νοικοκυριά ή ξεφαντώνοντας με πριν τίμιες γυναίκες, που τώρα τις κυρίευε ξέφρενη λαχτάρα για τη ζωή. Το μολυσμένο λιμάνι του Πειραιά το φοβήθηκαν οι ξένοι έμποροι, σταμάτησαν τα φτασίματα, κι' έτσι, μέσα σε λίγους μήνες, άρχισαν να λείπουν τα τρόφιμα. Πεινούσαν οι φτωχοί, ενώ το χρήμα δεν προστάτευε κανέναν πλούσιο από τη χολέρα.

Σέ τέτοια κατάσταση βρήκε την αγαπημένη πόλη ο Σωκράτης. Κοιτάζοντας κατά την πεδιάδα έβλεπε την Αττική καμένη, χωρίς ένα δέντρο, ακαλλιέργητη, αγνώριστη, και μέσα στη πόλη να βασιλεύη φοβερός εχθρός. Είδε μια νεαρή μητέρα μ' ασπρισμένα μαλλιά να σέρνη πίσω της, τρελή από τον πόνο, δεμένα με σκοινί τα δυό νεκρά παιδιά της, φωνάζοντας πως τα πηγαίνει περίπατο. Είδε στα πηγάδια μεγάλο συνωστισμό—ετοιμοθάνατοι πέφτανε μέσα να δροσιστούν, ενώ άλλοι αντλούσαν κι' έπιναν από το μολυσμένο νερό.

Ο καλός Κρίτων τούδειξε απελπισμένος τις όχτες του Κηφισού, εκεί που άλλοτε φούντωνε ο πλούσιος ελαιώνας του. Τώρα λίγος καπνός έβγαινε από τ' αποκαΐδια.

—« Καταστράφηκα, του είπε. Τώρα δεν έχω τίποτα ούτε για να θρέψω τα παιδιά μου, ούτε σένα να βοηθήσω ».

—« Μη νοιάζεσαι για μένα, αποκρίθηκε ο φιλόσοφος, έμαθα στη φτώχεια και την αποζητώ, για να μή νιώθω ανάγκες ».

Εκεί ψηλά που στέκονταν οι δυό τους, σ' έναν πύργο του τείχους, ήτανε μαζεμένοι και άλλοι πολίτες. Κατά το Χολαργό Πελοποννήσιοι ξερίζωναν αμπέλια. Οι χωριάτες που τα κατείχαν αντίκρυζαν την καταστροφή και πονούσε η καρδιά τους. Σέ διπλανό λοφάκο απόμεναν λίγες ελιές. Οι εχθροί τις έκοβαν. Ο πολίτης που τις είχε φυτέψει τηθοχτυπιόταν. Δέκα χρόνια τις φρόντιζε και φέτος έμελλε να του δώσουνε καρπό. Κάνει να βγη, να τρέξη, να προλάβη να τις σώση. Τόν εμποδίζουν. Πάει στην Αγορά και βρίζει τον προδότη Περικλή. Κι' άλλοι καταστραμμένοι αγρότες ενώνονται μαζί του και φωνάζουν :

—« Ατιμε, τι έκανες τις ελιές μας » ;

Η ελιά, φυτό ιερό, ήτανε το βόδι των αρχαίων. Το βούτυρο το θεωρούσαν τότε πρόστυχη τροφή. Λάδι έδιναν βραβείο στους αγώνες, με μυρωμένο λάδι άλειβαν το σώμα, μ' αυτό μαγείρευαν, απ' αυτό φώτιζαν τα δωμάτια. Μαύρες ελιές τρώγανε μεσημέρι - βράδυ, με κλωνάρι ελιάς στεφάνωναν τους νικητές και το κυριότερο προϊόν της Αθήνας για την εξαγωγή ήτανε το λάδι, πριν από το κρασί. Τα οικόσημα πολλών ευγενικών σπιτιών εικόνιζαν ελαιόδεντρα ή λαγήνια λαδιού, για να δείξουν με περηφάνεια πως ήτανε μεγαλοχτηματίες ελιάς.

Οι μανιασμένοι χωριάτες βρήκανε στην αγορά ανταπόκριση από τους έμποράκους. Οι συντηρητικοί κι' οι φιλολάκωνες χρησιμοποίησαν, για να

ρίζουν το μισητό Περικλή, τούτη την απελπισία του λαού. Και ο Αρχιερέας Διοπείθης κέντριζε τη δεισιδαιμονία του, λέγοντας πως ο Απόλλων έστειλε το λοιμό, επειδή ο αμαρτωλός Περικλής είχε κινήσει την οργή των Θεών. Ετσι εξηγούσε πως μόνο η Αθήνα υπόφερε, ενώ η Πελοπόννησος παράμενε αμόλυντη. Δεν άργησαν να γυρίσουν τη δυσαρέσκεια της φτωχολογιάς σε φανερή στάση. Παρά την απαγόρευση του Περικλή, συγκάλεσαν Εκκλησία του Δήμου, που ζήτησε να γίνη ειρήνη. Ο Περικλής ανέβηκε στο βήμα αυστηρός κι' αξιοπρεπής :

—« Εγώ έμεινα πιστός στη γραμμή μου, τους είπε, ενώ σεις αλλάξατε. Αξίζει περιφρόνηση όχι ο θαρραλέος, παρά ο μικρόψυχος. Γιατί δειλιάσατε ; Ντροπή σας να παραπονιέστε για τα περιβόλια που κάηκαν. Βέβαια μας βρήκε αναπάντεχα ο λοιμός. Μετέχω στη λύπη σας για κείνους που χάσατε, όμως δε σας επιτρέπω ν' αποζητάτε την ειρήνη, εγκαταλείποντας, χωρίς να κοκκινίζετε, όσ' απόχτησαν οι πατέρες σας με τόσους κόπους. Αν ξεπέση η πόλη μας εμπρός στη Σάρτη, κανένας πολίτης δε γίνεται να ευτυχήση. Τα υλικά αγαθά που σας καταστρέφουν οι Σπαρτιάτες δεν αποτελούν το μοναδικό πλούτο. Πραγματικός πλούτος είναι μόνο η ελευθερία. Εκείνη όταν χάσετε, τότε θάχετε χάσει τα πάντα ».

Κι' όμως ο δημαγωγός Κλέων κατάφερε να καθίση τον Περικλή σε δίκη, για να ελέγξουν, τάχα, τη διαχείριση από τα οικονομικά του Δήμου. Επειδή δε βρέθηκαν, κατά την κρίση των αντιπάλων του, όλα τα δικαιολογητικά σε τάξη, καταδίκασε ο λαός τον Περικλή σε βαρύ πρόστιμο (300.000 δολλάρια), που δεν είχε να το πληρώση. Σύμφωνα με το Νόμο καθαιρέθηκε από Στρατηγός, κι' ως χρεώστης του Δημοσίου έχασε και τα πολιτικά του δικαιώματα. Γύρισε σπίτι του, όπου τότε χτύπησε νέα συμφορά. —πέθαναν τα δυό παιδιά του. Η χολέρα πήρε και την αδελφή του και πολλούς πιστούς συνεργάτες. Αποτραβηγμένος έζησε κάμποσους μήνες με μόνη σύντροφο την Ασπασία.

Μα οι αντίπαλοι του, ικανοί στις ραδιουργίες, στάθηκαν ανίκανοι να διοικήσουν. Οσο συχνότερα παρουσιάζονταν στη Συνέλευση, τόσο φανερώτερη γινόταν η διαφορά ανάμεσα σ' αυτούς και στον Περικλή. Οι Αθηναίοι είχαν, τόσα χρόνια τώρα, συνηθίσει να τους κυβερνά άντρας δυνατός. Τέλος του ζήτησαν να ξαναγυρίση στην πολιτική. Αρνήθηκε. Ωστόσο, τόσοσ ήταν ο πόθος του μαραμένου λαού να του παραδώση πάλι την εξουσία, ώστε τον ονόμασαν Στρατηγό - Αυτοκράτορα. Αμέσως φάνηκε η διαφορά. Ο στόλος υπό τον Φορμίωνα, σε ναυμαχία που έμεινε κλασσική στα ναυτικά χρονικά, αφάνισε τον ενωμένο στόλο της Πελοποννήσου. Ενα μόνο κακό δυνάστευε πάντα το Άστυ —ο απαίσιος λοιμός. Γιά να τον δαμάση ο Περικλής, κάλεσε από την Κώ τον περίφημο Ιπποκράτη. Οι προγονοί του, είκοσι ολόκληρες γενιές, ήτανε γιατροί στο Ασκληπιείο της πατρίδας τους, κι' ο μικρός Ιπποκράτης φανέρωσε, μόλις 13 ετών αγόρι, επιστημονικό ταλέντο, καθώς έδειξε στον πατέρα του συμπτώματα από την κυκλοφορία του αίματος, που τ' αγνοούσαν ως τότε. Γρήγορα η φήμη του ξεπέρασε το νησί κι' όταν αρρώστησε βαριά ο βασιλιάς της Μακεδονίας

Πέρδικας ο Β' και κανένας δεν κατάφερε να τον γιατρέψει, κάλεσαν τον Ιπποκράτη, που δεν άργησε να διαγνώσει πως η αρρώστια του ήτανε ψυχική. Με ψυχανάλυση, που ίσως τότε να εφαρμόστηκε για πρώτη φορά, τον θεράπευσε. Πριν απ' αυτόν υπήρχαν βέβαια στοιχεία ιατρικής από την Αίγυπτο και τη Μ. Ασία, μα στον Ιπποκράτη ανήκει η τιμή, ότι μετέτρεψε τις σκόρπιες συνταγές σ' επιστήμη, ορίζοντας μέθοδο βασισμένη στην παρατήρηση συνάμα όσο και στη φιλοσοφική σκέψη, μέθοδο απαλλαγμένη από κάθε δεισιδαιμονία.

Πριν απ' αυτόν, για να σταματήσουν τις πνευμονίες δίναν αίμα παρμένο από τ' αφτί γαϊδάρου, επειδή το θεωρούσαν ζώο αντισηπτικό. Γιά τον τεταρταίο πυρετό είχανε γιατρικό να καταπιή ο άρρωστος την πρώτη ανεμώνη που θα συναντούσε, και για τους ελώδεις κρεμούσαν στο λαιμό του αρρώστου φυλαχτό με το μακρύ δόντι μαύρου σκύλου. Αντίθετα, ο Ιπποκράτης για την πνευμονία εφάρμοσε πνευμονοθώρακα από κύστη βοδιού. Γιά τους ελώδεις πυρετούς έστελνε τους παθιασμένους στα βουνά, μακριά από τους βάλτους, και τους έδινε σίδηρο για δυναμωτικό. Αυτός πρώτος αναγνώρισε τους καοήθεις όγκους και τους ονόμασε « καρκίνο ». Εμαθε να εγχειρίζη τον καταρράκτη των ματιών και να κάνει λαπαροτομίες.

Στην Αθήνα, πριν περάσουν τρεις μήνες, κατάφερε να σταματήσει το λοιμό. Ο Σωκράτης άκουσε από το ίδιο το στόμα του με τι τρόπο το πέτυχε. Μιά μέρα που περιπολιόταν το συνομήλικό και φίλο του ιστορικό Θουκυδίδη, βαριά χτυπημένον από τη χολέρα, μπήκε μέσα ο Ιπποκράτης, σταλμένος από τον Περικλή να σώσει το Θουκυδίδη. Ήτανε ψηλός άντρας, με το κεφάλι αναγερτό στον άριστερόν ώμο κι' όψη θλιμμένη από την αδιάκοπη θέα του ανθρώπινου πόνου. Η επιδημία είχε κοπάσει, μα εδώ και κει άρπαζε ακόμα μερικούς. Ο Ιπποκράτης κάθησε τρεις ολόκληρες μέρες κοντά στον άρρωστο, για να μελετήσει τις αντιδράσεις του, γιατί, καθώς είπε του Σωκράτη, κάθε άρρωστος δέχεται την ίδια πάθηση μ' άλλον τρόπο. Όλα τα παρατηρούσε, κόπρανα, μορφή δέρματος, νύχια, τις παραμικρές λεπτομέρειες, κι' είχε ένα δούλο, ειδικό να κάνει ανάλυση ούρων με το στόμα, από τη γεύση. Μίλησαν πολύ κι' ο Σωκράτης ωφελήθηκε από τις γνώσεις αυτού του ξεχωριστού ανθρώπου, που του έμοιαζε, γιατί, ό,τι πάσχιζε να μάθη για την ψυχή ο ένας, το πειραματιζόταν στο σώμα ο άλλος.

—« Και πως κατάφερες να μας σώσεις από το λοιμό ; » τότε ρώτησε ο Σωκράτης.

—« Όπως πάντα—με την παρατήρηση. Πρόσεξα πως απ' όλα τα επαγγέλματα οι σιδηρουργοί δεν προσβάλλονταν. Κατάλαβα πως τους προστάτευε η φωτιά. Διάταξα να σταματήσουν οι λιτανείες και να πάρουν οι πολίτες στα χέρια φωτιές. Να καίνε τα μολυσμένα ρούχα, τα στρώματα, ό,τι άγγιζε ο άρρωστος και προπάντων τους πεθαμένους. Υστερα πρόσεξα, πως όσοι κατοικούσαν κοντά στα πηγάδια μολύνονταν όλοι. Ορισα να φέρνουν κάθε μέρα καθαρό νερό από το νησί της Αίγινας. Δεν μπόρεσα ν' ανακαλύψω την

αιτία του λοιμού, όμως είδα πως, τόσον καιρό τώρα που ζώ στην πόλη σας, σταμάτησαν όλες οι άλλες, αρρώστιες, σαν να μπήκε στα σώματα ένας μεγάλος άρχοντας, που απαγόρευε να εκδηλωθή διαφορετική αρρώστια. Μη λυπάσαι πως χάθηκαν τόσοι συμπολίτες σου, γιατί, φιλόσοφε, πεθαίνουν οι αδύνατοι κι' επιζούν οι γεροί. Ετσι βελτιώνει η φύση το ανθρώπινο γένος ».

Με χαρά άκουσε ακόμα ο Σωκράτης να του μιλά ο γιατρός για τη θεωρία του « περί διαίτης » και πως κάθε πράμα, ακόμα και το καλό, σε μεγάλο βαθμό δοσμένο, είν' εχθρικό στο σώμα. Τού εξήγησε πως ο ανθρώπινος οργανισμός, για να ύγιαίνει, θέλει « συμμετρία », αποφυγή δηλαδή από υπερβολές. Το να πλαγιάζεις με γυναίκες, του είπε, αποτελεί πράξη φυσική, κι' ό,τι είναι φυσικό δε βλάπτει. Βλαβερή καταντά η κατάχρηση του γάμου. Αλλά και καθαρό νερό να παραπιής, θ' αρρωστήσης.

Οι τρεις μέρες που έμειναν στο προσκέφαλο του Θουκυδίδη οι δυό αυτοί Έλληνες, στάθηκαν αρκετές για να τους δέσουν με στενή φιλία. Και την ώρα που έφευγε ο γιατρός, αφού έσωσε το Θουκυδίδη, έτσι απάντησε στο Σωκράτη όταν τον ονόμασε «Σωτήρα».

—« Δύσκολη η τέχνη μου, σφαλερή η πείρα κι' η ζωή λιγοστή. Αν έζούσα διακόσια χρόνια, ίσως γινόμουν τότε σπουδαίος επιστήμονας ...»

—« Εμένα, Ιπποκράτη, μού προξένησες όσο καλό έκανες και στο Θουκυδίδη. Αυτά που μούπες πλάτυναν το νού μου ».

—« Φίλε, εγώ δεν είμαι τίποτα μπροστά σ' ένα στοχαστή από τ' Αβδηρα, κάποιο Δημόκριτο, που του γιάτρεψα πέρσι τα μάτια. Αν ποτέ έρθη στην Αθήνα, ζήτα να τον γνωρίσης. Έχει μια καταπληκτική θεωρία για τη μορφή του κόσμου. Ποτέ, κανένας δε μούκανε μεγαλύτερη εντύπωση ».

Είχε φύγει ο μεγάλος θεραπευτής από το Άστυ, όταν αρρώστησε ο Περικλής. Η χολέρα όχι σε λίγες μέρες, μα σιγά - σιγά τον ξέκανε, τελευταίο της θύμα. Ξεψυχούσαν ο Ολύμπιος και γύρω του μαζεμένοι φίλοι απαρηγόρητοι συλλογίζονταν ανήσυχoi, τι θ' απογινόταν η θαλασσοκράτειρα χωρίς αυτόν. Ενώ τον θεωρούσαν αναίσθητο κι' επαινούσαν τις μοναδικές του αρετές, ο Περικλής που τους άκουσε, ρώτησε μ' ασθενική φωνή, γιατί δεν ανέφεραν το άριστο απ' όσα έπραξε : « Σαράντα χρόνια που πολιτεύτηκα κανένας Αθηναίος δε φόρεσε μαύρα εξ αιτίας μου ». Μήτε τ' απaráμιλλα κτίσματα, μήτε τις λαμπρές στρατηγίες, μήτε τη μοντέρνα πολιτική του, θεωρούσε σημαντικά ο Ολύμπιος, παρά πως καμιά φαρμακερή επίθεση των αντιπάλων του δεν τον παράσυρε, από βρασμό θυμού, σε αντεκδίκηση.

Πέθανε Οκτώβριο του 429 στην αγκαλιά της Ασπασίας κι' ο χαμός του αναστάτωσε το Άστυ, που απόμεινε ξέπνοο. Γιά μέρες κλείσανε μαγαζιά, κουρεία, γυμναστήρια, κι' αυτή η γενική βουβαμάρα έδειχνε καλύτερα από κάθε άλλο τον απέραντο πόνο, που πλάκωσε την Αθήνα. Ο Περικλής ήταν προσωπικότητα, που γύρω του συγκέντρωσε όλους τους κύκλους της ζωής.

Παρόρμησε τους Αθηναίους σε δράση, αλλά και τους συγκρατούσε κάθε φορά που χρειαζόταν. Με μάτι προφητικό ένιωθε πως ξέπεφτε ο παλιός πολιτισμός, για να προβάλλει καινούργιος. Καί, διορθώνοντας ό,τι δε συμφωνούσε με το πέρασμα του καιρού, χάραζε ο Ολύμπιος τους νέους δρόμους. Ανύψωσε την Αθήνα από χωρίο σε κοσμοπολίτικο κέντρο, τόσο πλούσιο, που μόνο σύγχρονα κράτη μπόρεσαν να το ξεπεράσουν. Ήξερε πως τα μεγάλα χρόνια δε διαρκούν πολύ, γι' αυτό προσπάθησε να καρπωθή το παρόν όσο γινόταν περισσότερο. Πέτυχε τούτο το θαύμα, σε μιαν ευτυχισμένη πόλη ν' άνθουν όλα μαζί, εμπόριο, βιομηχανία, ναυτικό, δημοκρατία, δικαιοσύνη, τέχνες, φιλοσοφία. Κατάλαβε πως ποίηση, μουσική και θέατρο μπορούσαν να καλυτερέψουν τους αμόρφωτους κι' ανέβασε τους πολίτες στην κορυφή της ζωής. Καί με πόση χαρά, με πόση ευκολία! Παίζοντας. Το αθάνατο έργο του υπηρέτησε την ανθρωπότητα, μα ο θάνατος του ορφάνεψε την Αθήνα, την έκανε να χάσει τον έλεγχο της ιστορίας της.

XVIII

Σαν πέρασε η θεομηνία του λοιμού, οι Αθηναίοι ξαναπήραν τις συνήθειες τους και πριν απ' όλες το να γυμνάζονται. Ένστικτο τους κίνησε προς τα σπορ, από την πείρα πως μόνο οι πολύ γεροί άντεξαν τη χολέρα. Πάντα οι Αθηναίοι ασκούσαν το σώμα τους, γιατί, λαός που ζούσε ζωσμένος από εχθρούς κι' ανάμεσα σε δέκα φορές περισσότερους δούλους από τους πολίτες, ήταν ανάγκη να διατηρή το σώμα του με τη γυμναστική δυνατό κι' ετοιμοπόλεμο. Ο Σωκράτης ξανάρχισε κι' αυτός να πηγαίνει στα γυμναστήρια. Εκεί παρακολουθούσε για λίγο το πάλεμα, απόλαβαίνοντας την ομορφιά των αθλητών, κι' ύστερα έπιανε συζήτηση με τους νέους, πάντα πρόθυμος να διδάξει. Μιά μέρα μπήκε στην παλαιίστρα του Ταυρέα, αντίκρυ από το ιερό της νύμφης Βασίλης, στις όχτες του Ιλισού*, κι' εκεί βρήκε πολλούς, τους περισσότερους γνωστούς του, που τότε χαιρέτησαν από μακριά, άλλος από δω κι άλλος από κει. Ο παλιός μαθητής του Χαιρεφών, νευρικός καθώς ήταν, έτρεξε κοντά του, τον άρπαξε από το χέρι και:

—« Σωκράτη, του είπε, πως γλύτωσες από την Ποτίδαια ;»

—« Να, όπως βλέπεις, γλύτωσα ...»

—« Μά εδώ μάθαμε πως οι μάχες ήτανε σκληρές και πολλοί σκοτώθηκαν. Έλα, διηγήσου μας τι έγινε κει πάνω, γιατί δε μάθαμε λεπτομέρειες ».

—« Όσοι κι' αν σκοτώθηκαν στην Ποτίδαια είναι τίποτα μπροστά στις χιλιάδες που θανάτωσε ο λοιμός εδώ.

*** Κοντά στη γέφυρα της Λεωφόρου Συγγρού.**

Μά έχω γυρίσει, Χαιρεφών, τώρα και δυό μήνες. Πώς δε σε είδα ;»

—« Κρυβόμουνα, Σωκράτη. Έπειδή είμαι φιλάσθενος, τρομοκρατήθηκα από τη χολέρα. Κρυβόμουν. Έλα, κάθησε και πές μας πως έσωσες τον Αλκιβιάδη ».

Έτσι λέγοντας, τράβηξε το Δάσκαλο του ως έναν πάγκο και τον κάθισε δίπλα σ' άλλον μαθητή του, τον Κριτία. Άφού τους διηγήθηκε τις μάχες, όσα ρωτούσε καθένας τους, ήρθε η σειρά του Σωκράτη να μάθη, στα δυό χρόνια που έλειψε, τι απόγινε στην Αθήνα η φιλοσοφία και, για τους νέους, αν είχαν αναδειχθή κανένας σε μάθηση, η σε ομορφιά, η και στα δυό.

Ο Κριτίας, αφού έρριζε ματιές γύρω, πρόσεξε κατά την πόρτα να συνωστίζεται κόσμος κι' αποκρίθηκε :

—«Όσο για τους ωραίους, Σωκράτη, σύντομα θα πληροφορηθής, γιατί αυτοί που μπαίνουν τώρα είναι θαυμαστές, εκείνου που θεωρείται σήμερα ωραιότερος ».

—« Ποιόν λές ; »

—«Τόν ξέρεις, αλλά ήταν ακόμα μικρός σαν έφυγες,. τον ξάδελφο μου το Χαρμίδα, γιό του Γλαύκωνα ».

Πραγματικά, μόλις μπήκε μέσα τούτος ο έφηβος, όλοι στράφηκαν να τον κοιτάζουν. Όχι μόνον οι άντρες μα και τα παιδιά, ακόμα και τα μικρότερα, έχασκαν εμπρός στό Χαρμίδα, λές και θαύμαζαν άγαλμα.

—« Πώς βρίσκεις το πρόσωπο του, Σωκράτη ; » ρώτησε ο Χαιρεφών.

—« Θαυμάσιο ».

—«Έ, λοιπόν, όταν θα γυμνωθή, θα σου φανή σα να μην έχη πρόσωπο. Τόσο οι γραμμές του είναι τέλειες ».

—«Ασυναγώνιστος θα είναι ο νέος, αν έχη ακόμα ένα προτέρημα», είπε ο Σωκράτης.

—« Ποιό ; » ρώτησε ο Κριτίας.

—« Αν έχη και ψυχή ωραία ».

—« Και σ' αυτό είναι τέλειος, Σωκράτη ».

—« Γιατί λοιπόν να περιμένω να θαυμάσω το σώμα του, αντί να γυμνώσουμε την ψυχή του ; έκανε ο φιλόσοφος. Στην ηλικία που βρίσκεται, θα του αρέση η συζήτηση».

—« Βέβαια, γιατί και στη φιλοσοφία έχη κλίση και δείχνει ταλέντο ποιητή », αποκρίθηκε ο Κριτίας.

—« Φώναξε τον, παρακαλώ ». Ο Κριτίας διάταξε το δούλο του :

—« Σύρε και κάλεσε το Χαρμίδα. Πές του πως θέλω να του συστήσω ένα

γιατρό ». Και γυρίζοντας στο Σωκράτη : « Μούλεγε χτες πως ξυπνά κάθε πρωί με πονοκέφαλο. Σέ πειράζει να προσποιηθής το γιατρό, τάχα πως κατέχεις φάρμακο για τον πονοκέφαλο ; »

—«Όχι, αρκεί νάρθη ».

Έτσι κι' έγινε. Με τον ερχομό του διασκέδασε ο Σωκράτης, γιατί καθένας από τους καθισμένους άρχισε να σπρώχνει με δύναμη το διπλανό του για να κάνει θέση, ώστε να φέρει τον έφηβο κοντά του, ώσπου ρίξανε χάμω τους δύο που κάθονταν στις άκρες του πάγκου. Ο Χαρμίδης ωστόσο κάθησε ανάμεσα στο Δάσκαλο και στον Κριτία. Ο Σωκράτης μαγεύτηκε από την ομορφιά του, κι' όταν ο Κριτίας μίλησε στο νέο για το φάρμακο, στράφηκε ο Χαρμίδης και κοίταξε το φιλόσοφο στα μάτια, μ' ένα βλέμμα τόσο παρακλητικό, που ο Σωκράτης τάχασε. Λέξη δεν μπόρεσε να βγάλει. Παρ' όλη την παλιά του άσκηση στην εγκράτεια, το αντίκρουσμα της ομορφιάς τον αναστάτωσε. Κατέβασε τα μάτια του, μα τότε, μέσα από το άνοιγμα του ιματίου του ομορφόπαιδου, είδε το γυμνό στήθος κι' άναψε χειρότερα.

—« Πές μου το φάρμακο, Σωκράτη », παρακάλεσε ο Χαρμίδης.

—« Βλέπω πως ξέρεις τ' όνομά μου . . . », τραύλισε ο Δάσκαλος.

—« Θά ήμουν ασυγχώρητος αν δεν τόξερα, άποκρίθη ο Χαρμίδης. Μιλάμε συχνά για σένα με τους συνομήλικους. Σέ θυμάμαι δά κι' από παιδί, τότε που σ' έβλεπα με τον Κριτία ».

—« Πολύ καλά », είπε τέλος ο Σωκράτης, αφού μπόρεσε να δαμάσει τους πόθους του. « Ένας λόγος παραπάνω να σου μιλήσω με ειλικρίνεια. Ο Ιπποκράτης, ο σωτήρας γιατρός, με δίδαξε πως, άμα ύποφέρη ένα μέρος, ας πούμε το κεφάλι, δεν πρέπει να θεραπεύουμε μόνο το μέρος αλλά ολόκληρο το σώμα. Μα το σώμα δε γιατρεύεται χωριστά από την ψυχή. Μού έλεγε, πως όλα ξεκινάν από την ψυχή, και τα καλά και τα κακά, κι' αυτήν πρέπει κυρίως να προσέχουμε ».

Ο Κριτίας τον έκοψε :

—« Τυχρός είν' ο Χαρμίδης, αφού εξ αιτίας του πονοκέφαλου θα βελτιώσει το πνεύμα του. Σέ προειδοποιώ όμως, Σωκράτη, πως ο Χαρμίδης είναι ανώτερος από τους συνομήλικούς του, όχι μόνο στην ομορφιά, μα και στη σωφροσύνη ».

—«Το πιστεύω, συνέχισε ο φιλόσοφος, γιατί κι' από μάνα κι' από πατέρα ανήκει σε παλιές οικογένειες, ονομαστές για σπουδαίους άντρες που γέννησαν. Πές μου τώρα, Χαρμίδη, συμφωνάς με τον Κριτία πως έχεις σωφροσύνη η νομίζεις πως σου λείπει ; »

Κοκκίνισε ο Χαρμίδης κι' έδειξε ομορφότερος, γιατί του ταίριαζε η ντροπαλοσύνη. Απάντησε μ' ευγένεια :

—« Δεν πρέπει να παινέσω τον εαυτό μου, λέγοντας πως είμαι φρόνιμος,

ούτε πάλι να βγάλω ψεύτη τον ξάδελφο μου. Δεν ξέρω τι να πω ...»

—« Θέλεις να εξετάσουμε μαζί το ζήτημα ; » έκανε ο Σωκράτης.

—« Και βέβαια. Μ' ενδιαφέρει να σ' ακούσω ...»

—« Ας ξεκαθαρίσουμε πρώτα τι είναι σωφροσύνη, γιατί πολλοί δίνουν αλλιώτικη σημασία στις λέξεις και μπερδεύεται η συζήτηση. Πές μου τη δική σου γνώμη »

Ο έφηβος πρώτα δίστασε, όμως σε λίγο είπε πως σωφροσύνη είναι να κάνη κανείς όλα με κοσμιότητα κι' ησυχία, το βάδισμα στο δρόμο, τη συζήτηση, όλα με ηρεμία.

—« Ας δούμε, Χαρμίδη, αν αυτό είναι σωστό. Τι νομίζεις προτιμότερο, να μαθαίνης στο σχολείο γρήγορα η αργά ; »

—« Γρήγορα ».

—« Και να παλεύης ζωηρά είναι σωστότερο η ήσυχα και αργά ; »

—« Ζωηρά ».

—« Φανερό λοιπόν, εξακολούθησε ο Σωκράτης, ότι δεν είναι τα ήρεμα αλλά τα γρηγορότερα πιο ωραία. Συμφωνείς ; »

—« Μάλιστα ».

—« Η εξυπνάδα, παιδί μου, δεν είναι κι αυτή ζωηράδα της ψυχής κι' όχι ηρεμία ; »

—« Ναί ».

—« Επομένως, Χαρμίδη, τόσο στα ψυχικά όσο και στα. σωματικά, το σιγανό δεν έχει πέραση ».

—« Έτσι φαίνεται », είπε σαστισμένος ο έφηβος.

—« Σκέψου λοιπόν, φίλε, και πες με θάρρος, τι νομίζεις πως είναι σωφροσύνη ».

Κι' εκείνος, έπειτα από λίγη σιωπή κι' αφού συλλογίστηκε :

—« Τώρα θυμήθηκα πως άκουσα κάποιον ορισμό : Σωφροσύνη είναι να κάνουμε μόνο ο,τι μας αφορά ».

—« Ωστε το να χτίζης μονάχος το σπίτι σου και να υφαίνης τα ρούχα σου είναι σωφροσύνη ; » απόρησε ο φιλόσοφος.

—« Ασφαλώς ».

—« Μα τι λοιπόν ; Φαντάζεσαι πως μια κοινωνία μπορεί να πάη μπροστά, αν καθένας σιάχνη μόνος τα παπούτσια του κι' όλα τα παρόμοια, χωρίς να καταπιάνεται με κατασκευές για άλλους, αλλά καθένας να φτιάχνη μόνο τα δικά του, μόνο όσα τον αφορούν ; »

—« Έσύ τι γνώμη έχεις, Σωκράτη ; » ρώτησε ο νέος.

—« Αφησε μένα, δεν είν' ώρα να εξετάσουμε τη δική μου γνώμη. Θέλω να ξέρω εσύ τι λές ».

—« Μα το Δία, ιδέα δεν έχω, έκανε ο Χαρμίδης. Αλλά κείνος που μού το είπε, πιθανόν ουτ' αυτός να ξέρη τι σήμαινε ο ορισμός του ».

Λέγοντας αυτά χαμογελούσε κι' έρριχνε ματιές στον ξάδελφο του, που τούχε δώσει αυτή την ιδέα.

Ο Κριτίας τότε θύμωσε, καθώς θυμώνουν οι ποιητές με τους ηθοποιούς που ερμηνεύουν άσχημα τα έργα τους, στράφηκε με οργή και είπε του Χαρμίδα :

—« Ωστε νομίζεις, επειδή σύ δεν καταλαβαίνεις, ότι κι' εγώ δεν ξέρω τι λέω ; »

—« Δεν είναι παράδοξο, Κριτία, μπήκε στη μέση ο Σωκράτης, να μην ξέρη αυτός, στην ηλικία που είναι. Έλα στη θέση του και συνέχισε σύ την έρευνα ».

—« Σύμφωνος. Είμαι πρόθυμος να συζητήσω μαζί σου, αν δεν παραδέχεσαι ότι σωφροσύνη είναι γνώση του έαυτου μας, αυτογνωσία ».

—« Αλλά, Κριτία, αποκρίθηκε ο Σωκράτης, μού μιλάς σα να γνωρίζω εκείνα που σε ρωτάω. Ένώ εγώ συζητώ, για να βρούμε μαζί λύση στις δικές μου απορίες. **Έγώ ένα ξέρω, πως τίποτα δεν ξέρω.** Ωστόσο απάντησε μου : 'Η σωφροσύνη είναι γνώση από κάτι που είναι ξεχωριστό από την ίδια τη σωφροσύνη, όπως η στατική είναι γνώση του βαρύτερου και του ελαφρού, μα είναι κάτι ξεχωριστό από το βαρύ και το ελαφρύ ; »

Χωρίς να διστάση ο Κριτίας αποκρίθηκε :

—« Όλες οι άλλες γνώσεις είναι γνώσεις κάποιου αντικειμένου, και μόνο η σωφροσύνη είναι γνώση κάθε γνώσης και μαζί αυτογνωσία. Όλ' αυτά τα ξέρεις, Σωκράτη, μα καμώνεσαι πως δεν καταλαβαίνεις».

—« Μη σκοτίζεσαι, Κριτία, ποιος σφάλλει, εσύ η εγώ, άλλα παρακολούθα με προσοχή τους συλλογισμούς κι' ας καταλήξουν όπου θέλουν. Έλεγες λοιπόν πως υπάρχει μια γνώση, η σωφροσύνη, που δεν είναι γνώση άλλου παρά του έαυτού της όπως και κάθε άλλης γνώσης, και ακόμη γνώση της άγνοιας ; »

—« Ναι».

—« Ατοπα υποστηρίζεις. Θά σου δώσω να το αντιληφθής, αν το μεταφέρω σε άλλα θέματα ».

—« Πώς ; Ποιά » ; ρώτησε ο Κριτίας.

—« Σέ τούτα : Μπορείς να φανταστής πως υπάρχει ακοή που δεν ακούει

καμιά φωνή, ακούει όμως τον εαυτό της και τις άλλες ακοές ; »

—« Όχι ».

—« Ένιωσες ποτέ φόβο που φοβάται τον εαυτό του και τους άλλους φόβους, δε φοβάται όμως κανένα κίνδυνο ; » ξακολούθησε ο Σωκράτης.

—« Όχι βέβαια ».

—« Ας εξετάσουμε τουλάχιστο τι ωφέλεια θα έχουμε από τη σωφροσύνη, αν υποθέσουμε πως σόφρων είναι κείνος, που μονάχα ξέρει τι ξέρει και νιώθει τι δεν ξέρει. Γιατί αυτός ποτέ δε θα επιχειρούσε να κάμη κάτι που δεν το ξέρει, παρά, βρίσκοντας άλλους που το κατέχουν, θα το παράδινε να το εκτελέσουν αυτοί. Έτσι η σωφροσύνη θα κυβερνούσε σωστά και τα σπίτια και τα κράτη κι' ο κόσμος θα ευτυχούσε ».

—« Αυτό πιστεύω. Μάλιστα! » βεβαίωσε ο Κριτίας.

—« Κι' όμως φοβάμαι, πως δεν είν' έτσι τα πράματα. Γιατί δε βλέπω τι καλό θα μας κάμη μια τέτοια μονόπαντη σωφροσύνη ... »

—« Πώς είναι δυνατό ; » απόρησε ο Κριτίας.

—« Αν η σωφροσύνη, καθώς την ορίζομε, κυριαρχούσε απόλυτα στη ζωή μας, τότε κάθε πράξη θα γινόταν σύμφωνα με τις γνώσεις κι' όλα όσα μας χρειάζονται, ρουχισμός, εργοστάσια, εργαλεία, όλα θα ήτανε τεχνικά κατασκευασμένα. Έτσι οργανωμένο τ' ανθρώπινο γένος θα «συμπεριφερόταν σύμφωνα με την επιστήμη. Το δέχομαι αυτό, μα όχι πως ζώντας σ' απόλυτη συμφωνία με την επιστήμη, θα ευτυχούσαμε ».

—« Και γιατί όχι ; » ρώτησε ο αριστοκράτης.

—« Έπειδή εύτυχισμένον μπορεί να κάνη τον άνθρωπο όχι η τεχνική, παρά η δικαιοσύνη. Το να εφαρμόζουμε γνώσεις δεν αποτελεί ευτυχία, κι' αν ακόμα οι θνητοί αποκαλύψουν κάποτε όλα τα μυστικά του Θεού. Μιά μόνο γνώση αρκεί για να ευδαιμονήση ο κόσμος—εκείνη που εξετάζει το καλό και το κακό. Αν βγάλης αυτή τη γνώση, ούτε καινούργια φάρμακα που θ' ανακαλύψουν οι γιατροί, ούτε καλύτερες υφαντικές ύλες, ούτε περισσότερη καλοπέραση, αρκούν για να δώσουν ευτυχία στον άνθρωπο ». Στράφηκε ο φιλόσοφος προς το Χαρμίδη. —« Άκου τώρα, παιδί μου, του είπε, τη δική μου γνώμη : Με τη σωφροσύνη, όπως την όρισες εσύ και ο Καλλίας, δεν πρόκειται να ωφεληθής. Σέ τίποτα δε θα σου φανή χρήσιμη. Γίνου καλός για να ευτυχήσης. Αντιμετώπισε τη ζωή σα χρέος, μένε δίκαιος κι' αγαθός. Οι άλλοι μπορεί να σ' αδικήσουν και να υποφέρης. Μη σε νοιάζη! Με την πίκρα διορθώνονται και προκόβουν τα άτομα ».

Το καλοκαίρι του 426 ο Χαιρεφών πήγε στους Δελφούς να ρωτήσει το Μαντείο «αν ο Σωκράτης είναι σοφός», επειδή ο πλούσιος πατέρας του ανησυχούσε, μήπως το παιδί του παραστρατεί ακολουθώντας παρόμοιο πρωτότυπο δάσκαλο.

Καθώς ήτανε φιλάσθενος ο Χαιρεφών, τον έστειλαν στην Κόρινθο με πλοίο, που το πέρασαν από τη μια θάλασσα στην άλλη με τον πέτρινο Δίολκο του Ισθμού, το μεγαλύτερο τεχνικό έργο της αρχαιότητας, κι' από κει τον άραξαν στην Ιτέα, απ' όπου ανέβηκε στους Δελφούς. Έστερα από κάμποσες μέρες ένας ιερέας τον κατέβασε στα υπόγεια του Ναού, δίπλα στο Μαντείο, όπου, κρυμμένη και μονάχη η Πυθία, καθόταν στον ιερό τρίποδα, πάνω από το χάσμα της Γης που ανάδινε καπνούς. Ο Χαιρεφών άκουγε στα σκοτεινά τις άναρθρες φωνές της, μα δεν καταλάβαινε τι έλεγε. Αργότερα ο ιερέας του παράδωσε μια περγαμινή, που έγραφε το χρησμό. Ο Χαιρεφών διάβασε με χαρά την απάντηση του Θεού : « Κανένας άνθρωπος δεν είναι ούτε πιο ελεύθερος, ούτε πιο δίκαιος, ούτε σοφώτερος από το Σωκράτη ». Μ' αυτή την προφητεία γύρισε στην Αθήνα και τη διάδωσε σ' όλη την αγορά, που αναταράχτηκε. Οι θεοφοβούμενοι απόρησαν, οι δύσπιστοι είπαν πως ο Θεός ποτέ δε μιλάει μοναχός του, παρά τους χρησμούς τους φτιάχνει το Ιερατείο του Απόλλωνα, συχνά λαθεμένους. Τότε ζούσε στην Αθήνα ο μεγάλος σοφιστής Γοργίας, που ενθουσίαζε τη νεολαία με φανταχτερούς λόγους. Αυτόν θεωρούσαν σοφώτατο κι' όχι τον ανήξερο Σωκράτη. Κι' αλήθεια, πως γίνεται ένας ξυπόλητος φιλόσοφος, με φθαρμένο χιτώνα, που κορόιδευε τους πάντας, γεμάτος περιφρόνηση για όσα πράματα ποθούν οι άνθρωποι, χρήματα, δύναμη, δόξα, πως γίνεται τέτοιο περίεργο ανθρώπινο φαινόμενο να είναι σοφώτερο απ' όλους, ακόμα κι' από τους μεγάλους σοφιστές ; Ο ίδιος ο περήφανος Γοργίας, που πίστευε πως είχε την ικανότητα να γιατρεύη ως κι άρρωστους με τη ρητορική του, θεώρησε το χρησμό προσωπική προσβολή.

Έκείνη την εποχή, καθώς δεν υπήρχαν Πανεπιστήμια, ανάλαβαν την ανώτερη μόρφωση των νέων περιπλανώμενοι λογοκόποι. Απ' όλες τις γωνιές του Ελληνικού κόσμου πρόστρεχαν στο πλούσιο Άστν κάθε λογής έξυπνοι τύποι. Καθένας τους παράστανε το σοφό, λέγοντας πως ξέρει όλες τις γνώσεις της εποχής του. Οι γνώσεις τότε δεν ήταν όπως σήμερα απέραντες, ώστε να ξεπερνάν τον ανθρώπινο νού. Έστω κι' αν κάτεχαν τη μάθηση τους επιπόλαια, οι σοφιστές πάλι ήτανε φωστήρες μπροστά στα άξεστα παιδιά της αριστοκρατίας. Δεν άφηναν πρόβλημα ανεξέταστο, μα δε νοιάζονταν καθόλου για την ηθική. Έλεγαν πως οι Νόμοι είν' εφεύρεση των δυνατών, για να δυναστεύουν τους φτωχούς. Δίδασκαν πως η δύναμη είναι υπέρτατη αρετή και τις επιθυμίες του ο άνθρωπος πρέπει ασταμάτητα να τις εκτελή, αδιαφορώντας για τον πλησίον. Ή επιτυχία των φαύλων λέγανε, αποδείχνει πως δεν υπάρχει Θεός. Παράτα όλα τα μεγάλα και σπουδαία και θα δης, μόλις ασχοληθής με τα μικρά, πως θα κερδίσης παράδες κι' ευτυχία. Ένώ οι θεωρίες τους κλόνιζαν την πολιτεία και σάρωναν με ορμή την παλιά ηθική, οι νέοι της Αθήνας τόσο ενθουσιάστηκαν με τους σοφιστές, αυτούς που τους παράσερναν προς την ωμή υλική ζωή, ώστε σταμάτησαν να σκέπτονται μόνοι τους κι' αναμασούσαν εκείνων τα ομορφόλογα. Πίστεψαν τον εαυτό τους ικανό να κρίνη τον ηθικό κώδικα και να τον περιφρονή, όπου δεν τους συνέφερε. Να γίνωνται σπουδαίοι,

δίχως σπουδές. Είναι αλήθεια πως αυτοί οι πλανόδιοι δάσκαλοι, από τη μια μεριά βοήθησαν να διαδοθούν πολλές γνώσεις, έδωσαν ακρίβεια στή γλώσσα, αρνήθηκαν να σεβαστούν τις παραδόσεις κι' έτσι σπάσανε πολλά ξεπερασμένα «ταμπού», από την άλλη μεριά όμως επιτάχυναν την αποσύνθεση του αρχαίου κόσμου. Αδιαφορούσαν για την ηθικοποίηση του πολίτη, αρκούσαν μόνο να κερδίζουν χρήματα, σπρώχνοντας τους μαθητές τους σ' έναν άκρατο ατομικισμό, που τίποτα δε σεβόταν.

Ο Σωκράτης έβλεπε την αποσύνθεση που φέρνανε κι' έκανε τεράστια προσπάθεια να σταματήσει το κατρακύλισμα της κοινωνίας. Στην αγορά, στα σπίτια της αριστοκρατίας, όπου συναντούσε σοφιστές, άρχιζε να τους ελέγχει, για να κλονίσει τις θεωρίες τους. Τόσο μάγευε τους Αθηναίους το πάλεμα του φιλόσοφου με τους σοφιστές, ώστε μόλις έκανε κανένας ακροατής ν' ανακατευτεί στη συζήτησή τους, οι άλλοι τον σταματούσαν, για ν' ακούσουν ήσυχα το τέλος, κι' όταν νικούσε ο Σωκράτης, όλοι τους έμεναν με το στόμα ανοιχτό μπροστά στις παγίδες της λογικής του. Από τους Πλατωνικούς διαλόγους «Παρμενίδη», «Γοργία», «Σοφιστή», «Ευθύφρονα», φαίνεται με πόση τέχνη ο Σωκράτης αναποδογύριζε τις κούφιε θεωρίες τους κι' εξευτέλιζε τους πανέξυπνους, μα πεντάγνωμους λογοκόπους. Αρχίζαν οι σοφιστές τη συζήτηση μαζί του αλαζονικά, αρχοντομίλητοι, για να τελειώσουν ζεματισμένοι. Αυτοί που ισχυρίζονταν πως ξέραν τον αριθμό των άστρων, σε λίγο αναγκάζονταν να κατεβάσουν το κεφάλι, γιατί ο Σωκράτης δεν ενδιαφερόταν να θεατρίσει σπιθάτο διάλογο, παρά να βρή βαθιές, αιώνιες αλήθειες. Για τους σοφιστές η διαλεκτική ήταν ένα παιχνίδι, μια λιχουδιά του νού. Αντίθετα για το φιλόσοφο αποτελούσε μέθοδο να ξεσκεπάσει το καθολικό, το «**εσαεί ωσαύτως κατά ταύτα έχον**», το παραδεκτό και τώρα και στο μέλλον, για να το μεταδώσει στους μαθητές του, να τους ανεβάσει προς την αρετή. Η λαχτάρα που θέρμαινε την ψυχή του ήταν, όχι να τους κάνει πλουσιότερους, άλλα ευτυχισμένους, διδάσκοντας πως τη δυστυχία η την ευτυχία δεν τη φέρνει ο παράξ, όσο ο εσωτερικός κόσμος του ανθρώπου. Τόσα χρόνια που καταπιανόταν ο Σωκράτης με συζητήσεις κατάφερνε νάχη καταπληχτική διαλεκτική ευχέρεια, που του επέτρεπε να ξετινάξει, μια προς μια, τις διδαχές των σοφιστών. Αυτοί, όσο τους στενοχωρούσε, δοκίμαζαν να του ξεγλιστρήσουν, αποφεύγοντας να δώσουν καθαρές απαντήσεις, μα ο Σωκράτης επέμενε μ' ευγένεια, μισοκλείνοντας τα πονηρά του μάτια : «Μη λυπάσαι τα φώτα σου, έλεγε, αλλά δασκάλεψε με. Έγώ είμαι αργονόητος και δε σε καταλαβαίνω. Γιά πές μου όμως . . .» και ξαναρωτούσε, όσο να τους βιάσει να παραδεχτούν πως είχανε σφάλει. Η αγαθότητα του φαινόταν και στη μεταχείριση που τους έκανε μόλις τους ταπεινώνε. Δοκίμαζε αμέσως να τους δικαιολόγησε, αντί να παινεύεται μπροστά στους άλλους για την πνευματική του υπεροχή. Κι' όταν κατά τη συζήτηση τους ειρωνευόταν, το έκανε με τόση ανθρωπιά που δε θύμωναν. «Ας τη χτυπήσουμε αυτή την ιδέα σου απ' όλες τις μεριές, τους έλεγε, να δούμε μήπως είναι σπασμένη». Πριν άρχιση την έρευνά

του, ρωτούσε τον αντίπαλο : « Τι προτιμάς, να με ρωτάς εσύ η ν' αποκρίνεσαι ;
»

Μιά μέρα που συζητούσε περί αρετής με το σοφιστή Μένωνα, το πρωτοπαλήκαρο του Γοργία, τον ξεμασκάρεψε και τον ανάγκασε να ομολογήσει : « Μού φαίνεται, Σωκράτη, σα να μού έχης κάνει μάγια. Με πλημμύρισες απορίες.

Μοιάζεις με την πλακουτσή νάρκη της θάλασσας, που, όποιος την άγγιξη, μουδιάζει. Έμένα τώρα το στόμα μου είναι ναρκωμένο και δεν είμαι σε θέση να σου απαντήσω. Κι' όμως άπειρες φορές ως τώρα μίλησα σε πολλούς για την αρετή και πίστευα πως τα έλεγα πολύ καλά. Μα σήμερα δεν μπορώ πια μήτε λέξη να βγάλω μπροστά σου...» Τέτοιος ήταν ο Σωκράτης, γλυκός από καλοσύνη, μα σκληρός όταν αντιμετώπιζε ζητήματα ηθικής. Με τους καυγάδες που έστηνε στους σοφιστές, αντί για την αμφιβολία και την άρνηση που πότιζαν εκείνοι τον κόσμο, κατάδειξε ο φιλόσοφος την άξια που έχει η πίστη στο Θεό και στους Νόμους. «Ο άνθρωπος είν' ελεύθερος, διαλαλούσε, μόνον όταν στοχάζεται τ' άστρα. Αν συλλογιστή τη γη και τους συνανθρώπους του, η ελευθερία περιορίζεται. Μα δεν είναι σκλαβιά να συμμορφώνεται με τους Νόμους. Είναι σωτηρία. Όχι με τους γραμμένους Νόμους της Πολιτείας, παρά και με τους άγραφους, εκείνους που πηγάζουν από τη συνείδηση του ανθρώπου. Αν η επιστήμη νιώθη την ανάγκη, έλεγε, ν' αναλύσει το ζήτημα του Θεού, έχει υποχρέωση όχι να τον αρνιέται, αλλά να τον έπικυρώνη ». Έτσι στάθηκεν ο Σωκράτης, τέλη του πέμπτου αιώνα, ο μόνος που έδωσε υψηλούς σκοπούς στους νέους, καινούργια ιδανικά, αφού πρώτα έγινε ο ίδιος παράδειγμα αρετής.

XIX

Αν ο χρησμός που έφερε ο Χαιρεφών από τους Δελφούς σάστισε πολλούς Αθηναίους, κανένα δεν ξάφνιασε περισσότερο από το Σωκράτη. Ωρες καθόταν και λογάριαζε : Τι άραγε θέλει να πηί ο Θεός ; Ξέρω καλά τον εαυτό μου, ξέρω πως δεν είμαι σοφός, ούτε πολύ, μα ούτε καν λίγο. Βέβαια ο Απόλλων δε λέει ψέματα.

Ο Σωκράτης είχε γεννηθή στις 7 του Θαργηλιώνα (Μάιο), ανήμερα στα γενέθλια του ίδιου του Θεού - Ήλιου. Κάμποσες μέρες απορούσε τι άραγε να ήθελε να δηλώσει ο Απόλλων, ωστόσο αποφάσισε να ρωτήσει τους πιο φημισμένους συμπολίτες του. Πήγε πρώτα σε κείνους που τους νόμιζε πολύμαθους κι' όταν τους εξέτασε, απογοητεύτηκε πως κάθε άλλο παρά σοφούς τους βρήκε. Κατόπι πήρε σειρά τους γνωστότερους πολιτικούς και πιστοποίησε, πως, ίσια - ίσια εκείνοι που φάνταζαν για σπουδαίοι, εκείνοι δά ήταν οι πιο

ξεπαρμένοι. Δε λυπήθηκε κόπους ο φιλόσοφος ανασκαλεύοντας το αίνιγμα του χρησμού. Μετά τους πολιτικούς πήγε στους ποιητές, αυτούς που γράφαν για το θέατρο, και τους άλλους, τους λυρικούς, με την ελπίδα να πιάση τον εαυτό του αμαθέστερο από κάποιον. Βαστώντας στα χέρια τα δικά τους ποιήματα, τους ρωτούσε τι θέλανε να εκφράσουν, μα γρήγορα πείστηκε πως η ποίηση τους δεν ήταν συνειδητή σοφία, παρά εκδήλωση υποσυνείδητου ταλέντου. Στό τέλος κατάντησε να μιλά με κάθε λογής τεχνίτες. Τους βρήκε να ξέρουν πολλά για τη δουλιά τους, ωστόσο, επειδή έφτιαναν όμορφα πράγματα, φαντάζονταν πως μπορούσαν να εξηγούνε κι' όλα τ' άλλα ζητήματα. Έτσι κατάλαβε ο Σωκράτης, πως αληθινά σοφός είναι μόνον ο Θεός και με το χρησμό Του ήθελε να δηλώση, πως πολύ λίγη αξία έχει η ανθρώπινη φώτιση. Μεταχειρίστηκε τ' όνομα «Σωκράτης», για να πη με άλλα λόγια, ότι σοφώτατος είναι ο μόνος Αθηναίος, που ξέρει πως η σοφία του τίποτε δεν αξίζει.

Όπωςδήποτε, ο χρησμός έφερε κοντά στο Σωκράτη πλήθος περίεργους. Όπου και να πήγαινε, όλο νέα μούτρα τον περικύκλωναν, που δεν ξεκολλούσαν από δίπλα του ως το βράδυ. Χασομέρης, ανενόχλητος από το φρενοκομείο της πολιτικής, έψαχνε, σαν κυνηγιάρικο σκυλί, να βρή νέους κατάλληλους να ψυχωθούν από τα λόγια του. Ανάμεσα στους πολλούς ξεχώρισε πέντε, που απόμειναν μαθητές του. Ένας ο Ερμογένης, νόθος γιός του πάμπλουτου Ίππόνικου. Αυτός δεν είχε μεγάλες ικανότητες για φιλοσοφία, όμως ήταν από το φυσικό του αγαθός και ακολούθησε το φιλόσοφο αφοσιωμένα ως το τέλος.

Από την Κυρήνη της Αφρικής παρουσιάστηκε ο Αρίστιππος, ο πρώτος ξένος που ήρθε στην Αθήνα μόνο και μόνο για να μαθητέψη κοντά στο Σωκράτη, που η φήμη του είχε κιόλας ξεπεράσει τα όρια της Αττικής. Ήταν γεροδεμένος κι' εύθυμος άντρας, πανέξυπνος. Διηγούνται πως, όταν αργότερα, στην αυλή του Διονυσίου των Συρακουσών, ο Αρίστιππος παρακάλεσε τον τύραννο να δώσει χάρη σ' ένα φίλο του και κείνος αρνιόταν, έπεσε στα γόνατα του κι' εξακολούθησε να τον παρακαλή, ώσπου πέτυχε κείνο που ζητούσε. « Δεν ντράπηκες, του είπανε φίλοι του, εσύ φιλόσοφος, να καταδεχτής να πέσης στα πόδια ενός τυράννου ; » « Δέ φταίω εγώ, τους αποκρίθηκε, αλλά ο Διονύσιος, αφού έχει το μυαλό στα γόνατα ».

Ο Αρίστιππος, όταν πλησίασε το Σωκράτη, ήτανε λιχούδης και λάγνος και τεμπέλης. Ο Δάσκαλος τότε διόρθωσε και μόνο μετά το θάνατο του ο Αρίστιππος ίδρυσε νέα φιλοσοφική σχολή, την «ηδονιστική», παράδοξο μίγμα σωκρατικής σωφροσύνης και συμπάθειας στις ηδονές.

Άλλος μαθητής ήταν ο Αισχίνης, από το δήμο Σφηττού (το σημερινό Μαρκόπουλο). Κατάφτωχος, πλησίασε το Σωκράτη για να του πη : «Έρχομαι κοντά σου να σπουδάσω, μα δεν έχω τίποτα να σου δώσω, τίποτ' άλλο από τον εαυτό μου .. »

—« Παιδί μου, αποκρίθηκε ο Σωκράτης, δεν καταλαβαίνεις πως μού δίνεις το μεγαλύτερο καλό ; »

Από κείνη την ημέρα ο Αισχίνης δεν ξεκόλλησε από κοντά του κι' όταν Θανατώθηκε ο Δάσκαλος, παρά λίγο να πεθάνη από το κακό του, μή θέλοντας να βάλη μπουκιά στο στόμα του. Ύστερα παρηγορήθηκε γράφοντας « Λόγους Σωκρατικούς », που δυστυχώς δε σώθηκαν, αλλά τόσο καλά απόδιδαν τον τρόπο που μιλούσε ο Δάσκαλος, ώστε πίστεψαν οι Αθηναίοι ότι τους είχε γράψει ο ίδιος ο Σωκράτης και τους δημοσίεψε, αργότερα, με τ' όνομά του ο Αισχίνης. Η αλήθεια είναι, πως η πρωτότυπη διαλεκτική του Σωκράτη είχε γίνει τέτοια συνήθεια σ' εκείνους που τον ακολουθούσαν, ώστε τον μιμούνταν ακόμα κι' άθελα τους.

Ένας πλούσιος βιομήχανος, Θεόδωρος τ' όνομα, έφερε στο Δάσκαλο το γιό του Ισοκράτη, παιδαρέλι άγουρο, ν' αναλάβη την παιδαγωγήσή του, γιατί έδειχνε πρώιμη ξυπνάδα. Και πραγματικά τόση εντύπωση έκανε στο φιλόσοφο η σπιρτάδα του νιοφερμένου, που τον κράτησε και τον έκανε διάσημο. Κανένas άλλος δεν έγγραψε πιο μυαλωμένα βιβλία από τον Ισοκράτη, ούτε ευαγγελίστηκε με τόση θέρμη την ανάγκη να ενωθή ο Ελληνισμός για να μεγαλουργήση.

Μιαν άλλη μέρα που βάδιζε μονάχος ο Σωκράτης σ' ένα στενό σοκάκι, ένιωσε μια παράξενη ταραχή. Δεν μπορούσε να την εξηγήση, μα, όταν προχώρησε ως την πόρτα κάποιου σελλοποιείου, αντίκρυσε νάρχεται απέναντι του ένα ομορφόπαιδο. Το πρόσωπό του έδειχνε καλοκαγαθία, δεν έκρυβε κανένα μυστικό. Το Δαιμόνιο, η κρυφή φωνή, πρόσταξε : « Κράτησε τον! » Κι' αμέσως ο φιλόσοφος με το ραβδί του έκλεισε το δρόμο στο παληκάρι, το σταμάτησε και το ρώτησε :

—« Πώς σε λένε ; »

—« Ξενοφώντα ».

—« Πούθε είσαι ; »

—« Ερχιεύς ».

—« Τι δουλειά κάνει ο πατέρας σου ; »

—« Λέγεται Γρύλλος κι' είναι πλούσιος γαιοκτήμονας ».

—« Ξέρεις, παιδί μου, πού αγοράζουν τ' απαραίτητα πράματα της ζωής ; »

Ο Ξενοφών, μην καταλαβαίνοντας τι είδους ερώτηση είν' αυτή, απάντησε απλά :

—« Στην αγορά! »

—« Για να βρής εκείνα που θα σε κάνουν τίμιον άνθρωπο, ξέρεις πού πρέπει να πας ; »

Ο νεαρός δεν μπόρεσε ν' απαντήσει. Κοίταξε σαστισμένος το μεσόκοπο ασχημάνθρωπο και σώπαινε. Τότε ο Σωκράτης του είπε :

—« Ακολούθα με και θα το μάθης ». Κι' ο Ξενοφών τον ακολούθησε για

είκοσι χρόνια.

Όσον καιρό κι' αν βάσταξε ο ατέλειωτος Πελοποννησιακός πόλεμος, καμιά συμφορά δεν ήταν βαρύτερη για την Αθήνα από το λοιμό και το θάνατο του Περικλή. Τα ευγενέστερα σπίτια, που ανάδειξαν άλλοτε μεγάλους άντρες, Σόλωνα, Μιλτιάδη, Αριστείδη, Κίμωνα, είχανε πέσει σε παρακμή. Τώρα κυβερνούσαν τύποι βγαλμένοι από τις κατώτερες τάξεις της κοινωνίας, σαν το μυλωνά Εύκράτη, τον προβατοπώλη Λυσικλή, το βυρσοδέψη Κλέωνα, άνθρωποι αρεστοί στο λαό, γιατί δε θέλανε να είναι καλύτεροί του. Οι αγρότες, υποχρεωμένοι πάντα να ζουν μακριά από τα χωράφια τους, κλεισμένοι μέσα στα τείχη, ευχαριστούνταν να περνάν την ώρα τους φιλονικώντας στην εκκλησία του Δήμου. Αλλά τώρα ήτανε βουβά τα χείλια του Όλυμπιου, που ήξερε να τους δαμάζει. Μέσα σε λίγο διάστημα οι Αθηναίοι, οι ίδιοι που μεγαλουργούσαν με τον Περικλή, είχαν καταντήσει νωθροί, όχλος που τον τραβολογούσε μια η καύχηση, μια η ατολμία, κι' από την αισιοδοξία έπεφτε στην τρομάρα της δεισιδαιμονίας. Στην Πνύκα τώρα σώπαιναν οι φρόνιμοι και ρητόρευαν οι κατεργαρέοι, μαστόροι να κεντρίζουν τα προστυχότερα ένστικτα. Κανένας δεν τολμούσε ν' αντισταθή στις επιθυμίες του λαού, παρά όλοι θυμιάτιζαν τις αδυναμίες του, κι' αντί να είναι ηγέτες, είχαν ξεπέσει σε κοινούς κόλακες. Τη μια μέρα μοίραζαν κρέατα, την άλλη χρήματα, που τα ονόμαζαν «δικαστικά». Οι δημαγωγοί χαίρονταν να ένοχλούν τους στρατηγούς, να εμποδίζουν τη δραστηριότητα τους, σε τέτοιο βαθμό που κατάντησαν τη στρατηγία μαρτύριο, κι' ανάγκασαν τους αξιότερους πολέμαρχους, σαν το Φορμίωνα και το Λάμαχο, ένδοξους νικητές σε πολλές μάχες, ν' αποτραβηχτούν. Κι' αυτό συνέβηκε τον καιρό σκληρού πολέμου, οπότεν το Άστυ κινδύνευε.

Μέσα σε παρόμοια αναστάτωση στερέωσε τη δύναμη του ο πονηρός δημαγωγός Κλέων, χρησιμοποιώντας ως όπλο τη συκοφαντία. Με ακατάπαυτες δίκες, που κινούσαν κακοηθέστατα όργανά του, παραμέρισε όσους τον αντιπολιτεύονταν, αφού τους έκανε την πολιτική ζωή ανυπόφορη. Αντί να φροντίζει να δημιουργη πόρους για την εξακολούθηση του πολέμου, έναν τρόπο ήξερε να μαζεύη χρήματα —να φορολογή αλύπητα τους συμμάχους. Έτσι ανάγκασε το μεγάλο νησί της Μυτιλήνης να επαναστατήσει. Και πέτυχε ο Κλέων να το ύποτάξη, αλλά θέλησε να σκοτώση βάρβαρα όλους τους Μυτιληνιούς, για να δοθή φοβερό παράδειγμα τρομοκρατίας στους άλλους συμμάχους. Οι Αθηναίοι, από δίψα για εκδίκηση, ψήφισαν αμέσως την πρόταση του Κλέωνα και στάλθηκε μια τριήρης να φέρη το τραγικό μήνυμα στη Μυτιλήνη.

Ωστόσο, μόλις διαλύθηκε η εκκλησία, μεταστράφηκε η κοινή γνώμη. Όσοι δεν είχανε το θάρρος να μιλήσουν στην Πνύκα, άμα γύρισαν σπίτια τους, ηρέμησαν κι' η συνειδήσή τους ταραχτηκε από την τερατώδη διαταγή πού άφησαν να τους ξεφύγη. Την άλλη μέρα, με φωνές, ανάγκασαν τους πρυτάνεις να καλέσουν νέα εκκλησία, όσο κι' αν τούτο δεν επιτρεπόταν, να ξαναγίνη

δηλαδή ψηφοφορία για ζήτημα που είχε αποφασιστή 24 ώρες πριν.

Στό βήμα ανέβηκε πρώτος ο Κλέων και μίλησε με πάθος. Αυτός δε ρητόρευε ήρεμα σαν τον Περικλή, που και τις κορώνες των λόγων του τις έλεγε μόλις υψώνοντας τη φωνή, ακίνητος. Ο Κλέων, που κατάλαβε πως τα πλήθη δεν τα γελάς παρά με τα ταμπούρλα και τις φωνές, όταν αγόρευε, κουνιόταν με βία πάνω - κάτω, σάλευε ψηλά τα χέρια του, χτυπούσε το στήθος και βρουχιόταν με τη βροντώδικη φωνή του. Σήμερα, θυμωμένος ότι του εναντιώθηκαν στα σχέδια του, μίλησε ωμά στους Αθηναίους :

—« Πρέπει να καταλάβετε, τους είπε, πως η Δημοκρατία είναι ανίκανη να κυβερνά άλλους λαούς. Απόδειξη το ότι μετανιώσατε μονομιάς στο ζήτημα της Μυτιλήνης. Η κυριαρχία σας πάνω στους συμμάχους είναι μια τυραννία, που τη δέχονται παρά τη θέληση τους. Θά καταστραφήτε αν πειστήτε σήμερα σε λόγια σπλαχνικά. Στην πολιτική τίποτα δεν είναι πιο επικίνδυνο από τη συμπόνια. Οι Μυτιληνιοί πρέπει να πεθάνουν, αν προτιμάτε να ζήσετε σεις. Τιμωρήστε τους όπως τους αξίζει, για να δώσετε ολοφάνερο παράδειγμα στους άλλους συμμάχους, ότι όποιος αποστατή θα πεθαίνει. Αν δεν το κάνετε αυτό σήμερα, θ' αναγκαστήτε αργότερα να παραμελήτε τους εχθρούς, για να πολεμάμε τους συμμάχους σας».

Στόν έξαλλο Κλέωνα αντιστάθηκαν λίγοι μυαλωμένοι πολίτες μαζί με το Σωκράτη. Λίγο - λίγο έπεισαν το λαό να κρίνη καλόψυχα και πέτυχαν, μέσα σε απερίγραπτη ταραχή, να σώσουν τους Μυτιληναίους, έστω και με μικρή διαφορά ψήφων.

Αλλά το επεισόδιο της Μυτιλήνης δεν ήτανε το μόνο. Σέ λίγο ακολούθησε άλλο μεγάλο νησί—η Κέρκυρα. Όσο προχωρούσε ο πόλεμος τόσο εξαγριωνόταν η ελληνική φυλή. Όλες οι ανθρώπινες κακίες, που τις συγκρατούσε ως τώρα η Θρησκεία κι' η παλιά ανατροφή, ξέσπασαν ακράτητες. Αριστοκράτες και παρακατιανοί, πλούσιοι και φτωχοί, μισούνταν ολοένα περισσότερο και μέσα στις ίδιες οικογένειες κατάτρεχαν οι δημοκρατικοί τους ολιγαρχικούς. Το φιλειρηνικό πνεύμα, που έδειχνε ο Σωκράτης με λίγους άλλους γνωστικούς, Θεωρήθηκε δειλία, ενώ το άγριο μίσος το παίνευαν για παληκαριά. Τόση απελπισία είχε πιάσει τους φωτισμένους, ώστε ο Ήρόδοτος, που έγραφε την ιστορία για τα χρόνια τα ηρωικά των Θερμοπυλών και της Σαλαμίνας, σταμάτησε, αηδιασμένος, να γράφει, ενώ ο Θουκυδίδης, που δεν ήτανε συγγραφέας, αποφάσισε, από την πίκρα του, να γράψη το ξεχαρβάλωμα που έβλεπε γύρω του. Δεν ήθελε ποτέ να ξεχάσουν οι Έλληνες τι κατάρρα είν' η διχόνοια.

Μέσα σε τόσα πάθη ο Σωκράτης, προσεχτικός παρατηρητής, μελετά την ηθική χρεωκοπία της κοινωνίας, την αγωνία ενός κόσμου που κατρακυλά. Το δράμα του φιλόσοφου είναι πως, όσο βλέπει το χάος νάρχεται, νιώθει μεγαλύτερη μοναξιά, κι ίσο περισσότερο χωρίζεται από τους συνανθρώπους του, τόσο περισσότερο παθαίνεται να τους βοηθήσει. Έβλεπε μικρή την ψυχή

τους κι' όχι όρθια. Όπως κάθε λαμπρός πολιτισμός, έτσι κι' η Αθήνα του Περικλή είχε μέσα της σπέρματα καταστροφής. Πουθενά άλλου δε φάνηκε τι θαυμαστά αποτελέσματα μπορεί να φέρη ένας λαός, αν αποφασίση να κυβερνηθή ελεύθερα μόνος του, αλλά συγχρόνως και σε τι κίνδυνο ξανοίγεται, αν δεν έχη τη θέληση να βάλη, ο ίδιος ο λαός, φρένα στην παντοδυναμία του. Ό Σωκράτης είχε μεταβληθή σ' ένα ζωντανό ερωτηματικό. Αφότου ανακάλυψε τον εσωτερικό κόσμο του ανθρώπου, τρώμαξε—τόση δύναμη και ν' αφήνεται αχαλίνωτη! Κατάλαβε την ανάγκη ν' αγωνιστή ενάντια σε ταπεινά ένστικτα, την τεμπελιά, το ψέμα, την υποκρισία. Αυτές όμως οι τυφλές δυνάμεις, που ξεσπούσαν γύρω του, τον υπόβλεπαν και τον παρακολουθούσαν. Ήταν σαν να του λέγανε : « Μη μας αντιστέκεσαι! Δε θα καταφέρης να μας σταματήσης, μόνο εσύ θα τσακιστής. Έλα μαζί μας να δης προκοπή ». Μα ο Σωκράτης, αφότου μάλιστα έλαβε το χρησμό των Δελφών, πίστευε στ' αλήθεια πως εκτελούσε θεϊκή αποστολή. Η ζωή του, από δω και πέρα είναι σαν αδιάκοπη προσευχή. Έναν κόσμο ψεύτικο δε γίνεται να τον σώση παρά η αλήθεια. Την αλήθεια πάσχιζε να διαδώση, αλλά οι Αθηναίοι δεν τον ξεχώριζαν από τους σοφιστές, δεν καταλάβαιναν τη δική του θετική πνευματική προσφορά, απέναντι στη στείρα εριστική εκείνων. Παρασύρονταν από την εξωτερική ομοιότητα της διαλεκτικής σοφιστών και φιλόσοφου και τους ξέφευγεν η ουσία. Ο Σωκράτης ζητούσε την ομορφιά της ψυχής, μιαν εσωτερική τελειότητα, που θα οδηγούσε τους συμπολίτες του προς κάτι πολύ ανώτερο, τον « μελλοντικόν άνθρωπο ».

Έρευνούσε γύρω του κι' έβλεπε πως ο κόσμος είχε υποανάπτυκτη ψυχή. Το μυαλό του στριφογύριζε στην ανάγκη να φωτιστή η μάζα με την παιδεία, αφού η δημοκρατία στη μάζα δίνει τη δύναμη. Ακόμη θόλωνε το νού του η κατάσταση των σκλάβων, που ήσαν απαραίτητοι βέβαια στό Άστυ, μα που τα βάσανα τους σκανδάλιζαν του Σωκράτη την ανθρωπιά. Μελέτησε το ζήτημα των δούλων, μην ξέροντας τίποτα για κοινωνική δικαιοσύνη, που τότε ήταν άγνωστη. Σιγά - σιγά έγινε, χωρίς να το φαντάζεται, κάτι σαν σοσιαλιστής. Δε δίδαξε καμιά μοντέρνα θεωρία, μα δοκίμασε να λευτερώση ψυχικά το σκλάβο με το να υψώση τον εσωτερικό του κόσμο, σε τρόπο που να μην μπορούν να τον ταπεινώσουν εξωτερικές κακομοιριές. Έτσι, μια μέρα που συνάντησε έναν ξυπνό σκλάβο από την Όλυμπία, το Φαίδωνα, έβαλε τους φίλους του να τον εξαγοράσουν και τον επήρε κοντά του. Τόν έμαθε γεωμετρία και φιλοσοφία και τον έκανε σπουδαίο. Αφότου ο Σωκράτης ανέβασε πνευματικά έναν τάχα τιποτένιον, άρχισε η εξίσωση των περήφανων αριστοκρατικών με τα κάτω στρώματα, λές κι' είχε προαιστανθη την ατέλειωτη σειρά από νίκες των δούλων πάνω στ' αφεντικά, νίκες που ύστερα από 2.300 χρόνια εξακολουθούν ν' αφαιρούν προνόμια από τους κατέχοντες για χάρη των δυστυχισμένων. Ακόμα περισσότερο, ο Σωκράτης δε νοιαζόταν τόσο για την ατομική ευδαιμονία, όσο για τη γενική ευτυχία της κοινωνίας. Σκοπό της ηθικής του δεν έταζε το άτομο, όπως πρέσβευαν οι σοφιστές, άλλα το σύνολο, θεμέλιο του σοσιαλισμού.

Πρότρεπε τους αριστοκράτες, που κάθονταν από το πρωί ως το βράδυ με τα χέρια σταυρωμένα, να δουλεύουν κι' αυτοί. Μιά μέρα, που συνάντησε τον πρόκριτο Αρίσταρχο και τον είδε κατσουφιασμένο, τότε ρώτησε :

—« Τι σε στεχωρεί, φίλε ; Δώσε μου μέρος από τις φροντίδες σου να σε ξαλαφρώσω».

—« Πραγματικά, Σωκράτη, βρίσκομαι σ' αμηχανία. Έξ αιτίας του πολέμου έχουν μαζευτη σπίτι μου δεκατέσσερεις συγγενείς, κι' ούτε από τη γη έχω πια εισόδημα, αφότου την ανάσκαψαν οι Σπαρτιάτες, ούτε τίποτα μπορώ να πουλήσω, γιατί κανένας δεν αγοράζει. Πώς λοιπόν να θρέψω τόσα στόματα, σε τέτοιες περιστάσεις ; Αυτό με βασανίζει...»

Σαν τ' άκουσε αυτά ο Σωκράτης :

—« Πώς εξηγείς, του είπε, ότι ο βιοτέχνης Κεράμων, ενώ συντηρεί περισσότερους από σένα, πλουτίζει, την ώρα που εσείς κινδυνεύετε να πεθάνετε ; »

Κι' ο Αρίσταρχος :—« Έ καλά, ο Κεράμων τρέφει, δούλους στο εργαστήρι του, ενώ εγώ έχω ελεύθερους πολίτες ».

—« Ποιους θεωρείς καλύτερους, τους ελεύθερους η τους δούλους ; »

—« Φυσικά τους ελεύθερους », αποκρίθηκε ο Αρίσταρχος

—« Τότε δεν είναι ντροπή, ο Κεράμων με τους χειρότερους να ευπορή, ενώ εσύ, που έχεις πολύ καλύτερους, να βρίσκεσαι σε στενοχώρια ; »

«—« Έ όχι, μα την αλήθεια. Ξεχνάς πως αυτός ο Κεράμων έχει σκλάβους τεχνίτες, ενώ οι δικοί μου έχουνε μόρφωση ; »

Αρχισε πάλι τις ερωτήσεις του ο Σωκράτης :

—« Τεχνίτες ονομάζεις όσους ξέρουν να κάνουν κάτι χρήσιμο ; »

—« Μάλιστα ».

—« Το να ψήνης ψωμιά το θεωρείς χρήσιμο ; »

—« Ναί ».

—«Και τα υφάσματα δεν είναι χρήσιμα, πανωφόρια και χλαμύδες ; »

—« Είναι βέβαια ».

—« Οι συγγενείς σου δεν ξέρουν να κάνουν τίποτα απ' αυτά ; » εξακολούθησε ο Σωκράτης.

—« Ασφαλώς ξέρουν ».

—« Λοιπόν ; γιατί δε δουλεύουν ; »

—«Μα ξεχνάς, Σωκράτη, πως είμαστε από μεγάλο σόι, από αιώνες ελεύθεροι πολίτες ; » περηφανεύτηκε ο Αρίσταρχος.

—« Κι' ύστερα ; Επειδή είσαστε αριστοκράτες, πρέπει μόνο να τρώτε και να κοιμάστε ; Θεωρείς την αργία και την αφροντισιά ωφέλιμα πράματα και σκλαβιά την εργασία ; Είμαι βέβαιος πως σπíti σου ούτε συ αγαπás τους συγγενείς σου, γιατί σε επιβαρύνουν, ούτε κείνοι, εσένα, επειδή τους παραμελείς. Αν όμως αρχίσετε όλοι σας να δουλεύετε, και συ θα τους συμπαθήσεις, βλέποντας πως είναι ωφέλιμοι, και κείνοι θα σ' αγαπήσουν, επειδή τους έβγαλες από τη δυστυχία. Την γκρίνια που βασιλεύει τώρα σπíti σου, η δουλειά θα την αναγυρίση σε χαρά ».

Αφού σκέφτηκε λίγο ο Άρίσταρχος, συμφώνησε :

—« Μα τους θεούς, Σωκράτη, όπως πάντα, σωστά μιλάς. Θά σε υπακούσω. Κι' ενώ πριν δίσταζα να δανειστώ χρήματα, γιατί φοβόμουν πως, άμα τα ξόδευα, δε θα μπορούσα να τ' αποδώσω, τώρα βλέπω τον τρόπο να περάσω τις δυσκολίες ».

—« Πήγαινε και γύρνα να με βεβαιώσης, αν ήρθε ολονών η καρδιά σας στον τόπο της ».

Έτσι κι' έγινε. Πριν περάσουν πολλοί μήνες, αναγάλλιασε το σπιτικό του Αρίσταρχου, που από τότε, ως κι' αφού τέλειωσε ο πόλεμος, δε σταμάτησε να εργάζεται.

Άλλοτε πάλι, που συνάντησε άλλον πλούσιο γαιοκτήμονα, καταστραμμένο κι' αυτόν από τον πόλεμο, τον εξηντάρη Εύθηλο, όχι μόνο τον παρότρυνε να δουλέψη, αλλά και του όρισε πως :

—« Πόσον καιρό νομίζεις ότι θα είναι ικανό το σώμα σου να εργάζεται, Εύθηλε ; »

—« Όχι και πολύν καιρό ...»

—« Άμα γεράσης, του είπε, ενώ θάχης ανάγκη από περισσότερα έξοδα, κανένας δε θα σου πληρώνη μισθό. Έτσι ; »

—« Αλήθεια λές ». Ο Σωκράτης τότε τον συμβούλεψε :

—« Ν' αναζήτησης από τώρα εργασία, που θα μπορής να την κάνης και γέρος ».

—« Ξέρεις καμιά ; Έγώ δε βλέπω τίποτα τέτοιο . . . »

—« Να πας επιστάτης, φίλε μου, στα κτήματα κανενός πλούσιου ».

—« Ναί, μα εγώ δύσκολα θα υποφέρω να με διατάζουν σα σκλάβο ».

—« Μήπως οι άρχοντες στην πόλη μας δεν είναι σκλάβοι στα καθήκοντα τους; Όλοι μας, ό,τι δουλειά κι' αν αναλάβουμε, γινόμαστε σκλάβοι της».

—« Εγώ, Σωκράτη, δεν ανέχομαι πολύ - πολύ τον έλεγχο κανενός».

—« Μα, φίλε, έκανε ο Σωκράτης, δεν υπάρχει εργασία δίχως ευθύνη. Δεν ξέρεις πως με την ευθύνη πληρώνεται η ελευθερία του ανθρώπου ; Δούλευε

τίμια κι' ευσυνείδητα και μη φοβάσαι τις κατηγορίες ».

Ο Σωκράτης, με τα λόγια του αυτά, είπωμένα σ' εποχή που μόνο το γλέντι γνώριζαν οι αριστοκράτες, έγραφε ιστορία χωρίς να το ξέρη. Και δεν ήτανε πρωτοπόρος μονάχα στο ζήτημα της εργασίας ο φιλόσοφος. Με το να διδάξη, πως ο « άνθρωπος » στέκει ψηλότερα από τον « πολίτη » και πως το πνεύμα ξεπερνάει σύνορα και χρόνο, απόδειξε πως όσο κι' αν έμενε βαθιά δεμένος στη ρίζα του με την αγαπημένη του Αθήνα, ήταν ωστόσο κάτι πέρα από Αθηναίος, ούτε καν μόνο Έλληνας, άλλα «πολίτης του κόσμου », όπως τον ονομάζει ο Πλούταρχος.

Ο Σωκράτης εξακολούθησε στη διδαχή του μ' αποστολική αφοσίωση, γιατί γνώριζε πως τούτο το έργο έπρεπε να γίνει. Κι' αν την ημέρα ο φιλόσοφος έμοιαζε κεφάτος και ήρεμος, όμως τις νύχτες, που έμενε κατάμονος στην κάμαρα του, άυπνος, αναζητούσε ποια λάθη έκαναν οι συλλογισμοί του κι' αγωνιζόταν με πόνο να μορφώσει μια συγχρονισμένη φιλοσοφία, ικανή να συμπληρώσει τη θρησκεία και να βοηθήσει τους ανθρώπους, όλους τους ανθρώπους που υποφέρουν, ν' αντιμετωπίσουν τις καταδρομές της ζωής.

XX

Τον έκτο χρόνο του Πελοποννησιακού πολέμου αρχιστράτηγος ήταν ο Νικίας Νικηράτου, εκείνος ο πλούσιος Αθηναίος, ο λιγόκαρδος κι' αναποφάσιστος. Αυτός πρόσεξε έναν ταξίαρχο, Δημοσθένη τ' όνομα, που νέος τριάντα χρονών είχε κιόλας δείξει στρατηγικό ταλέντο. Ήταν ο Δημοσθένης τολμηρός, ανεξάντλητος σε πρωτότυπες ιδέες και ήξερε να χρησιμοποιή καλά το έδαφος και κάθε όπλο. Πρώτος αυτός είδε, πως για να νικηθή η Σπάρτη δεν αρκούσε μονάχα η δύναμη του στόλου, κι' επειδή δεν είχε αρκετούς πολίτες ν' αντιτάξει τους Πελοποννήσιους, ζήτησε από το Δήμο να του επιτρέψει να χρησιμοποιήσει τους δυτικούς συμμάχους, Κερκυραίους, Ακαρνάνες και τους γενναίους Μεσσήνιους, που μισούσαν θανάσιμα τη Σπάρτη.

Ο Νικίας βοήθησε το Δημοσθένη να ξεκινήσει με μικρή δύναμη για τη Δυτική Ελλάδα, όπου νίκησε δυό σπαρτιατικές στρατιές και γύρισε φέρνοντας όχι μόνο τριακόσιες πανοπλίες από νεκρούς εχθρούς*, αλλά και την απόδειξη ότι μπορεί να νικηθή η Σπάρτη σε μάχες στην ξηρά. Τόση χαρά έφερε στους συμπολίτες του ο Δημοσθένης, ώστε τον ερχόμενο χρόνο, άμα τους ζήτησε άδεια να κάνει καινούργια σοβαρότερη εκστρατεία, του έδωσαν μεγάλο αξίωμα, ν' ακολουθήσει το στόλο ως επίτροπος του Δήμου, με δικαίωμα να ορίζει αυτός ποια παράλια θα χτυπούσε.

** Μιά απ' αυτές σώζεται στο Μουσείο της Στοάς του Αττάλου.*

Και τούτο γιατί με τη φαντασία του είχε συλλάβει σχέδιο, που με κανέναν τρόπο δεν ήθελε να το αποκαλύψει στους φλύαρους Αθηναίους. Το μυστικό του ήταν να καταλάβει την Πύλο, παλιό ναύσταθμο της Μεσσηνίας, που έστεκε άχρηστος κι' εγκαταλειμμένος από τους άθαλάσσωτους Σπαρτιάτες. Πραγματικά, καθώς ο στόλος παράπλεε την Πύλο, κάλεσε ο Δημοσθένης το ναύαρχο και τους στρατηγούς και τότε μόνο τους ανακοίνωσε το σχέδιο του. Αλλά δε θέλησαν να εκτελέσουν την απόβαση, γιατί τότε ζήλευαν. Κι' ενώ είχανε διαταγή να τον ακούνε, τράβηξαν με τα πλοία πέρα. Όμως σε λίγο σηκώθηκε τέτοια τρικυμία, που αναγκάστηκε ο στόλος να ποδίσει πίσω στο ασφαλέστατο λιμανάκι της Πύλου. Ο Δημοσθένης ξαναπρότεινε το σχέδιο του και πάλι αρνήθηκαν οι στρατηγοί να το εκτελέσουν, ώσπου μερικοί στρατιώτες πήραν την απόφαση, σαν εθελοντές, να οχυρωθούν στην Πύλο με το Δημοσθένη. Δεν ήτανε πολλοί, γι' αυτό ο ναύαρχος άφησε πέντε τριήρεις για να τους φευγατίσουν, αν χρειαστή.

Μα το σχέδιο αποδείχτηκε σωτήριο. Ο βασιλιάς της Σπάρτης Άγισ, που είχε εισβάλει λίγες μέρες πριν κι' απόκαιγε την Αττική, μόλις έλαβε το μήνυμα πως Αθηναίοι έπιασαν την Πύλο, στράφηκε γρήγορα κατά κει και έδωσε διαταγή σε 45 πολεμικά που διέθετε, να δράμουν κι' αυτά στην Πύλο να διώξουν όπως - όπως τους εισβολείς. Από το λόφο που είχε οχυρώσει, είδε ο Δημοσθένης νάρχεται όλος ο ξένος στόλος και πλήθος Σπαρτιάτες από τη στεριά. Δε δείλιασε καθόλου. Φώναξε τους στρατιώτες του και τους είπε δυό λόγια :

—« Η επιχείρηση που αναλάβαμε είναι τόσο επικίνδυνη, ώστε κανένας λογικός δε θα γλυτώσει. Μόνο αν πολεμήσετε σαν τρελοί, μπορεί να σωθείτε ».

Πριν μπλοκαριστή το λιμάνι, έστειλε μια τριήρη να φέρη πίσω τον Αθηναϊκό στόλο, κι' αυτός με τους εθελοντές του κράτησε δυό μερόνυχτα τις επιθέσεις των εχθρών και πλήγωσε βαριά ένα νεαρό Σπαρτιάτη στρατηγό, που πολεμούσε σα λεοντάρι—το Βρασίδα, τον εφευρέτη των « κομμάντος », αυτόν που τρία χρόνια πρίν είχε σχεδιάσει με λίγους ψυχωμένους να κάψει ξαφνικά τον Πειραιά.

Οι Σπαρτιάτες αποβίβασαν πεντακόσιους οπλίτες « λογάδες » (διαλεχτούς) στο νησί της Σφακτηρίας, που στέκει καταμεσίς του κόλπου, για να κλείσουν από παντού το Δημοσθένη αλλά δεν πρόφτασαν να τον κυκλώσουν, γιατί σε λίγο μπήκε μέσα ο στόλος της Αθήνας και καταναυμάχησε το Σπαρτιατικό. Έτσι, αντί να πολιορκήται ο Δημοσθένης, πολιορκήθηκαν από τη θάλασσα οι πεντακόσιοι, της Σφακτηρίας. Αύξαινε διαρκώς ο στρατός των Σπαρτιατών από τη μεριά της ξηράς, ωστόσο δεν μπορούσε να βοηθήσει τους πεντακόσιους «λογάδες», όσο κοντά του κι' αν τους έβλεπε, ούτε μπορούσε να στείλει τροφές στο έρημο και άνυδρο νησί. Η θάλασσα τους χώριζε.

Αμα έφτασαν τα νέα στη Σπάρτη, τόση ταραχή προξένησαν, ώστε αποφάσισαν να πάη επί τόπου ο βασιλιάς κι' οι Έφοροι, για να κρίνουν τι

μπορούσε να γίνει. Μα τίποτα δεν έσωζε τους πεντακόσιους από την ποντικοπαγίδα όπου είχανε κλειστή. Τότε ταπεινώθηκε η Σπάρτη. Παράδωσε στην Αθήνα όλα της τα πλοία, ως αντάλλαγμα, για λίγο νερό και τροφή που θα στέλνανε στους πεντακόσιους δικούς της, όσο ν' αποφασίσει ο Δήμος των Αθηναίων, αν θ' αποδεχόταν την ειρήνη που ζήτησε απερηφάνευτα η Σπάρτη.

Όταν έφτασε στον Πειραιά η τριήρης που έφερνε τ' ανέλπιστα νέα από την Πύλο, οι Αθηναίοι δεν πίστευαν τ' αυτιά τους. Η Σπάρτη ξέπεσε τόσο, για να ζητά ειρήνη ; Η ευτυχία που τους παρουσιάστηκε τους ζάλισε. Πίστεψαν πως τώρα είχανε γίνει αετοί και θα κυβερνούσαν πιά τον κόσμο. Ο Κλέων θέλησε να έπωφεληθή απ' αυτή τη διάθεση του πλήθους κι' έθεσε στους Σπαρτιάτες όρους απαράδεχτους. Έξ αιτίας της αδιαλλαξίας του Κλέωνος, ο πόλεμος εξακολούθησε, χωρίς αποτέλεσμα, ωστόσο οι Αθηναίοι σε λίγους μήνες ένιωσαν τι λάθος είχαν κάνει ν' απορρίψουν ασυλλόγιστα εκείνη την πρόταση ειρήνης, και μετάνιωσαν. Οι Πρυτάνεις, για να κατευνάσουν τη βαρυθυμία του λαού, συγκάλεσαν νέα Εκκλησία του Δήμου.

Καθισμένοι στις πρώτες σειρές της Πνύκας, ο Σωκράτης με τον Κριτία παροκολουθούσαν τη διαμάχη ανάμεσα στον Κλέωνα και στον όχλο, που κατηγορούσε το δημαγωγό πως έξ αιτίας της αδιαλλαξίας του μάκραινε ο πόλεμος. Οι βιοτέχνες κι' οι εμπορευόμενοι βλέπανε τις δουλειές τους ήμερα με την ημέρα να χειροτερεύουν, οι αγρότες ποθούσαν να γυρίσουν στα χωράφια τους κι' οι πρόσφυγες θέλανε πιά να φύγουν από το μολυσμένο Άστυ. Ολοι τους είχαν ξεσπαθώσει εναντίο του Κλέωνος κι' όταν ανέβηκε στο βήμα να μιλήσει, ώχρός και τρεμουλιάρης, τον σκέπασε βουή λαϊκού θυμού. Αυτός έρριξε το λάθος για την παράταση του πολέμου στον αρχιστράτηγο Νικία, που στάθηκε ανίκανος να ξεκάνη πεντακόσιους Σπαρτιάτες, μισοπεθαμένους από την πείνα. Ο Νικίας σηκώθηκε τότε κι' απάντησε πως δέχεται να παραιτηθή από Αρχηγός του στρατού και, αφού πάρη τη θέση του ο καυχησιάρης Κλέων, ας πάη κείνος στην Πύλο να ξεκάνη τους Σπαρτιάτες. Ο Κλέων αρνήθηκε την προσφορά, μα ο λαός, όσο έβλεπε απρόθυμο το δημαγωγό ν' αναλάβη την επιχείρηση, τόσο περισσότερο τον πίεζε να δεχτή. Οι αντίπαλοι του άρχισαν να τότε φωνάζουν « δειλό » και σε λίγο έγινε αφάνταστη οχλαγωγία. Ο Σωκράτης με τον Κριτία θαύμαζαν πως το πλήθος, αυτό το άγριο ζώο, που πριν λάτρευε τον Κλέωνα, μπορούσε σήμερα να τον τυραννά. Ο μαθητής γύρισε κι' είπε του Δασκάλου :

—« Βλέπεις τι κάθαρμα είναι ο Κλέων ; Δε θα φύγουμε από δώ, αν δεν τον στείλουμε, θέλει δε θέλει, στην Πύλο ».

—« Καλά του κάνουν, αποκρίθηκε ο Σωκράτης, οι κωμικοί που τον κοροϊδεύουν ».

Κι' αλήθεια, κανένας δεν τολμούσε ν' άντισταθή στον Κλέωνα, εξόν οι κωμικοί ποιητές. Ενώ η τραγωδία είχε σκοπό ν' αποσπάση τους πολίτες από την κακομοιριά της καθημερινής ζωής και να τους υψώσει προς τα παλιά ιδεώδη, απεναντίας η κωμωδία μαστίγωνε αλύπητα τις σύγχρονες διαστροφές και τις

βρωμερότητες της πολιτικής. Η κωμωδία τότε αντιστοιχούσε προς τις σύγχρονες μεγάλες εφημερίδες. Με τη σάτιρα της κωμωδίας διατηρήθηκε στην Αθήνα η ελευθερία του λόγου, που είχε εξαφανιστή από την Πνύκα. Ο συντηρητικός Αριστοφάνης, έντιμος και χωρίς κανένα ψεγάδι στο βίο του, είχε αποκτήσει το δικαίωμα να ελέγχει. Στην κωμωδία του «Ιππείς » προσέβαλε φανερά τον Κλέωνα, την ακολασία που είχε φέρει στη διοίκηση και τη μέθοδο του της συκοφαντίας. Ο δημαγωγός δοκίμασε να τον φυλακίσει ως προδότη της Δημοκρατίας (Μάρτιος του 426), μα οι πολίτες τον αθώωσαν, λέγοντας πως δικαίωμα της κωμωδίας είναι να καταγγέλλει όσα νομίζει βλαβερά στο δημόσιο βίο. Για να βουλώσει το στόμα του θαρρετού αντίπαλου, ο Κλέων ισχυρίστηκε σε δεύτερη δίκη, πως ο Αριστοφάνης δεν είναι γνήσιος Αθηναίος, και παρουσίασε συκοφάντες να το αποδείξουν. Όμως πάλι το Δικαστήριο αρνήθηκε την κατηγορία. Σήμερα το πλήθος δε σταμάτησε την οργή του, παρά όταν ο Κλέων αναγκάστηκε, με τη βία, να δεχτή να στρατηγήσει.

—« Έτσι μάλιστα, είπε ο Κριτίας. Τώρα ή θα φέρη δεμένους τους Σπαρτιάτες, η θα σκοτωθή ο μασκαράς, και θα γλυτώσουμε από δαύτον ».

Μα η τύχη και η ξυπνή τακτική του Δημοσθένη, που οργάνωσε την έφοδο και κυριεύσε τη Σφακτηρία, έδωσαν μιαν εύκολη νίκη στον Κλέωνα, που πραγματικά έφερε στήν Αθήνα, όπως είχε υποσχεθή, δεμένους 420 Σπαρτιάτες. Οι πολίτες τρελάθηκαν από τη χαρά τους. Κι' όταν ακόμα είδαν με τα μάτια τους να παρελαύνουν οι αιχμάλωτοι «λογάδες», πάλι δεν το πίστευαν. Πώς ήτανε δυνατόν, απόγονοι του Λεωνίδα των Θερμοπυλών να παραδοθούν! Η Σπάρτη αναγκάστηκε να ξαναζητήση ειρήνη. Αλλά τώρα ο Κλέων ήταν πολύ δυνατός, ήρωας της ημέρας, ευεργέτης της Αθήνας, που τον στεφάνωσε και του ψήφισε ισόβιο διατροφή στο Πρυτανείο, τη μεγαλύτερη τιμή που έδωσε ποτέ σε άτομο το Άστυ. Κανένας δεν τόλμησε να του αντιλέξει, όταν ζήτησε ν' απορρίψουν τις Σπαρτιατικές προτάσεις και να εξακολουθήσουν τον πόλεμο.

Μετά τη νίκη της Πύλου οι Αθηναίοι άρχισαν επιθέσεις παντού, στην Κόρινθο, στα Κύθηρα, στα Μέγαρα. Κι' όταν είδανε πως βάδιζαν από επιτυχία σ' επιτυχία, αποφάσισαν να τιμωρήσουν παλιόν εχθρό, τους Βοιωτούς, και να καταλάβουν την πρωτεύουσα τους Θήβα. Δέκα χιλιάδες Αθηναίοι βαριά οπλισμένοι ξεκίνησαν, ανάμεσα τους ο Σωκράτης με τον Αντισθένη οπλίτες πεζοί, ο Αλκιβιάδης με τον Ξενοφώντα, που ανήκαν στην αριστοκρατία, καβάλα. Κατέλαβαν το Δήλιο, ιερό του Απόλλωνος στη γη της Τανάγρας, κι' εκεί χτυπήθηκαν με τους Θηβαίους, την ώρα που έκανε να γείρη ο ήλιος. Πολεμήθηκαν με μανία. Το αριστερό των Θηβαίων άρχισε να κλονίζεται και στον αγώνα τούτον κανένας δε διακρίθηκε περισσότερο από τον Αντισθένη, που κατάφερε θαύματα παληκαρίας. Αλλά το δεξί πλευρό του έχθρου νίκησε τους απέναντί του Αθηναίους κι' άρχισε να τους περικυκλώνει. Εκεί πληγώθηκε κι' έπεσε από τ' άλογο του ο Ξενοφών. Όπως στην Ποτίδαια ο Σωκράτης έσωσε τον Αλκιβιάδη, έτσι κι' εδώ έτρεξε με τον Αντισθένη προς το νεαρό μαθητή και κατόρθωσαν, σπαθίζοντας γύρω με πείσμα, να γλυτώσουν τον Ξενοφώντα.

Αλλά το ρήγμα, που προξενήθηκε στην Αθηναϊκή παράταξη, δεν άργησε να προκαλέσει πανικό. Ολόκληρος ο στρατός των Αθηναίων τόβαλε τότε στα πόδια, ενώ κατάκοβαν τους πανικόβλητους, οι Θηβαίοι, κυνηγώντας τους όσο να νυχτώσει. Η καταστροφή δεν είχε προηγούμενο. Ο Σωκράτης, υποστηρίζοντας με το ένα χέρι τον πληγωμένο Ξενοφώντα, ξεχώρισε από τους πολλούς και τράβηξε, για να σωθεί, προς τις χαράδρες της Πάρνηθας, φωνάζοντας στους διπλανούς του να τον ακολουθήσουν. Κοντά του βρέθηκε ένας από τους Αθηναίους Στρατηγούς, ο Λάχης, που από παιδί του λαού, επειδή χρόνια πολλά ήτανε δοσμένος με πάθος στα έργα του πολέμου, είχε σιγά - σιγά προβιβασθεί σε Στρατηγό.* Αυτός δε συμφώνησε με την πορεία που ακολουθούσε ο Σωκράτης κι' επέμενε να στραφούν κατά τη θάλασσα. Μα οι στρατιώτες, βλέποντας πως ο φιλόσοφος προχωρούσε σαν μαγνητισμένος και πιστεύοντας πως το Δαιμόνιο, που όλοι πια το είχαν ακουστά, τον οδηγούσε, παράτησαν το Στρατηγό τους κι' ακολούθησαν το Σωκράτη. Κι' αλήθεια, μόλις άκουσε τη μυστική φωνή να τον διατάζει : «τράβα προς την Πάρνηθα, από τη μικρή χαράδρα του Φελλέα», έχασε ο Σωκράτης κάθε λογική σκέψη και προχωρούσε, κάτω από μαγική επιβολή. Ο Λάχης, μια και τον εγκατέλειψαν όλοι, αναγκάστηκε κι' αυτός ν' ακολουθήσει, απορώντας πούθε τους πάει αυτός ο απαναρκωμένος.

Κι' όμως η στροφή που έκανε ο φιλόσοφος προς εκείνο το μονοπάτι της Πάρνηθας τους έσωσε. Από μακριά άκουγαν οι ακόλουθοι του Σωκράτη τις φωνές της σφαγής, που γινότανε στις διπλανές χαράδρες και μονάχα κείθε που διάβηκαν αυτοί δε φάνηκε ούτε ένας Θηβαίος να τους ενοχλήσει. Σαν έφτασαν σώοι στην Αθήνα και πληροφορήθηκαν πως είχαν κατορθώσει κι' οι άλλοι που προσπάθησαν να σωθούνε από τη θάλασσα (καθώς συμβούλεψε ο Λάχης), τότε ξέσπασε γενικός θαυμασμός για τις Υπερφυσικές ιδιότητες του Σωκράτη, που μπορούσε να βλέπει πέρα από χρόνο και τόπο. Παντού, στην Αγορά, στις Στοές, στα κουρεία, δε γινόταν λόγος παρά για το παράδοξο Δαιμόνιο. Στόν κοσμάκη δεν κάνει τίποτα πιο συγκλονιστική εντύπωση, όσο τα μηνύματα που έρχονται από το υπερπέραν. Τότε γίνανε γνωστά τα διάφορα περιστατικά, όπου, με τη βοήθεια του Δαιμονίου, ο φιλόσοφος είχε προφητέψει.

Όλοι ξέρανε τον ωραίο Χαρμίδα. Αυτός, μια μέρα στο Γυμναστήριο, έλεγε πως αποφάσισε να πάει στη Νεμέα ν' αγωνιστεί στο αγώνισμα του δρόμου. Η μυστική φωνή παράγγειλε του Σωκράτη να τον εμποδίσει κι' ο Δάσκαλος προσπάθησε να τον μεταπείσει. Ο Χαρμίδης γέλασε κι' απάντησε : « Το Δαιμόνιο σου ίσως ξέρει πως δε θα νικήσω, γι' αυτό συμβουλεύει να μην πάω, μα εγώ, με το να γυμνάστώ για τους αγώνες, θα ωφεληθώ ». Ο Χαρμίδης παράβλεψε την προτροπή του φιλόσοφου. Πήγε στη Νεμέα όπου πληγώθηκε άσκημα και παραμόρφωσε το χαριτωμένο πρόσωπο του.

**** Σκοτώθηκε αργότερα στη Μάχη της Μαντινείας.***

Ένας Κλειτόμαχος, γνωστός Αθηναίος γαιοκτήμονας, επαναλάβαινε, σ' όποιοι ήθελε να τον ακούση, τι του είπε ο αδελφός του Τίμαρχος, όταν τον οδηγούσαν να τον εκτελέση ο δήμιος. «Αδελφέ Κλειτόμαχε, του είπε, εγώ τώρα πεθαίνω, γιατί δε θέλησα ν' ακούσω τον Σωκράτη. Ενα βράδυ, που ήμαστε καλεσμένοι σε συμπόσιο, σηκώθηκα από το τραπέζι να πάω, για λόγους πολιτικούς, να σκοτώσω το Νικία. Κανένας δεν ήξερε τους σκοπούς μου, μα όταν είπα στους φίλους : « Έσείς εξακολουθήστε να πίνετε κι' εγώ θα γυρίσω σε λίγο », ο Σωκράτης με σταμάτησε λέγοντας : « Ακουσα τη φωνή, το συνηθισμένο μου σημάδι, και σε παρακαλώ μην πας πουθενά ». Κάθησα τότε ήσυχος, μα σε κάμποσην ώρα ξανασηκώθηκα, πάλι όμως με κράτησε ο φιλόσοφος. Τέλος, την τρίτη φορά, για να του ξεφύγω, παραφύλαξα πότε θα είχε αλλού το νού του κι' απομακρύνθηκα κρυφά. Απότυχα στην απόπειρα, καθώς ξέρεις, με πιάσανε και τώρα πάνε να με σκοτώσουν, γιατί παράκουσα τη συμβουλή του Σωκράτη ».

Κάποτε πάλι, που βάδιζε με καμιά δεκαριά μαθητές του στην οδό Λάρνακος, ξαφνικά τους έσπρωξε όλους πλάγια και τους έρριξε σ' ένα στενό σοκάκι. Κανένας τους δεν κατάλαβε γιατί έκανε ο δάσκαλος τούτη την ιδιοτροπία, πριν περάση όμως ένα λεπτό, όρμησε σα σίφουνas στην οδό Λάρνακος μεγάλο κοπάδι από λυσσασμένα γουρούνια, σαρώνοντας τα πάντα. Έκτός απ' αυτό το προμάντεμα, που Τ' ομολογούσαν οι μαθητές του, κι' άπειρα τέτοια περιστατικά διηγούνταν άλλοι, όχι μόνο φίλοι, μα κι' εχθροί του. Ακόμη πως, όσοι τον ακολουθούσαν, όλοι πρόκοβαν γρήγορα, κι' όταν ξεμάκραιναν απ' αυτόν, ξέπεφταν. Ένας παλιός μαθητής, ο Αριστείδης, ο γιός του Λυσιμάχου, όταν γύρισε κοντά στο Σωκράτη, ύστερα από μακρινή εκστρατεία, του είπε:

«Όσο μαθήτευα κοντά σου, Σωκράτη, αβγάταινε πολύ η γνώση μου. Έπειτα έλειψα χρόνια στρατιώτης και τώρα που γύρισα βρήκα κοντά σου το γιό του Μελίσσου, να σου κάνη τον καμπόσο, σαν να είναι κι' αυτός σπουδαίος. Ξέχασε τι ανθρωπάκι ήταν προτού σε πλησιάση ; »

— « Φαίνεται πως το ξέχασε », είπε ο Σωκράτης.

— « Κι' εγώ είμαι για γέλια, δάσκαλε ».

— « Γιατί; »

— « Επειδή, πρίν φύγω στρατιώτης, μ' είχες κάνει άξιον να συζητήσω με οποιοδήποτε γερό μυαλό, ενώ τώρα, αν συναντήσω κανένα μορφωμένο, τον αποφεύγω. Τόσο πολύ ντρέπομαι τη μηδαμινότητά μου. Και θα σου πω, Σωκράτη, κάτι απίστευτο, μα αληθινό : Πρόκοβα κοντά σου, έστω με το να σε κοιτάζω. Μα πρόκοβα σε αφάνταστο βαθμό, αν, καθισμένος δίπλα σου, σε κρατούσα από το χέρι. Ποτέ δε θα ξεχάσω τι ευδαιμονία ένιωθα όταν σ' ακουμπούσα, λές και κάποια ροή, απόκρυφη, περνούσε από σένα σε μένα.. »

Τέτοια μαγική επίδραση ασκούσε ο φιλόσοφος σ' όσους τον πλησίαζαν.

XXI

Αφότου πληγώθηκε στην Πύλο ο Σπαρτιάτης στρατηγός Βρασίδας, η πατρίδα του έμενε ταπεινωμένη, μα όταν θεραπεύτηκε ο ήρωας, άλλαξε η τύχη της. Ο Βρασίδας ήτανε πολύ διάφορος από του μονόπαντους κι' αργονόητους Λάκωνες. Δυό προτερήματα άγνωστα σ' αυτούς τα είχε ο στρατηγός — ήταν άριστος ρήτορας και τετραπέρατος, πολιτικός. Σιχαινόταν τους Εφόρους, ανόητους και κακόπιστους, που κρατούσαν τη Σπάρτη ανεξέλικτη και ξεπερασμένη. Είχε δει με φρίκη τους Εφόρους να σκοτώνουν δυό χιλιάδες νέους είλωτες (έτσι ονόμαζαν οι Λάκωνες τους σκλάβους), όσους έκριναν γεροδεμένους και ζωηρούς, αφού πρώτα τους συγκέντρωσαν με την απάτη πως τάχα θα τους ελευθέρωναν. Πανάρχαιη τρομάρα κάτεχε τη Σπάρτη, να μή φοβάται τίποτα περισσότερο από μιαν επανάσταση των ειλωτών.

Ο Βρασίδας πρότεινε να του δώσουν μονάχα επτακόσιους τέτοιους είλωτες, για να τους πάη να χτυπήση τις Αθηναϊκές αποικίες στη Θράκη, απ' όπου μάζευε το Άστυ το χρυσάφι του Παγγαίου και ναυπηγήσιμη ξυλεία. Οι Έφοροι έδωσαν, έστω και χωρίς προθυμία, την άδεια να ξεκινήση αυτός ο επικίνδυνος νεωτεριστής, ελπίζοντας πως θα χανόταν από την παράλογη τόλμη του, μαζί με τους ανεπιθύμητους είλωτες, ο τρελός. Για να εκτελέση τα σχέδια του ο Βρασίδας, απάντησε δυσκολίες, που σε κάθε άλλον θα ήταν ανυπέρβλητες. Αυτός όμως κατόρθωσε να φέρη αληθινή αναστάτωση στις αθηνέικες αποικίες της Θράκης, και μια Σπάρτη, που έβλεπε τα παράλια της να τα κατέχη η θαλασσοκράτειρα, μια Σπάρτη που έτρεμε μπροστά στους δούλους της, ο Βρασίδας την ύψωσε πάλι στα μεσούρανα, πολεμώντας με μια χούφτα είλωτες. Η δόξα των κατορθωμάτων του ανάγκασε τους Αθηναίους, κινημένους από τον Κλέωνα, να στείλουν εναντίο του το στόλο και μεγάλη στρατιά από χιλιάδες οπλίτες και ιππείς. Γενικός Αρχηγός ορίστηκε ο Κλέων, επειδή η ανέλπιστη επιτυχία του στη Σφακτηρία τον είχε αναδείξει σε σπουδαίο τάχα μάστορα της στρατηγικής. Πάλι επιστρατεύτηκε ο Σωκράτης, μπήκε στα μεταγωγικά και στάλθηκε στον άγριο Βοριά. Σαν έφτασαν κοντά στις εκβολές του Στρυμόνα, σταμάτησαν και κει περίμενε ο Κλέων τον εχθρό. Ο Σωκράτης έβλεπε μπροστά του την Αμφίπολη, πάνω σε ψηλό λόφο, τον τελευταίο που ένωνε το ποτάμι με τα βουνά του Παγγαίου. Η θέα του φάνηκε μαγευτική. Πάνω από τις σκούρες πέτρες τιτανόλιθου του τείχους πρόβαλαν τα κάτασπρα σπίτια της πόλης δίπλα στον ασημένιο Στρυμόνα. Πίσω φαινόταν η κατάφυτη πεδιάδα των Σερραίων και γύρω τα χιονισμένα βουνά. Για το Σωκράτη το μέρος ήταν ιερό. Από δώ ξεκίνησε η λατρεία του Διονύσου, εδώ σπάραξαν Θράκισσες μαινάδες τον Ορφέα.

Καθώς ο Βρασίδας δεν έδειχνε όρεξη να χτυπήση τον Κλέωνα και παρατεινόταν η αδράνεια, οι οπλίτες της Αθήνας άρχισαν ν' άνυπομονούν. Ο

Σωκράτης τους άκουγε να κατηγορούν άναντρο τον Κλέωνα και να συγκρίνουν τη δική του άβουλία με την πείρα και την τόλμη του πολέμαρχου της Σπάρτης. Όταν το ένιωσε αυτό ο Κλέων, αναγκάστηκε να κινηθή κοντύτερα προς τον εχθρό. Σταμάτησε δίπλα στην Αμφίπολη. Ο Βρασίδης μή θέλοντας να δείξει τ' ολιγάριθμο του στρατού του, μελέτησε στρατήγημα. Διάλεξε εκατόν πενήντα παληκάρια, και μόλις ξεδιάκρινε τ' απομεσήμερο πως οι εχθροί είχανε διαλύσει τις τάξεις τους και χάζευαν ανύποπτοι, ρίχτηκε καταπάνω τους με τους εκατόν πενήντα διαλεχτούς. Ήτανε τόση η ορμή του, που οι Αθηναίοι αιφνιδιάστηκαν, κι' όταν είδαν να ορμούν από την Αμφίπολη κι' άλλοι Σπαρτιάτες, τaráχτηκαν και το αριστερό τους πλευρό, όπου βρισκόταν ο δημαγωγός, στράφηκε πανικόβλητο προς την παραλία. Οι Αθηναίοι φεύγανε πετώντας τα όπλα τους, άλλοι προς τα βάλτα του Στρυμόνα, άλλοι προς τα βουνά της Χαλκιδικής, να κρυφτούν στα πυκνά δάση, κυνηγημένοι από την τρομάρα που προξενούσε τ' όνομα : Βρασίδης ! Μόνο το δεξί των Αθηναίων, όπου πολεμούσε ο Σωκράτης με παραστάτη του τον πιστό Αντισθένη, κρατήθηκε γερά πάνω σ' ένα λόφο. Ο Κλέων, ενώ έτρεχε κι' αυτός να σωθη, σκοτώνεται από Θράκα πελταστή, και, σχεδόν την ίδια στιγμή, ένας Αθηναίος σκοτώνει με δόρυ το Βρασίδα που προκινδύνευε. Όλόκληρο τ' αριστερό πλευρό των Αθηναίων εξολοθρεύτηκε, ενώ από τους Σπαρτιάτες δεν είχανε χαθή παρά λίγοι οπλίτες. Ο Σωκράτης με τον Αντισθένη και κάμποσους άλλους κατάφεραν, χάρη στην παληκαριά τους, να υποχωρήσουν κανονικά και, πολεμώντας αδιάκοπα, έφτασαν σώοι ως τ' Αθηνέικα πλοία.

Ο σύγχρονος θάνατος του Κλέωνα και του Βρασίδα, των δυό ανθρώπων που ζητούσαν την παράταση του πολέμου, έδωσε την ευκαιρία στα φιλειρηνικά κόμματα της Αθήνας και της Σπάρτης να κλείσουν επί τέλους ειρήνη.

Οι Σπαρτιάτες γύρισαν πίσω στην κοιλάδα του Ευρώτα, για να ξαναρχίσουν τη μονότονη ζωή του στρατοπέδου που συνήθιζαν αιώνες τώρα, ενώ οι Αθηναίοι, χαρωποί κι' ευτυχισμένοι, μέθυσαν από την ανάσωση. Έφυγαν οι πρόσφυγες που βρώμιζαν το Άστυ, κι' οι χωριάτες, με την τσάπα στο χέρι, τρέζανε στα χωράφια να ξαναφυτέψουν τα ξεριζωμένα τους αμπέλια. Με χορούς και τραγούδια άστραφτε πάλι σαν πρώτα η Αθήνα.

Δέκα χρόνια πολεμήθηκαν οι δυό μεγάλες πόλεις, με πείσμα που τις γονάτισε και τις δυό, αλλά μετά την ανακωχή η Σπάρτη επέτρεψε στους πολίτες της να πάνε στην Αθήνα να δουν τα « Διονύσια », όπου ο Αριστοφάνης δίδασκε κωμωδία, για να υμνήση τ' αγαθά της ειρήνης, ενώ το Άστυ έστελνε τους δικούς του να παρασταθούν στα

« Ύακίνθια » της Λακεδαίμονος, για ν' αποδείξουν σ' όλον τον κόσμο πως είχανε πια τίμια φιλιωθή.

Άπ' αυτά τα δέκα πολεμικά χρόνια, τα πέντε ο Σωκράτης τα πέρασε σ' εκστρατείες, όπου πάντα διακρίθηκε, για τη γενναιότητα του. Ακλόνητος και ψύχραιμος, κινδύνευε χωρίς να λογαριάζη θάνατο, και στάθηκε ζωντανό

παράδειγμα πως γίνεται Αθηναίος, και μάλιστα φιλόσοφος, να μην είναι στη μάχη καθόλου κατώτερος από τους ατρόμητους Σπαρτιάτες. Τόσο μεγάλωσε η φήμη του μετά το χρησμό των Δελφών και την παληκαριά που έδειξε στις μάχες, ώστε ο κωμικός Αριστοφάνης, που φοβήθηκε μήπως η νεωτεριστική διδαχή του Σωκράτη επηρεάσει επικίνδυνα τη νεολαία, αποφάσισε να τότε γελοιοποιήσει. Αντί να κοροϊδέψει τους ξένους σοφιστές που πλημμύριζαν την Αθήνα, προτίμησε, στην κωμωδία «Νεφέλες», να ρεζιλέψει το φίλο του Σωκράτη. Με τη γνωστή του αττική χάρη, τους αρμονικούς στίχους και τ' ανεξάντλητα χωρατά του, ο κωμικός παρουσιάζει το φιλόσοφο κρεμασμένον από τον ουρανό μέσα σε καλάθι ν' αερολογή. Ένας καταχρεωμένος αγρότης, ο Στρεψιάδης, έρχεται να τον συμβουλευτή πως, με σοφιστείες, θα καταφέρει να μην πληρώσει τους δανειστές του. Όρκίζεται στους Θεούς να πληρώσει γερά τις συμβουλές.

—« Ποιους Θεούς ; ρωτά ο Σωκράτης. Τέτοιο πράμα δεν υπάρχει».

—« Αλλά τι υπάρχει στη θέση τους ; » απορεί ο χωριάτης.

—« Νεφέλες, θεές των ακαμάτηδων. Αυτές ταΐζουνε κοπάδια σοφιστές, μαλλιαρούς τεμπέληδες κι' αστρολόγους τσαρλατάνους ».

—« Μα ο Δίας, ο βασιλιάς του Όλύμπου, δεν είναι, θεός ; » επιμένει ο Στρεψιάδης.

—« Σού είπα, δεν υπάρχει Δίας ».

—« Μα τότε, δάσκαλε, ποιος από τα ουράνια βρέχει; » ρωτά πάλι ο χωριάτης.

—« Οι Νεφέλες φέρνουν τη βροχή, ανόητε. Είδες ποτέ, πουθενά, να βρέχει δίχως σύννεφα ; Ας βρέξει με ξαστεριά, αν μπορή, ο Δίας! »

—« Και οι βροντές πως γίνονται ; »

Ο Σωκράτης δίνει την απάντηση : —« Άμα χτυπήσει μια Νεφέλη την άλλη, βροντάνε ».

—« Δε σε πιστεύω », κάνει ο αγρότης.

Μα ο Σωκράτης του εξηγεί :

—« Πάρε τον εαυτό σου παράδειγμα. Σαν γεμίζεις την κοιλιά σου με κρέατα και σάλτσες, δε νιώθεις μέσα σου γουργουρητά που ξάφνου βροντολογάν ; »

—« Αλήθεια λές, κάνει με αφέλεια ο χωριάτης, βρουχιέται το στομάχι μου, όταν παραφάω ».

—« Αν λοιπόν, συμπεραίνει ο Σωκράτης, με λίγον αέρα στην κοιλιά σου κάνης κρότους, φαντάσου πόσο μπορεί να βροντά ο απέραντος αέρας ».

Μετά κάμποσες άλλες αισχρολογίες *, ρωτά ο φιλόσοφος τον αγρότη :

*** Στο Θέατρο δεν επιτρεπόταν να παραστούν γυναίκες.**

—« Τι ζητάς από μένα ; »

—« Όχι μεγάλα πράματα κι' ούτε βαθείες ιδέες, μονάχα να με μάθης να στρεψοδικώ και να γλιστράω σα χέλι από τους δανειστές μου».

Οι Νεφέλες δίνουν εντολή στο Σωκράτη : —« Αρχισε, γεροδάσκαλε, τη διδαχή σου, δοκίμασε την κρίση του και ξύπνα το μυαλό του ».

Ο Σωκράτης αρχίζει :

—« Λέγε τι ξέρεις, για να σου προσθέσω εγώ καινούργιες μηχανές. Έχεις μνημονικό ; »

—« Έχω και μάλιστα δίκικοπο. Σαν μού χρωστάνε, ποτές δεν ξεχνώ, μα σαν χρωστάω εγώ, αμέσως λησμονώ ». Με λογοπαίγνια και χοντροκομμένα αστεία προχωρεί η κωμωδία, καθώς ο δάσκαλος μαθαίνει τον αστοιχείωτο μαθητή τον « άδικο λόγο », για να τον κάνη ξεφτέρι στις στρεψοδικίες. Η τόση καταφορά του Αριστοφάνη εναντίο του Σωκράτη φαίνεται σήμερα ανεξήγητη. Είν' όμως εύκολο να ερμηνευτή με την αναστάτωση που έφερε στην Αθήνα ο Πελοποννησιακός πόλεμος, ύστερα από το θάνατο του Περικλή και την ανησυχία των συντηρητικών για τις πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές που δημιουργούσαν τότες οι σοφιστικές θεωρίες.

Μα ο Σωκράτης καθόλου δεν πειράχτηκε. Όσην ώρα γινότανε λόγος, κατά την παράσταση, για τον εαυτό του, ο φιλόσοφος σηκώθηκε από τη θέση του κι' έμενε ορθός, για να δείξη πως αυτόν εννοούσε ο Αριστοφάνης, όταν τον παρουσίαζε αρχηγό των σοφιστών, κι' ας τον συκοφαντούσε η κωμωδία.

Αφότου ειρήνεψε η Ελλάδα, μέρα με την ημέρα, το Άστυ ξαναγύριζε στην παλιά του ευημερία, κι' οι Αθηναίοι, απαυδισμένοι από τις συμφορές ενός πολέμου που τον κίνησε το δημοκρατικό κόμμα του Περικλή, στράφηκαν προς τους συντηρητικούς. Τότε πήρε μεγάλη δύναμη ο Νικίας. Ο λαός αποζήτησε τη φρονιμάδα και την εντιμότητα του, για να κλείση τις πληγές της περασμένης αναταραχής. Ήτανε πάμπλουτος ο Νικίας, αφού σε μετρητά κρατούσε εκατό χρυσά τάλαντα, ενώ εκείνη την εποχή αρκούσε ένα τάλαντο για να μπή κανείς στην τάξη των πλουσίων, μα ο κοσμάκης δε ζήλευε τους θησαυρούς του, γιατί τους ξόδευε αλύπητα. Όλα του τα κέρδη τα σπαταλούσε, για να διασκεδάση το λαό. Άμα πήρε την υποστήριξη της μάζας, ο Νικίας δεν αρκέστηκε στην ειρήνη που κλείσανε οι δυό μεγάλες πόλεις, αλλά πρότεινε να υπογράψουν αιώνια συμμαχία. Κανένας δε θα τολμούσε να διατάραξη την ησυχία στην Ελλάδα, όσο Σπάρτη και Αθήνα συμμαχούσαν. Μα δε βρήκε κατανόηση από τους Λάκωνες. Ένώ οι πέτρινες στήλες, που έγραφαν τους όρους της ειρήνης, είχανε στηθή μόλις την άνοιξη στην Ακρόπολη, ήδη το φθινόπωρο, με την αλλαγή των Εφόρων στη Σπάρτη, οπότεν πήραν την αρχή άντρες φιλοπόλεμοι, άλλαξαν τα πνεύματα. Οι νέοι Έφοροι θεώρησαν το συμβιβασμό ταπεινωτικό κι' άρχισαν να συνωμοτούν με τη Θήβα και το Άργος για να τον σπάσουν. Μολονότι ο Νικίας, για να ευχαριστήση τους Σπαρτιάτες, εξετέλεσε, έναν προς έναν, όλους τους

όρους της ειρήνης, οι Έφοροι, με διάφορες δολερές προφάσεις, απόφευγαν να συμμορφωθούν. Άρκεσαν έξι μήνες φιλίας, για να καταλάβουν οι Αθηναίοι πως είχαν έξαπατηθή. Η οργή του λαού δεν άργησε να ξεσπάσει έναντίο του Νικία, που, με περισσή μυωπία, βιάστηκε να παραδώσει τους 420 « λογάδες » αιχμάλωτους της Πύλου, εγκαταλείποντας έτσι το ισχυρότερο όργανο που είχαν οι Αθηναίοι, για ν' αναγκάσουν τη Σπάρτη να εκπλήρωση τις υποχρεώσεις της. Από την πίκρα του ο λαός ξαναγύρισε πίσω στους δημοκρατικούς. Τότε μπήκε στη δημόσια ζωή κάποιος, που για είκοσι χρόνια, ως το θάνατο του, έγινε Μοίρα της Αθήνας κι' όρισε τις τύχες της, τις καλές και τις κακές —ο Αλκιβιάδης. Οι Αθηναίοι τον αγάπησαν, γιατί συνταίριαζε στο πρόσωπο του κάθε τι που σηγήνευε το κοινό, αίγλη της καταγωγής, πλούτη που τα σπαταλούσε σαν το Νικία, σπάνια ομορφιά, ευκολία να ρητορεύη. Όσα ελαττώματα είχε κρατήσει από την παιδική του ηλικία, οι Αθηναίοι όχι μόνο του τα συγχωρούσαν, παρά κατόντησαν να τα θαυμάζουν, κι' από στόμα με στόμα διαδίδονταν οι τρέλες του με καμάρι. Ό,τι κι' αν ποθούσε, του τάδιναν τα πλήθη πριν ακόμα τα ζητήσει. Για να σιάξουν αγάλματα του Θεού Ερμή, οι γλύπτες δε δίστασαν το δικό του πρόσωπο ν' αντιγράψουν. Γύρω του μαζεύτηκαν πάμπολλα ασήμαντα ανθρωπάκια, μα και επισημότατοι άρχοντες. Όλων αυτών ο άμετρος θαυμασμός έκανε τον νεαρό πολιτευόμενο να ξεχάσει τη συγκίνηση που είχε γεννήσει στην ψυχή του η διδασκαλία του Σωκράτη, κι' αφού σώπασε η φωνή της συνείδησης, ρίχτηκε στην πολιτική όχι για να διοικήσει σωστά την πολιτεία, αλλά για να χορτάσει την παράφορη φιλοδοξία του. Παρουσιάστηκε στην Πνύκα σαν εχθρός της Σπάρτης, τη στιγμή που οι Αθηναίοι αποζητούσαν κάποιο δυνατόν ηγέτη, για να τους βγάλει από τους μπελάδες που τους είχε ρίξει η λαθεμένη πολιτική του φιλολάκωνα Νικία. Απαυδισμένο το Δημοκρατικό κόμμα να κακοδιοικιέται από βυρσοδέσμες και προβατέμπορους, νοστάλγησε τη φωτεινή πολιτική του άρχοντα Περικλή και πίστεψε πως ο ανιψιός του Αλκιβιάδης είχε τις ίδιες ικανότητες με κείνον.

Ο δύστυχος Νικίας, που μετά το θάνατο του Κλέωνα φαντάστηκε πως γλύτωσε από τον ενοχλητικό δημαγωγό, αντίκρυσε τώρα νέον αντίπαλο, εξίσου ασυνείδητο με τον Κλέωνα, μα προικισμένο με διαβολική μεγαλοφυΐα. Ο Αλκιβιάδης, χωρίς να χάσει καιρό, ετοίμασε κρυφά πόλεμο, όχι κάν αμυντικό σαν τον Περικλή, άλλα επιθετικό. Έτσι, το καλοκαίρι του 419, κατάφερε να ξαναρχίσει ο αγώνας στην Πελοπόννησο, ενώ οι Αθηναίοι τον χειροκροτούσαν ενθουσιασμένοι. Κι' η θρασύτητα του Αλκιβιάδη ξεπέρασε τότε κάθε όριο. Στο θέατρο έδειρε το χορηγό Ταυρέα, γιατί τόλμησε να σταθή αντίπαλος του σε δραματικό διαγωνισμό. Στο δρόμο χαστούκισε έναν αξιοσέβαστο Αθηναίο, μόνο και μόνο για να γελάσει η συντροφιά του. Περιφρονούσε ως και τους νόμους. Κάποτε γινόταν ανάκριση έναντίο του ποιητή Ηγεμόνα, που τον προστάτευε ο Αλκιβιάδης. Για το χατίρι του δε δίστασε να πάη στο Μητρώο, όπου ήτανε γραμμένη η καταγγελία, και να τη σβήσει μπροστά στους δικαστές, λέγοντας : «Όποιος τολμάει, ας συνεχίσει την ανάκριση ». Και κανένας δεν

τόλμησε!

Ο Σωκράτης τότε φώναξε κοντά του και δοκίμασε να τον συνεφέρει. Τού εξήγησε πως το μεγαλείο του Περικλή είχε σταθερή βάση, τη μετριοπάθεια και τη σωφροσύνη, ενώ αυτός ήταν ανίκανος να δαμάση τα ελαττώματά του. «Η επιτυχία σου, του είπε, είναι θεμελιωμένη μόνο εξωτερικά. Η ψυχή σου απόμεινε κούφια». Τού θύμιζε όσα τον είχε διδάξει και του προκάλεσε πάλι κείνη την παλιά συγκίνηση που ένιωθε νέος, όταν ο Σωκράτης τότε γέμιζε ντροπή για τα παραπατήματά του, συγκίνηση που δεν κατόρθωνε να την καταπνίξει όσο βρισκόταν δίπλα του. Πάλι θαύμασε σιωπηλός το ηθικό μεγαλείο του φιλόσοφου, τόσο περισσότερο, όσο αισθανόταν ότι του ήταν αδύνατο να μείνει πιστός σε παρόμοια διδαχή. Ν' άπαρνηθή τώρα τον εαυτό του ; Να παρατήση τις φιλοδοξίες του, την ώρα που τις έβλεπε να πραγματοποιούνται ; Να ξαναμπή στο στενάχωρο σχολείο του Σωκράτη, αυτός, το χαϊδεμένο παιδί της Τύχης ; Όχι. Δε χρειάζεται το Δάσκαλο. Είναι, αν και νεώτατος, διάδοχος του Περικλή. Η Δόξα τότε πήρε στα φτερά της και τον ανεβάζει ψηλά, ακριβώς γιατί ξέφυγε από τον ασκητισμό του φιλόσοφου. Κι' όμως . . . ενώ αυτά σκέπτεται, το αυστηρό βλέμμα του Σωκράτη τον κάνει να νιώσει το ίδιο κείνο αίσθημα υποταγής, που τον κυρίευε έφηβο. Η λατρεία, που του είχε άλλοτε, μένει ζωντανή μέσα του. Η καρδιά του είναι ακόμα αίματωμένη από την προσβολή της Ποτίδαιας. Τούτη η εσωτερική αναταραχή τον σπρώχνει να φύγει ταχύτερο από τον μάγο, που προσπαθεί να σταματήσει το δρόμο του προς την παντοδυναμία. Την ίδια στιγμή θέλει να πέση στα πόδια του Δασκάλου, μαγεμένος, και την ίδια στιγμή ξεσπά μέσα του αντιπάθεια για τον ανώτερο του.

Η τραγικότητα του Αλκιβιάδη είναι να ξέρη καλά, αυτός ο πανέξυπνος, ποιο είναι το σωστό και να μην έχει την ψυχική αντοχή να το κάνει. Η πληθωρική φύση του τον σπρώχνει να συνέχισι τον κατήφορο προς την καταστροφή και τον ηθικό ξεπεσμό. Βιάζεται να φύγει από τον Σωκράτη, που έχει μπη βαθιά στην ψυχή του και την αναμοχλεύει. Και μόνη η παρουσία του Δασκάλου του γεννάει αγωνία. Τα δελεάσματα του κόσμου τότε βιάζουν ίσια - ίσια να γίνη ανηθικότερος, για ν' αποδείξει πως η επιτυχία δεν εξαρτάται από την αρετή. Ο ανυπότακτος Αλκιβιάδης δεν παλεύει πολλήν ώρα ανάμεσα στην Έθική και τις απολαύσεις της ζωής. Όπως είναι φυσικό σε χαλασμένο παιδί, γυρίζει την πλάτη στο Σωκράτη και τραβάει προς τη Δόξα που του χαμογελά. Και για να φτάση στην αποθέωση, αρχίνα να σχεδιάζει μεγάλες εκστρατείες. Σέ κανέναν δε λέει τίποτα, μόνο στέλνει ανθρώπους του σε χώρες μακρινές κι' ανάλογα με τις πληροφορίες που του φέρνουν, διαμορφώνει τους σκοπούς του.

XXII

Ο γέρο-Ζώπυρος, ο κουτσός δούλος του Περικλή, που υπηρετούσε πάντα την Ασπασία, έσυρε τα στραβά πόδια του, χούφταλο πιά, ως το κονάκι του Σωκράτη και του παράγγειλε πως η Δέσποινα ήθελε να του μιλήσει. Είχε καιρό να δη την Ασπασία. Μετά το θάνατο του Περικλή ξαναπαντρεύτηκε έναν πλούσιο φίλο του άντρός της, το Λυσικλή, που τώρα έλειπε με το στόλο στα παράλια της Μ. Ασίας. Με χαρά πήγε κοντά της. Τήνε βρήκε πάντα όμορφη, αν και πενηνταπεντάρα. Φορούσε κόκκινο φόρεμα,, δυο φορές βουτηγμένο στην πορφύρα, στις άκρες του στολισμένο με χρυσά κρόσια. Χέρια και πόδια περιποιημένα και τα μαλλιά της, ριχτά πλάγια, κατσαρωμένα με το σίδερο σ' ωραίους κυματισμούς. Το κομψό δωμάτιο της μοσχοβολούσε.

—« Πάντα αρωματισμένη », της είπε ο Σωκράτης, αφού την κοίταξε μια στιγμή.

—« Ναί, κρατώ ακόμα τη συνταγή της Μιλήτου, ρόδο για το πρόσωπο, θυμάρι στα πόδια, ίρις στο στήθος και για την πλάτη ρίγανη », είπε και τούδειξε στην τουαλέτα της τέσσερεις «αρύβαλλους », δοχεία που φύλαγαν τα μύρα.

Κάθησε δίπλα της στο φαρδύ ντιβάνι και ρώτησε:

—« Με φώναζες, Ασπασία ; »

Τού χαμογέλασε φανερώνοντας τα δυό λακκάκια, που στόλιζαν ακόμα χαριτωμένα το πρόσωπο της, κι' απάντησε :

—« Όση σοφία κι' αν έχης, δε θα μπόρεσης να μαντέψης γιατί σε κάλεσα, Σωκράτη ».

—« Μού κεντάς την περιέργεια. Λέγε! »

—« Θέλω να σε παντρέψω ...»

Έκείνος άνοιξε τα γουρλωμένα μάτια του όλο απορία.

—« Να παντρέψης εμένα ; Έγώ δεν κάνω για οίκογένεια. Μόνο η Μυρτώ μ' αγάπησε, αλλά δυστυχώς αυτό το γλυκό πλάσμα πέθανε στο λοιμό. Ποια γυναίκα θα μ' έπαιρνε τώρα ; »

—« Σού έχω έτοιμη εξαίρετη σύζυγο. Ξέρεις ποιά ; Μια μικρανισιά του Περικλή, την Ξανθίππη. Είν' ανάλογη στην ηλικία σου, φρόνιμη και καλή νοικοκυρά. Δεν έχει περιουσία, μα τα χρήματα εσένα δε σ' ενδιαφέρουν. Τι λές ; »

Κοντοστάθηκε μια στιγμή ο φιλόσοφος κι' ύστερα της είπε :

—« Ξέρω πως η πολιτεία αναγκάζει τους άντρες να παντρεύονται για να κάνουν παιδιά, μα εγώ έχω να εκπληρώσω αποστολή κι' είμαι δεμένος. Δεν

υπάρχει καιρός για γάμους. Πρέπει νάχω ελεύθερο και το μυαλό και την καρδιά μου ».

Η Ασπασία επέμεινε :

—« Έσείς οι άντρες στην Αθήνα αφήνετε τις γυναίκες σας όλη την ημέρα μόνες. Η Ξανθίππη δε θα σ' εμποδίσει στην αποστολή σου. Της έχω μιλήσει και σε θαυμάζει από μακριά. Παντρέψου, φίλε μου. Τέτοιο σπουδαίο μυαλό σαν το δικό σου, πρέπει ν' αποκτήσει διαδόχους ».

—« Γιατί ; Δές τα παιδιά του Περικλή που βγήκανε τιποτένια, το ίδιο τα παιδιά του Σοφοκλή. Ο νους δε μεταδίνεται, Ασπασία, στους απογόνους ».

—« Ξεχνάς, Σωκράτη, πως η θρησκεία μας επιβάλλει το γάμο, ώστε τα παιδιά να φροντίζουν για τις ψυχές των γονιών τους, που δε γίνεται να ησυχάσουν στον Άδη χωρίς νεκρώσιμες τελετές ; Κάθε άτομο είναι μέλος μιας σειράς, που δεν πρέπει να σταματήσει. Γεννάμε παιδιά, για να συνεχίσουν τη λατρεία των πεθαμένων. Γι' αυτό ο μεγάλος νομοθέτης, ο Σόλων, απαγόρευσε οι ανύπαντροι να γίνονται άρχοντες η στρατηγοί. Αλλά, φίλε μου, δε σου ζητάω σήμερα απάντηση. Σκέψου τις υποχρεώσεις σου απέναντι στην πολιτεία και θα ξαναμιλήσουμε ».

Χτύπησε τα χέρια της και παρουσιάστηκε μια υπηρέτρια :

—« Ηδύλα, τη διάταξε, φέρε μας φρούτα και κρασί της Σάμου ». Έπειτα στράφηκε πάλι στο φιλόσοφο και του είπε :

—« Ξέρεις, τώρα που έχω τάση να παχύνω, δεν τρώω παρά φρούτα . . . Κι' είναι τόσο νόστιμο κάθε οπωρικό, που ωριμάζει κάτω από το ζεστόν ήλιο της Αττικής ».

Έμειναν μια στιγμή σιωπηλοί, όσο να φέρη μήλα και ρόδια η δούλα. Υστερα ρώτησε η Δέσποινα :

—« Πώς κρίνεις τον πόλεμο, που ξανάρχισε ο Αλκιβιάδης ; »

—« Όπως τον κρίνει ο Αριστοφάνης ».

—« Δηλαδή ; »

—« Μια μέρα μού είπε : Δεν πρέπει μια πόλη να τρέφει μέσα της λέοντα, μα μια και τον έθρεψε, καλύτερα να πηγαίνει από κοντά του. Έχει προτερήματα ο Αλκιβιάδης. Ας τον ακολουθήσουμε κι' ύστερα τον κατακρίνομε ».

—« Μα τα ελαττώματα του είναι πολύ μεγαλύτερα ».

—« Ναί, παραδέχτηκε ο φιλόσοφος, ωστόσο είναι καλύτερος από τον ξελογιαστή Κλέωνα ».

Η Ασπασία δεν είχε ξεχάσει τι τράβηξε από το παληκαράκι, όσο το είχε σπίτι της.

—« Τόνε φοβάμαι, Σωκράτη. Όσο πιο ικανός είναι ο αδίσταχτος

άνθρωπος, τόσο πιο επικίνδυνος γίνεται. Ο Αλκιβιάδης απόμεινε παλιόπαιδο. Μόνο σύ ήσουν αφελής να νομίσης, πως μπορούσες με τα λόγια ν' αλλάξεις το διαστραμμένο φυσικό του ».

Ο Σωκράτης σώπασε, γιατί κατά βάθος ένιωθε τους ίδιους φόβους. Η Ασπασία έχασε διά μιας τα χαμογελά της, αναστέναξε από τα βάθη της καρδιάς κι' είπε :

—« Αχ, γιατί να μή ζή ο Περικλής ... Αύτός θα κέρδιζε τον πόλεμο με τη σωστή τακτική του. Δε θ' άφηνε να γίνουν οι καταστροφές στο Δήλιο και στην Αμφίπολη...» Πολλήν ώρα μίλησε η Ασπασία, για ν' αποδείξη στον παλιό της φίλο, πως ήταν άλαθευτη η τακτική του Περικλή να κάνη πόλεμο αμυντικό. Με τόση θέρμη συνόδευε τα λόγια της, ώστε φανέρωνε πως μέσα της δεν είχε ποτέ πεθάνει ο πρώτος άντρας της. Έμενε στην καρδιά, της μεγάλος κι' αθάνατος. Όταν έκανε να φύγη ο Σωκράτης, η Ασπασία ξαναθυμήθηκε την πρόταση της :

—« Η Ξανθίπη, του είπε, είναι φρόνιμη κοπέλλα και θάχης το κεφάλι σου ήσυχο μαζί της. Προχτές ήταν εδώ μια γνωστή μου, που τη νόμιζα τίμια. Για να τη δοκιμάσω, τη ρώτησα : « Πές μου, σε παρακαλώ, αν μια γειτόνισσα σου έχη ωραιότερα φορέματα από τα δικά σου, ποια θα προτιμούσες, τα δικά σου η τα δικά της ;» Χωρίς να διστάση, μού αποκρίθηκε : « Της γειτόνισσας ». « Αν η γειτόνισσα σου, εξακολούθησα εγώ, έχη περισσότερο χρυσάφι από σένα, τι θα ποθούσες, τα λίγα χρήματα τα δικά σου η τα πολλά εκείνης ; » Πάλι μού απάντησε : « τα πολλά της γειτόνισσας ». « Έλα τώρα, της είπα, πές μου και τούτο : αν η γειτόνισσα σου έχη καλύτερον άντρα από το δικό σου, τι θα προτιμούσες, το δικό σου η το δικό της ; » Κοκκίνισε ολόκληρη και κατάλαβα πως προτιμούσε, βέβαια, τον καλύτερο της γειτόνισσας. Μα η Ξανθίπη είναι, φρόνιμη. Σκέψου, φίλε, κι' έλα να μού δώσης την απάντησή σου ».

Μ' αυτά τα λόγια χωρίστηκαν.

Τέλη Ιανουαρίου, μια μέρα από κείνες τις ηλιόλουστες στη μέση του χειμώνα, τότε που ξεγελιούνται κι' ανθίζουν πριν της ώρας τους οι μυγδαλιές, έγινε ο γάμος του Σωκράτη με την Ξανθίπη. Κουμπάρα (προμνήστρια) στάθηκε η Ασπασία.

Άπο νωρίς η νύφη αφιέρωσε μια μπούκλα από τα μαλλιά της στο ναό της Αρτέμιδος, παρθένα αυτή στην αειπάρθενη Θεά. Έστερα έκανε το νυφικό λουτρό με νερό από την πηγή Καλλιρρόη, που βοηθούσε την τεκνοποίηση, άλειψε το σώμα της αρωματισμένο λάδι, σκέπασε το πρόσωπό της με κάτασπρο πέπλο κι' οι φίλες της τη στόλισαν με λουλούδια, που είχανε μαζέψει μόνες από τους αγρούς, γιατί θεωρούσαν ότι φέρνανε γρουσουζιά τ' αγορασμένα. Ο πατέρας της, έτσι στολισμένη, την έφερε μπροστά στην οικογενειακή της εστία, όπου την περίμενε ο γαμπρός. Ένας ιερέας του Διός Τελείου, προστάτη του γάμου, θυσίασε μικρό μοσχάρáκι, αφού του αφαίρεσε πρώτα τη χολή, για να μην πικράνη τίποτα το γάμο, ύστερα έδωσε μήλο στη νύφη, που έφαγε το μισό

κι' έδωσε τ' άλλο μισό να το φάγη ο γαμπρός, σα δείγμα αγάπης, επειδή το μήλο ήταν το φρούτο της Αφροδίτης *. Κατόπιν ο ιερέας έψαλε τις κανονισμένες ευχές.

Ο πατέρας της Ξανθίππης τήνε πήρε απ' το χέρι και την έφερε κοντά στο Σωκράτη, ντυμένον κάτασπρα, λέγοντας :

— « Σού δίνω την κόρη μου νάχης μαζί της νόμιμα παιδιά ».

Ο γαμπρός αποκρίθηκε :—« Τη δέχομαι». —« Σού δίνω προίκα διακόσιες δραχμές και τα έπιπλα της».

—« Τα δέχομαι », είπε πάλι ο Σωκράτης.

Αυτά τα λόγια αποτελούσαν τη ληξιαρχική πράξη του γάμου, γιατί τίποτε δε γραφόταν. Αρκούσαν οι συγγενείς που τ' άκουσαν κι' ο ιερέας που έκανε τη θυσία, για να μαρτυρήσουν, αν τύχαινε ανάγκη. Μετά την τελετή κάθησαν να δειπνήσουν, χωριστά οι άντρες, χωριστά οι γυναίκες, αφού πήραν όλοι ευλογημένο ψωμί από κάνιστρο που βαστούσε ένα παιδί και πρόφερε συνέχεια μια μυστηριακή φράση : « Απόφυγα το κακό, βρήκα το καλύτερο », και φάγανε ειδικό γλυκό από μέλι και σουσάμι, σύμβολο ευφορίας.

Σαν βράδιασε, σχηματίστηκε πομπή, για να παν τη νύφη στο καινούργιο σπίτι της. Εμπρός βάδιζαν τα όργανα, κιθάρες κι' αυλοί, πίσω ερχόταν αμάξι, που τα μουλάρια του οδηγούσε ο καλύτερος φίλος του γαμπρού, ο Κρίτων, κι' απάνω κάθονταν μαζί με την Ασπασία οι νιόπαντροι. Στην Ξανθίππη, κατά τη συνήθεια, έδωσαν να βαστάη ένα κόσκινο κι' ένα τηγάνι, για να φαίνεται τέλεια νοικοκυρά. Ακολουθούσαν πεζοί οι συγγενείς, κρατώντας λαμπάδες και ψέλνοντας ύμνους. Το κατάφωτο σπίτι του Σωκράτη οι φίλοι του το είχανε στολίσει με κλαριά από δάφνη και κισσό, δάφνη που σήμαινε τη δόξα του φιλόσοφου, και κισσό, επειδή αυτό το φυτό, με το ν' άγκαλιάζει σφιχτά όπου άκουμπήση, προμηνούσε στερεό συζυγικό δεσμό.

Μόλις πάτησαν το κατώφλι οι νιόπαντροι, τους έραναν με ζαχαρωτά, όσο να σταθούν εμπρός στην Εστία. Εκεί η νύφη, για πρώτη φορά, έβγαλε τον πέπλο της, άγγιξε το ιερό πυρ του αντρός της κι' έψαλε προσευχή, για νάρθη σε θρησκευτική επικοινωνία με τους «Εφεστίους Θεούς » του νέου σπιτικού. Υστερα οδήγησαν το ζευγάρι στο νυφικό θάλαμο, αφού δώσανε της νύφης να φάη κυδώνι, για να μυρίζουν ωραία τα χνώτα της. Άμα κλειδώθηκαν μέσα οι δυό τους, οι φιλενάδες της Ξανθίππης, στεφανωμένες με υακίνθους, τραγούδησαν « επιθαλάμια », ενώ οι φίλοι του γαμπρού έκαναν θόρυβο με ταμπούρλα και με τα πόδια, για να διώξουν τα κακά πνεύματα.

*** Η έννοια της κατάρας που δόθηκε στον Αδάμ και την Εύα, επειδή έφαγαν ένα μήλο, είναι η προσπάθεια της Βίβλου να φυλάξη τους Εβραίους από τις σαρκικές καταχρήσεις της Αφροδίτης.**

Την άλλη μέρα το ζευγάρι δέχτηκε δώρα από συγγενείς και φίλους, και την παράλλη ο Σωκράτης πρόσφερε γεύμα στα μέλη της « φατρίας » του, όχι για να τους δείξει την Ξανθίππη, παρά για ν' αναγγείλη επίσημα το νόμιμο γάμο του, ώστε να δεχτή αργότερα η « φατρία » τα παιδιά που θα γεννιούνταν *.

Έτσι παντρεύτηκε ο Σωκράτης κι' ολόκληρη η τελετή και τα λόγια του Ιερέα τόνισαν τη διατήρηση του « οίκου », που αποτελούσε το άπαντο της αρχαίας κοινωνίας.

Κάθε που γύριζε ο Σωκράτης σπίτι του, χαιρόταν να το βλέπη τώρα αλλαγμένο και πεντακάθαρο. Η Ξανθίππη το είχε ασπρίσει μ' ασβέστη, ολόκληρο, μέσα κι' έξω. Στη μικρή, χωματένια αυλή φύτεψε λουλούδια και στις δυό κάμαρες τοποθέτησε τα έπιπλα με γούστο και τα σκέπασε με πολύχρωμα υφάσματα. Στους τοίχους αράδιασε συμμετρικά τα σύνεργα της κουζίνας, σα στολίδια. Φαίνονταν όμορφα όσο κι' αν ήταν απλά, γιατί, τον 5ον αιώνα, οι Αθηναίοι κάθε αντικείμενο το πλάθανε μ' αφάνταστη καλαισθησία. Στο τραπεζάκι, που έβαλε δίπλα στο φαρδύ κρεβάτι της, ακούμπησε και δυό πυξίδες κάτασπρες, για να μοιάζουν αλαβάστρινες, με χαραγμένους απάνω τους, σε λεπτότατες γραμμές, έρωτες φτερωτούς. Τούτες τις πυξίδες τις έδειχνε με περηφάνεια η Ξανθίππη, χωρίς να παραλείπη να λέη πως ήτανε δώρα της Ασπασίας. Κοντά στο κρεβάτι έφερε το πύλινο ομοίωμα της αγαπημένης της θεότητας, της Ήρας, παραμερίζοντας τ' αγαλματάκια που είχε αφήσει, η μάνα του Σωκράτη για φυλαχτά. Αυτά δεν τα πίστευε, ενώ στην Ήρα βάσιζε η Ξανθίππη τα θάρρη της. Σέ τούτη τη θεά χρωστούσε και την τιμή να ενωθή με το σοφό Σωκράτη. Κι' όταν, στην αρχή του γάμου της, οι γειτόνισσες τη βλέπανε να δουλεύη μοναχή, χωρίς δούλα, και της ρίχνανε κανένα πικρό λόγο, απαντούσε περήφανα πως είν' ευτυχισμένη.

Μόλις βράδιαζε και τον περίμενε να γυρίση, χαιρόταν ότι το πριν άχαρο σπίτι του το είχε κάνει αγνώριστο, κι' άμα έμπαινε κείνος μέσα, έτρεχε να τον καλωσορίση και να του βγάλη φρέσκο νερό από τη στέρνα. Κατά το δείπνο ο Σωκράτης, όπως συνηθιζόταν τότε, έτρωγε ξαπλωμένος, ενώ η γυναίκα του έστεκε ορθή, έτοιμη να τον υπηρετήσει σ' ο,τι θα χρειαζόταν.

—« Κάθησε και σύ να φας μαζί μου », της έλεγε, μα η Ξανθίππη δεν τολμούσε. Κι' αν εκείνος πλάγιαζε χωρίς να την άγγιξη, η Ξανθίππη πήγαινε στο τζάκι, όπου έκαιγε μέρα - νύχτα το «ιερό πυρ », έτρεφε καλά τη φωτιά, για να διατηρηθή ως το πρωί, κι' όταν φούντωνε, έκανε την προσευχή της στην Εστία : « Ω εσύ, η πάντοτε νέα, πάντα ωραία, δέξου με ευμένεια την παράκληση μας και δώσε μας ευτυχία και υγεία ».

*** Φατρία, σύνδεσμος γενών, που, με κοινή γιορτή, κάθε Οκτώβριο, δέχονταν τα νεογέννητα, για να εξασφαλιστούν τα πολιτικά κι' οικογενειακά τους δικαιώματα.**

Τις πρώτες ημέρες μετά το γάμο τους έβαζε λουλούδια στα μαλλιά της, μα, μόλις είδε πως ο άντρας της ούτε τα πρόσεχε, σταμάτησε να στολίζεται. Για να περνά την ώρα της, άρχισε να κλώθη και να ύφαινη στον αργαλειό καινούργια φορέματα για το Σωκράτη, που τότε βρήκε κουρελή, και πανικά για τα μωρά που θα γεννούσε.

Δεν ήταν ωραία γυναίκα η Ξανθίπη, αλλά είχε γερο σώμα. Θά ήθελε να παντρευτη νεώτερον άντρα, να σήκωνε τους θυμούς του δίχως μιλιά, να τούδινε πολλά παιδιά και να τον άφηνε ήσυχο την ημέρα, για να τον κρατά ριζωμένο τη νύχτα κοντά, της. Αλλά σιγά - σιγά κατάλαβε πως ο σύζυγος που της έλαχε, με διπλάσια σχεδόν ηλικία από τη δική της, ονομαστός και τιμημένος βέβαια, την ξεπερνούσε σε βαθμό που δεν κατάφερνε να συζητήσει μαζί του. Σεβόταν το αίσθημα της ιερής αποστολής που θέρμαινε τη ζωή του Σωκράτη και θαύμαζε το φανατισμό του να διορθώσει τους ανθρώπους, αλλά όχι ως το σημείο να ξεχνά τις ανάγκες της καθημερινής ζωής. Στο κρεβάτι πάλι, μετά την ηδονή, ο Σωκράτης δοκίμαζε να τη μορφώσει κάπως, μα το ανέγνωμο μυαλό της δεν έπαιρνε από λόγια. Στις δικές του ιδέες δεν κατάφερνε ν' απαντήσει παρά για τα ταπεινά της ενδιαφέροντα, τι χρειάζεται το σπίτι και τι άκουσε από τις γειτόνισσες, ενώ ο φιλόσοφος αναθυμόταν τότε με καημό τη Μυρτώ, που είχε ψυχική επαφή μαζί του. Πολλές εβδομάδες, με υπομονή δοκίμασε να κατηχήση την Ξανθίπη, αρχίζοντας από τ' απλά προς τα σοβαρότερα, για να την υψώσει πνευματικά, μα γρήγορα κατάλαβε πως είχε γεννηθή μονάχα νοικοκυρά και μητέρα. Δεν ήξερε παρά σπιτικό και παιδιά.

Έτσι κατάντησε η Ξανθίπη ν' απομονωθεί από τον άντρα της, από το πρωί ως το βράδυ να μη βλέπη παρά την αυλή της, και τις νύχτες, όσες φορές την πλησίαζε ο Σωκράτης, καθένας γευόταν τον έρωτα για τον εαυτό του, κλειστοί ο ένας από τον άλλον. Κι' όταν του ανάγγειλε πως περίμενε παιδί, ο άντρας της παράτησε το κοινό κρεβάτι, έστρωσε καταγής τις παλιές προβιές του κι' εκεί κοιμόταν.

XXIII

Έκείνο τον καιρό ήρθε στην Αθήνα ο Αβδηρίτης φιλόσοφος Δημόκριτος κι' όταν άκουσε ο Σωκράτης για τις παράδοξες θεωρίες που δίδασκε, θυμήθηκε τα λόγια του θεραπευτή Ιπποκράτη : « Αν ποτέ περάση από το Άστυ. ο Δημόκριτος, μην παραλείψης να τότε γνωρίσης. Είναι, καταπληκτικός! »

Την ευκαιρία του την έδωσε ο πλούσιος Καλλίας, πού σπαταλούσε την περιουσία του για να φιλέη ξένους διανοούμενους. Καθώς τότε δεν υπήρχαν ούτε λέσχες, ούτε καν καφενεία, για να γνωρίζονται με περαστικούς, οι αρχαίοι,

συνήθιζαν να τους προσκαλούν σε συμπόσια και να συζητάν. Τα συμπόσια ήτανε δυό ειδών. Τα εύθυμα, οπότε παρουσιάζονταν ακροβάτες και χορεύτριες, που κόστιζαν μερικές δεκάρες για όλη τη νύχτα. Ο Αθηναίος περιγράφει, τέτοια συγκέντρωση, όπου μια νεαρή χορεύτρια, με την πρόφαση πως μιμείται την Αφροδίτη, πετούσε ένα - ένα τα φορέματα της, όσο να τελειώσει το χορό ολόγυμνη. Τό δεύτερο είδος συμπόσια ήτανε τα πνευματικά, όπου άνθρωποι μορφωμένοι αγωνίζονταν με τα λόγια, συζητώντας σοβαρά ζητήματα. Αρχιζαν πάντα το βράδυ και κρατούσαν όλη νύχτα. Οι καλεσμένοι ξάπλωναν σ' ανάκλιντρα με προσκέφαλα, γύρω - γύρω στο δωμάτιο, σκλάβοι τους έβγαζαν τα πέδιλα και τους πλένανε τα πόδια, ύστερα τους φέρναν τα φαγητά κομμένα, για να τρώνε με τα χέρια, και σκούπιζαν τα λερωμένα δάχτυλα τους σε ψίχα ψωμιού, πού την πετούσαν κάτω από τ' ανάκλιντρα, όπου σκύλοι περίμεναν ν' αρπάξουν τ' άποφάγια. Στη μέση της κάμαρας έβαζαν ένα μεγάλο κρατήρα με κρασί και τα κύπελλα. Το φαγητό ήταν ασήμαντο, βαστούσε λίγη ώρα, δίχως ομιλίες. Αμέσως μόλις τέλειωνε, πλέναν οι δούλοι τα χέρια των καλεσμένων, άναβαν λιβανωτούς κι' οι συμπότες, αφού ψέλναν ύμνο στο Δία Σωτήρα, άρχιζαν τη συζήτηση. Τότε πρωτόπιναν. Καθένας που ήθελε κρασί, έγνεφε στον οινοχόο να τον κεράση. Όσο οινόπνευμα κι' αν τραβούσαν, άργούσανε να ζαλιστούν, γιατί πάντα νέρωναν γερά το κρασί τους. Όποιος είχ' ονομαστή πρόεδρος στο συμπόσιο, όριζε το θέμα της βραδιάς και με τι σειρά θα μιλούσε καθένας. Έτσι ως ήτανε καθισμένοι, βλέπονταν όλοι καταπρόσωπο κι' η συζήτηση παράμενε γενική. Το κρυφομιλητό απαγορευόταν. Βαστούσε πολλές ώρες ο «πότος», αλλά έδινε τον καιρό ν' ακριβοεξεταστή κάθε σπουδαίο πρόβλημα της ζωής. Πίστευαν τότε, πως λίγη προσοχή άρκούσε, για να γίνη αντιληπτό όποιο ζήτημα. Κι' έτσι συνέβαινε. Το ν' αποχτήσης ειδικότητα, να κατέχης μονόπλευρη μάθηση, το θεωρούσαν αλλόκοτο.

Απόψε ο Καλλίας είπε δυό λόγια για το νέο φιλοξενούμενο, το Δημόκριτο, πως περιηγήθηκε τη γη μαζεύοντας σοφία, πως γυρίζοντας στην πατρίδα του κάθησε δέκα χρόνια απέναντι σ' ένα δέντρο, που το κοίταγε πεισματικά από την ανατολή ως τη δύση του ήλιου, χωρίς να στρέφη καθόλου το βλέμμα, για να συγκεντρώνη τη σκέψη του στη γένεση των κόσμων. Αποτέλεσμα τέτοιας επίμονης συλλογής ήταν να βλάβη ο σοφός την όρασή του, αλλά και να γράψη το βιβλίο ο « Μεγάλος Διάκοσμος », που τον κατέστησε διάσημο. Στα Αβδηρα τον ονόμαζαν « Πένταθλο », γιατί κατείχε όλες τις επιστήμες.

Ο Καλλίας γύρισε σ' αυτόν κι' είπε : —« Έλα τώρα, Δημόκριτε, εξήγησε μας τη θεωρία σου, κι' αν είναι δύσκολη, μην τσιγγουνευτής τα λόγια, όσο να την καταλάβουμε ».

Ο σοφός άρχισε :

—« Δυό στοιχεία γέννησαν το Σύμπαν, το κενό, ο άδειος δηλαδή χώρος που είναι άπειρος, κι' η ύλη, που την αποτελούν μικρότατα σωματίδια, απλά κι'

αδιαίρετα, τα « άτομα ». Μέσα στο κενό στροβιλίζονται αυτά τ' άτομα, κινημένα από μιαν αρχέγονη κίνηση, που δεν είν' αίσθηση, γιατί γίνεται επί τόπου, δεν έχει φόρα προς τα έξω. Ανάλογα με το είδος των ατόμων που ενώθηκαν μεταξύ τους γίνανε τα διάφορα υλικά σώματα—κόσμος, άνθρωποι, φυτά, τα πάντα. Ακόμα και το σχήμα, το βάρος, τα χρώματα, όλη η ποικιλία της φύσης, οφείλεται σ' αυτά τα μικροσκοπικά κομματάκια. Ανθρώπου μάτι δεν μπορεί να τα δη, κι' όμως υπάρχουν. Όσο ακίνητος κι' αν μας φαίνεται ένας βράχος, μέσα του γίνεται ασταμάτητη κίνηση, κάθε μόριο του στροβιλίζεται σαν τρελό ».

Ο Δημόκριτος εξηγούσε τη θεωρία το» με τα σκοτεινιασμένα μάτια του μισόκλειστα. Τον συνέπαιρνε το δράμα ενός αόρατου κόσμου, που ήτανε μαζί απειροελάχιστος και πελώριος. Για πρώτη φορά οι καλεσμένοι, του Καλλία άκουγαν απόψε τη λέξη « άτομα », μια λέξη που μελλόταν να κοιμηθή για 2.300 χρόνια. Είκοσι τρεις αιώνες. Πάρα πολλά χρόνια. Μα όταν τ' άτομα θ' αποδείχνονταν πραγματικότητα, θα ανατάραζαν την οικουμένη, γιατί θάσκαζαν σαν μπόμπα. Ο σοφός εξακολούθησε :

—« Άπο τα σώματα γίνονται « απορροές », κάτι ξεκολλά δηλαδή από μέσα τους και φεύγει στον αιθέρα, καθώς μας έρχονται κι' αύρες από άλλους κόσμους, που δεν τις νιώθομε*. Ο,τι φαίνεται, είν' αληθινό για τον άνθρωπο, ωστόσο, πίσω από κείνο που βλέπομε, υπάρχει πάντα η ίδια αλήθεια—το κενό και τ' άτομα. Ο άδειος χώρος, αυτό που ονομάζω « κενό », δεν έχει όρια, συνεπώς υπάρχουν άπειροι κόσμοι στον ατέλειωτον ουρανό. Αυτοί ούτε από Θεούς δημιουργήθηκαν, ούτε με διαταγή τους πεθαίνουν, μα παρουσιάζονται κι' εξαφανίζονται ολότελα με φυσικό τρόπο, από κάποιαν ανάγκη. Θεός είναι η κίνηση. Όμοια με το σώμα κι' η ψυχή του ανθρώπου, αποτελείται από ύλη. Η θεωρία μου είναι υλιστική. Όσο υπάρχει το όν, άλλο τόσο υπάρχει το μή όν ».

Ο Σωκράτης τον διάκωσε :—« Πρεσβεύεις δηλαδή πως απέναντι στο δικό μας κόσμο μπορεί να ύπάρχη και αντίκοσμος ; »

Ο Δημόκριτος δε δίστασε ν' απάντηση :—« Μάλιστα. Καθώς στρέφονται τ' άτομα προς μια διεύθυνση, ας πούμε θετική, άλλο τόσο γίνεται να στραφούν κατά την αντίθετη, την αρνητική. Η φύση μπορεί να δημιουργήση, δίπλα στη δική μας διάταξη της γης, και κόσμους αντίθετους. Για μένα το όν είναι εξίσου πραγματικό σαν το μή όν . . . »

Κάποιος της συντροφιάς φώναξε :—« Καλλία, τούτος ο Αβδηρίτης φίλος σου είναι παλαβός ...»

** Η οξύτητα του Δημόκριτου προείδε και τη ραδιενέργεια και τις κοσμικές ακτίνες.*

Μα ο Σωκράτης πήρε το μέρος του :—« Είναι τόσο όμορφο το Σύμπαν, ώστε κάθε φιλόσοφος που δοκιμάζει να το περιγράψει γίνεται ποιητής. Γι' αυτό κι' ο ξένος μας, μιλώντας για τους κόσμους που στροβιλίζονται στο άπειρο, ποίηση κάνει. Έτσι όλοι τους οραματίζονται ανώτερη δύναμη πίσω από παρόμοιο μεγαλείο, το Δημιουργό - Θεό, κι' ας προσπαθούν ν' αποφύγουν να τον ονομάσουν. Πίστεψα κι εγώ, Δημόκριτε, σαν ήμουν νέος, στην επιστήμη. Εδώ στην Αθήνα, όπου το να ζής σήμαινε να μην ξέρης τι κάνεις, αγωνίστηκα να δείξω το δρόμο, από τα παραμύθια και την αστοχασία, προς τη λογική. Χρόνια κατήχησα αυτή την ανάγκη. Όσο περνάει όμως ο καιρός, καταλαβαίνω πως, αν η ξερή λογική κυριαρχήσει ολότελα τον άνθρωπο, θα τον σπρώξει να γίνη ύλιστής και ν' άπαρνηθή το θεό. Με τη θεωρία σου, έστω κι' αν δεν το θέλεις, μας οδηγείς σε ταπεινά, προς την κατάκτηση και τον πλούτο. Οι αριθμοί, το χρήμα, η δύναμη—αυτά δεν μπορεί να είναι σκοποί του ανθρώπου στη γη. Σέβομαι τη λογική, αφού ο ίδιος τη δασκαλεύω, μα της βάζω όρια, γιατί, όσο σπουδαία και αν είναι, υπάρχει κάτι πολύ σπουδαιότερο—η ψυχή. Χωρίς αυτό το θεικό μέσα μας, ο άνθρωπος στερεύει. Αν καταντήσει σκέτο αυτόματο, θ' αποκοπή απ' τη ζωή. Μπροστά σ' ένα άψυχο Σύμπαν, θα παγώσουμε από την αίσθηση της μηδαμινότητάς μας». Μιλούσε ο Σωκράτης κι' όλοι τον άκουγαν με προσοχή, ακόμα κι' οι τραπεζοκόμοι. Έξακολούθησε : « Άμα καταργήσης το Θεό, ο άνθρωπος δε θάχη άλλη έγνοια παρά την ηδονή. Θά συλλογιστή : Μιά κι' είμαστε απλά ζώα, ας ζήσουμε σαν τα ζώα. Ο κόσμος δεν είναι απέραντη μηχανή, καλέ μου. Είναι πνεύμα. Ξαναγύρισε στην πατρίδα σου, κάθισε πάλι απέναντι στο δέντρο και ξανασκέψου, Όσο να καταλάβης πως το Πνεύμα δεν είναι τυχαίος δούλος της ύλης, παρά Κύριος της. Ο σκέτος υλισμός σου δε χορταίνει τον ανθρώπινο νού. Θέλει συμπλήρωμα. Αυτό το συμπλήρωμα σκέψου το από την αρχή, όσο να το βρής ».

Έγινε σιωπή για λίγες στιγμές κι' ύστερα ο Δημόκριτος του αποκρίθηκε :

—« Έσύ τουλάχιστο, Σωκράτη, περίμενα στην καθυστερημένη επιστημονικά πόλη σας, να με καταλάβης. Να δής πόσο ανώτερα τοποθετώ την Αρετή, όταν τη βάζω σαν ύψιστο σκοπό των ανθρώπων, την Αρετή χάρη της Αρετής, όχι χάρη αντιπληρωμής, από κάποια θεότητα. Την Αρετή να την άσκούμε όχι αναγκασμένοι από φόβους, αλλά με τη θέληση μας ».

—« Η πρόθεση σου, είπε ο Σωκράτης, αγνή είναι βέβαια, μα ο υλισμός, αν επικρατήσει, θα κάνει να ξεσπάσουν τα πιο πρόστυχα ένστικτα των θνητών. Σέ λένε « γελαστό φιλόσοφο » κι' όμως η θεωρία σου είναι αξιοθρήνητη. Οι ιδέες σου, ακόμη κι' αν κρύβουν κάποια αλήθεια, που δεν το πιστεύω, θα περάσουν στη λησμονιά, γιατί όλες οι θεωρίες, κι' οι δικές σου κι' οι δικές μου, είναι καταδικασμένες να φθαρούν από κάτι πιο νέο, πιο σωστό. Μόνο η ψυχή απομένει αθάνατη. Μόνο αυτή θα μας πλησίαση όσο γίνεται στο Θεό—όχι η τεχνική. Ο αγώνας ενάντια στη φύση δεν έχει ελπίδα να πετύχει. Είμαστε πολύ αδύνατοι για να καταλάβουμε τη Δημιουργία ».

Έτσι πάλευαν αυτοί οι δύο πρωταθλητές του πνεύματος, κι' ήταν απόλαυση να τους άκους. Κανένας δεν τολμούσε να μπη στη συζήτηση, ούτε καν ο φλύαρος Καλλίας, παρά όλοι πρόσεχαν αμίλητοι.

—« Η Δημιουργία, είπε ο Δημόκριτος, στάθηκε κάτι πολύ απλό, τόσο απίστευτα απλό, που δε χωρεί στο μυαλό του άνθρωπου. Όλες τις πιθανότητες τις ξεσκάλισα επίμονα, επί χρόνια, και μια μόνη βρήκα ικανή να εξηγήσει αυτή την απλότητα της Δημιουργίας—τα άτομα και την κίνηση. Ανάμεσα στην ύλη και στο πνεύμα δεν υπάρχει διαφορά. Κάθε ύλικο πράμα είναι ποτισμένο με πνεύμα, δέχτηκε μια ζωτική κίνηση από τον καιρό της πρωτοδημιουργίας. Η φύση, με την απλότητα της, μας κρύβεται, γι' αυτό είμαστε υποχρεωμένοι να την ερευνάμε, όσο να λυτρωθούμε κάποτε από την άγνοια και να προχωρήσουμε προς την Αλήθεια. Οι άνθρωποι, ακόμη και σεις οι Αθηναίοι, ξακουστοί για την εξυπνάδα σας, πιστεύετε στο υπερφυσικό, αυτό που σας φαίνεται ανεξήγητο, σεισμός, κεραυνοί, κι' από φόβο λατρεύετε φαντάσματα, θεούς και δαίμονες. Άμα όμως η επιστήμη εξηγήσει το κάθε τι, τότε δε θα χρειάζεται ο Θεός. Τότε οι δυστυχισμένοι σήμερα θνητοί θα ησυχάσουν. Κανένας φόβος δε θα τους ταράζει. Τότε θα εύτυχήσει η ανθρωπότητα».

Ο Σωκράτης κούνησε το κεφάλι του με δυσπιστία :

—« Όσα συμβαίνουν μέσα σου και γύρω σου, οι σπόροι οι θαμμένοι στη γη που ζωογονούνται την άνοιξη, τα λουλούδια, το παιδί στην κοιλιά της μάνας του, η λειτουργία του νού, όλα τούτα που δουλεύουν μυστικά, με καταπληκτική σοφία διαταγμένα, θέλεις να πης πως είναι έργα κάποιας τύχης ; Προτέρημα της λογικής είναι να δεχτή να υπερετήση κάτι πιο τρανό απ' αυτήν. Αν οι άνθρωποι δεν ενώσουν την επιστήμη με το Θεό, θα χαθούν. Οι πολιτείες αύξαίνουν ανάλογα με την πίστη τους. Η πίστη αποδιώχνει την παρακμή, αυτή νικά το αίσθημα του αφανισμού. Όσοι πιστεύουν, δε νιώθουν απομόνωση, κάποια ανώτερη παρουσία τους βοήθα στα βάσανα της ζωής. Γι' αυτό κι' εγώ, Δημόκριτε, δεν τολμώ να ξετινάξω φανερά τη θρησκεία του κοσμάκη. Το άψυχο δικό σου Σύμπαν, μηχανή δίχως μηχανικό, μας τσακίζει με την αδιαφορία του. Αντί να μας οδηγήσει στην Αρετή, θα μας κατεβάσει στην προστυχιά. Είναι λυπηρό, ότι πολύξερος σοφός σαν και σένα δίνει τόση σημασία στην ύλη, αντί να μελετάη το δράμα που παίζεται στην ανθρώπινη ψυχή, καθώς αναζητά τον αληθινό, θεό».

Ο Δημόκριτος, λές και του κακοφάνηκε αυτή η παρατήρηση, ανάκάθησε στο ανάκλιντρο του και:

—«Το μέλον της ανθρωπότητας, είπε, δεν εξαρτάται από τους Θεούς, παρά από τη γνώση. Ο Δίας κι' η θρησκεία του θα σβήσουν, πολλές άλλες θρησκείες θ' αφανιστούν πίσω τους, μα ακούστε τούτο από το στόμα μου, Αθηναίοι : ένα πράμα θα μένη ατράνταχτο στους αιώνες— τα άτομα και το κενό! Όμως βλέπω πως, ακόμα και στο ξακουστό Άστρ σου, ένα μόνο πλευρό από το μυαλό και των πιο μορφωμένων πολιτών αποζητά το φως, ενώ τ' άλλο

πλευρό του νού τους επιμένει να βαλτώνη στη σκοτεινιά. Δεν είμ' εγώ τυφλός, παρά σεις, στραβοί μπροστά σε μιαν ανακάλυψη, που, αφότου διατυπώθηκε, θα παραμείνη απελπιστικά αληθινή. Η πίστη μου πως φανέρωσα τη σύνθεση της ύλης μου δίνει την περηφάνεια ν' απαρνιέμαι το Θεό» που δεν του βρίσκω θέση στο σύστημα μου. Ηρθα στην Αθήνα να κατηχήσω την αλήθεια, μα κανείς δε με κατάλαβε, μήτε οι σοφοί, μήτ' ένας κάν ανόητος ».

XXIV

Στους Όλυμπιακούς αγώνες του 416 π.Χ. ο Αλκιβιάδης δεν έστειλε μόνον ένα άρμα ν' αγωνιστή με τ' όνομα του, αλλά εφτά, πράμα που δεν είχε κάνει ως τότε ούτε καν βασιλιάς. Κέρδισε τρία βραβεία κι' η ευχαριστήρια θυσία που πρόσφερε κατόπι στον Όλύμπιο Δία, ξεπέρασε κάθε προηγούμενο. Οι Πελοποννήσιοι, που πίστευαν πως ο λοιμός κι' ο πόλεμος είχανε σπάσει το Άστρ, είδαν κατάπληκτοι Αθηναίο πολίτη να παρουσιάζη παρόμοια λαμπρότητα. Τούτη η επιτυχία του Αλκιβιάδη στερέωσε τη θέση του κι' οι διάφορες πόλεις παζάρευαν την εύνοια του. Άπο τη Λέσβο του στείλανε πενήντα βαρέλια κρασί για τα επινίκια, οι Χιώτες ανάλαβαν να τρέφουν ολοχρονίς τ' άλογα του, από την Έφεσο του χάρισαν ανατολίτικα χαλιά κι' η Κύζικος πρόσφερε τα βόδια της εκατόμβης.

Όταν γύρισε Όλυμπιονίκης στην Αθήνα, τον έφεραν θριαμβευτικά από το λιμάνι στο Πρυτανείο, όπου τον τίμησαν οι άρχοντες. Ο ζωγράφος Άγλαοφών εικόνισε τον άθλο του κι' αυτή τη ζωγραφιά την κατάθεσαν στην Πινακοθήκη της Ακρόπολης. Ο τραγικός Ευριπίδης γράφει ωδή, για να ψάλη τη δόξα του. Τ' όνομά του τρέχει τώρα από στόμα σε στόμα, ξεπερνά την Ελλάδα κι' ακούγεται από τη Δύση ως πέρα στην Περσία. Ο Σωκράτης, μέσα σ' όλα τα πανηγύρια, προαισθάνεται τον κίνδυνο, πλησιάζει τον Αλκιβιάδη μια μέρα στην Πνύκα και του λέει:

—« Ανέβηκες γρήγορα ψηλά, αγόρι μου. Ο λαός που σε παραχαϊδεύει θα σε καταστρέψη. Ός τώρα πολλούς, που τους αγάπησεν ο λαός, τους αφάνισε, όπως ξετινάζει μια όμορφη κι' άστατη εταίρα νεαρό ερωτόπουλο. Μη μεγαλοπιάνεσαι! Θέλεις να είσαι σ' όλα πρώτος, από τη στιγμή που ανατέλλει ο ήλιος, όσο να νυχτώση. Πιστεύεις πως τα πάντα είναι δικά σου, δεν υπάρχουν ξένα. Βάλε μέτρο στη ζωή σου ...»

Μα ο Αλκιβιάδης του γυρίζει την πλάτη και φεύγει από κοντά του, ίδιος δραπετής. Όπως το σίδερο μαλακώνει στη φωτιά, μα, μόλις τραβηχτή από κεί, σκληραίνει πάλι, έτσι νιώθει κι' ο Αλκιβιάδης την ανάγκη, για να μη λυγίση, ν' αποφεύγη τώρα το Σωκράτη.

Η μανία του ν' ακουστή τον κάνει να ονειρεύεται νέους αγώνες. Καθώς δεν μπορεί να χτυπήσει φανερά τη Σπάρτη, πολεμά τη δωρική Μήλο, κυριεύει το νησί, σκοτώνει άπονα τους άντρες και πουλά στην αγορά των σκλάβων τα γυναικόπαιδα, αφού κρατήσει για τον εαυτό του την ομορφότερη παρθένα, που του γέννησε νόθο αγόρι. Κατόπι αποφάσισε να επιτεθή εναντίο της Σικελίας. Έλπιζε ν' ανοίξη έτσι για την Αθήνα πηγή ανεξάντλητου πλούτου, γιατί το μεγάλο νησί ήτανε στον τότε κόσμο ό,τι η Αμερική στο σημερινό—Πακτωλός. Όταν πρότεινε τούτη την επιχείρηση, οι Αθηναίοι τη δέχτηκαν μ' ενθουσιασμό. Τους πήγαινε αγώνας σε χώρα μακρινή, που θα τον έκρινε ο ανίκητος στόλος τους, αγώνας που θα τους άφηνε ήσυχους στο σπίτι, ενώ θα δέχονταν από το μακρινό νησί μηνύματα νίκης κι' άφθονα πλούτη. Έβλεπες ακόμα και σοβαρούς πολίτες να γονατίζουν στην αγορά, να σχεδιάζουν στο χώμα το τρίγωνο της Σικελίας και να συζηταν με θέρμη σε ποιάν ακρογιαλιά θα γινόταν η απόβαση και πόσο στάρι και πόσο χρυσάφι θα τους μοίραζε από τα λάφυρα ο Αλκιβιάδης.

Μόνο οι πλούσιοι, οι ολιγαρχικοί, αποστρέφονταν τα σχέδια του. Αυτοί που πλήρωναν όλους τους φόρους και τα έξοδα των πολέμων, αυτοί λογάριάζαν ψύχραιμα. Βλέπαν πως ο Αλκιβιάδης ζητούσε να έγκαταστήση σ' όλη τη Μεσόγειο με τη βία τη Δημοκρατία και πως δε θ' άργούσε, από πόλεμο ανάμεσα σε πόλεις, να μεταβάλη τον αγώνα σε πόλεμο ιδεολογικό, ανάμεσα δημοκρατία κι' ολιγαρχία, που δε θάχε τελειωμό και θα καταντούσε ολοένα πιο πεισματικός και πολυαίματος.

Μα η επιβολή του Αλκιβιάδη ήταν ακατάβλητη. Στό πρόσωπο του, σαν σε καθρέφτη, βλέπαν οι Αθηναίοι τη δική τους Μοίρα, κι' ο ιμπεριαλισμός τους, που φανερώθηκε με τέτοιο βάρβαρο τρόπο στην καταστροφή της Μήλου, ταίριαζε με του νεαρού ηγέτη την ασυνειδησία. Έτσι, αποφασίζεται, με σημαντική πλειοψηφία, η επικίνδυνη σικελική περιπέτεια, μολονότι ο Σωκράτης, για πρώτη φορά αναγκάζεται να μιλήση στο λαό για το Δαιμόνιο του φανερά, λέγοντας ότι τον πρόσταζε να τους ειδοποίηση, πως όσοι πάνε στη Σικελία θα χαθούν. Αλλά το μόνο που πέτυχε ήταν να ορίση η εκκλησία του Δήμου συστράτηγο του Αλκιβιάδη το συνετό Νικία, με την ελπίδα πως η φρονιμάδα του ενός συμπλήρωνε του άλλου την ακατάλυτη τόλμη.

Ένας μήνας πέρασε αφότου είχε αποφασιστή η εκστρατεία, μήνας γεμάτος από τις προετοιμασίες στρατού και ναυτικού, όταν το βράδυ της 8 Ιουνίου το Άστυ τρομοκρατήθηκε από πρωτάκουστη ασέβεια. Αυτή τη νύχτα κόπηκαν τα κεφάλια απ' όλες τις Ερμές, που περιστοιχίζαν αγορά και ιερά, ατιμάστηκαν σεβαστά μνημεία παλαιότατης λατρείας. Όσο πιο ανεξήγητη ήταν αυτή η πράξη, τόσο μεγαλύτερη ταραχή προξένησε στο λαό, ώσπου ανέβηκε στο βήμα κάποιος Πυθονίκης, για να καταγγείλη πως την ιεροσυλία την είχε κάνει ο Αλκιβιάδης. Αφού μπεκρόπιε με την παρέα στο σπίτι του φίλου του Πολυτίωνα κι' αφού μιμήθηκαν και κορόιδεψαν τα Έλευσίνια μυστήρια, ύστερα, στουπί στο μεθύσι, βγήκαν στο δρόμο και σπάσανε τις Ερμές. Μάταια ο

Αλκιβιάδης αρνήθηκε την κατηγορία και ζήτησε να γίνη δίκη, ο λαός τον διάταξε, έστω κι' υπόδικος, να ξεκινήσει αμέσως με τα πλοία.

Και άλλοτε είχανε δη οι Αθηναίοι μεγάλους στόλους να σαλπάρουν από τον Πειραιά, μα ποτέ δεν είχαν μαζευτεί στο λιμάνι τόσες τριήρεις και τόσοσ στρατός. Ένιωθες του Αλκιβιάδη την επίδραση, όχι μόνο στο πλήθος των μέσων, αλλά και στην πολυτέλεια του στολισμού. Ο Σωκράτης, που δε στρατεύθηκε τούτη τη φορά, ανέβηκε στη ναυαρχίδα ν' αποχαιρετήσει τον παλιό μαθητή. Τόνε βρήκε να φορή μακριά κατακόκκινη χλαμύδα, χρυσή περικεφαλαία, και να βαστά κείνη την περίφημη χρυσή ασπίδα, που πάνω της ήταν χαραγμένος ο Έρωτας, αλαζονικό σύμβολο ανίκητης αντροσύνης.

—« Η θεά Τύχη μαζί σου, του ευχήθηκε. Τούτη την επίσημη στιγμή άκουσε με. Οι προσβολές που κάνεις σ' ο,τι. είναι πιο σεβαστό, θρησκεία, μυστήρια, σου γίνανε συνήθεια. Καταλαβαίνω το χαρακτήρα σου. Ένώ άλλοτε τόκανες για να ξαφνιάζεις τους χαζούς, τώρα τ' αποζητά η καρδιά σου. Ποθείς να στραπατσάρης το λαό, που τόσο τον χρειάζεσαι. Δε χορταίνεις την εξουσία, αν δε δημιουργήσης μόνος σωρό τα εμπόδια, για νάχης ύστερα την απόλαυση να τα παραμερίζης. Είσαι μοναδικός να παιδεύης και τον εαυτό σου και τους πολίτες, ως το τελευταίο όριο της αντοχής σας. Αναγαλλιάζεις από τέτοια μπλεξίματα, λές κι' ο λαός είναι γυναίκα. Τόν πληγώνεις με χίλιους τρόπους, για ν' αγκαλιαστήτε ύστερα θερμότερα. Σά ζηλιάρης αγαπητικός, ηδονίζεσαι να τόνε βλέπης να ύποφέρη έξ αιτίας σου, για να τον γεμίσης κατόπι χάδια. Έγινες μάστορης σ' αυτό το διπλό ρόλο—πρώτα δήμιος κι' ύστερα σωτήρας. Έτσι ξετρελαίνεις τους Αθηναίους—μα τούτη τη φορά το παράκανες. Σ' ονόμασαν αρχιστράτηγο, Αλκιβιάδη, σοβαρέντου πιά...»

Χαμόγελο άνθισε στα χείλια του ξανθού νέου, τα φλογερά μαύρα μάτια του έλαμψαν ακόμα περισσότερο κι' αποκρίθηκε :

—« Έχω τέτοια πίστη στον εαυτό μου, τ' άστρο μου με φωτίζει ως και στο σκοτάδι και με κατατρώει τέτοιο πάθος για νίκη, ώστε τίποτα δε θα μπόρεση να μού αντισταθή. Όταν θα ρίξω στα πόδια σας τα πλούτη της Σικελίας, άμα θ' ανεβάσω την πατρίδα στα ουράνια, τότε θα τα ξαναπούμε οι δυό μας. Τώρα έχω δουλειά. Πήγαινε στην αγορά να διδάξης άλλους. Εγώ ξέρω καλά τι πρέπει να κάνω».

—« Βλέπω, του είπε ο φιλόσοφος, πως δεν καταδέχεσαι να ζητήσεις κανενός τη βοήθεια, μήτε του Θεού. Αλλά μην ξεχνάς πως στα χέρια της Τύχης, όλοι μας, ακόμη και σύ, είμαστε σκουπίδια ».

Είπε κι' έφυγε ο Σωκράτης. Ο Αλκιβιάδης πρόσταξε να σημάνουν οι σάλπιγγες σιωπητήριο, για να διαβαστούν ευχές στον Ποσειδώνα, να κρατήση τις τρικυμίες, όσο να περάση ο στόλος τα πέλαγα, μα ο νους του ήταν γεμάτος θυμό με το Σωκράτη. Αυτός ο δαιμονισμένος τον καταλάβαινε καλύτερα από τον εαυτό του. Μάταια ζητούσε να του κρυφτή. Όσα δοκίμαζε να του σκεπάση με τα ψέματα, κείνος τα ξεσκάλιζε από τις πράξεις. Μόνον ο φιλόσοφος είχε

καταλάβει το ένστικτο της καταστροφής, παράφορο αίσθημα μηδενισμού, που βασάνιζε την ψυχή του. Ανάθεμα τον!

... Σηκώθηκαν οι άγκυρες, έφυγαν οι τριήρεις, γύρισαν οι Αθηναίοι σπίτια τους, μα ο Σωκράτης απόμεινε στην παραλία, κοιτάζοντας ακόμα τον ορίζοντα που είχε ρουφήξει το στόλο. Πρώτη φορά στη ζωή του παρακάλεσε κάτι το Δαιμόνιο : να μεσιτέψη στο Θεό να γυρίση νικητής ο Αλκιβιάδης. Η μανία για περιπέτειες, ο τυχοδιωχτισμός του νέου αρχιστράτηγου, όσο κι' αν δεν άρεσαν του φιλόσοφου, ήταν ωστόσο σημάδια ζωτικότητας. Αχ, να μπορούσε ο παλιός μαθητής του ν' αγωνιστή ενάντια στα πάθη του, με το ίδιο πείσμα που έδειχνε για τον πόλεμο της Σικελίας! Και λογάριαζε ο Σωκράτης πόσο θα ήταν ευτυχισμένος, αυτός, αν ο Αλκιβιάδης κατάφερνε κάποτε να είναι φωτεινός ήρωας, όπως τον είχαν ονειρευτή. Τίποτα κατώτερο—φωτεινός ήρωας. Μα το Δαιμόνιο, σκληρό σαν ατσάλι, του μηνούσε : «Όσοι παν στη Σικελία θα χαθούν. Θά χαθούν !»

Και τότε, από τη στενοχώρια που του προξένησε τούτο το μήνυμα, κατάλαβε ο Σωκράτης, πως ο Αλκιβιάδης ήταν το μόνο πλάσμα που είχε στ' αλήθεια αγαπήσει.

XXV

Την 5η μέρα αφού γέννησε η Ξανθίπη αγόρι, έγινε στό σπίτι του Σωκράτη ο « καθαρμός ». Στόλισαν τα δωμάτια με ράμνο (αγκαθερό βάτο που ξόρκιζε το κακό μάτι), φέραν στο βωμό της Εστίας το μωρουδέλι, γυμνό μέσα σε καλάθι, και το ράντισαν με ιερό νερό, καθώς και τη μητέρα και τη μαμμή, για να καθαρέψουν.

Λίγες μέρες αργότερα γίνανε τα βαφτίσια. Συγγενείς και φίλοι μπαίνουν στο σπίτι του φιλόσοφου, που δεν είχε μήτε κλειδαριά στην εξώπορτα, μήτε σκύλο φύλακα, γιατί το προστάτευε η φτώχεια, μπαίνουν κουβαλώντας καθένας το δώρο του. Από παλιά, συνήθιζαν να προσφέρουν για κείνη την ημέρα θαλασσινά, σουπιές και καλαμάρια.

Τα βαφτίσια τα λέγαν « Αμφιδρόμια », επειδή γυρόφερναν το νεογέννητο, τρέχοντας ολόγυρα από το βωμό της Έστίας. Τότε ο πατέρας όριζε τ' όνομα του παιδιού κι' ο Σωκράτης τ' ονόμασε Λαμπροκλή. Κατόπι άλειβαν το μωρό με λάδι και το βουτούσαν στο νερό. Μετά την απλή, τούτη τελετή, κάθιζαν όλοι σε δείπνο και χόρευαν, χωριστά οι άντρες, χωριστά οι γυναίκες.

Ο φιλόσοφος χαιρόταν να βλέπη το παιδί να το κοιμίζει η μητέρα, ανήσυχη στην παραμικρή κίνηση του. Έλπιζε πως αυτό τ' ανθρωπάκι θα το

έπλαθε κατά τη θέληση του σ' ενάρετο πολίτη. Κι' η Ξανθίππη ήταν όλο στοργή για το σπλάγχο της, καμιά θυσιά δεν της φαινόταν μεγάλη προς χάρη του. Όταν όμως τον άλλο χρόνο γέννησε δεύτερο αγόρι, το Σωφρονίσκο, τα πράματα στένεψαν. Η κακομοιριά που είχε φέρει στην Αττική ο πόλεμος κι' η ανέχεια του Σωκράτη ανάγκασαν την Ξανθίππη να παραπονιέται. Τις σπάνιες στιγμές που έβλεπε σπίτι τον άντρα της, συνήθως τα μεσημέρια (ο Σωκράτης έφευγε από τα ξημερώματα και τα βράδια φαγοποτούσε στα συμπόσια), τον γκρίνιαζε :

—« Δε με νοιάζει, τούλεγε, πως λείπεις διαρκώς, αρκεί να φρόντιζες καλύτερα τα παιδιά σου. Στην ηλικία τους πρέπει να καλοτρών, μα πως να τα παχύνω με ξερό ψωμί κι' ελιές ; Γιατί δε θέλεις ν' αποζημιώνεσαι για τα μαθήματα που δίνεις στους νέους ; Ο Πυριλάμπης, για να μορφώσει το γιό του, πλήρωσε στον Πρόδικο ολόκληρο τάλαντο κι' ο Γοργίας, από τα χρήματα που μαζεύει, έχτισε σπίτι κι' αγόρασε χωράφια. Έσύ είσαι σοφώτερος απ' αυτούς, καθώς το δήλωσε το Μαντείο. Γιατί εμείς να πεινάμε ; Όχι μόνο δεν παίρνεις χρήματα, παρά δεν καταδέχεσαι ούτε καν δώρα να μας κάνουν. Γιατί χτες έστειλες πίσω το αρνί που σου χάρισε ο Αισχίνης ; »

Τόν κοίταζε κατάματα, περιμένοντας δικαιολογία. Ο Σωκράτης, ήσυχα - ήσυχα, της εξήγησε τη διαφορά που είχε από τους σοφιστές. Αυτός εκτελούσε ανώτερη αποστολή, χωρίς ν' ασχολήται για μικροπράματα, χωρίς να τον βιάζει ο χρόνος, αρκεί να βρή την αλήθεια, ενώ οι σοφιστές ήταν απατεώνες παραδόπιστοι, που στράβωναν τα πλουσιόπαιδα. Αυτός ζούσε στήν υπηρεσία του Θεού.

Η Ξανθίππη δεν τον άφησε να τελειώσει : —« Εισ' ονειροπαρμένος και χαλάς των παιδιών σου τη ζωή. Βάλθηκες να διορθώσεις τους ανθρώπους, επειδή τάχα σε υποχρεώνει κάποιο Δαιμόνιο. Πές τότε στο Δαιμόνιο σου, αν πραγματικά είναι θεϊκό, να μας στέλνη τρόφιμα. Ξέρεις πως το λαγήνι μας με το λάδι άδειασε ; Από μεθαύριο θα δίνω στα παιδιά σκέτο το ψωμί, που μας μοίρασε ο Δήμος. Εκεί κατάντησα κοντά σου, εγώ, ανιψιά του μεγάλου Περικλή ».

Ο Σωκράτης θυμήθηκε πως άλλοτε τον ρωτούσε με θαυμασμό για το Δαιμόνιο, να μάθη κάθε λεπτομέρεια και καθισμένη στα πόδια του, άλλοτε, τον άκουγε προσεχτικά

να της μιλάει για τη μυστική φωνή. Μα ολιγογράμματη όπως ήταν, ποτέ της δεν κατάφερε να τον νιώσει. Τώρα του ζητούσε να της φέρει λάδι το Δαιμόνιο! Αποκρίθηκε με καλοσύνη πως, όταν παντρεύτηκαν, ήξερε καλά οτι θα ζούσε μαζί του φτωχικά.

—« Ναί, τον αντίσκοψε η γυναίκα, όσο ήμαστε μόνοι, δε σου παραπονέθηκα ποτέ για τίποτα. Μα τα παιδιά... καταλαβαίνεις ; Τα παιδιά πρέπει να τραφούν. Έσύ κάθε βράδυ ξενοτρως στα συμπόσια, δε μένεις σπίτι ν' ακούσης το κλάμα τους. Είμαι μάνα, Σωκράτη, και δεν αντέχω να τα κοιμίζω νηστικά...»

Δοκίμασε άλλη μια φορά να της εξηγήσει τούτο που πίστευε, ότι το χρήμα είναι φάντασμα χαράς. Πολλοί το κυνηγάν, μα όσοι τ' αποχτήσουν γίνονται σκλάβοι του.

— « Υπήρξαν ηγεμόνες, της είπε, που, αν και πλούσιοι, ξόδευαν πέρ' από τη δυνατότητα τους και, για να μή γίνουν αλήτες, κατάντησαν άρπαγες. Γνώρισα φτωχούς, που ζούσαν τίμια με το λίγο. Οι πρώτοι, αν και ηγεμόνες, ήτανε δούλοι, ενώ οι δεύτεροι τέλεια ελεύθεροι. Η φτώχεια, Ξανθίππη, αξίζει περισσότερο από τα πλούτη, γιατί φέρνει τόν άνθρωπο κοντύτερα σ' εκείνο που πρέπει νάχη σημασία — στην ανώτερη ζωή. Εδώ στην Αθήνα βλέπω όλους ν' αγωνίζονται για χρήματα, κανέναν όμως να προσπαθή ν' αποκτήσει φίλους. Για μένα ο καλός φίλος είναι προτιμότερος από τα χρυσάφια της Ασίας ».

Πάλι τον έκοψε η γυναίκα του με σκληρή φωνή :

— « Ωραίους φίλους πιάνεις, κάτι παλιόπαιδα, κάτι ξένους, όποιον τεμπέλη βρής στην αγορά, ακόμα και σκλάβους. Τώρα τελευταία μαθαίνω πως σ' ακολουθεί και μια εταίρα, η Θεοδότη ».

Ο Σωκράτης χαμογέλασε : — « Δεν υπάρχει Αθηναίος, θέλεις πλούσιος, θέλεις φτωχός, αριστοκράτης η ταπεινός, που να μην αποζητά τη συντροφιά μου. Όλοι με σέβονται και μ' αγαπάν ».

— « Σε κοροϊδεύουν, Σωκράτη. Αν σ' αγαπούσανε, θα μας βοηθούσαν. Είχες μαθητή τον παντοδύναμο Αλκιβιάδη. Τι έκανε για σένα, που του έσωσες τη ζωή ; Τίποτα. Θυμάσαι όμως το μέτοικο Μειδία ; Έκείνον ο Αλκιβιάδης τον εγγυήθηκε να νοικιάση τους δημόσιους φόρους και τότε βόλεψε να κερδίση ολόκληρη περιουσία. Γιατί δε ζητάς από τους περίφημους φίλους σου να σου δώσουν αξίωμα, να εξασφαλίστούν τα έξοδα μας ; Ξέρεις γλυπτική· τώρα που στήνουν το καινούργιο Ερεχθείο, γύρεψε ν' αναλάβης εκεί δουλειά ».

Με την ίδια πάντα ηρεμία της αποκρίθηκε : — « Ποτέ δε θα δεχτώ το παραμικρό δώρο από τον Αλκιβιάδη, για να μπορώ να τον μαλώνω. Είναι παράφορος και θέλει χαλινάρι. Μόνον εγώ του επιβάλλομαι κάπως. Ούτε το παραμικρό από τον Αλκιβιάδη! Όσο για τους άλλους άρχοντες, θα σου εξηγήσω γιατί, αν και είναι φίλοι μου, δε θα τους παρακαλέσω, ούτ' αυτούς, να μ' ευκολύνουν. Η ζωή μου πρέπει να γίνη παράδειγμα στους συμπολίτες. Η αρετή δε μαθαίνεται με τα λόγια, όσο με το παράδειγμα. Ως τώρα ανάγκασα κάμποσους να σταματήσουν την κακία και να γίνουν αγαθοί, χωρίς να τους υποσχεθώ τίποτα, μόνο επειδή με βλέπουν ενάρετο. Με το ν' απέχω από το κακό, δείχνω στους άλλους το δρόμο του Θεού. Αν αρχίσω να ζητάω χρήματα και καλοπέραση, καταστρέφω το έργο που καταπιάστηκα. Ολόκληρη ζωή προσπαθώ να πείσω τους συμπολίτες ν' αγαπήσουν την αρετή. Κάθε στιγμή που περνάει πρέπει να γίνωμαι, πρώτος εγώ, πιο δίκαιος και πιο ηθικός. Νάχω, μέρα - νύχτα, καρφωμένα τη σκέψη μου στο πως πρέπει να ζώ, για να πιστεΰη ο κόσμος τα λόγια μου. Ξέρω πως είμαι μηδενικό σαν νοικοκύρης, ωστόσο άφησε με στο έργο μου. Ας καταφέρω το λαό να γίνη καλός, για να βασιλέψη στους

ανθρώπους ειρήνη, κι' ας πεινάμε, πότε - πότε, τα παιδιά κι' έμείς ».

Η Ξανθίπη δεν μπορούσε να παραβγή μαζί του στα λόγια. Σταμάτησε τη συζήτηση, χωρίς να καταλάβη σε τι θα πείραζε να δεχτούν μερικά δώρα, όσα τουλάχιστο προσφέρονταν αυτόθελα. Τραβήχτηκε στην αυλή ψιθυρίζοντας : « Όλα για το λαό. Θυσιάζει και γυναίκα και παιδιά, για να σώση τους άγνωστους...»

Πάντα η μεγαλοφυία στάθηκε βάρος ασήκωτο και για: κείνον που την κάτεχε και για τους δικούς του.

Ο γιός του Κίμωνα, ο Θεσσαλός, υπαρχηγός των ολιγαρχικών, μόλις έφυγε για τη Σικελία ο Αλκιβιάδης, τον κατάγγειλε πάλι για την ασέβεια του. Μαζί του ενώθηκαν πολλοί δημοκρατικοί δημαγωγοί, που ποθούσαν να βγάλουν από τη μέση το νεαρό αρχιστράτηγο, επειδή φοβούνταν πως, αν νικούσε στη Σικελία, θα γινότανε πανίσχυρος. Και κατάφεραν, για να δικαστή ο Αλκιβιάδης, ν' ανακληθή από εκστρατεία, που μόνον εκείνος θα κατάφερνε να τη βγάλει πέρα. Ο Αλκιβιάδης, μην μπορώντας ν' αψηφήση τη διαταγή του Δήμου, αποφάσισε να φύγη στα ξένα, για να μην εκθέση τη ζωή του στο μίσος αντιπάλων. Έτσι παράτησε το στρατό κι' εξαφανίστηκε.

Η απομάκρυνση του αρχιστράτηγου δυσαρέστησε τους οπλίτες και κλόνισε την πειθαρχία, επειδή τότε λάτρευαν. Η δυσπιστία τους προς το Νικία, που απόμεινε αρχηγός, δικαιώθηκε από την αβουλία του. Τίποτα σπουδαίο δε δοκίμασε να πετύχη, και, με όσα μικρά καταπιάστηκε, απότυχε. Ο τρόμος που είχε παραλύσει τους Σικελούς, άμα φάνηκε στην παραλία τους ο ξακουστός αθηναϊκός στόλος, άρχισε να διαλύεται και με τον καιρό γύρισε σε περιφρόνηση.

Ο Αλκιβιάδης δε δίστασε να γίνη προδότης. Ακολουθώντας τις αχαλίνωτες παρορμήσεις του, έκανε ο,τι και τα ποτάμια — κατρακυλούσε ολοένα χαμηλότερα. Οι αδυναμίες του στάθηκαν πιο δυνατές από τη δύναμη του. Ηθελε να τιμωρήση τον όχλο της Αθήνας για την αστασία του και να δείξη στους ολιγαρχικούς την υπεροχή του. Αυτόν ακολουθούσε η νίκη και κανέναν άλλον. Με την προδοσία του θ' απόδειχνε στο Δήμο πόσο τρομερός ήτανε σαν εχθρός. Κι' όταν θα τσάκιζε το Άστυ, θα αναγκάζονταν όλοι να πέσουν στα πόδια του, ζητώντας συγγνώμη. Πίστευε πως είχε τη δύναμη να σηκώνη η να ρίχνη την Αθήνα. Και πραγματικά την είχε. Δραπέτης, άτιμος, απένταρος, αφού η παρουσία του είχε κατασχεθή, κυνηγημένος από Αθηναίους κήρυκες που ζητούσαν να τον πιάσουν, κατέφυγε στη Σπάρτη. Εκεί, όπως παντού αλλού, προξένησαν κατάπληξη τα θαυμαστά του χαρίσματα. Μέσα σε λίγον καιρό, ζώντας τη σκληρότατη ζωή των Σπαρτιατών με την ίδια άνεση που γλεντοκοπούσε στην πατρίδα του, πέτυχε τούτο το θαύμα, οι Έφοροι να τον καλέσουν να μιλήση στη Βουλή τους. Ανέβηκε στο Βήμα και τότε φανέρωσε όλα τα σχέδια των Αθηναίων. Έδωσε σωστές συμβουλές τι έπρεπε να γίνη στη Σικελία και τι στην Αττική, κι' αμέσως αναποδογύρισε την κατάσταση. Ο

Νικίας από επιτιθέμενος κατάντησε να περιπέση σε άμυνα. Καθώς δεν είχε ικανότητες άρχηγού, το μοιραίο έγινε : η μεγαλύτερη στρατιά που είχε ποτέ οπλίσει το Άστυ, 40.000 άντρες, νικήθηκε, λιανίστηκε, κι' ο δοξασμένος στόλος, διακόσιες τριήρεις, έπεσε στα χέρια των εχθρών.

Όταν έφτασε στον Πειραιά το πρώτο πλοίο από τη Σικελία, για ν' άναγγείλη τη συφορά, οι πολίτες έβλεπαν στο Θέατρο την τραγωδία « Τρωάδες » και τόσο είχανε μαγευτή από τους μελωδικούς στίχους του Ευριπίδη, που αρνήθηκαν ν' ακούσουν τα νέα, πρίν τελειώσει η παράσταση. Σαν έμαθαν την αλήθεια, την έκριναν τόσο τρομερή, που δεν την πίστεψαν. Όταν όμως, σε λίγες μέρες, τα γεγονότα τους έκαναν να καταλάβουν τη στυγνή πραγματικότητα, το Άστυ γέμισε θρήνους. Κανένα σπίτι δεν υπήρχε που να μην έχασε δυό και τρία παληκάρια. Η ταραχή δεν άργησε να μεταβληθή σ' απελπισία, μόλις αναλογίστηκαν σε τι αδυναμία είχε περιπέσει η θαλασσοκράτειρα. Κάθε νύχτα φοβούνταν πως εχθρικός στόλος θα κυρίευε τον Πειραιά, ανατρίχιαζαν με την ιδέα πως είχανε φτάσει οι τελευταίες μέρες της Αθήνας. Χειρότερη από τις υλικές ζημιές ήταν η κατάπτωση του ήθικου. Το απάνθρωπο ως τώρα φέρσιμο των δημαγωγών και του Δήμου απέναντι στις συμμαχικές πόλεις, είχαν αυξήσει την αντιπάθεια προς το Άστυ. Την αθηναϊκή συμμαχία δεν τη συγκρατούσε παρά ο φόβος, μόλις όμως καταστράφηκε ο στόλος της, κινήθηκαν οι πριν φιλικές της πόλεις σ' αποστασία. Σαν να μην αρκούσαν αυτά, την άνοιξη του 413 ο νέος βασιλιάς της Σπάρτης Άγισ όρμησε στην Αττική κι' άρχισε πάλι να κόβη όσα δέντρα κι' αμπέλια είχανε φυτρώσει στα 12 χρόνια που βάσταξε ειρήνη. Σύμφωνα με όρμήνεια του Αλκιβιάδη, αντί να φύγουν οι Σπαρτιάτες, αφού ρήμαξαν τα πεδινά, οχυρώθηκαν στη Δεκέλεια κι' έκλεισαν το δρόμο που ένωνε την Αθήνα με τη βορεινή Ελλάδα. Τότε αναγκάστηκε να καταφύγη πάλι μέσα στα τείχη η προσφυγιά των χωριατών, πάλι άρχισαν να λείπουν τα τρόφιμα. Τόσες ατυχίες σάλεψαν την πίστη των πολιτών στη Δημοκρατία. Καταλάβαιναν καλά, πως οι συμφορές που τους βρήκαν ήταν αποτέλεσμα του δικού τους παραλογισμού, να ψηφίζουν παιδιάστικα ο,τι τους κατέβαινε, παρασυρμένοι από ελαφρόμυαλους δημοκόπους. Κι' όταν τους παραμέρισαν αυτούς, φιμώθηκε η Πνύκα και κανένας άξιος Αθηναίος δεν αναφαινόταν, ικανός να διοίκτηση. Γι' αυτό η Έκκλησία του Δήμου διόρισε 10 « προβούλους », 10 φρόνιμους Αθηναίους, που κηδεμόνεψαν τον όχλο. Αγνωστοι νοικοκυραίοι οι δέκα «πρόβουλοι» έκαναν σοβαρή προσπάθεια. Σταμάτησαν τα πανηγύρια και τα δοσίματα, σύναξαν χρήματα, κουβάλησαν ξυλεία από τη Μακεδονία και ναυπήγησαν νέο στόλο. Η Αθήνα, που όλοι περίμεναν πως σε λίγο θα γονάτιζε, ξαναβρήκε το χειμώνα του 413 τον παλιό εαυτό της και, την ερχόμενη άνοιξη, νίκησε το στόλο των Πελοποννήσιων, που τόλμησε να πλησίαση τον Πειραιά, με την ιδέα πως αρκούσε τώρα μόνο να σπρώξουν την Αθήνα για να πέση. Οι Σπαρτιάτες θορυβήθηκαν κι' ίσως θα σταματούσαν τον πόλεμο, αν δεν τους μετάπειθε ο Αλκιβιάδης. Μέρα με την ημέρα, η επιβολή του στην ξένη πόλη αύξαινε. Δεν είχε μείνει άντρας η γυναίκα, που να μην τότε

θαυμάζει. Η ίδια η βασίλισσα Τιμαία τον ερωτεύτηκε κι' απόχτησε παιδί μαζί του, που δεν έκρυβε πως ήτανε δικό του. Κι' ο Αλκιβιάδης έλεγε πως συννευρέθηκε με τη βασίλισσα, για να βασιλέψουν στη Σπάρτη δικοί του απόγονοι. Τη στιγμή που είδε ο Αλκιβιάδης δισταχτικούς τους Λάκωνες, τους έπεισε πως, για να νικηθή τελειωτικά η Αθήνα, έπρεπε να φτιάξουν μεγάλο στόλο, κι' επειδή δεν είχανε χρήματα, ανάλαβε αυτός να πάη στην πλούσια Περσία, να συνάξη το απαραίτητο χρυσάφι. Έλαβε την εντολή κι' έφυγε το ταχύτερο. Πέτυχε από τον Πέρση σατράπη Τισσαφέρνη περισσότερα απ' όσα ζήτησε. Όπως στη Σπάρτη έζησε ασκητικά, λουζόταν στον παγωμένο Ευρώτα, έτρωγε μεσημέρι - βράδυ τον άνοστο « μέλανα ζωμό », έτσι στην Περσία φάνηκε φιλήδονος, μπεκρής, και ξεπέρασε τον ίδιο το σατράπη σε πολυτέλεια. Μεταχειρίστηκε την επιρροή του στον Τισσαφέρνη, για να έτοιμάση δύναμη που Θά μπορούσε να τη χρησιμοποιήση σα δίκικοπο μαχαίρι, πρώτα έναντίο των Αθηναίων, αλλά έπειτα, όταν αυτός Θά τόθελε, κατά της Σπάρτης. Και τούτο δεν άργησε να γίνη. Όλες οι τελευταίες επιτυχίες των Σπαρτιατών, που ήταν έργο αποκλειστικά δικό του, κίνησαν το φθόνο του βασιλιά Άγι, που δεν ξεχνούσε και το σκάνδαλο της μοιχείας. Άμα νόμισαν οι Λάκωνες πως δεν είχαν πιά ανάγκη τον Αλκιβιάδη, έγραψαν στο ναύαρχο τους Αστύοχο, που αρμένιζε στα νερά της Ιωνίας, να τότε θανατώση. Όμως η βασίλισσα Τιμαία, πάντα τρελά ερωτευμένη με τον πανέμορφο Αθηναίο, τον ειδοποίησε πως κινδυνεύει. Η πολιτική που εφάρμοσε από δώ και πέρα ο Αλκιβιάδης ήταν να εξασθενίση τη Σπάρτη και ν' ανεβάση σιγά - σιγά τη δύναμη της Αθήνας. Με την απόλυτη ελευθερία που του άφησε ο Πέρσης, τα πέτυχε και τα δυό. Αναγύρισε πρώτα το περσικό χρήμα από την Πελοπόννησο στην Αθήνα κι' ετοίμασε επανάσταση στο Άστυ, ικανή να του ανοίξη το δρόμο προς την πατρίδα. Η έχθρητα, που ένιωθαν έναντίο του οι Αθηναίοι, είχε ξεθυμάνει, κι' οι επιτυχίες, που ακολουθούσαν κάθε σχέδιο του στα ξένα, έκαναν τους συμπολίτες του να τον αποζητάν.

Τό χειμώνα του 412 ο Αριστοφάνης έδωσε στα Λήναια την κωμωδία του «Λυσιστράτη», προάγγελο της ανάγκης κάποιος να βρεθη να σώση την αγαπημένη πόλη. Η επανάσταση που σχεδίασε ο Αλκιβιάδης πέτυχε, η δημοκρατία καταλύθηκε και πήρε την αρχή νέα ολιγαρχική Βουλή, « των τετρακοσίων », ενώ ο στόλος, που ναυλοχούσε στη Σάμο, έμεινε πιστός στη Δημοκρατία. Έτσι υπήρχαν δυό Αθήνες, μια ολιγαρχική γύρω από την Ακρόπολη, άλλη, δημοκρατική, στη θάλασσα. Ο αρχηγός του στόλου Θρασύβουλος στράφηκε προς τον Αλκιβιάδη, που ακριβώς τέτοια στιγμή περίμενε, για ν' αναλάβη τάχα τον ωραίο αγώνα ν' αποκαταστήση τη Δημοκρατία. Υστερα από εξορία πέντε χρόνων, ξανάγινε ο Αλκιβιάδης «στρατηγός -αυτοκράτωρ » της Αθήνας. Τότε φανερώθηκε πως η επιρροή του Σωκράτη δεν είχε πάει ολότελα χαμένη. Αν ήθελε να εκδικηθή ο Αλκιβιάδης τους εχθρούς του, θα τους έβρισκε όλους μαζεμένους κι' αδύνατους στην ολιγαρχική Αθήνα, αριστοκράτες, ιερείς, ξεπεσμένους δημαγωγούς. Οι ναύτες τον παρακινούσαν να φύγουν αμέσως να παν να τους σφάζουν. Αντιστάθηκε μ'

επιμονή κι' αυτή η πράξη του απόδειχνε πως τούτος ο παράφορα φιλόδοξος άνθρωπος μπορούσε ώρα - ώρα να δαμάζει τα πάθη του, όπως αγωνίστηκε να τότε διδάξει ο Σωκράτης. Αφού εμπόδισε ο Αλκιβιάδης αυτή την εκδικητική επίθεση, στράφηκε έναντίο του σπαρτιάτικου ναυτικού, που ο ίδιος είχε δημιουργήσει. Τόν Ιούλιο του 411 νίκησε τους Σπαρτιάτες στη ναυμαχία της Αβύδου, μα το τελικό χτύπημα το δίνει λίγο αργότερα, στα ίδια νερά, όταν εξολοθρεύη με θαυμαστό σχέδιο ολόκληρο τον εχθρικό στόλο και σκοτώνει με το χέρι του το Λάκωνα ναύαρχο Μίνδαρο. Τέτοια τέλεια νίκη δεν είχε δη η Αθήνα από τον καιρό του Κίμωνα. Αφού καθάρισε τη θάλασσα από τους Σπαρτιάτες, τους νίκησε και στην ξηρά, κυρίεψε όλη την Προποντίδα, από τον Ελλήσποντο ως το Βόσπορο, και μάζεψε άπειρα λάφυρα. Έτσι στερέωσε ο Αλκιβιάδης τη φήμη, πως η ευτυχία τον ακολουθούσε παντού και πάντοτε. Τότε μόνο κίνησε να γυρίσει στην πατρίδα. Ο στόλος του, που μπήκε στον Πειραιά, ήτανε χρυσοπλούμιστος, με ασπίδες και πανοπλίες κρεμασμένες από τα κατάρτια, κι' έσερνε πίσω του εκατόν πενήντα εχθρικά πλοία γεμάτα λάφυρα κι' αμέτρητους αιχμάλωτους. Στη ναυαρχίδα η πορφυρή σημαία της Νίκης ανέμιζε περήφανα. Ολόκληρο το Άστυ είχε κατεβή στο λιμάνι, ως κι' οι τρομαγμένοι χωριάτες από τις Αχαρνές και τα Μεσόγεια. Όλοι φώναζαν, χειρονομούσαν, γελάγανε, για πρώτη φορά ύστερα από πέντε χρόνων κακοτυχίες. Πολλοί δάκρυζαν και συλλογίζονταν πως, περισσότερο από τον Αλκιβιάδη, είχαν αδικήσει τον εαυτό τους, όταν του αφαίρεσαν την αρχηγία του στρατού της Σικελίας. Τώρα, μόλις παράλαβε λίγες τριήρεις, μέσα σ' ελάχιστο χρόνο, όχι μόνο απόδωσε στην πατρίδα την κυριαρχία της θάλασσας, αλλά την ανάδειξε τροπαιούχο και στην ξηρά. Τι δε θα κατάφερνε ο δαιμόνιος, αν τον είχαν αφήσει ν' αρχηγεύη στη Σικελία με πανίσχυρο στόλο και σαράντα χιλιάδες οπλίτες!

Μόλις ζύγωσε την παραλία η ναυαρχίδα, μια φωνή ξέφυγε από τα στόματα : — Να τος! Να τος!

Όλων τα μάτια καρφώθηκαν πάνω του και διαμιάς ξέσπασε απέραντη βουή, για να τον καλωσορίση.

Ο Αλκιβιάδης ακίνητος στην πλώρη κοίταζε συλλογισμένος τούτο το παραλήρημα. Έβλεπε τη γυναίκα του, την αγαθή Ιπαρέτη, να τον περιμένη με το γιό του στην αγκαλιά, αγνώριστο αγόρι. Έβλεπε τους ιερείς ντυμένους τα γιορτινά τους, πρόθυμους να τον ευλογήσουν, αυτούς τους ίδιους που τον είχαν άλλοτε καταραστή. Αντίκρυζε τους Αθηναίους άρχοντες με τα μακριά ραβδιά, να κρατάνε χρυσά στεφάνια για να τον στεφανώσουν, εκείνους τους ίδιους που τον είχαν κηρύξει προδότη. Μπροστά του σάλεψε η απέραντη ανθρωποπλημμύρα, που τον καλούσε μ' υστερικές φωνές να κατεβή κοντά της.

Με τις ίδιες ζητωκραυγές τον είχε κατευοδώσει, όταν έφευγε για τη Σικελία, χωρίς να διστάση το πλήθος, αμέσως ύστερα, να τον καταδικάση σε θάνατο. Αθήνα — πατρίδα αχάριστη, σκληρή στο παραμικρό λάθος. Πόση δυστυχία θα οικονομούσε στον εαυτό του και στο Άστυ, αν άκουγε το Σωκράτη,

που του συνιστούσε σωφροσύνη, αν δε μεθούσε εκείνο το βράδυ που έσπασε τις Ερμές! Η φύση τον προίκισε μ' όλες τις χάρες, στρατιωτικό ταλέντο, πολιτικότητα, πλούτη, προσωπικό μαγνητισμό — όλα τα είχε, κι' όμως ξέρει πως κάτι του λείπει: η σωφροσύνη. Θυμάται τι τούχε πή στην πρώτη τους συνάντηση ο Σωκράτης. « Ποτέ δε θα πετύχης, παρ' όλα σου τα προσόντα, αν δεν ακολουθήσης τις δικές μου συμβουλές. Χωρίς εμένα θα ξεπέσης ». Ναί, αυτά του είπε. Και τώρα ξέρει πως έχει δύσκολο έργο να συντέλεση για να σηκώσει στην παλιά αίγλη το κουρασμένο Άστυ. Ο παντοδύναμος Αλκιβιάδης, ο νικητής, διστάζει. . . Σέ μιαν αστραπή διαύγειας, μαντεύει, το μέλλον του, την παράδοξη μοίρα που τον κάνει, αφού φτάση στην επιτυχία, να χάνη τελικά τη Νίκη από τα ελαττώματά του. Σήμερα, που γεύεται το προσκύνημα ολόκληρου λαού, δές τι περίεργο : ίσια - ίσια σήμερα αποζητάει το Σωκράτη, τον άνθρωπο που μπορεί να τότε βοηθήσει να σταθή για πάντα μεγάλος. Περιφρονεί τον όχλο, πού τον καλεί να κατεβή κοντά του, μ' άναφωνητά τόσο δυνατότερα, όσο αυτός έστεκε πάντα στη πλώρη της ναυαρχίδας, βουβός κι' ακίνητος. Αλλιώς είχ' ονειρευτή, στα χρόνια της εξορίας, το πανηγύρι του γυρισμού του. Αντί σήμερα να χαίρεται, όπως φανταζότανε, τον πνίγει σιχαμός. Ω, να γινόταν να παραμερίσει τ' ανόητο πλήθος και να πάη να βρή το Σωκράτη. Μόνον ο παλιός του δάσκαλος θα καταλάβαινε την τρικυμία της ψυχής του τόσα χρόνια στην ξενιτειά, όταν έκανε κακό στην Αθήνα, είτε όταν έκανε καλό στη Σπάρτη. Ω, αν είχε νέος προσέξει το φιλόσοφο, θ' ανέβαινε στον ελληνικό ουρανό ψηλότερα κι' από τον Περικλή...

Μέσα στην αντάρα της υποδοχής πάσχιζε να ξεχωρίσει κάπου το Σωκράτη. Μιά στιγμή ζωγραφίστηκε χαμόγελο στα χείλια του. Είχε διακρίνει τη γνώριμη ασκήμια του φιλόσοφου. Βαστούσε κλωνάρι ελιάς στο δεξί του χέρι, και, μόλις συναντήθηκαν τα μάτια τους, το κούνησε γελαστός. Η χαρά του Σωκράτη έκανε τον Αλκιβιάδη ν' αφήσει τη συλλογή του. Πήδησε στο μώλο, κι' αντί να πάη προς τη γυναίκα του, τους άρχοντες, τους ιερείς, τράβηξε πρώτα προς εκείνον.

XXVI

Κάποια νύχτα ο Σωκράτης είδε σ' όνειρο πως, εκεί που καθόταν στις όχτες του Ιλισού, ήρθε και θρόνιασε στα γόνατα του ένας κάτασπρος κύκνος. Χάιδεψε τ' όμορφο πουλί, μα κείνο, σε λίγο, τίναξε τα φτερά του και πέταξε πέρα κελαϊδώντας ένα γλυκύτατο σκοπό. Την άλλη μέρα αντάμωσε ο Σωκράτης τον παλιό μαθητή του Κριτία, που του σύστησε τον ανιψιό του Αριστοκλή, ψηλό, γεροδεμένο έφηβο, που, έξ αιτίας της φαρδειάς πλάτης του, οι γυμναστές τούχαν βγάλει το παρατσούκλι « Πλάτων ». Πρόσεξε ο φιλόσοφος το σοβαρό

του πρόσωπο, που φανέρωνε πως τα παιδικά του χρόνια τα είχε περάσει μέσα στις τρομάρες του Πελοποννησιακού πολέμου. Γεννημένος ο Πλάτων από σπίτι πλούσιο και ιστορικό (ο πατέρας του καταγόταν από τον αρχαίο βασιλιά Κόδρο, η μητέρα του από το σοφό νομοθέτη Σόλωνα), διατηρούσε στην έκφραση του την αυστηρή συντηρητικότητα, μέσα στην οποία είχ' άνατραφή. Ο Σωκράτης θύμιζε του Κριτία, πως τον είχε δη και άλλοτε :

—« Εδώ και λίγα χρόνια, του είπε, που κάλεσαν οι Κορίνθιοι τους Αθηναίους αθλητές να πάνε στα Ίσθμια*, ο ανιψιός σου κέρδισε στον ακοντισμό των εφήβων. Θυμάμαι τη χαρά όλων μας την ώρα που τον χειροκροτούσαμε, ενώ αυτός, από συστολή, μόλις στεφανώθηκε νικητής, πήγε και κρύφτηκε στ' αποδυτήρια, δείχνοντας έτσι πως έχει καλό φυσικό. Απερηφάνευτος ».

— « Ναι, είπε ο Κριτίας, και δεν είναι μόνο το ήθος του λαμπρό, αλλά κι' από παιδί έδειξε μεγάλα χαρίσματα.

Εκτός από πρωταθλητής στα γυμναστικά, είναι δυνατός μαθηματικός, κατέχει τις φυσικές επιστήμες, γράφει όμορφα ποιήματα, συνθέτει μουσική κι' έχει έτοιμες δυό τραγωδίες. Τόν διακρίνει φαντασία, οξύτητα νού. Με τόσα προτερήματα θάπρεπε να ετοιμάζεται για την πολιτική, μα έχει κάποιο ελάττωμα που τον αφανίζει : είναι δειλός εμπρός στον όχλο. Τι θ' άπογίνη, ούτε αυτός δεν το ξέρει. Μέρες τώρα με τρώγεται να σε γνωρίση. Θέλει να σπουδάση κοντά σου. Πάρε τον, κι' αν μπορής, σπρώξε τον στην πολιτική, ετοίμασέ τον να γίνη ο μελλοντικός αναμορφωτής της πολιτείας. Αυτό θάναι έργο ανάλογο με την πλούσια φύση του και θα σώση τη δύστυχη πόλη μας από τη δημοκρατική λέπρα ».

Ο Σωκράτης ποθούσε πάντα να μορφώνη με τα δικά του ιδανικά τους νέους εκείνους, που προορίζονταν να παίξουν πρώτο ρόλο στη ζωή της Αθήνας. Πήρε χαρούμενος από το χέρι το νέο μαθητή, και, παρατώντας όλους τους άλλους, τον τράβηξε προς το ποτάμι. Προσπέρασαν του ημίθεου Ιλισού τον τετράστυλο ναό, που ο ήλιος διαπερνούσε τα μαρμαρά του και διαλύοντας, θάλεγες, την πετρίλα τους, τα πότιζε διαφάνεια. Εκεί κοντά σταμάτησαν, στη δεξιά όχτη του ποταμού.

— « Βγάλε τα σαντάλια σου, είπε ο Σωκράτης στον Πλάτωνα, ενώ αυτός, ξυπόλυτος, πέρασε τα γάργαρα νερά για να πάη απέναντι, στη σκιά ενός μεγάλου πλάτανου. Τόν ακολούθησε ο νέος και ξάπλωσε δίπλα του, στη χλόη που «σκέπαζε όλη την ανάλαφρη ανηφοριά, με τρόπο που μπορούσε κανείς να τεντωθή καταγής και νάχη το κεφάλι του ψηλωμένο. Κόντευε μεσημέρι κι' ήταν ωραία η Αττική, καθώς έλαμπε ολόκληρη πάνω στην άψη της ήλιοκαήλας.

* *To 412 π. Χ.*

Η ομορφιά της δεν είχε τίποτα ζωγραφικό, ήτανε πλαστική, ομορφιά τοπίου ξεπλυμένου, αλλά ανάγλυφου, λές και παράσταινε τη λεπτότητα και τη μοναξιά ευγενικής ψυχής. Η διαύγεια της ατμόσφαιρας έκανε και τα πιο απόμακρα πράγματα να μοιάζουν κοντινά. Γύρω πικροδάφνες και λυγαριές σκόρπιζαν τις μοσχοπνοές τους. Δεν άκουγες παρά το τραγούδι της πλήξης του τζίτζικα και, ώρα - ώρα, τις κραξιές που μπήγανε χήνες γλωσσούδες. Πέρ' από το ποτάμι μπροστά τους, ένας χωριάτης θέριζε το χωραφάκι του. Με μονότονη κίνηση πηγαινόφερνε το αστραφτερό δρεπάνι του και τίποτα δεν του ξέφευγε, εξόν οι ακρίδες.

— « Πές μου, Σωκράτη, ρώτησε ο Πλάτων, κάπου εδώ λέγεται πως άρπαξε ο άνεμος Βοριάς την παρθένα Ορείθυια ; »

— « Ναί, έτσι λέν οι ντόπιοι ».

— « Καθαρά είν' εδώ τα νερά, κατάλληλα να παίζουν κορίτσια ».

— « Όχι φανέρωσε ο Σωκράτης, παρακάτω έγινε η αρπαγή, δίπλα στο ιερό της Άγρας ».

— « Ωστε, αλήθεια, πιστεύεις και σύ αυτό το μύθο ; »

— « Αλλοτε, σαν ανόητος που ήμουν, τότε πίστευα. Υστερα έκρινα πως κάποιο απότομο φύσημα του Βοριά θάρριξε την κοπέλλα κάτω στα βραχάκια και τη σκότωσε. Γι' αυτό είπαν πως την πήρε μαζί του. Παραμύθια είναι αυτά, μα γεμάτα χάρη... Έλα, μίλησε μου τώρα για τον εαυτό σου να σε καταλάβω ».

Κι' επειδή ο Πλάτων δίσταζε να φανερώση τα κρυφά της καρδιάς του, ο φιλόσοφος μεταχειρίστηκε τη « μαιευτική » του μέθοδο.

— « Η μάνα μου, του είπε, σα μαμή που ήτανε, βοηθούσε τις γυναίκες να γεννήσουν. Απ' αυτήν κληρονόμησα την ιδιότητα να παραστέκω τις ιδέες των νέων, που δυσκολεύονται μόνες τους νάρθουν στο φως. Σπάνια γεννάω εγώ ιδέες, ενώ καθεμέρα συντρέχω άλλους, σαν τη μάνα μου, ν' απαλλαγούν από τον καρπό που καρτερά να βγη έξω ».

Με τη « μαιευτική » του ο Σωκράτης, χωρίς να πιέζη καθόλου το νεαρό, τον ανάγκασε να ξομολογηθι πολλά και στο τέλος κατάφερε να τον λευτερώση απ' όλα κείνα που καταχώνιαζαν μέσα του. Έτσι από την πρώτη μέρα τοποθέτησε σωστά τον καινούργιο μαθητή. Ο Πλάτων ήταν το τέταρτο παιδί του Αρίστωνα και της Περικτιόνης. Ο πατέρας του πέθανε τον καιρό της χολέρας, αφήνοντας τον μωρό. Η μάνα του, που τη λάτρευε, ξαναπαντρεύτηκε τον Πυριλάμπη, πλούσιο αριστοκράτη, που έφερε στο σπίτι, από τον πρώτο γάμο του, αγόρι, παραχαϊδεμένο κι' ονομαστό για την ομορφιά του. Αργότερα γεννήθηκε κι' άλλο παιδί, που τράβηξε από τον Πλάτωνα ολότελα τη στοργή της μητέρας. Τούτο άφησε βαθειά πληγή στην τρυφερή ψυχή του. Γρήγορα ξεχώρισε ο Σωκράτης δυό σημάδια του χαρακτήρα του : Πρώτο, δυσπιστία στις γυναίκες, λές κι' επιθυμούσε ένας πέπλος να σκεπάση τα περασμένα, δεύτερο

την ανάγκη να καταφύγει σε κάτι ανώτερο από την ταπεινή ζωή, μιαν ανάταση προς κόσμους ιδεολογικούς. Το παιδί από νωρίς κλείστηκε μέσα του κι' άρχισε να γράφει ποιήματα. Ο Σωκράτης αναθυμήθηκε ένα δικό του τετράστιχο, που είχε γίνει ξακουστό :

« Κόρη, σου ρίχνω αυτό το μήλο. Αν μ' αγαπάς, σήκωσε το και δώσ' μου την παρθενιά σου.

Μ' αν ίσως δε με θέλεις, πάρε το πάλι και δές πόσο γρήγορα χάνεται η φρεσκάδα του ».

Στα δεκάξι του χρόνια ο Πλάτων καταπιάστηκε με τα μαθηματικά, πιστεύοντας πως αυτά πλησιάζουν, περισσότερο από κάθε άλλο, τη σκέψη του Θεού. Ατέλειωτες νύχτες μελετούσε αλγεβρικές θεωρίες και, για να παραμένει άγρυπνος, είχε εφεύρει ένα είδος ξυπνητήρι, που, σαν τον έπαιρνε ύπνος, τότε ξύπναγε. Χρόνια πάλεψε η ψυχή του ανάμεσα στις δύο μεγάλες κλίσεις του — ποιητής η φιλόσοφος ; Τόν τραβούσαν εξίσου οι δύο αυτές αγάπες, μα ο νούς του δεν έλεγε να μεστώση. Σαν ωρίμασε ο έφηβος, μίσησε τον ξεπεσμό του αθηναϊκού όχλου και κράτησε αρνητική στάση απέναντι στην πολιτική. Τα πάθη της αγοράς αποδείλιασαν το άτολμο μέρος του χαρακτήρα του, τον έκαναν να ζητά τη φυγή από την πραγματικότητα. Ο Σωκράτης τον κατάλαβε ονειροπόλο, ακατάλληλο για δράση. Τρόμαζε όχι μόνο ν' ανακατευτή στη Βουλή, μα ακόμα και να παρουσιάση στο θέατρο τις δύο τραγωδίες πούχε γράψει.

Αυτή τη μεγάλη νεανική κρίση του Πλάτωνα, που την ξεδιάκρινε καθαρά ο Δάσκαλος, δοκίμασε να τη γιατρέψει. Πότε ρωτώντας τον και πότε μονολογώντας, τούδειξε την απόσταση που χώριζε την ερασιτεχνική του μόρφωση από την καυτή πραγματικότητα, τον έκανε να νιώση πόσο ξεπερασμένη ήταν η αυστηρή αριστοκρατική ανατροφή του και πόσο ματαιοπονούσε να εξηγήση τη φύση με τούς αριθμούς, η να πήξη το μυαλό του με μόνη την άσκηση της Τέχνης η της ομορφιάς. « Δεν έχει σημασία, του είπε, να τελειοποιήσης ένα μέρος του έαυτού σου, μα ολόκληρο το είναι σου. Τούτο θα το πετύχης, άμα καθαρίσης το νού σου από τ' αβέβαια που σε ζώνουν. Κάθε μέρα να κάνης πνευματική προσπάθεια να ξεδιαλύνης την αλήθεια. Τι είναι δίκαιο ; Τι αγαθό ; Κι' αν κάποτε βρεθής σε δυσκολία, έρχου κοντά μου να ξεκαθαρίζουμε μαζί την απορία σου. Είμαι μια γέρικη αλογόμυγα που ενοχλεί τούς Αθηναίους, ωστόσο με πολλή χαρά βοηθώ όποιον έχει την ανάγκη μου. Μέσα στο κάθε σώμα κρύβεται λεπτός οργανισμός, η ψυχή. Αυτήν καλλιέργησε. Το σώμα είναι κατεργάρης φίλος. Μήν παραμελής να του δίνης ο,τι του ανήκει, μα όχι περισσότερο. Έλα τώρα να σου δείξω, πως θα βρίσκης την αλήθεια. Ας εξετάσουμε τι είναι αρετή ». Ο Σωκράτης άρχισε να ρωτά το νέο μαθητή κι' έπαιζε με τις ιδέες. Τις έστρεφε δεξιά, τις έστρεφε αριστερά, σα να ήταν παιχνιδάκι, που το παρατούσε άμα το γνώριζε καλά, για να πάρη άλλο. Έβγαζε συμπεράσματα που έπειθαν το συνομιλητή του πως ήτανε σωστά, μα σε

λίγο τ' αναγύριζε πάλι, για να δείξη διαφορετικές απόψεις τους, εξίσου σωστές. Κι' όμως η πολύτροπη αυτή διαλεκτική του οδηγούσε, με: θαυμαστή συνέπεια, εκεί που ήθελε να κατάληξη. Γρήγορα ένιωσε ο Πλάτων, ότι πίσω από την απλή τάχα κουβέντα του Σωκράτη υπήρχε βαθύτατη φιλοσοφία, που άνοιγε ορίζοντες στο δικό του πνεύμα. Ακουγε μαγεμένος το φιλόσοφο. Θαύμασε το αίσθημα της ευθύνης απέναντι του πλησίον, που κυριαρχούσε τη σκέψη του Σωκράτη, κι' ένιωσε να τον συνεπαίρνη ενθουσιασμός, ότι κοντά σε τέτοιο Δάσκαλο θα πλησίαζε την Αλήθεια. Τον οδηγό που άναζητούσε, τον άντρα - πατέρα, που του έλειψε αφότου γεννήθηκε, τώρα τον είχε ανακαλύψει. Η καρδιά του Πλάτωνος χτυπούσε δυνατά. Ίσως τέτοιες χαρές, σαν σήμερα, να μην ξαναισθανόταν. Είχε περάσει το μεσημέρι κι' ο νέος έλεγε μέσα του : « Θεέ μου, να μή βαρεθώ να μού μιλάη...» Μα ο άγαθός Δάσκαλος έξηγούσε τώρα την κρίση που πέρναγε η Αθήνα και την ανάγκη γι' αδιάκοπη πάλη κατά του Χτες — των εκφυλισμένων θεσμών, της παιδιάστικής, θρησκείας, της μανίας πλουτισμού, της ανθρώπινης κακίας. Του αποκάλυψε πως το μέλλον ανήκε σ' άλλες δυνάμεις. Την αυριανή ανθρωπότητα την έβλεπε σα μια κοινότητα από φωτισμένους πολίτες, που θ' άποζητούσαν, εκτός από τη δική τους, και των συνανθρώπων την ευτυχία.

Όσο άκουγε ο Πλάτων, τόσο μέθαγε, λές κι' είχε αποκτήσει φτερά και πετούσε πάνω από τη γη. Έβλεπε να σχεδιάζεται μπροστά του κάτι νέο, που ποτέ δεν το σκέφτηκε κανείς, νέα θρησκεία που θ' άρχιζε, σαν κρυφή ομάδα, έξω νόμου, αφού θα χτυπούσε τα παλιά, ομάδα κυνηγημένη από τους άρχοντες, μα που ολοένα θά πλήθαινε, ζυμάρι ικανό να σηκώσει τους λαούς σε μιαν ανώτερη ζωή. Καθώς άκουγε το Σωκράτη, που μιλούσε μ' ενθουσιασμό, σαν προφήτης, νόμιζε πως παράστεκε σε θεία λειτουργία. Ναι, από σήμερα άρχιζε γι' αυτόν νέα ζωή...

Ο Σωκράτης ανασηκώθηκε να φύγει. Έρριξε γύρω του μια ματιά. Ο ήλιος κατέβαινε προς τη δύση. Είχαν καθήσει πολλές ώρες εκεί, χωρίς να το καταλάβουν, νηστικοί. Στον ουρανό απόμεινε απέραντη γαλάζια λάμψη, κι' ας ήταν ο ήλιος χαμηλωμένος. Στο χωράφι, που θέριζε πριν ο χωριάτης, τώρα βοσκάνε κάτι πρόβατα με μικρά βήματα. Γαλήνη. Ο φιλόσοφος αποχαιρέτησε τον Πλάτωνα μ' αυτά τα λόγια :

— « Οι καιροί δεν περιμένουν. Πρέπει όλοι να εργαστούμε σκληρά, για να σωθούν εκείνες οι μεγάλες αρχές, που εφάρμοσαν στον κόσμο πρώτοι οι πρόγονοι μας, θέλω να πω η ελευθερία και η δικαιοσύνη. Αν πιστεύης σ' αυτές, μείνε κοντά μου ».

Ο Πλάτων έμεινε κοντά στο Σωκράτη, πιστότατος μαθητής ως το θάνατο του. Τόσο συνδέθηκε μαζί του, ώστε οι δυο αυτές προσωπικότητες ενώθηκαν σε μία. Είναι αδύνατο να ξεχωρίσης τον πλατωνικό Σωκράτη από τον σωκρατικό Πλάτωνα. Σαν γύρισε στο Άστυ, ο Πλάτων πήγε γραμμή στο θείο του Κριτία και του είπε :

— « Ξέρεις πως ευχαριστούσα τους θεούς ότι γεννήθηκα λεύτερος κι' όχι σκλάβος, Έλληνας όχι βάρβαρος, άντρας κι' όχι γυναίκα. Τώρα τους ευχαριστώ μόνο για ένα πράμα : ότι γνώρισα το Σωκράτη ».

Υστερα τράβηξε σπίτι του, πήρε από τη φωτιά της Εστίας λίγα κάρβουνα, τάβαλε σ' ένα μαγγάλι, έφερε τις περγαμηνές που είχε γραμμένες τις δυο τραγωδίες του και τις έκαψε. Ο Σωκράτης τον είχε κερδίσει.

XXVII

Ο Αλκιβιάδης, για να εξαγνιστή από την κατηγορία πως κορόιδεψε τα Ελευσίνια μυστήρια, αποφάσισε, αν και οι Σπαρτιάτες κάτεχαν την ύπαιθρο, να μεταφέρει πάλι την πομπή των Ελευσίνιων από την Ιερά Όδό, μέσα από τον εχθρικό στρατό. Άφού περιστοίχισε τους προσκυνητές με τους οπλίτες του, βάδισε με τάξη ως την Έλευσίνα, χωρίς να τολμήσουν να τον χτυπήσουν οι Σπαρτιάτες. Τούτο φάνηκε στους Αθηναίους ισότιμο με μεγάλη νίκη. Έτσι επανόρθωσε ο Αλκιβιάδης το παλιό ασέβημά του. Κατόπι βάλθηκε να μεγαλώση το στόλο, γιατί μάντευε πως το τέλος του πολέμου θα παιζόταν στη θάλασσα. Χρήματα όμως δεν υπήρχαν. Κι' ενώ ήξερε πως η παρουσία του στην Αθήνα ήταν απαραίτητη, αναγκάστηκε να ξεκινήσει, με σαπισμένα τα ξύλα των πλοίων, για να συνάξει, από φίλους κι' ουδέτερους μετρητά. Η θέση του ήτανε δύσκολη. Εσωτερικά, μ' όλη την πρόσκαιρη αφοσίωση που τούδειξαν οι συμπολίτες, μ' όλη την αλλαγή του χαρακτήρα του που τώρα ήταν μετριοπαθής και συνετός, όπως τον ήθελε ο Σωκράτης, οι αντίπαλοι του συνωμοτούσαν φανερά έναντίο του. Σαραντάρης και αλλαγμένος ο Αλκιβιάδης δοκίμασε, κατά το πρότυπο του Περικλή, να ενώση όλες τις πολιτικές φατρίες, για το καλό της Αθήνας. Νικητής, αρνήθηκε να επιβάλει τη δικτατορία του, βοήθησε τη Δημοκρατία να στερεωθεί, σεβάστηκε τη θρησκεία και διάλεξε για συστράτηγους ικανούς πολίτες, κι' ας ήταν αντίθετοι του. Αχρηστα όλ' αυτά. Οι ολιγαρχικοί τον μισούσαν θανάσιμα, και πολλοί ιερείς αρνήθηκαν ν' ανακαλέσουν την κατάρρα, που είχανε ρίξει άλλοτε στην κεφαλή του. Αλλά κι' εξωτερικά η κατάσταση μεταστράφηκε στο χειρότερο για το Άστυ, αφότου ανάλαβε σατράπης στη Μ. Ασία αδερφός του μεγάλου βασιλιά, ο Κύρος, δηλωμένος αντίμαχος των Αθηναίων.

Εκείνα τα χρόνια θεωρούσε η εξαντλημένη Ελλάδα το περσικό χρήμα για πολεμικό της Ταμείο. Για τον περσικό παρά λησμόνησαν οι Σπαρτιάτες την περηφάνεια τους κι' οι Αθηναίοι τους συμμάχους των. Προς τον Κύρο έστειλαν κι' οι δυό πόλεις πρεσβεία, ζητώντας τη συνδρομή του, μα ο νέος σατράπης προτίμησε τη Σπάρτη. Ωστόσο, η έχθρα του Κύρου για τους Αθηναίους θα ήταν

ακίνδυνη, αν συγχρόνως δεν ονομαζόταν ναύαρχος των Λακεδαιμονίων ο Λύσανδρος. Γιός ευγενικού Σπαρτιάτη και μιας δούλας, δεν είχε πολιτικά δικαιώματα. Οι δυσκολίες που απάντησε στη ζωή του για ν' αναδειχτεί χαλύβδωσαν το χαρακτήρα του κι' ακόνισαν το νού του. Πίστευε πως η πονηρή αλεπού μπορεί να πάη μακρύτερα από το λεοντάρι. Κανένας άλλος Λάκωνας δεν ήταν κομμένος στα μέτρα του Αλκιβιάδη. Πρώτη πράξη του Λύσανδρου ήταν να πάρη χρήματα από τον Κύρο. Και την ώρα που αργυρολογούσε ο Αλκιβιάδης τις παράλιες πόλεις, για να βρή λίγο όβολα να πληρώνη τους ναύτες του, ο Λύσανδρος πέτυχε ποταμούς από χρυσάφι. Μαύρα σύννεφα σιγά - σιγά πυκνώνονταν πάνω απ' το Άστυ. Ποτές άλλοτε δεν ενώθηκαν τόσοι δυνατοί κι' επικίνδυνοι εχθροί εναντίον μιας Αθήνας, που δεν είχε να τους αντίταξη παρά την πείρα και το γόητρο του Αλκιβιάδη.

Του κάκου, επί μήνες, προσπάθησε αυτός να παρασύρη σε ναυμαχία το Λύσανδρο. Ο πονηρός Σπαρτιάτης ήξερε πως ο χρόνος εργαζόταν γι' αυτόν κι' απόφευγε ν' άναμετρηθή μαζί του. Οι Αθηναίοι, που τους ερέθιζε η ολιγαρχική προπαγάνδα, άρχισαν να χολιάζουν με τον αρχιστράτηγο. Οι δημοκόποι φώναζαν στην Πνύκα : « Ο Αλκιβιάδης μας λέει πως τίποτα δεν του είναι ακατόρθωτο. Αφού αυτός ο ακατανίκητος δε νικάει, θα πή πως δε θέλει να νικήση. Πάλι τάφτιαζε με τη Σπάρτη. Πάλι μας προδίνει ». Μ' αυτή τη διαβολή κατάφεραν να πείσουν τον όχλο να καθαιρέση τον ήρωα, χωρίς άλλη δικαιολογία, παρά μόνο και μόνο επειδή ο Λύσανδρος απόφευγε να τον αντιμετωπίση. Την ώρα που κύκλωναν την Αθήνα μέγιστοι κίνδυνοι, απόδιωξαν αχάριστα τον Αλκιβιάδη, που δυο χρόνια πριν τον στεφάνωναν, τον έρραιναν με άνθη και σπρώχνονταν ποιός πρώτος θα τον πλησίαση, για ν' άγγιξη, το ρούχο του, λες κι' ήταν ιερό κειμήλιο.

Ο Κριτίας, ηγέτης τώρα των ολιγαρχικών, φώναξε του Σωκράτη μπροστά στην Αγορά : « Καλύτερα θα ήταν αν εσύ δεν του έσωζες τη ζωή στην Ποτίδαια, αν άφηνες αυτό το παλιόσκυλο εκεί να ψοφήση ».

Έτσι άδοξα έσβησε το φωτεινό μετέωρο μιας αχαλίνωτης μεγαλοφυίας, που ήτανε γραφτό της να εξαφανίζεται την ώρα που έλαμπε λαμπρότερα. Ποτέ του δε νικήθηκε ο Αλκιβιάδης. Οι στρατιώτες του ονομάζονταν « αήττητοι», στόλιζαν τις περικεφαλαίες τους με κλωνάρια ελιάς και δεν καταδέχονταν ούτε να φαν, ούτε να κοιμηθούν κοντά σε οπλίτες άλλου στρατηγού. Ένας μόνος αντίπαλος κατάφερε να τον σπάση — ο όχλος, που τον αδίκησε για χάρη δημαγωγών πολύ πιο επικίνδυνων από το μαθητή του Σωκράτη.

Ο Αλκιβιάδης, μόλις έμαθε την καθαίρεση του, παράτησε το στόλο και πήγε να ζήση ερημίτης στα κτήματα του στη Θράκη.

Μόλις όμως απομακρύνθηκε αυτός, οι Σπαρτιάτες νίκησαν τους Αθηναίους σε ναυμαχία έξω από τη Μυτιλήνη, Για μια φορά ακόμη, μετά την ήττα, έδειξε το Άστυ την ακατάβλητη ζωτικότητα του. Χωρίς δισταγμό οι πολίτες πρόσφεραν το υστέρημα τους, σύναξαν όλο το χρυσάφι από τ' αγάλματα

των Θεών, έλιωσαν τα ιερά σκεύη, και με τα τελευταία τους αυτά χρήματα κατασκεύασαν νέο στόλο από εκατόν πενήντα τριήρεις, τον τελευταίο που θα μπορούσαν να εξοπλίσουν. Ήτανε συγκινητικό νάβλεπες στα ναυπηγεία του Πειραιά να δουλεύονται βιαστικά ως και τη νύχτα, κάτω από τα φώτα των δαδίων, αυτά τα πολεμικά. Διάλεξαν τους καλύτερους ναυάρχους, βάλανε στις τριήρεις ανάμικτους δούλους κι' αρχοντόπουλα και τους στείλανε στο Αιγαίο με βαρύθυμη καρδιά. Αν αυτός ο στόλος δε νικούσε, η Αθήνα θα σκλαβωνόταν. Η άλλοτε δοξασμένη πόλη, έπαιζε τώρα το τελευταίο της χαρτί. Όλα για όλα... Ευτυχώς, λίγον καιρό πριν, η Σπάρτη για λόγους τυπικούς είχε αλλάξει ναύαρχο, κι' ο Καλλικρατίδας, που διαδέχτηκε το Λύσανδρο, δεν είχε κείνου τις ικανότητες. Ήταν ένας γενναίος τύπος, μα δεν ήξερε παρά να ορμά σαν ταύρος εναντίο του έχθρου, όπου κι' αν τον έβρισκε.

Κοντά σε τρία νησάκια της Λέσβου, που τα λέγαν Αργινούσες (Ασπρονήσια), μόλις συνάντησε τον αθηναϊκό στόλο, αν και το μέρος ήταν ακατάλληλο για τη δική του παράταξη κι' οι μάντεις του απαγόρευαν να ναυμαχήση, ο Καλλικρατίδας δε δίστασε να ριχτή καταπάνω του. Είδε ποια τριήρης είχε στην κεραία της ναυαρχικό σήμα κι' όρμησε να την κόψη στα δύο. Έπειδή το πλοίο άλλου ναυάρχου, του Λυσία, προστάτευε την τριήρη του Αρχηγού, πρώτα το βούλιαξε αυτό, κι' ύστερα δοκίμασε να χτυπήση τη ναυαρχίδα, που την κυβερνούσε ο Περικλής, γιος του Όλύμπιου Περικλή και της Ασπασίας. Ο νεαρός Αθηναίος ναύαρχος, μ' επιτήδεια μανούβρα, απόφυγε να χτυπηθή στο πλευρό, αντιστράφηκε και βρόντησε τον αντίπαλο με τόση δύναμη, που τότε βούλιαξε. Άμα πνίγηκε ο Σπαρτιάτης ναύαρχος, η παράταξη του δεν μπόρεσε να κρατηθή. Διαλύθηκε, νικήθηκε, κι' από τα εκατόν είκοσι Πελοποννησιακά πλοία μόνο σαράντα ξέφυγαν την καταστροφή.

Δεν είχε τελειώσει η ναυμαχία και σηκώθηκε άγριο δαρδανελιώτικο μελτέμι, που εμπόδισε τους Αθηναίους να μαζέψουν τους ναυαγούς και τους νεκρούς των. Τμήμα του στόλου, με το Θηραμένη, που διατάχθηκε να εκτέλεση αυτό το ιερό καθήκον, στάθηκε αδύνατο να κινηθή. Η τρελή, φουρτούνα σάρωνε το πεδίο της μάχης όλη νύχτα.

Η νίκη στις Αργινούσες δυσaréστησε τη φατρία των ολιγαρχικών, που ανέκαθεν φοβόταν κάθε νίκη της Δημοκρατίας και ειδικά, τούτη τη φορά, το δόξασμα του νεώτερου Περικλή. Για τους σκοτεινούς σκοπούς που σχεδιάζανε βρήκαν εύκολους συμμάχους δυο δημοκράτες πολιτευόμενους, τον Κλεοφώντα, πλούσιο βιομήχανο, και τον Αρχέδημο (μοχθηρό συκοφάντη, τότε λέει ο Αριστοφάνης), πρόθυμους να ξεκάνουν κάθε τιμημένο στρατηγό. Η έκθεση, που είχαν στείλει οι ναύαρχοι στην Εκκλησία του Δήμου, ανάφερε ξερά πως τρικυμία εμπόδισε να σωθούν οι ναυαγοί. Αρχικά θέλησαν να τονίσουν, πως ο Θηραμένης είχε λάβει εντολή τους να βοηθήση όσους βρίσκονταν στη θάλασσα, μα ο ναύαρχος Περικλής, μή θέλοντας να δώση αφορμή σε υποψίες, έσβησε τούτη την περικοπή. Ο Θηραμένης, ξέροντας την ευθύνη του, έτρεξε στην Αθήνα, κι' ολιγαρχικός ως ήταν ο ίδιος, παρακίνησε τους φίλους του να

ρίξουν το βάρος από τους δικούς του ώμους, στους ναυάρχους. Τούτο στάθηκε δυνατό, επειδή ο αγνός λαός ήτανε μακριά, στα πλοία, ενώ στην πόλη απόμεναν άξεστοι χωριάτες και καβγατζήδες μέτοικοι. Πραγματικά οι ολιγαρχικοί πέτυχαν να καλέση πίσω ο Δήμος τους ναυάρχους, για να τους δικάση ως ασεβείς.

Την ημέρα της δίκης έτυχε να πρωτανεύη η φυλή του Σωκράτη (η Αντιοχίς) και ο φιλόσοφος ήταν, πρώτη φορά στη ζωή του Πρύτανης και φορούσε στεφάνι μυρτιάς, το σημάδι για το λειτούργημα του*.

Πρώτα κλήθηκαν οι ναύαρχοι ν' απολογηθούν. Όλοι τους ήτανε γνωστοί, τίμιοι πολίτες και καλοί πολεμιστές.

Με λιγοστά λόγια διηγήθηκαν τα καθέκαστα της ναυμαχίας, τη διαταγή πού έλαβε ο Θηραμένης να μαζέψη τους ναυαγούς και την τρικυμία πού τον εμπόδιζε να την εκτελέση.

Η Εκκλησία του Δήμου φαινόταν έτοιμη να τους άθωώση, γι' αυτό οι συνωμότες πέτυχαν την αναβολή της δίκης και μάλιστα όρισαν να φυλακιστούν οι ναύαρχοι. Μεσολάβησε τρεις μέρες αργία, για να πανηγυρίσουν τ' «Απατούρια», τη μεγάλη οικογενειακή γιορτή της Αθήνας. Τις τρεις αυτές μέρες τις χρησιμοποίησε ο Θηραμένης κι' οι φίλοι του επιτήδεια, για να ερεθίσουν τον κοσμάκη, ανακατεύοντας λόγους θρησκευτικούς, που φανάτισαν τους θεοφοβούμενους Αθηναίους. Κανένας δεν ήξερε πόσοι χάθηκαν στ' Ασπρονήσια, ωστόσο τη δεύτερη μέρα της δίκης παρουσιάστηκαν χιλιάδες πολίτες με μαύρα φορέματα και ξυρισμένα σύρριζα, τα μαλλιά τους, πενθώντας τάχα κάποιον από τους ναυαγούς. Έξω από την αγορά χιλιάδες μαυροφόρες γυναίκες ζητούσαν με σπαραχτικές φωνές να θανατωθούν οι ναύαρχοι, που ασέβησαν στους νεκρούς και φέρθηκαν άπονα στα παλληκάρια της νίκης, που ώρες πάλευαν στα κύματα, περιμένοντας απελπισμένα βοήθεια.

Μέσα σε τέτοια ταραγμένη ατμόσφαιρα άρχισε η συνέχιση της δίκης. Σήμερα ο κλήρος είχε ορίσει Πρόεδρο της Βουλής το Σωκράτη. Ο αηδονόλαλος δημαγωγός Καλλίξενος, σηκώθηκε πρώτος να μιλήση και είπε :

**** Η Βουλή που την αποτελούσαν 500 βουλευτές (50 έδινε καθεμιά από τις 10 φυλές της Αθήνας), ήτανε μοιρασμένη σε 10 τμήματα. Ανά 36 μέρες αναλάβαινε το έργο της Βουλής άλλη φυλή και τα μέλη της τότε λέγονταν πρωτάνεις. Με κλήρο ένας βουλευτής απ' αυτούς γινόταν επί ένα ημερονύχτιο «επιστάτης των πρωτάνεων», Πρόεδρος, θα λέγαμε, της Δημοκρατίας. Αυτός κρατούσε τη σφραγίδα του κράτους και τα κλειδιά των θησαυρών, αυτός διεύθυνε τις συζητήσεις στην Έκκλησία του Δήμου.***

—« Ακούσαμε, στην προηγούμενη Συνέλευση πολλά, τόσο από κείνους που κατηγοράν, όσο και τις απολογίες των ναυάρχων. Περισσότερα λόγια. Προτείνω ο λαός να λάβη τώρα απόφαση και μάλιστα ψηφίζοντας φανερά. Να στήσουμε δηλαδή δυό ψηφοδόχες κι' ο κήρυκας να διαλαλή πως, όποιος κρίνει ένοχος τους ναυάρχους, να ρίχνη το κουκί του στην πρώτη ψηφοδόχη, όποιος τους θεωρεί αθώους, στη δεύτερη. Αν η απόφαση είναι καταδικαστική, τότε να θανατωθούν, να δημευτή η περιουσία τους και το ένα δέκατο να δοθή στη Θεά ».

Αυτή η πρόταση είχε σκοπό να τρομοκρατήση το πλήθος. Ως τότε ψηφοφορίες για θανατική εκτέλεση γίνονταν μυστικές. Αν σήμερα μερικοί πολίτες προσπερνούσαν, εμπρός σε όλους, την καταδικαστική ψηφοδόχη, χωρίς να ρίξουν εκεί το κουκί της, θα μαρκάρονταν άσεβοι. Απόξω οι μαυροφόρες φώναζαν, πως οι αγαπημένοι νεκροί τους, μένοντας άταφοι, δε θάβρισκαν ησυχία στον Κάτω Κόσμο και θα περιφέρονταν, εις αιώνα τον άπαντα, δυστυχισμένα φαντάσματα. Στρίγγλιζαν, ζητώντας εκδίκηση. Τότε παρουσιάστηκε κι' ένας ναύτης που ιστόρησε, πως, ναυαγός ο ίδιος, κατάφερε να κρατηθή όλη νύχτα σ' ένα ξύλο. Παράστησε δραματικά την αγωνία των ναυτών, που, πριν τους καταπιή η θάλασσα, του παράγγειλαν, αν επίζηση, να πάη στην πατρίδα ν' απαίτηση την τιμωρία των ναυάρχων. Αυτή η διήγηση σήκωσε θύελλα από κατάρες, ωστόσο ο Σωκράτης αρνήθηκε να δεχτή την παράνομη φανερή ψηφοφορία, έχοντας με τη γνώμη του και τους άλλους πρυτάνεις. Τούτο άρκεσε να σηκώση απερίγραπτη αναστάτωση, όχι μόνο των συνωμοτών, αλλά του λαουτζίκου, που αγνοώντας τα νομικά, φαντάστηκε πως αντιδραστικοί αποτολμούνε να καταπατήσουν τις ελευθερίες του. Έγινε πανδαιμόνιο. Δίπλα στο Σωκράτη καθόταν γέροντας κτηματίας, ο σεβάσμιος Αλέξης. Γούρλωσε τα μάτια του, σαν είδε την ξαφνική οργή της μάζας, εγύρισε στο φιλόσοφο και ψιθύρισε :

— « Τι έπαθαν οι συμπολίτες ; Δε ματαείδα τέτοιο πράμα ! »

Ο Σωκράτης πρόσεξε πως ακόμα και γνώριμοι του, που τους πίστευε γνωστικούς, είχαν παρασυρθή από το γενικό αναβρασμό, λες και οι μαυροφορεμένες τους είχαν μεταδώσει κύμα μίσους. Όμως αδιαφόρησε.

— « Όσο και να ξεφωνίζουν, αποκρίθηκε του Αλέξη, δε θα με κάνουν να παρανομήσω ».

Το πανδαιμόνιο σταμάτησε, μόνο σαν ανέβηκε πάλι. στο βήμα ο Καλλίξενος. Ζήτησε, αν κανένας από τους πρυτάνεις αντιδρούσε στη φανερή ψηφοφορία, να καταδικαστή μαζί με τους ναυάρχους. Τέτοια χειροκροτήματα ακολούθησαν αυτήν την απειλή, που ο Σωκράτης κατάλαβε πως η τύχη των κατηγορουμένων είχε κιόλας αποφασιστή. Αφού το πλήθος κυριεύτηκε από παροξυσμό τρέλας, τίποτα δεν μπορούσε να γίνη. Οι πρυτάνεις, εμπρός σε τόση τρομοκρατία, δεν ήξεραν τι να κάνουν. Καταλάβαιναν πως αν την επομένη από μια θαυμάσια νίκη θανάτωναν άδικα τους νικητές, δε θα ξανάβρισκε το Άστυ

άξιους πολέμαρχους ν' αναλάβουν ευθύνες. Στρατός και στόλος θάπεφταν σ' ανάξια χέρια κι' η δύναμη της Αθήνας θ' αφανιζόταν. Ωστόσο, το λαϊκό αναστάτωμα φούντωνε. Ο όχλος βροντοφώναζε για τους ναυάρχους :

— « Τι τους φυλάτε τους άτιμους ; Θανατώστε τους! » Οι πιο μανιασμένοι έκαναν να κινηθούν προς την έδρα της πρυτανείας, μα οι Σκύθες τοξότες τους συγκράτησαν. Τότε πλησίασε το Σωκράτη ο μαθητής του Αντισθένης και του είπε :

— « Δάσκαλε, ήρθα κοντά σου, γιατί φοβάμαι πως αυτοί οι μουρλοί θα σου κάνουν κακό ».

Με τη συνηθισμένη του απάθεια ο φιλόσοφος του αποκρίθηκε :

— « Μην ανησυχής για μένα, για την Αθήνα να φοβάσαι, που καταστρέφει τον εαυτό της με την υπερβολή της Δημοκρατίας. Τι τα θέλεις... οι άνθρωποι δεν είναι ώριμοι, για να τους αφήσης εντελώς ελεύθερους. Σαν τα ζώα, χρειάζονται κι' αυτοί χαλινάρι».

Κείνη τη στιγμή ξέσπασε απερίγραπτη αντάρα, όχι πιά εναντίο των ναυάρχων, μα κατά του Σωκράτη και των άλλων που πρυτάνευαν γύρω του. Όλόκληρη σχεδόν η πύκνα της αγοράς άρχισε να φωνάζει :

— « Οι πρυτάνεις μας προδίνουν. Να τους δικάσουμε κι' αυτούς!»

Τόση φαινόταν η λύσσα του όχλου, που δείλιασαν οι συνάδελφοι του Σωκράτη. Έμοιαζαν τώρα μ' ανθρώπους, που, σαν αρχίση δυνατό χαλάζι, αποτραβιούνται κάτω από καμιά σκεπή να σιγουρευτούν. Άλλο δε νοιάζονταν παρά να γλυτώσουν τη ζωή τους. Ο ένας μετά τον άλλον, αυτοί οι τίμιοι πολίτες, άρχισαν να δηλώνουν πως δέχονται να γίνη αμέσως η παράνομη ψηφοφορία. Πριν απαντήσει ο γέρο -Αλέξης, ο Σωκράτης πρόφτασε να τότε ρωτήσει :

— « Και σύ, Αλέξη, θα λακήσης ; »

—« Έχω παιδιά, Σωκράτη. Δε βλέπεις πως θα μας θανατώσουν όλους, οι τρελοί ; »

— « Και τι μ' αυτό ; Οι ολιγαρχίες πέφτουν, όταν αντίστέκονται στην οργή του λαού, μα οι δημοκρατίες πέφτουν όταν υποχωρούν στην οργή του. Ντροπή να μή σταθούμε τίμια, τουλάχιστο εσύ κι' εγώ ».

Μα ο Αλέξης δεν τον άκουσε κι' έσκυψε φοβισμένος το κεφάλι. Μόνος ο Σωκράτης αρνήθηκε, δηλώνοντας με σταθερή φωνή, πως δε θα κάμη αυτό που απαιτεί ο όχλος, παρά ο,τι ο νόμος ορίζει. Κι' ακούστηκαν έναντίο του βρισιές, τον είπανε παλιάνθρωπο κι' επίβουλο, μα εφόσον κέρδισε ο λαός κείνο που ζητούσε, παράβλεψε τη μοναδική άρνηση του Σωκράτη κι' ικανοποιήθηκε πως σε λίγο θα ψήφιζε όπως ήθελε.

Τότε ζήτησε το λόγο ο ξάδελφος του Περικλή, Εύρυπτόλεμος. Ο

Σωκράτης του επέτρεψε να μιλήση. Αυτός ζήτησε κάθε ναύαρχος ν' απολογηθεί χωριστά και χωριστά να κριθεί.

Σέ μερικούς, που διατηρούσαν ακόμα κάποια φρονιμάδα, τούτος ο λόγος έκαν' εντύπωση, μα ο όχλος έπαθε ύστερισμό και, σαν αιματοπότης, αποζητούσε θύματα. Μπροστά σε τόσο πείσμα αδικίας δοκίμασε πάλι να εναντιωθεί ο Σωκράτης. Σηκώθηκε κι' εξήγησε :

— « Πώς γίνεται, Αθηναίοι, να κρίνετε όλους μαζί τους κατηγορούμενους, αφού ένας από τους ναάρχους, ο Λυσίας, που δέχτηκε πρώτος τη σπαρτιατική επίθεση, βούλιαξε μαζί με την τριήρη του, κιντύνεψε να πνιγή και τον έβγαλαν από τη θάλασσα, μετά το τέλος της ναυμαχίας, μισοπεθαμένον ; Μπορεί αυτός, ο ίδιος ναυαγός, να φταίη σε τίποτα! »

Τούτα τα σωστά λόγια σήκωσαν χειρότερη αναστάτωση. Βούιζε η αγορά από φωνές :

— « Όλους! Όλους μαζί, τα καθάρματα! »

Ο Σωκράτης δεν ταραχτηκε. Έπέμεινε πως ο νόμος του Κανωνού όριζε κι' οι προδότες ακόμη να δικάζονται χωριστά. Μα τότε πια ξέσπασε η αληθινή θύελλα και με βία κατάφεραν οι Σκύθες αστυνόμοι να συγκρατήσουν τους ερεθισμένους. Φωνές ακούστηκαν :

— « Μαζί να δικαστή κι' ο Σωκράτης! Κατεβάστε τον θεομπαίχτη! »

Σαν άνθρωπος που έπεσε ανάμεσα σε άγρια θηρία, φαινόταν ο φιλόσοφος. Από φόβο, οι άλλοι πρυτάνεις ψήφισαν και τη δεύτερη παρανομία. Πάλι μόνος ο Σωκράτης έμεινε πιστός στον όρκο του. Κείνη την ώρα της ομαδικής παραφροσύνης, διασταυρώθηκαν τα μάτια του με το βλέμμα του ναάρχου Περικλή, που είχε πάρει έκφραση απελπισμένη. Αυτόν το νέο τον αγαπούσε. Κάθε που τότε βασάνιζαν απορίες πρόστρεχε στο Δάσκαλο, να του τις ξεδιαλύνει. Μια μέρα θέλησε ν' άκούση τη γνώμη του, γιατί το Άστν ξέπεφτε προς το χειρότερο, θυμάται τώρα ο Σωκράτης την απάντηση που τούδωσε :

— « Όπως οι πρωταθλητές, Περικλή, όταν συχνά νικήσουν, παραμελούν την άσκηση κι' υστερούν από τους αντιπάλους των, έτσι κι' οι Αθηναίοι, αφού υπερτέρησαν τον καιρό που τους όδηγούσε ο πατέρας σου, τώρα τεμπελιάζουν και χειροτερεύουν ».

—« Τι συμβουλεύεις να γίνη ; ξαναρώτησε ο νεαρός. Έγώ βλέπω τους συμπολίτες μας όχι μόνο να μην πειθαρχούν στους άρχοντες, αλλά και να περηφανεύονται ότι τούς περιφρονάν. Τρώγονται αναμεταξύ τους και χαίρονται για τη δύναμη που σπαταλάν σε τέτοιους καβγάδες. Φοβάμαι, πως τόσα πάθη που σωρεύτηκαν στην πόλη μας θα φέρουν δυστυχία, μεγαλύτερη απ' όση μπορεί να βαστάξη ».

Ο Σωκράτης του αντείπε :

—« Μην ανησυχής. Κοίτα πόσο πειθαρχούν οι Αθηναίοι, στο ναυτικό,

στις εκστρατείες, στους αθλητικούς αγώνες. Το κακό που μας βρήκε δεν είν' αθεράπευτο, αρκεί να μας πάρη στα χέρια του δυνατός ηγέτης. Προσπάθησε να μοιάσης του πατέρα σου, για να δαμάσης τους πολίτες, όπως εκείνος...»

Αυτά συμβούλευε, τότε, τον Περικλή, μα σήμερα έβλεπε πως ο γιος του Ολύμπιου είχε δίκιο. Πριν περάση μια γενιά, ένας μεγάλος λαός που θαυματούργησε, είχε μεταβληθή σε όχλο παθιασμένο. Η σταθερή στάση του Σωκράτη, αφού στην αρχή έφερε ξέσπασμα θυμού και βρισιές. ύστερα, όσο κι' αν τούτο φαίνεται παράδοξο, γύρισε σε ηρεμία. Έγινε σιωπή. Κι' οι προστυχότεροι αντίπαλοι του σεβάστηκαν το Σωκράτη. Μολονότι δοκίμασε να τους χαλάση τα σχέδια, θαυμάσανε το θάρρος του να σταθή, ολομόναχος, μπροστά σ' εξαγριωμένο λαό. Απέναντι τους δε βλέπανε θνητό. Ανώτερη δύναμη ορθωνόταν στο βήμα. Πριν να κάνη βαρύ λάθος, άτομο ή πλήθος, υπάρχει μια περαστική φάση, που κλονίζεται από δισταγμούς. Τέτοια φάση πέρασε για λίγες στιγμές η Εκκλησία του Δήμου. Ωστόσο οι ολιγαρχικοί σύντομα πέτυχαν τους σκοπούς των. Ο λαός ψήφισε φανερά και καταδίκασε σε θάνατο τους ναυάρχους. Ο Σωκράτης κατέβηκε αμίλητος από την έδρα του. Πέρασε ανάμεσα στους δημαγωγούς, ανάμεσα από τις έξαλλες μαυροφόρες, μα όλοι του έκαναν τόπο να διαβή, χωρίς να πούνε λέξη.

XXVIII

Λίγες μέρες μετά την καταδίκη των ναυάρχων, πέθανε στα ξένα ο δραματουργός Ευριπίδης. Αηδιασμένος από το κατάντημα της Αθήνας, δέχτηκε το 408 πρόσκληση του φιλόμουσου βασιλιά της Μακεδονίας Αρχέλαου και πήγε πρόθυμα στη χώρα του Βορρά. Πέρ' από τον Όλυμπο μορφωνόταν μια νέα Ελλάδα, πειθαρχημένη και γιομάτη ζωή. Έκεί έγραψε ο Ευριπίδης τις δυο τελευταίες του τραγωδίες, την « Ιφιγένεια εν Αύλιδι » και τις « Βάκχες », εκεί ξεψύχησε ξαφνικά. Πικρά τον θρήνησε ο Σωκράτης. Κινημένος από τη δική του διδασκαλία, μελέτησε ο Ευριπίδης το δράμα της ανθρώπινης ψυχής. Πρίν απ' αυτόν ο Αισχύλος κι' ο Σοφοκλής έδειχναν στις τραγωδίες τους τη σύγκρουση κάποιου ήρωα μ' εξωτερικές αιτίες, με την Ειμαρμένη. Ο Ευριπίδης μετάφερε τη σύγκρουση από τον εξωτερικό κόσμο στον εσωτερικό, παρουσιάζοντας την πάλη που γίνεται ανάμεσα στο παράλογο μέρος της ψυχής (το υποσυνείδητο) και στη λογική, ανάμεσα στ' άγρια πάθη και στο καθήκον. Οι στίχοι του ήταν τόσο αρμονικοί, ώστε, όσοι Αθηναίοι, αλυσοδεμένοι αιχμάλωτοι των Σικελών, ξέραν ν' απαγγείλουν τα χορικά του, αντί να ρέψουν στα Σικελικά λατομεία, ελευθερώθηκαν, κι' όταν γυρίσανε πίσω στην Αθήνα, έτρεξαν να φιλήσουν το χέρι του σωτήρα τους. Ακόμα περισσότερο : μετά την άλωση της Αθήνας από το Λύσανδρο, έγινε συμβούλιο των συμμάχων, για ν' αποφασίσουν με τι τρόπο

θα τιμωρούσαν τους Αθηναίους, κι' ο Θηβαίος στρατηγός Ερίανθος επέβαλε τη γνώμη του, οι κάτοικοι να πουληθούν σκλάβοι κι' η πόλη να κατεδαφιστή. Μα, ύστερα από το συμπόσιο, ο διάσημος ηθοποιός Φωκεύς τους απάγγειλε στροφές από την « Ηλέκτρα » του Ευριπίδη και τόσο μάγεψε το Λύσανδρο, ώστε αποφάσισε να δώσει χάρη στην πόλη, που είχε αναδείξει τέτοιο ποιητή.

Από το Σωκράτη είχε μορφώσει ο Ευριπίδης τη σκέψη του και πολλά γνωμικά του φιλόσοφου, μεταφερμένα σε στίχους στα δράματα του, κυκλοφορούσαν σα νόμισμα από χέρι σε χέρι. Αδερφοποιοί ήταν οι δύο τους. Μιά μέρα που παιζότανε τραγωδία του Ευριπίδη στον Πειραιά, ο Σωκράτης ξεκίνησε και πήγε πεζός πολλά μίλια, μην τυχόν και χάσει παράσταση του φίλου του. Μιά μόνη φορά διαφώνησαν φανερά οι δύο τους, μια μέρα που πρωτοπαρίστανε την « Ορέστεια » ο Ευριπίδης. Όταν Άκουσε ο Σωκράτης στίχο να λέει πως οι άνθρωποι πρέπει να κρίνουν την αρετή μ' επιείκεια, σηκώθηκε από τη θέση του και διέκοψε την παράσταση, για να βροντοφωνήσει πως είν' απαράδεκτο να παζαρεύεται η αξία της αρετής. Από μέρος του ο Ευριπίδης, όταν πήγε στην Μακεδονία, τόσα διηγήθηκε στο βασιλιά Αρχέλαο για την υπεράνθρωπη εξυπνάδα του Σωκράτη, ώστε μόλις πέθανε ο μαθητής, ο Αρχέλαος έστειλε δύο αυλικούς να καλέσουν το Δάσκαλο στο παλάτι του. Οι δύο αποσταλμένοι του πήγανε στο σπίτι του Σωκράτη, γεμάτοι δώρα, και βρόντησαν την πόρτα. Μιά κακόκεφη φωνή ακούστηκε από μέσα.

—« Τι ζητάτε ; »

Αποκρίθηκαν πως θέλουν το Σωκράτη, το γιό του Σωφρονίσκου.

—« Τι τότε θέλετε ; »

Είπαν πως έρχονται από μέρος του Μακεδόνα βασιλιά. Τότε η φωνή τους παράγγειλε :

—« Τραβήξτε την πόρτα. Ανοιχτά είναι ».

Άμα μπήκαν μέσα οι χρυσοστόλιστοι Μακεδόνες, ξαφνιάστηκαν. Μπροστά τους έστεκε μια γυναικάρα, που έπλενε ρούχα, άνασκουμπωμένη, ενώ τα παιδιά της, λερά, παίζανε στη μέση της χωματένιας αυλής. Μα και η Ξανθίπη σάστισε να δη επίσημους ξένους. Ήμέρεψε το βλοσυρό πρόσωπο της, σκούπισε τα χέρια στην ποδιά και ρώτησε :

—« Τι τότε θέλετε το Σωκράτη ; »

Της εξήγησαν πως έφεραν δώρα του βασιλιά και μια πρόσκληση να πάει κοντά του, στην Πέλλα.

Η Ξανθίπη έρριξε μια ματιά σε κάτι δούλους που κουβαλούσαν δέματα και σε δύο πουγγιά που βαστούσαν οι πρέσβεις :

—«Αφήστε τα δώρα εδώ. Έγώ είμαι η γυναίκα του Σωκράτη ».

Οι ξένοι μόνο που δε γέλασαν. Αυτή σύζυγος του μεγάλου Σωκράτη ; Την

είχανε πάρει για δούλα. Ο πρεσβύτερος από τους δυο απάντησε :

—«Έχομ' εντολή να τα δώσουμε στα χέρια του. Που μπορούμε να τότε βρούμε ; »

—« Τέτοια ώρα τριγυρίζει στην Αγορά. Εκεί να πάτε ». Έτσι τους συμβούλεψε, με τη σκέψη πως στην Αγορά θα μάθαινε όλο το Άστυ πόσο λογαριάζουν και βασιλιάδες ακόμα τον άντρα της. Μόλις έφυγαν οι Μακεδόνες, η Ξανθίπη έτρεξε στο βωμό της Εστίας, τον άγγιξε κι' είπε :

—« Σ' ευχαριστώ, θεά μου, που τους οδήγησες εδώ. Θά πάρουμε τώρα κάμποσα χρυσά, ν' ανασάνω η δύστυχη ... » Στην αγορά έδειξαν στους αποσταλμένους έναν κακοφορεμένο, ξυπόλητο κοιλαρά, σωστό ταίρι κείνης της φτωχογυναίκας. Είδαν γύρω του πυκνό κύκλο από νέους, που άκουγαν με προσοχή το φιλόσοφο να ρωτά έναν μεσόκοπο, γεμάτον υπεροψία, που τον αντίκρυζε με περιφρόνηση :

—« Είν' αλήθεια, Ευθύδημε, πως έχεις μαζέψει όλα τα συγγράμματα των σοφών ; »

—« Ναι, κι' ακόμα συλλέγω όσα μπορώ ».

—« Εύγε, του είπε ο Σωκράτης, σε χαίρομαι γιατί προτίμησες, αντί να κάνης περιουσία, να σχηματίσης βιβλιοθήκη ».

Ο Ευθύδημος κορδώθηκε από τον έπαινο, μα ο Σω— κράτης εξακολούθησε :

—« Σέ τι Θέλεις να γίνης ικανός με τόσα βιβλία πού συνάζεις ; »

Κι' επειδή ο συνομιλητής του άργούσε ν' απαντήσει, τότε ρώτησε :

—« Μήπως Θέλεις να γίνης γιατρός ; »

—« Όχι ».

—« Αλλά μήπως γεωμέτρης ; »

—« Ούτε ».

—« Τότε σκοπεύεις να μάθης να κυβερνάς την πόλη και να διευθύνης τα οικονομικά της ; »

—« Ακριβώς αυτό θέλω », αποκρίθηκε πρόθυμα ο Ευθύδημος.

—« Καλά κάνεις να επιθυμής τούτη την αρετή, γιατί αυτή είναι τέχνη βασιλική. Πές μου όμως, μπορείς να το πετύχης αυτό, χωρίς να είσαι δίκαιος ; »

—« Χωρίς δικαιοσύνη κανένας δε γίνεται καλός πολίτης », έκανε ο Ευθύδημος. Ο Σωκράτης τον κοίταξε με τα γουρλωμένα μάτια του και ρώτησε :

—« Ωστε μπορείς καλά να ξεχωρίσης τα έργα της δικαιοσύνης από της αδικίας ; »

—« Ασφαλώς μπορώ ».

Χαμογέλασε ο Σωκράτης. Οι νέοι που τους κύκλωναν αναγνώρισαν αυτό το πονηρό του χαμόγελο, που προμηνούσε πανηγύρι. Οι Μακεδόνες θέλησαν να μάθουν, ποιος ήταν αυτός που λεγόταν Εύθύδημος.

—« Είναι σπουδαίος σοφιστής από τη Χίο, τους είπαν. Ως τώρα απόφευγε να συζητήσει με το Σωκράτη, μα σήμερα τότε στρίμωξε ο δικός μας και θάχουμε γλέντι».

—« Σέ πειράζει, Εύθύδημε, εξακολούθησε ο φιλόσοφος, να γράψω καταγής ένα Δ κι' ένα Α ; Όποιο έργο φαίνεται σε σένα δίκαιο να το βάζουμε προς το μέρος του Δ κι' όποιο άδικο στο μέρος του Α ; »

—«Αν σου χρειάζεται αυτή η διαίρεση, είπε ο Εύθύδημος, γράψ' τα ».

Ο Σωκράτης, αφού χάραξε τα δυό γράμματα, άρχισε την έρευνα :

—« Λένε ψέματα οι άνθρωποι ; »

—« Βέβαια λένε ».

—« Προς ποιο μέρος θα στείλουμε τους ψεύτες ; » Με πεποίθηση είπε ο Εύθύδημος, προς το μέρος του Α.

—« Το ίδιο κι' όσους κλέβουν κι' όσους κάνουν δουλεμπόριο ; »

—« Φυσικά όλοι αυτοί θα παν προς το μέρος της αδικίας ».

—« Σκέψου όμως τούτο, ρώτησε ο φιλόσοφος, αν ένας στρατηγός πουλήση για δούλους τους κατοίκους μιας εχθρικής πόλης που μας αδίκησε, μπορείς να πης γι' αυτόν πως είναι άδικος ; »

—« Όχι, βέβαια».

—« Και αν, για να κερδίση μια μάχη ο στρατηγός, διαδώση στους αντιπάλους του ψέματα, τι θα πης ; πως δεν ενεργεί δίκαια ; »

—« Όχι, γιατί αυτό θεωρείται δίκαιο», βεβαίωσε ο Ευθύδημος.

—« Ωστε βλέπεις, συμπέρανε ο Σωκράτης, αυτά που τοποθετήσαμε στο Α πρέπει να τα πάμε τώρα στο Δ ». Ο Εύθύδημος αμέσως δικαιολογήθηκε :

—« Έγώ νόμιζα πως εσύ τα ρωτάς αυτά σχετικά με τους φίλους, όχι με τους εχθρούς ».

—« Περίμενε και θα δούμε και για τους φίλους, αποκρίθηκε ο φιλόσοφος. Αν ένας στρατηγός, επειδή βλέπει το στρατό του να χάνη το θάρρος του, πή ψέματα πως του έρχονται ενισχύσεις και μ' αυτό το ψέμα κερδίση μια μάχη, προς ποιο μέρος τοποθετείς αυτή την απάτη ; »

—« Μα . . . προς το μέρος της δικαιοσύνης ».

—« Αν εσύ δής συγγενή σου απελπισμένον και του κλέψης το μαχαίρι του, για να μην αυτοκτονήσει, πού τοποθετείς αυτήν την κλεψιά ; »

—« Δε θέλει ρώτημα, στο μέρος του Δ ».

—« Ωστε φαίνεται πως υπερδεύεις τι είναι δίκαιο και τι άδικο, είτε για φίλους μιλάμε, είτε για εχθρούς ».

Ο Εϋθύδημος ομολόγησε πως δεν ξέρει τι ν' άπαντήσει, μα ο Σωκράτης δεν τον άφησε στη μέση, παρά συνέχισε πολλήν ώρα τη συζήτηση, όσο να τον διδάξη ποιος είν' ο σωστός ορισμός της Δικαιοσύνης και ποιος της Αδικίας.

Άμα τέλειωσε ο διάλογος και σκόρπισαν οι ακροατές, πλησίασαν οι Μακεδόνες το φιλόσοφο, που τους είχε κάνει εντύπωση ο απλός, μα τόσο βαθύς τρόπος που συζητούσε, και του πρόσφεραν τα δώρα του βασιλιά, πεντακόσια χρυσά νομίσματα, ομορφοκεντημένα υφάσματα, δώδεκα ασημένια κύπελλα για κρασί κι' έναν πάπυρο με την τραγωδία του Ευριπίδη «Βάκχες». Ο Σωκράτης αρνήθηκε να κρατήσει τ' άλλα και μόνο τον πάπυρο πήρε στα χέρια του. Οι αποσταλμένοι, πού είχανε δη τη φτώχεια του σπιτικού του, παραξενεύτηκαν. Τού είπαν πως το να μη δεχτή ούτε τα δώρα, ούτε την πρόσκληση του Αρχέλαου, αποτελούσε προσβολή και τον θερμοπαρακάλεσαν να κρατήσει τουλάχιστο τα δώρα. Ο Σωκράτης αποκρίθηκε :

—« Έδώ στην αγορά που διαβαίνω βλέπω να πουλιούνται σωρό πράματα που δεν τάχω ανάγκη. Τέτοια είναι και τα δώρα, που είχε την καλοσύνη να μού στείλη ο βασιλιάς σας. Δε χρειάζομαι χρήματα. Μ' ένα οβολο αγοράζω τρία καρβέλια ψωμί κι' οι βρύσες δίνουνε δωρεάν κρύο νερό. Σας ευχαριστώ, αλλά δε θα βαστήξω παρά τις « Βάκχες ». Αυτός ο πάπυρος είναι ατίμητος για μένα ». Οι Μακεδόνες επέμειναν :

—« Τι θα πη ο άρχοντας μας, που δεν καταδέχεται νάρθης στην Αυλή του ; Εκεί θα σε κάνη πλούσιο κι' ευτυχισμένο ».

Ο Σωκράτης αποκρίθηκε :

—« Ούτε την πρόσκληση δέχομαι, γιατί δεν μπορώ τίποτα ν' ανταποδώσω στο βασιλιά σας. Πέστε του πως ξέρω ότι καλοδιοικεί το κράτος του και το προκόβει. Τέτοιο πειθαρχικό κι' όμονοιασμένο βασίλειο θα πάη μακριά. Έγώ, με τις αιώνιες ανησυχίες μου, θα βλάψω τη μονολιθική σας πίστη. Έδώ, σ' αυτό το ακυβέρνητο καράβι που λέγεται Αθήνα, εδώ είναι η θέση μου ».

Είπε ο Σωκράτης κι' έφυγε. Όταν έφτασε σπίτι του η Ξανθίπη έδραμε χαρούμενη προς αυτόν. Είδε πως στα χέρια του δεν κρατούσε παρά τον πάπυρο.

—« Τι τάκανες τα δώρα ; » ρώτησε με αγωνία.

—« Τάδωσα πίσω. Πήρα μόνο τούτο το πολύτιμο χειρόγραφο ».

Η Ξανθίπη δεν πιστεύει τ' αυτιά της.

—« Τι; φώναξε. Τάδωσες πίσω ; Γιατί; »

Σαν να της λή το πιο φυσικό πράμα του κόσμου, άπαντά καλοσυνάτος :

—« Δεν ξέρεις πως δε δέχομαι δώρα ; »

—« Ούτε από βασιλιά ; κάνει εκείνη. Φοβήθηκες μήπως τότε φτωχύνης ;
»

Καθώς ο φιλόσοφος δεν είπε τίποτα, κατακόκκινη από το θυμό της η Ξανθίππη άρχισε :

—« Αφού δε σκέφτηκες εμένα, τουλάχιστο δε συλλογίστηκες τα παιδιά σου, ξεμωραμένε ; Οι ξένοι βαστούσαν δυό πουγγιά νομίσματα. Μ' αυτά θα ησυχάζαμε όλη μας τη ζωή. Τι θα δώσης αύριο στα παιδιά σου να φάνε ; Τούτο το χαρτί θα τους δώσης για να χορτάσουν ; » Και λέγοντας αυτά άρπαξε φρενιασμένη από τα χέρια του το χειρόγραφο και το πέταξε καταγής.

Ο Σωκράτης έσκυψε, μάζεψε τον πάπυρο και τράβηξε ατάραχος να κοιμηθή. Μόλις της γύρισε την πλάτη, η Ξανθίππη έβγαλε από τα βάθη της καρδιάς της μια λέξη, και του την πέταξε :

—« Βλάκα! »

Όλη νύχτα η γυναίκα δεν έκλεισε μάτι και το πρωί άρχισε πάλι να τότε βασανίζει :

—« Πήγαινε γρήγορα να προφτάσης τους Μακεδόνες, να τους πάρη τα χρήματα! »

—« Όχι », της απάντησε.

—« Ναί! συνέχισε κείνη. Τους τα ζήτησα να μού τ' αφήσουν, μα τέτοια κατσιβέλα που μ' έχεις καταντήσει, φοβήθηκαν να μου τα δώσουν. Χάρισε τους και τα ρούχα και τ' ασημικά, μόνο τα χρήματα πάρε ».

—« Όχι », ξαναείπε ο φιλόσοφος.

—« Πώς όχι, παλαβέ ; Δεν τρέπεσαι να μη μας φροντίζης ; Τρία παιδιά τρέφω και νταντέβω μονάχη μου. Απόκανα πιά! Φέρε μου τα χρήματα, ειδάλλως θα τρελαθώ! » Ο Σωκράτης της μίλησε αυστηρά :

—« Κάτσε ήσυχη στη γωνιά σου. Ξέρω τι κάνω εγώ ». Η Ξανθίππη από τη σκασίλα της άδραξε μια χύτρα με νερό και του φώναξε :

—« Έτσι μούρχεται να σε καταβρέξω, για να συνέρθης από την αναισθησία σου ».

Ο φιλόσοφος χαμογέλασε και:

—« Ζέστη κάνει. Το βρέξιμο θα μ' ευχαριστήσει », της είπε.

Τούτη η απάντηση ερέθισε περισσότερο τη γυναίκα, που τον έλουσε με το νερό. Κείνη τη στιγμή φάνηκε στην εξώπορτα ο Αντισθένης. Είδε το κατάβρεγμα και, καθώς ο Σωκράτης γελούσε, γέλασε κι' αυτός. Η Ξανθίππη έχασε τα λογικά της κι' από τη φούρκα της πέταξε στο κεφάλι του άντρα της τη χύτρα, που έπεσε καταγής κι' έγινε χίλια κομμάτια. Ο φιλόσοφος δεν έβγαλε λέξη. Έπιασε από το χέρι το μαθητή του και βγήκαν στο δρόμο, αυτός, όπως

πάντα, γαλήνιος, ενώ ο Αντισθένης φώναζε στην Ξανθίππη : « Είσαι μέγαιρα ».

Καθώς τραβούσαν προς το Γυμναστήριο του Κυνοσάργους, ο Αντισθένης ρώτησε :

—« Πώς μπορείς, Σωκράτη, να υποφέρης αυτό το κακοθήλυκο ; Η Ξανθίππη είναι η χειρότερη γυναίκα απ' όσες έζησαν, απ' όσες ζούνε κι' από όσες θα γεννηθούν ».

—« Όποιος θέλει, αγαπητέ μου, να γίνη καλός καβαλάρης, αποκρίθηκε ο φιλόσοφος, δε μεταχειρίζεται άλογα ήμερα, μα τα πιο άγρια, ώστε αν καταφέρει να δαμάση τ' ανήμερα, εύκολα θα καβαλάη όλα τ' άλλα. Έτσι κι' εγώ. θέλοντας να μάθω τον τρόπο να κοινωνώ με τους ανθρώπους, πήρα δύστροπη γυναίκα. Αφότου συνήθισα την Ξανθίππη, οι άλλοι άνθρωποι μού φαίνονται πεντάκαλοι».

Περπάτησαν κάμποσο σιωπηλοί, μα σε λίγο έφερε πάλι την ομιλία για τη γυναίκα του ο Σωκράτης :

—« Τη χύτρα που είδες να πετάη σήμερα η Ξανθίππη, δεν την έρριξε για να μού σπάση το κεφάλι, παρά για να σπάση την αταραξία μου, που της έγιν' ανυπόφορη. Δεν είναι όσο κακιά τη νομίζεις, Αντισθένη . . . Μιά μέρα, τον περασμένο χειμώνα, μού είπε να φέρω τρόφιμα, γιατί δεν είχε τίποτα να μαγειρέψη, μα εγώ, τέτοιος χαζός που είμαι στα ζητήματα του σπιτιού, το ξέχασα. Το βράδυ, βρήκα να με περιμένουν τα παιδιά πως και πως κι' η Ξανθίππη, σαν είδε ότι δεν έφερα τίποτα και θα κοίμιζε τα μικρά νηστικά, θύμωσε, αναποδογύρισε το τραπέζι και τσάκισε όλα τα κύπελλα και τα πιατικά που ήταν απάνω. Μόλις όμως ένιωσε τη ζημιά που είχε κάνει, μετάνιωσε, έπεσε στην αγκαλιά μου και ζήτησε κλαίγοντας συγγνώμη. Ποτάμι τρέχαν τα δάκρυα της. Για να την παρηγορήσω, παιζογέλασα και της είπα : Όπως ο ουρανός έτσι και σύ, Ξανθίππη, πρώτα βροντάς κι' ύστερα βρέχεις. Δεν είναι τόσο κακιά η γυναίκα μου, Αντισθένη ...»

Η ναυμαχία στις Άργινούσες ήταν η μεγαλύτερη τού αρχαίου κόσμου και η τέλεια καταστροφή του σπαρτιατικού στόλου έπεισε τους Λάκωνες, ότι ποτέ δε θα κατάφερναν να νικήσουν τη θαλασσοκράτεια. Στην απελπισία τους έστειλαν πάλι κήρυκες στήν Αθήνα ζητώντας ειρήνη. Αλλά οι φιλοπόλεμοι, με το δημοκόπο Κλεοφώντα, αυτόν τον ίδιο που κι' άλλοτε είχ' εμποδίσει την ειρήνη, έπεισαν το πλήθος, το ανάκανο να σκεφτή ψύχραιμα, να εξακολουθήσουν τον εξαντλητικό πόλεμο. Άμα έδιωξαν τους Σπαρτιάτες κήρυκες, οι Αθηναίοι ησύχασαν, όμως η ησυχία τους έμοιαζε με κείνη που φέρνει ο πνιγερός καιρός, πριν από καταιγίδα. Χωρίς θάρρος, χωρίς πεποίθηση στον εαυτό τους περίμεναν μοιρολατρικά τα γεγονότα. Ο Δήμος δεν ήξερε σε ποιόν να στηριχτή, μη έχοντας εμπιστοσύνη ούτε στον Κλεοφώντα και τους δημοκρατικούς, ούτε στους ολιγαρχικούς, αυτούς που κατάλαβε τώρα πως τον είχαν εξαπατήσει, για να θανατωθούν οι νικητές ναύαρχοι*. * Με το να περιφρονούν μαζί οι Αθηναίοι τον Καλλίξενο, που εισηγήθηκε τη θανάτωση των ναυάρχων, τον ανάγκασαν ν' αυτοκτονήσει.

Κι' ενώ περιφρονούσε ο Δήμος τους πρώτους και μισούσε τους δεύτερους, όμως δεν είχε τίποτ' άλλο να κάνει παρά να πέφτη από τη μια φατρία στην άλλη. Στό Αιγαίο, που περιπολούσε ο μεγάλος στόλος τους, έστειλαν νέους ναυάρχους, πολίτες χωρίς αξία, όπως το είχε μαντέψει ο Σωκράτης. Αυτοί προτίμησαν ν' αγκυροβολήσουν μακάρια στη Σάμο, την ώρα που οι Σπαρτιάτες ετοίμαζαν, χάρη στο Περσικό χρήμα, νέα πολεμικά και ξανάδιναν την αρχηγία στον πανάξιο Λύσανδρο. Αυτός κατάφερε έναν Αθηναίο ναύαρχο, τον ολιγαρχικό Αδείμαντο, να τον κάνει σύμμαχο του, για να καταλύσουν τη Δημοκρατία. Ο Αδείμαντος του πρόδινε όλες τις αποφάσεις και τις κινήσεις του στόλου. Το καλοκαίρι του 405 ο Λύσανδρος, που τώρα δε φοβόταν τον Αλκιβιάδη, αλώνιζε τον Έλλησποντο σέρνοντας μαζί του 150 καινούργιες τριήρεις. Κατέλαβε τη Λάμψακο πριν προλάβει να τη βοηθήσει ο αθηναϊκός στόλος, που άραξε σ' ανοιχτό κόλπο απέναντι του, εκεί που χύνονταν στη θάλασσα οι Αιγός ποταμοί. Το μέρος ήταν ακατάλληλο, γιατί κι' ανοχύρωτο ήταν και μακριά από κατοικημένο τόπο, ώστε ναύτες και στρατιώτες αναγκάζονταν να περπατάν μιαν ώρα δρόμο, για ν' αγοράζουν τρόφιμα από την κοντινότερη πόλη, τη Σηστό. Το λάθος να στέκη ο στόλος εκεί οι νέοι ναύαρχοι δεν το κατάλαβαν και μόνον ο Αλκιβιάδης, που ζούσε στα παράλια της Θράκης, έδραμε να προλάβει συφορά. Βρήκε τους ναυάρχους διαιρεμένους, λές και ζούσανε στην Πνύκα, και φιλονικούσαν οι ολιγαρχικοί με τους δημοκρατικούς. Τα πληρώματα, μόλις είδαν τον παλιό τους αρχιστράτηγο, ενθουσιάστηκαν, πίστεψαν πάλι πως με τέτοιοι αρχηγό εύκολα θα νικούσαν, μα οι ναύαρχοι σύστησαν του Αλκιβιάδη να φύγει. Ήταν ανεπιθύμητος. Μάταια τους πρότεινε τη βοήθεια του βασιλιά της Θράκης Σεύθη, τη μόνη βοήθεια που μπορούσε να καρπωθεί η εγκαταλειμμένη απ' όλους Αθήνα. Δε θέλησαν να τον ακούσουν, επέμειναν να φύγει αμέσως. Μάταια τους ικέτευε ν' αράξουν στο λιμάνι της Σηστού, όπου κι' ασφάλεια θ' αποκτούσαν και θα βρίσκανε δίπλα τους τα τρόφιμα. Εμπρός στην τόση επιμονή του Αλκιβιάδη, οι ναύαρχοι θύμωσαν και τον έδιωξαν με τη βία. Πέντε μέρες ύστερ' από την απομάκρυνση του Αλκιβιάδη, ο Λύσανδρος, που γνώριζε τα πάντα, διάλεξε τις μεσημεριάτικες ώρες, όταν τα πληρώματα σκόρπιζαν στην ύπαιθρο για φαγητό, όρμησε ξαφνικά, βρήκε απaráσκευους για μάχη τους Αθηναίους και κέρδισε περίφημη νίκη, χωρίς να χάσει πολύ αίμα. Από τα εκατόν ογδόντα πλοία της Αθήνας μόνο δεκατρία σώθηκαν, για να πάνε να μηνύσουν την καταστροφή.

Τίς χιλιάδες τους αιχμαλώτους που έπιασε ο σκληρός Λύσανδρος τους δίκασε και τους έσφαξε όλους εξόν ένα, τον προδότη Αδείμαντο.

XXIX

Θα ήταν εννιά η ώρα το βράδυ, όταν έφτασε στον Πειραιά από τα Δαρδανέλια το γρήγορο πολεμικό Πάραλος, ν' αναγγείλη την πανωλεθρία στους Αιγός Ποταμούς. Αμέσως ξύπνησε ολόκληρο το λιμάνι, ταραχτήκε από το μέγεθος της καταστροφής, κι' οι Πειραιώτες άρχισαν να θρηνούν, όχι τους ναύτες που χάθηκαν, όσο τους ίδιους τους εαυτούς των, επειδή τώρα η θαλασσοκράτειρα, ανυπεράσπιστη, θα σκλαβωνόταν από τη Σπάρτη. Ο θρήνος, σαν αγέρας, ανέβηκε μέσ' από τα Μακρά Τείχη προς την Αθήνα, κι' όταν πληροφορήθηκαν οι πολίτες το χαλασμό, πετάχτηκαν από τα σπίτια τους κι' έμειναν όλη τη νύχτα άγρυπνοι, κλαίγοντας την τύχη τους. Κανένας δεν μπορούσε να κλείση μάτι. Είχαν βαρεία συνείδηση και φοβούνταν, πως ήρθε η ώρα να πάθουν όσα είχανε κάνει τον τελευταίο καιρό σε δωρικές πόλεις, σαν τη Μήλο, όπου χωρίς λόγο έσφαξαν τους άντρες και πούλησαν τα γυναικόπαιδα στο δουλεμπόριο. Έτσι ξαγρυπνισμένοι μαζεύτηκαν στην αγορά πριν καλά - καλά ξημερώση κι' αποφάσισαν ν' αποκλείσουν με χώμα όλα τα λιμάνια τους, να επιστρατέψουν όσους μπορούσαν να κρατήσουν όπλα, κι' ετοιμάστηκαν να πολιορκηθούν. Φαντάζονταν πως από στιγμή σε στιγμή θα φαινόταν ο νικητής Λύσανδρος με τον πελώριο στόλο του. Μολαταύτα το τρομοκρατημένο Άστυ έδειξε πάλι τη φιλοπατρία του. Ο έρωτας της λευτεριάς κι' η αφοσίωση στη Δημοκρατία ανάγκασε τους πολίτες να μονοιάσουν, για να υπερασπιστούν τους θεσμούς των. Με σιωπηλή πειθαρχία υπηρετούσαν τους άρχοντες, γιατί τους κατατρόμαζε το πλησίασμα του έχθρου, που θα τους τιμωρούσε. Μα ο Λύσανδρος δε φαινόταν πουθενά. Τούτος ο παμπόνηρος έπλεε τα παράλια του Αιγαίου και ξερίζωνε τη μια μετά την άλλη τις ιωνικές πόλεις. Μάζευε τους δημοκρατικούς και τους Αθηναίους κληρούχους, τους έβαζε σε μεταγωγικά, δίχως ρούχα, δίχως τροφή, και τους έστελνε στην Αθήνα, ξέροντας πως, όσο περισσότεροι άνθρωποι μαζεύονταν μέσα στην πόλη, τόσο εύκολότερα θα τους θέριζε η πείνα, όταν θα τους έζωνε. Κι' οι μέρες περνούσαν κι' οι πρόσφυγες αύξαιναν, φερμένοι απ' όλα τα νησιά, για να προσθέσουν τη δική τους απελπισία στην πλακωμάρα των Αθηναίων. Μηνύματα κακοσήμαδα διαδέχονταν το ένα τ' άλλο, για πιστούς συμμάχους που παραδίνονταν στο έλεος της Σπάρτης, και βλέπαν οι Αθηναίοι να διαλύεται το κράτος τους και ν' αφαιρούνται, μαζί με τις αποικίες, οι πόροι που με τόσους κόπους και θυσίες είχανε δημιουργήσει πέντε γενεές. Πολλοί γαιοκτήμονες πουλούσαν τα κτήματα τους, όσα - όσα, και καταφεύγανε στην Εύβοια. Ολόκληρη η Ελλάδα κρατούσε την αναπνοή της, για να δη το τέλος ενός πολέμου που βάσταξε, γεμάτος περιπέτειες, είκοσι έξι χρόνια. Πολλοί που δεν αγαπούσαν το Άστυ τον καιρό της ευτυχίας του, τώρα νιώθαν συμπόνια για το πέσιμο του και θάθελαν να το βοηθήσουν, μα δεν τολμούσαν, μήπως και θυμώσουν οι Σπαρτιάτες. Ωστόσο, ο τύραννος της Λάρισας Ευρύλοχος έστειλε πρεσβεία να σώση τους δύο

διασημότερους Αθηναίους, τον Αριστοφάνη και το Σωκράτη, ζητώντας να τους φέρη στη Θεσσαλία με τις οικογένειες τους. Ουτ' ο ένας δέχτηκε, ούτ' ο άλλος. Πάλι δοκίμασε η Ξανθίπη να γυρίση το κεφάλι του ανδρός της. Ο Σωκράτης αποκρίθηκε πως, αφού στρατεύτηκε, δε γινόταν να λιποταχτήση.

—« Στείλε τότε τα παιδιά, να σωθούν εκείνα τουλάχιστο. Έγώ θα μείνω κοντά σου ».

—« Πώς να δώσω πρώτος εγώ παράδειγμα πανικού ; Να γίνω αιτία να χάσουν το θάρρος τους οι συμπολίτες ; Το θέλεις ;»

Η Ξανθίπη τα πάντα ήθελε, αρκεί να γλύτωναν τα παιδιά της, μα δεν επέμεινε. Αναστέναξε μόνο και ψιθύρισε :

—« Θά μού τα σκοτώσουν ...»

—« Όχι, έκανε με πεποίθηση ο φιλόσοφος, κανένας δε θα πάθη τίποτα. Το Δαιμόνιο μού το μήνυσε κι' αυτό είναι θεϊκό, ξέρει καλύτερα από σένα τα μελλούμενα ».

Η άρνηση του Σωκράτη να φύγη κείνες τις ώρες του απελπισμού, έκανε σπουδαία εντύπωση. Ένας σεβαστός πολίτης, ο Γλαυκονίδης, σηκώθηκε στην Πνύκα και ζήτησε ν' ανακηρύξη ο Δήμος το Σωκράτη όν εξαιρετικό, για το οποίο έπρεπε να περηφανεύονται οι Αθηναίοι.

—« Όταν όλοι μας, είπε, παραλογιστήκαμε και σκοτώσαμε τους καλούς μας ναυάρχους, μόνον ο Σωκράτης είχε το θάρρος ν' αντισταθή στην τρέλα μας. Η πανωλεθρία των Αιγός Ποταμών δε θα γινόταν, αν ζούσαν οι νικητές ναύαρχοι της Άργινούσας. Ο Σωκράτης είναι όν υπερφυσικό. Προτείνω ...»

Δεν πρόφτασε ο Γλαυκονίδης να διατυπώση την πρόταση του. Από μια γωνιά της Πνύκας πετάχτηκε ορθός ο Σωκράτης κι' είπε πως αρνείται οποιαδήποτε τιμή. Δεν ξεχώριζε σε τίποτα από τους άλλους, δεν του άξιζε καμιά διάκριση. Και η συζήτηση σταμάτησε.

Την άλλη μέρα, 23 Οκτωβρίου 405 π.Χ., φάνηκε επιτέλους από το Σούνιο ο στόλος του Λύσανδρου. Όλος ο πληθυσμός έτρεξε στην Ακρόπολη και τους γύρω λόφους, να δη τον εχθρό, που με πρύμον αγέρα προχωρούσε γρήγορα.

—« Πω, πώ, έκαναν οι γυναίκες, γέμισε η θάλασσα πλοία ! »

—« Είναι πάνω από διακόσια », βεβαίωναν οι ναυτικοί. —« Κι' εμείς δεν έχουμε παρά ένα πολεμικό, την Πάραλο . . . », πρόσθεσε κάποιος.

Η Ξανθίπη στράφηκε προς τον άντρα της και είπε :

—« Με κάτι πέντε δραχμές που έχω κρυμμένες πάω ν' αγοράσω όσο αλεύρι μπορέσω ».

Και κατέβηκε στην αγορά.

Ο Λύσανδρος, πριν περάσουν πέντε ώρες είχε αποκλείσει τον Πειραιά,

ενώ από την ξηρά ο βασιλιάς της Σπάρτης Πausanίας, οδηγώντας όλη την Ελλάδα, εχθρούς και πρώην φίλους της θαλασσοκρατείας, πολιορκήσε στενά την Αθήνα. Η κοσμοπλημμύρα που στριμωχνόταν μέσα στα Τείχη έφερε την πείνα, λίγον καιρό αφότου άρχισε η πολιορκία. Ουρές μαζεύονταν γύρω στις σιταποθήκες, κι' επειδή τύχαινε οι τελευταίοι να μην πάρουν τίποτα, η Ξανθίππη έφευγε νύχτα, για να σταθή από τις πρώτες στην ουρά. Η γεροσύνη της την προφύλαγε στα κρύα και τη βροχή. Για ψωμοφάγους σαν τους Αθηναίους, η τραγικά μικρή μερίδα στάρι που μοιραζόταν σήμαινε αργή καταδίκη σε θάνατο. Οι άρρωστοι γιατροπορεύονταν για άλλη πάθηση και πέθαιναν από πείνα. Μητέρες δεν είχανε γάλα να δώσουν στα νεογέννητα. Ωστόσο το θάρρος δεν απόλειπε στους πολίτες. Είχε μεγαλοπρέπεια η τελευταία τους αναλαμπή. Ένα βουλευτή, τον Αρχέστρατο, που τους εξήγησε πως, αφού δεν υπάρχει ίχνος ελπίδας να νικήσουν, έπρεπε το γρηγορότερο να παραδοθούν, για να σταματήσουν οι θάνατοι, τότε φυλάκισαν κι' έβγαλαν ψήφισμα που απαγόρευε να μιλήση κανείς ποτέ για παράδοση. Με την αντίσταση τους ενάντια στη Μοίρα, ξαναβρήκαν τη συναδέρφωση που γνώριζαν τον καιρό του Περικλή. Πιάναν τώρα το χέρι του διπλανού και τον ένιωθαν αδερφό, μέσα στην τόση δυστυχία. Τραβηγμένα τα πρόσωπα των πολιτών, αδύνατα τα κοκκαλιάρικα σώματα, μα γεμάτα πίστη. Πίστη σε τι, αφού ελπίδα δεν υπήρχε ; Στην τιμή της ξακουστής Αθήνας!

Τους πρώτους μήνες της πολιορκίας ο μεγάλος γιος του Σωκράτη, ο Λαμπροκλής, είτε κυνηγούσε με τη σφεντόνα πουλιά, είτε κατέβαινε στην παραλία να ψαρέψη σαρδέλλες και σπάρους. Μα γρήγορα δοκίμασε να φανή άντρας.

Τίποτα δεν ωριμάζει καλύτερα έναν έφηβο από τον άγωνα. Μετά την πρώτη συμπλοκή τους με ξένη περίπολο, οι έφηβοι αντρώνονταν από τη μια βραδιά στην άλλη. Ο κίνδυνος, που τους ήτανε πρίν φόβητρο, γίνηκε συνήθεια. Έχει μαγνητισμό το σπορ του θανάτου. Βουτηγμένοι οι συνομήλικοι του Λαμπροκλή στο δράμα του ξεπεσμού, δείχναν άσβεστο μίσος για τον εχθρό και ριψοκινδύνευαν τις σκοτεινές νύχτες του χειμώνα, για να του κλέψουν τρόφιμα, η κανένα άλογο, που το λιάνιζαν και το μοιράζονταν. Και δεν ήτανε μόνον αυτοί που κάναν εφόδους. Πολλοί παληκαράδες, σαν τον Ξενοφώντα, περίμεναν τις καταιγίδες, για να βγουν, να παν στα χτήματα τους να φέρουν στάρι η αρνιά, πρίν τα πάρουν οι πολιορκητές. Ακόμα και σκελετωμένες γριές αψηφούσαν τον εχθρό και βγαίναν έξω για να μαζέψουν ξύλα. Οι Σπαρτιάτες, με το μουστάκι ξυρισμένο και το μυτερό γένι τους, σοβαροί, αμίλητοι, τις δέρναν και τις διώχναν. Δεν καταδέχονταν να τις σκοτώσουν, μα, όταν καμιά κατάφερνε να μάση έστω και μισή χειροβολιά ξύλα, έπρεπε να δής τη χαρά που ξεσπούσε στα μάτια της, αυτά τα σπιθάτα ελληνικά μάτια. Αν τάβλεpes όμως τα ίδια μάτια την ώρα που, πάνω από τα τείχη, παρακολουθούσαν το εχθρικό στρατόπεδο να ψήνη τα σφαχτά του, θα τα λυπόσουν τα δακρυσμένα. Μα όλες οι κατάρες που δίναν οι γριές στον εχθρό σε τίποτα δε χρησίμευαν. Εκείνος

έτρωγε, έπινε και ζεσταινόταν στις κακές φωτιές του, ενώ το Άστυ έτρεμε από το κρύο και την πείνα. Κανένα ζώο δε γλύτωσε από την πολιορκία, σκύλοι, γάτες, άλογα, όλα φαγώθηκαν, και τώρα τους πεθαμένους τους πηγαίνανε να τους θάψουν στον Κεραμεικό με τα χεράμαξα. Τούτη η πολιορκία ανέβασε στην επιφάνεια όλες τις αρετές κι' όλες τις ανθρώπινες κακίες. Ένας φτωχός μπορούσε να μοιράση το λίγο που είχε μ' άλλον φτωχότερο, ενώ ένας παραλής άφηνε να πεθάνουν οι συγγενείς του.

Ο Σωκράτης, όταν δεν εκτελούσε υπηρεσία οπλίτη, εξακολουθούσε το απλό καθημερινό του έργο, να τέλειοποιή ανθρώπους, η δοκίμαζε να ψυχώνη κανέναν λιγοκαρδισμένον. Και πάντα ήθελε να μιλά γι' ανώτερα πράματα με τους δυό νεαρούς μαθητές του, που τους ακριβαγαπούσε, τον Πλάτωνα και το Φαίδωνα. Μ' αυτόν τον τελευταίο, αγόρι όμορφο, που η ξυπνάδα του τον ανέβασε από δούλο σε φιλόσοφο, αρεσκόταν ο Σωκράτης να συζητή καθισμένος στις έρημες στοές των γυμναστηρίων. Ο Πλάτων πάλι δε δίσταζε να σπαταλά χρήματα, για να οικονομά κανένα τρόφιμο να το πάη στη Ξανθίπη, που τ' άρπαζε, χωρίς πιά να νοιάζεται αν ο άντρας της απόκρουε τα δώρα. Ωστόσο η πείνα σιγά - σιγά ροκάνιζε την υγεία των πολιτών και μαζί με τα σώματα ξέπεφτε και το ηθικό τους. Τα κορμιά τα εξευτέλιζε η αφαγιά. Τι θάρρος ν' άπομείνη σ' ανθρώπους, που σκάλιζαν όλη μέρα τα σκουπίδια, μήπως βρούν κάτι να φάνε ; Η Αθήνα λιμοκτονούσε, εξαντλημένη, ωστόσο μια μέρα ο Θηραμένης τόλμησε, μπροστά σε τόσους θανάτους, να σηκωθή στην Πνύκα, κι' αψηφώντας την απαγόρευση, να μιλήση για την ανάγκη ν' αρχίσουν διαπραγματεύσεις με τη Σπάρτη. Υποσχέθηκε, αν τον άφηναν να συναντήση το Λύσανδρο, να φέρη πίσω έντιμους όρους ειρήνης. Τόσο είχαν απαυδήσει από την κακοπάθεια οι Αθηναίοι, που του έδωσαν αμέσως την άδεια. Ο Θηραμένης πήγε στο Λύσανδρο, μα ολιγαρχικός ως ήταν, συμφώνησε μαζί του, πως ακόμα οι Αθηναίοι δεν είχαν ωριμάσει για να παραδοθούν χωρίς όρους. Και τους άφησαν πολιορκημένους τρεις ακόμα μήνες. Υστερα γύρισε ο Θηραμένης κι' είπε πως έλαβε τέλος την άδεια να πάη στη Σπάρτη να μιλήση με τους Έφόρους. Τόν έστειλαν και περίμεναν υπομονετικά, ενώ η πείνα είχε καταντήσει αβάσταχτη. Μόνο κάτι Σαμιώτικα πλοία δοκίμαζαν να σπάσουν τον αποκλεισμό και, νύχτες φουρτούνας, περνούσαν κανένα σιτοφορτίο, μα τι μπορούσε να βοηθήση τόσες χιλιάδες στόματα ένα σιτοκάραβο ;

Κάποιο άπόγεμα ο Σωκράτης γύρισε σπίτι του από περίπολο και βρήκε την Ξανθίπη δακρυσμένη.

—« Τι έχεις ; » τήνε ρώτησε.

—« Τίποτα σπουδαίο, του αποκρίθηκε, μα σήμερα άρχισα να κόβω κλώνους της συκιάς μας, για να κρατήσω τη φωτιά της Εστίας, γιατί θα μας βρή γρουσουζιά άμα σβήση. Έκοψα τον κλώνο που καθόταν και λαλούσε πουλί, από το θυμό μου, καταλαβαίνεις ; Αυτό να τσιμπάη σπόρους στην αυλή μας κι' εγώ να μην έχω τίποτα να δώσω στά παιδιά...»

Έγειρε στον ώμο του η Ξανθίππη, για να κρύψει δάκρυα που έτρεχαν στα ωχρά μαγουλά της. Αυτή η λεβεντογυναίκα έμοιαζε ξεθεωμένη. Ο Σωκράτης τη συμπόνεσε. Κάτι θέλησε να πη. Πέρασε από το μυαλό του να παινέση την παλιά τους λιτότητα :

—« Βλέπεις, γυναίκα, της είπε, πόσο δίκιο είχα να μαθουν τα παιδιά μας να ζουν απλά τον καλό καιρό ; Τώρα υποφέρουν λιγότερο από τα πλουσιόπαιδα». Έλαβε όμως αμέσως απάντηση :

—« Όταν αδυνατίσουν τα πλουσιόπαιδα, που προς το παρόν τρων ακόμη, τα δικά μας θάχουν πεθάνει, Σωκράτη ». Και χωρίς να πη τίποτ' άλλο, τότε βοήθησε να βγάλει το θώρακα και τις κνημίδες του.

Ο Θηραμένης αργούσε να φανή, κι' ο λαός, στην απελπισία του, τάβαλε με το δημαγωγό Κλεοφώντα, εκείνον που δυό φορές παρακίνησε την Εκκλησία του Δήμου να διώξει τους Σπαρτιάτες πρέσβεις, όταν είχαν έρθει ζητώντας ειρήνη. Έμπρός σε κάθε σκηνή φρίκης, σε κάθε πεθαμένον, του φώναζαν : « Δικό σου έργο είν' αυτό, ηλίθιε! » Τόσο του έκαναν το βίο αβίωτο, ώστε τον ανάγκασαν να βγει μόνος του έξω από τα τείχη, οπλισμένος, για να χτυπηθή με τον εχθρό. « Τρελέ, πού πας ; » φώναξε η γυναίκα του από ψηλά, μα αυτός, πριν προφτάση να σκοτώση Σπαρτιάτη, έπεσε χάμω κατατρυπημένος.

Σαν πέρασε ο χειμώνας κι' ήρθε άνοιξη, έστησαν οι πολιορκημένοι караούλι στην Ακρόπολη ν' άγναντεύη κατά τη δύση, μήπως φανή ο Θηραμένης με τις ποθητές προτάσεις ειρήνης, κι' ας ήταν απαράδεκτες. Παραμονές θανάτου, έκαιγε μέσα στην ψυχή των Αθηναίων κάποια φλόγα ελπίδας. Επί τέλους, κατά τίς αρχές του Απρίλη (404 π.Χ.) φάνηκε από τα περιβόλια της Ακαδημίας η λευκή σημαία ενός κήρυκα και δίπλα ο Θηραμένης. Τρέξαν οι πολίτες στα τείχη και σκύβανε να καταλάβουν από την έκφραση του προσώπου του τι μαντάτα έφερνε. Καθώς αργοπορούσαν οι Σπαρτιάτες να τον μπάσουν στην πόλη, η καρδιά τους πήγαινε να σπάση. Κι' όταν άνοιξαν οι Θριάσιες Πύλες και πρόβαλε ο Θηραμένης, τον περικύκλωσε όλος ο λαός και τον στρίμωξε, να μάθει τι τους περίμενε : σφαγή ; σκλαβιά ; γαλήνη ; Δοκίμασε να έξηγήση κάτι, μα με φωνές τον διακόψανε :

—« Πολλά λές για μας που θέλομε με δυο λόγια ν' ακούσουμε αν φέρνης ειρήνη ! »

Κι' όταν τους είπε πως πέτυχε μαλακούς όρους, τότε σήκωσαν στα χέρια και τον πήγανε στην Πνύκα, όπου τους διηγήθηκε πως οι Έφοροι αρνήθηκαν «να βγάλουν το ένα μάτι της Ελλάδας, την Αθήνα» και όρισαν μονάχα να γκρεμίση τα τείχη της, για να την έχουν οι Σπαρτιάτες στο χέρι. Οι προτάσεις του Θηραμένη γίναν αμέσως δεκτές και ο στόλος του Λύσανδρου μπήκε στον Πειραιά και μοίρασε τρόφιμα. Την άλλη μέρα, με μουσική από αύλητρίδες και σπαρτιατικά τραγούδια, άρχισαν να γκρεμίζουν τα Μακρά Τείχη, που σήμαινε πως το λαμπρό Άστυ του Περικλή σκλαβωνόταν. Κι' όμως οι Αθηναίοι ολιγαρχικοί λέγαν, πως μόλις σήμερα άρχιζε η ελευθερία της Ελλάδας, ενώ οι

δημοκρατικοί, με την καρδιά θλιμμένη, απόστρεψαν το πρόσωπο από την ατίμωση και παρηγορήθηκαν με την ιδέα πως από δω και πέρα πάλι θα τρώνε.

Ρώτησε ο Φαιδρός το Σωκράτη να μάθη τη γνώμη του για τα γενόμενα :

—« Οι Θεοί, παιδί μου, αποκρίθηκε ο φιλόσοφος, πάντα τιμωρούν την ύβρη. Έμείς προσβάλαμε τ' ανθρώπινα αισθήματα, σκοτώνοντας άδικα τους Μηλιούς. Έπρεπε η Αθήνα να πληρώσει ...»

XXX

Μόλις γκρεμίστηκαν τα Μακρά Τείχη, ο Λύσανδρος κάλεσε στην Πνύκα τους Αθηναίους. Μίλησε σαν αφεντικό. Είπε πως τους αφήνει τάχα να διαλέξουν οι ίδιοι τριάντα καλούς άρχοντες για ν' αλλάξουν τους νόμους, από την άκρατη Δημοκρατία να γυρίσουν στα «πάτρια», τις παλιές συνήθειες. Στην πραγματικότητα τους νέους άρχοντες τους διόρισαν οι αρχηγοί των συντηρητικών, Κριτίας (ο παλιός μαθητής του Σωκράτη) και κείνος που διαπραγματεύτηκε με τη Σπάρτη την ειρήνη, ο Θηραμένης. Ο Λύσανδρος, απότομος ο ίδιος, ήταν ακατάλληλος να φέρη την τάξη. Τούτοι οι τριάντα άρχοντες, που περίμεναν απ' αυτόν δύναμη και τιμή, έγιναν τυφλά όργανά του. Όταν παράδωσε ο Λύσανδρος την εξουσία σε τέτοιους ειδωλοσπάστες, ήξερε πως θα σκότωναν τους αντιπάλους των. Και το ήθελε. Γι' αυτόν Δημοκρατία σήμαινε Επανάσταση κι' έδωσε διαταγή να την τσακίσουν. Για να σκεπάση τα σχέδιά του, όρισε πρόγραμμα λαμπρό : Το σταμάτημα των πολέμων, την ειρηνική συνεργασία και την ομόνοια ανάμεσα σ' όλους τους Έλληνες. Από τους απαυδισμένους με τους αδιάκοπους αγώνες Αθηναίους τούτος ο σκοπός αγαπήθηκε, καθώς κι' η πρώτη πράξη των Τριάκοντα, που ήταν να εξορίσουν από τ' Άστν όλους εκείνους τους παλιανθρώπους, που με περισσή αναίδεια συκοφαντούσαν τους καλούς πολίτες για να χρηματίζονται. Τις πρώτες μέρες της τυραννίας των Τριάκοντα, όταν ο Αντισθένης ρώτησε το Σωκράτη πως βλέπει την κατάσταση, αυτός του αποκρίθηκε :

—« Ύστερα από τόσων χρόνων αταξία, όλοι μας ποθούμε διοίκηση δυνατή μαζί και τίμια. Αν οι Τριάκοντα φερθούν καλά, ο κόσμος θα τους συμπαθήση. Και να σου πω τη σκέψη μου : Προτιμώ ν' ακολουθώ το μορφωμένο Κριτία, παρά τους χυδαίους δημαγωγούς, Κλέωνες και Κλεοφώντες. Ας δώσουμε πίστωση χρόνου στον Κριτία και τους συντρόφους του, για να δούμε πού τελειώνει η σωφροσύνη τους και πού αρχίζει η τύφλωση ».

Αλλά δε χρειάστηκε να περάση πολύς καιρός, όσο να καταλάβη ο Σωκράτης πως απατήθηκε. Η σπαρτιάτικη τραχύτητα έκανε γρήγορα το έργο

της. Ο Λύσανδρος και τα όργανά του στάθηκαν ωμοί κι' αντί να καλοδιοικήσουν, εξόρισαν όσους δημοκράτες τιμούσε ο λαός, σαν το Θρασύβουλο και τον Άνυτο, που δεν τόλμησαν να τους δικάσουν, ενώ θανάτωσαν πλήθος δευτερώτερους. Κι' όταν ένιωσαν οι τύραννοι πως οι Αθηναίοι άρχισαν να τους σιχαίνονται και να δυστροπούν, ζήτησαν από το Λύσανδρο να τους στείλη φρουρά, «για να καθαρίσουν την πόλη από τους πονηρούς». Κι' εκείνος τους έστειλε πρόθυμα επτακόσιους Λάκωνες οπλίτες με το φίλο του Καλλίβιο, που διορίστηκε Αρμοστής και κατέλαβε την Ακρόπολη. Τώρα δεν μπορούσαν ν' άνεβούν οι πολίτες στον ιερό βράχο να προσευχηθούν. Άμα πίστεψαν οι Τριάκοντα πως στερεώθηκαν καλά, άρχισαν να σκοτώνουν, όχι πια τους επικίνδυνους, αλλά και πλούσιους εμπόρους, για να δημεύουν περιουσίες. Με το χαλασμό του στόλου η Αθήνα κόπηκε από τη θάλασσα, έγινε γεωργική πόλη, σαν οποιαδήποτε ξεπεσμένη μεσόγεια επαρχία. Ο Πειραιάς νεκρώθηκε, τα ναυπηγεία κλείσανε. Οι Τριάκοντα κυνήγησαν συστηματικά το εμπόριο, που θεωρήθηκε δημοκρατικός θεσμός. Και, για να λησμονηθή η θαλασσοκρατορία, στην Πνύκα το Βήμα το αναγύρισαν, ώστε οι ρήτορες να μή βλέπουν καν τη θάλασσα, παρά ν' άντικρύζουν τα βουνά. Σήκωσαν και τα καθίσματα της Βουλής. Ο Κριτίας δεν ήθελε πολλές κουβέντες. Ακουγαν οι πολίτες ορθοί διαταγές και γύριζαν γρήγορα στη δουλιά τους. Όσο περνούσε η καιρός, τόσο πιο άφοβα παρανομούσαν οι Τριάκοντα. Έκαναν έρευνες στα σπίτια, έσπαζαν χρηματοκιβώτια, κλέβανε και σκότωναν συστηματικά, ώστε το αίμα να τους ένώνη μεταξύ τους κι' ας τους χώριζε από τον αγαθό λαό. Ο πιο αγαπητός Όλυμπιονίκης της Αθήνας, ο Αυτόλυκος, που τότε φώναζαν «ωραίο», σκούνηξε στο δρόμο κάποιον σπαρτιάτη φρουρό, που χαστούκισε τον αθλητή. Ο Αυτόλυκος δε δίστασε να ξυλοκοπήσει το Σπαρτιάτη. Αμέσως καταδικάστηκε και θανατώθηκε.

Δεν άργησε ν' απλωθή στο Άστυ ερημιά και γαλήνη. Φαινομενική. Πίσω της έβραζε λαϊκή οργή. Όλοι κατάλαβαν πως κινδύνευαν, ακόμα κι' οι «καλοί κάγαθοί».

—«Τι λές τώρα, Σωκράτη, για τον Κριτία ;» ρώτησε πονηρά ο Αντισθένης.

—«Είναι χειρότερος από τον Κλέωνα. Πάω να τον νουθετήσω ...»

Με κόπο κατάφερε ο φιλόσοφος να γίνη δεκτός από τον αρχηγό της τυραννίας. Πήγε στη Θόλο, πλούσια στολισμένη, ανάλογα με την αρχοντιά του Κριτία, που τότε δέχτηκε ορθός, για να του δείξει πως δεν είχε καιρό να χάνη μαζί του.

—«Σαν γέρο - δάσκαλος που είμαι, άρχισε ο Σωκράτης, ήρθα να σου πώ, όχι τίποτα καινούργιο, παρά τα ίδια κείνα που σούλεγα κι' άλλοτε. Ένα προτέρημα είναι βασιλικό : η αρετή. Δοκιμάσαμε πρόστυχους δημαγωγούς. Μας κατάστρεψαν. Έσύ είσαι αριστοκράτης. Έχεις υποχρέωση να κρατηθής ψηλά. Τόν παλιό καιρό η αρετή ήταν προτέρημα αριστοκρατικό, που σήμαινε

πως ο αφέντης δεχόταν και να θυσιάστη ακόμα για τους υποτακτικούς του, σαν το βασιλιά Κόδρο. Έσύ πρέπει να κρατηθείς ψηλά, Κριτία...»

—« Και πως φαντάστηκες ότι δεν έχω σκοπό να κρατηθώ ψηλά, Σωκράτη ; Δε βλέπεις πως ανοίγω νέα ιστορική περίοδο, για να μεταπλάσω τη ρέμπελη Αθήνα σε πειθαρχημένη Σπάρτη ;»

—« Μπορεί η πρόθεση σου να είναι αγνή, είπε ήσυχα ο φιλόσοφος, αλλά ο τρόπος που την εφαρμόζεις είναι δαιμονισμένος ».

Κακοφάνηκε του Κριτία αυτός ο λόγος : —« Τι θέλεις να πης ; » ρώτησε αυστηρά. —« Να ... σκοτώνετε κτηματίες και μοιράζετε τα χωράφια τους ».

—« Αυτό γίνεται για να ξανάρθη η γης σε λίγα χέρια. Τα μεγάλα κτήματα στερεώνουν την αριστοκρατία ».

Ο Σωκράτης απόρησε :

—« Θέλεις να πας την Αθήνα διακόσια χρόνια πίσω ; Γίνεται να σβήσης και Σόλωνα και Περικλής ; »

—« Θά το κάνω, αποκρίθηκε ο τύραννος με πείσμα, κι' όλοι έσείς που μας έχθρεύετε θα υποταγήτε ».

—« Κι' αν ακόμη ήμαστε εχθροί σου, έπρεπε να μας προσέχης, γιατί τα λάθη του πολιτικού πρώτοι τα βλέπουν όσους τον αντιπαθούν ».

Ο Κριτίας είπε πως αρκετά τον άκουσε. Δαχτυλόδειξε την πόρτα και :

—« Έσύ, Σωκράτη, είσαι θεωρητικός. Συνηθισμένος να φλυαρής, δεν καταλαβαίνεις από πολιτική. Πήγαινε τώρα. . .»

Πριν φύγη, ο φιλόσοφος πρόσθεσε λίγες λέξεις, με χαμηλή φωνή :

—« Μόλις ανάλαβες την αρχή, Κριτία, πίστεψα πως θα γιάτρευες πολλά φταιξίματα της Δημοκρατίας. Τώρα δεν έλπίζω πως θα δώσης νέα ζωή. Παραείσαι φανατικός. Του μορφωμένου το πείσμα το τρέμω περισσότερο κι' από του αγράμματος ».

Στό δρόμο τον περίμενε ο Αντισθένης. Αυτός ο Πειραιώτης είχε το προαίσθημα πως κινδύνευε ο Δάσκαλος του και τον ακολουθούσε παντού. Τόνε λάτρευε, μ' όλο που όσο προχωρούσαν τα χρόνια, χώριζε από τη διδαχή του, γιατί τώρα την έβρισκε πολύ συντηρητική. Σιγά - σιγά παράγερνε ο νους του προς τον κυνισμό. Δεν του αρκούσε η λιτότητα του Σωκράτη· αυτός περιφερόταν με κατατρυπημένο τρίβωνα, ραβδί στο χέρι και σακκούλα στον ώμο, τα χαρακτηριστικά της αλητείας των κατοπινών σκύλο - φιλόσοφων.

—«Ε, Δάσκαλε, του φώναξε ο Αντισθένης άμα τον είδε να κατεβαίνει από τη Θόλο, σα γρήγορα τέλειωσες. Μήπως σ' έδωξε ο αφέντης ; »

Κούνησε το κεφάλι ο Σωκράτης, για να το βεβαίωση κι' είπε :

—« Ναί, φίλε, μ' έδωξε. Μερικοί αδέκαστοι άνθρωποι δεν αφήνομε τους δικτάτορες να κοιμούνται ήσυχοι. Σήμερα γνώρισα τον πραγματικό Κριτία. Είν' επικίνδυνα τρελός. Πρέπει να τον πολεμήσουμε. Θά πάω στο συναρχηγό του Θηραμένη, μήπως αυτός βλέπει τουλάχιστο προς ποιό γκρεμό μας όδηγούν ».

Πήγε στο Θηραμένη, που συμφώνησε μαζί του. Μολονότι κι' αυτός ήταν από τους πλούσιους ολιγαρχικούς, που τους είχε καταδυναστέψει ο φθονερός όχλος, ωστόσο δεν ένιωθε το άσπονδο μίσος για το λαό, που βασάνιζε τον Κριτία. Ήταν μυαλωμένος. Κι' υποσχέθηκε να βάλει φρένα στην αναστάτωση και το αιματοκύλισμα. Το δοκίμασε μα πλήρωσε με τη ζωή του τη θέληση ν' αντιστρατευτή τον αδίσταχτο Κριτία. Στο Β' βιβλίο των « Ελληνικών » ο Ξενοφών διηγείται τη δραματική πάλη, που έγινε στη Βουλή, ανάμεσα στους δύο αρχηγούς των ολιγαρχικών, πάλη που κατάληξε στη θανάτωση του Θηραμένη. Ωστόσο, από τη στιγμή που ο Σωκράτης θεώρησε καθήκον του ν' άντιδράση στον Κριτία, δε σταμάτησε να διαλαλή στην αγορά, πως ένα πολίτευμα διορθώνεται μόνον άμα νιώσουν οι αρχηγοί την ανάγκη της αρετής και με το παράδειγμα τους κάνουν καλύτερους και τους κοινούς πολίτες. « Δεν μπορείς να επιβάλης, έλεγε, τις αρετές της παλιάς αριστοκρατίας, αν δεν τις ακολουθάς πρώτος εσύ ». Το κήρυγμα του, μέσα σε τόση δυστυχία, έβρισκε ανταπόκριση στην καταπιεσμένη ψυχή των Αθηναίων. Η σπαρτιατική κατοχή κι' η στέρση της ελευθερίας τους ήταν ανυπόφορη. Τους άρεσε να βλέπουν πως ο Σωκράτης δεν ύψωνε τον εαυτό του πάνω από τους άλλους, παρά κατέβαινε προς τους ταπεινούς, για να ζητήσουν μαζί την αλήθεια, με μια συμπόνια, μιαν αγάπη προς τον πλησίον, ανήκουστη στην αρχαιότητα. Όσοι τον άκουγαν, νόμιζαν πως ανάσαιναν καθαρόν άέρα. Μάζες από κάθε λογής πολίτες τον ακολουθούσαν τώρα και πολλοί νέοι πρόστρεχαν να γίνουν μαθητές του. Ανάμεσα σ' αυτούς ξεχώριζαν ο Φαιδρός, ο Άγάθων, ο Μενέξενος και το ζευγάρι από τη Θήβα, Σιμμίας και Κέβης.

Ο Φαιδρός ήταν πλουσιόπαιδο, φίλος του Αλκιβιάδη, που αφού καταγλέντησε τα νιάτα του, ύστερα φτώχυνε και τórριζε στη φιλοσοφία. Έδειξε ακόρεστη manία για μάθηση, μα έμεινε καλοπροαίρετος ερασιτέχνης, που ήθελε όλα να τα δοκιμάση, χωρίς να υποταγή σε τίποτα. Εύκολα ο ενθουσιασμός του άναβε κι' εύκολα ξεθύμαινε. Περίεργος καθώς ήταν, εξέταζε επιφανειακά τα ζητήματα, που ο Σωκράτης τ' αντιμετώπιζε σαν τραγικά προβλήματα της ζωής. Το « ωραίο » τότε θάμπωνε κι' ο διάλογος του Πλάτωνα «Φαιδρός» μας δείχνει τη μαγεία που ασκούσε γι' αυτόν ο έρωτας. Όμως από την επιθυμία του να γνωρίση όλους τους δρόμους, κατάντησε να μή βρίσκη το δικό του. Έτσι καταστάλαξε στο Σωκράτη κι' έζησε κοντά του ως τις τελευταίες στιγμές.

Ο Αγάθων ήτανε γνωστός δραματικός ποιητής, πολύ όμορφος αλλά γυναικωτός. Ο Αριστοφάνης στις « Θεσμοφοριάζουσες » τότε μπάζει στη σκηνή ντυμένο γυναικεία, αρωματισμένο και απαλό. Είχε σπουδαίο ποιητικό ταλέντο και νίκησε το 417 στα Λήναια το Σοφοκλή και τον Ευριπίδη. Θαύμαζε το Σωκράτη και τον ονόμαζε «δεινό γόη και φαρμακέα», επειδή καμάρωνε τον

στέριο ανδρισμό του, ενώ ο Δάσκαλος αντιπαθούσε τη θηλυκότητα του Αγάθωνα και συχνά τον κακοκάρδιζε με τις ψυχρολουσίες που του έκανε.

Ο Μενέξενος, γιός του Δημοφώντα, πλούσιου κτηματία, ήταν ο νεώτερος από τους μαθητές του φιλόσοφου Έφηβος ακόμα, διακρίθηκε για τη φιλοσοφική του κατάρτιση. Την προπαραμονή του θανάτου ο Σωκράτης την πέρασε συζητώντας μαζί του, ωσάν να ήθελε, μέσα σε λίγες ώρες, να του μεταδώσει τη σοφία του.

Τέλος οι δύο Θηβαίοι, Σιμμίας και Κέβης, είχαν έρθει από την πατρίδα τους επίτηδες, για να παρακολουθήσουν το Δάσκαλο. Παιδιά γεροδεμένα, ακολουθούσαν το Σωκράτη παντού. Είχανε μνηθή από το σοφό Φιλόλαο στις θεωρίες του Πυθαγόρα. Κατέχανε γερή διαλεκτική κατάρτιση, που δύσκολα την πολεμούσαν οι άλλοι, κι' ήταν ικανοί ν' ανοίγουν φιλοσοφική συζήτηση. Όπως οι περισσότεροι από τους μαθητές του Σωκράτη, μαγεμένος κι' ο Σιμμίας από τη διαλεκτική πρωτοτυπία του Δασκάλου, έγραψε κι' αυτός σωκρατικούς διάλογους, που χάθηκαν όλοι.

Η ανταπόκριση πούβρισκαν στο λαό οι κατηγορίες του Σωκράτη εναντίο της τυραννίας των Τριάκοντα, ανησύχησε έναν απ' αυτούς, τον Χαρικλή. Έτρεξε και ειδοποίησε τον Κριτία, που αμέσως έβγαλε διαταγή και απαγόρευε να γίνονται διδασκαλίες στην αγορά η στα γυμναστήρια. Μήν μπορώντας να βλάβη κατ' ευθείαν το φιλόσοφο και μην έχοντας από πού να τον πιάσει, δοκίμασε με τη νέα διαταγή να του φιμώσει το στόμα. Αλλά ο φιλόσοφος δεν άλλαξε τον τρόπο του. Έτσι όπως συνήθιζε να διαλέγεται, έτσι έξακολουθούσε να μιλά, όπου κι' άν βρισκόταν. Μιά μέρα, καταμεσίς στην αγορά, τον άκουσε ο ίδιος ο Χαρικλής να λήη τούτα :

—« Έγώ, φίλοι μου, πιστεύω πως, αν ένας βοσκός έκανε τις αγελάδες του χειρότερες και λιγότερες, ο ίδιος θα ομολογούσε πως είναι κακός γελαδάρης. Μα θα παραξενευόμουν ακόμα περισσότερο αν κανένας, αφού αναλάβαινε την αρχή μιας χώρας κι' έκανε τους πολίτες λιγότερους και φτωχότερους, δεν παραδεχόταν πως είναι κακός άρχοντας, ώστε να παραιτηθή από μόνος του ».

Κατάλαβε βέβαια ο Χαρικλής ότι, λέγοντας αυτά, ο Σωκράτης εννοούσε πως οι Τριάκοντα πολλούς πολίτες σκότωναν και πολλούς καταντούσαν φτωχότερους με τις περιουσίες που δήμευαν. Πάλι πήγε κι' ειδοποίησε τον Κριτία. Αυτός χωρίς να διστάση, είπε :

—« Πρέπει να ξεφορτωθούμε τέτοιον πλανευτή. Φέρε μου αύριο πρωί εδώ το Σωκράτη! » Ο Χαρικλής θέλησε να μάθη :

—« Τι θα του κάνης ; Ο γέρος δεν παίρνει από λόγια...» Κρυφογέλασε ο Κριτίας κι' αποκρίθηκε :

—« Θά τον διατάξω να πάη στη Σαλαμίνα να μού φέρη δεμένο τον πλούσιο Λέοντα, αυτόν που πρόκειται να ξεκάνουμε. Αν πάη ο Σωκράτης, θα τότε κρατάμε στο χέρι σα συνένοχο. Αν δε πάη, θα τότε δικάσω και θα τον

καθαρίσω. Στείλε σπίτι του να τον καλέσης αύριο πρωί ».

Όταν γύρισε ο Σωκράτης σπίτι αργά τη νύχτα, βρήκε την Ξανθίππη να τον περιμένει. Το μήνυμα του Κριτία την ανησύχησε, γιατί κανέναν δεν καλούσαν οι τύραννοι για καλό.

—« Μη βάζεις κακό στο νού σου, της είπε. Ο Κριτίας δε με χωνεύει από τότε που κυνηγούσε τον όμορφο Ευθύδημο και του είπα πως έτσι, όπως τρίβεται πάνω στο αγόρι, μοιάζει με γουρούνι που τρίβεται στις πέτρες. Από τότε μού το φύλαξε, μα μη σε νοιάζει. Τίποτα δεν μπορεί να μού κάνει ».

Η Ξανθίππη λογόφερε μαζί του, μην μπορώντας να καταλάβει σε τι του χρησίμευε αυτό το ακατάπαυτο γλωσσοκοπάνισμα στους δρόμους.

—« Αφού, του είπε, ο,τι και να συμβή στον κόσμο θα γίνη και χωρίς εσένα, γιατί τελospάντων δε σωπαίνεις ; » Μα δεν έλαβε απάντηση.

Όταν παρουσιάστηκε ο Σωκράτης την άλλη μέρα στον Κριτία, ήταν εκεί κι' ο Χαρικλής, που επανέλαβε μπροστά του όσα είχ' ακούσει στην αγορά.

—« Τα είπες αυτά ; » ρώτησε ο Κριτίας.

—« Μάλιστα, τα είπα ».

—« Δεν ξέρεις πως απαγόρεψα να διδάσκεται στην αγορά η τέχνη των λόγων ; »

Ο Σωκράτης ζήτησε αν του επέτρεπαν να τους ρωτήσει κάτι, μήπως και δεν είχε καταλάβει τη διαταγή εκείνη. Τού δώσανε την άδεια να ρωτήσει.

—« Εγώ, άρχισε ο φιλόσοφος, είμαι πάντα πρόθυμος να συμμορφώνωμαι με τους νόμους, αλλά θέλω να μου πείτε, μήπως και κάνω κανένα σφάλμα από άγνοια. Για ποιο λόγο απαγορεύετε την τέχνη των λόγων ; Έπειδή σας ένοχλούν όσα λέγονται σωστά, η όσα δε λέγονται σωστά ; Γιατί αν η διαταγή αποβλέπη σ' εκείνα που λέγονται σωστά, είναι φανερό πως πρέπει ν' αποφεύγω να μιλώ σωστά, αν πάλι αποβλέπη να μας εμποδίζει να μιλάμε στραβά, πρέπει να προσπαθώ να μιλάω σωστά ».

Ο Χαρικλής θύμωσε μ' αυτή την ερώτηση και του είπε :

—« Έπειδή, Σωκράτη, κάνεις πως δεν ξέρεις τι ζητά ο νόμος, σου λέω τούτο, που είν' εύκολο να το νιώσης : Από δώ και πέρα σου απαγορεύομε να μιλάς ολότελα με τους νέους ».

—« Σύμφωνα, έκανε ο φιλόσοφος. Μόνο πέστε μου με ανθρώπους μέχρι πόσων χρόνων πρέπει να μιλάω και ποιους ν' αποφεύγω ».

Ο Χαρικλής πάλι του έδωσε την απάντηση :

—« Όσο να γίνη βουλευτής ένας άντρας, δεν έχει πηγμένο το μυαλό του. Ωστε μή συζητάς με νεώτερους από τριάντα χρονώ. Κατάλαβες τώρα ; »

—« Πολύ καλά κατάλαβα. Ωστόσο, αν θέλω ν' αγοράσω τίποτα που να το

πουλάη νέος, απαγορεύεται να του μιλήσω ; »

—« Όχι, αυτό δεν απαγορεύεται, είπε βιαστικά ο Χαρικλής, μόνο εσύ Σωκράτη συνηθίζεις να κάνης το μισοκακόμαιο και να ρωτάς πράματα που τα ξέρεις και να ρίχνης πόντους και υπονοούμενα. Λοιπόν αυτήν την τακτική να την αφήσης ».

—« Καλά, έκανε πάλι ο φιλόσοφος, κι' αν στο δρόμο κάποιος νεαρός με ρωτήσει κάτι, αν, ας πούμε, θέλη να τόν οδηγήσω στο σπίτι του Χαρικλή, η που μπορεί να συναντήσει τον Κριτία, δε θέλετε ούτ' αυτά να τα λέω ; »

Ο Κριτίας νόμισε πως αρκετά βάσταξε η συζήτηση και μίλησε :

—« Άκου, Σωκράτη. Ξέρεις μόνος σου πως αυτά μπορείς να τ' αποκρίνεσαι. Μόνο να σταματήσεις να μιλάς με χτίστες, παπουτσήδες και χαλκιάδες και να τους σηκώνης τα μυαλά, πως αυτοί κατέχουν καλά τι κάνουν, ενώ εμείς οι πολιτικοί είμαστε τσαρλατάνοι. Μη σε ξανακούσω να φέρνης παλιοπραματευτάδες για παράδειγμα». Κι' ο Σωκράτης :

—« Λοιπόν, θέλετε ν' απέχω και να μή συζητώ καν τι είναι δίκαιο, τι αγαθό, και τα παρόμοια ; »

—« Ναί, του αποκρίθηκε απότομα ο Χαρικλής, και φυλάξου να μή μιλάς για τους γελαδάρηδες, όπως έκανες χτές γιατί θα σου κάνω λιγότερες τις δικές σου αγελάδες ».

Τότε ακούμπησε, τάχα με καλοσύνη, το χέρι του ο Κριτίας στον ώμο του φιλόσοφου και του είπε :

—« Αυτά, Σωκράτη, τα κατάλαβες. Τώρα έχω μian αποστολή να σου αναθέσω. Θά πας με τον Ευρυκλή τον Παιανέα και το Γλαύκωνα στη Σαλαμίνα, να μού φέρετε το γέρο - Λέοντα να τον ανακρίνω. Πρίν περάσουν σαράντα οχτώ ώρες τότε θέλω ».

Ο Σωκράτης δεν περίμενε τέτοια εντολή. Κατάλαβε τη σημασία της. Αρνήθηκε.

—« Πρόσεχε, είπε με σοβαρότητα ο Κριτίας. Αυτό που σου είπα είναι διαταγή. Δεν μπορείς να μην την εκτέλεσης ». Ο Σωκράτης επέμεινε στην άρνηση του :

—« Ξέρω το Λέοντα. Είναι ο δικαιότερος και τιμιότερος πολίτης της Σαλαμίνας. Δεν μπορεί νάχη κάνει τίποτα, για να τότε δικάσετε. Μόνο πλούσιος είναι. . . Δε θα γίνω συνεργός σου, Κριτία! »

Ο τύραννος τον κοίταξε κατάματα :

—« Έμένα μή μού κάνης το ζόρικο, είπε. Αφού θέλεις να παριστάνης το δυνατόν άντρα, απόδειξε το φέρνοντας εδώ το Σαλαμίνιο ».

Ο Σωκράτης δεν κατέβασε το βλέμμα του, μόνο αποκρίθηκε :

—« Άντρας είναι κείνος που βάζει ψηλότερα την τιμή, του κι' από το κορμί κι' από την περιουσία του. Θα παρακούσω τη διαταγή σου, Κριτία».

—« Κάνε όπως θέλεις, του είπε ο τύραννος, μόνο έχε υπ' όψη σου ότι, η θα μού φέρης το Λέοντα δεμένον, η θα σε δέσω εσένα. Έχεις σαράντα οχτώ ώρες καιρό να διαλέξεις».

—« Έδιάλεξα κιόλας», αποκρίθηκε ο Σωκράτης κι' έφυγε.

Ο φιλόσοφος, καθώς αποφάσισε, δεν πήγε στη Σαλαμίνα, οι άλλοι δυο Αθηναίοι όμως φοβήθηκαν για τη ζωή τους κι' έφεραν το Λέοντα που εκτελέστηκε. Ευτυχώς για το Σωκράτη σε λίγες μέρες ξέσπασε η επανάσταση του Θρασύβουλου και στη μάχη της Μουνυχίας σκοτώθηκαν ο Κριτίας κι' ο Χαρικλής.

Έν' απόγεμα διάβηκαν ο Σωκράτης με τον Πλάτωνα τις πύλες της Διομείας, κοντά στον Ιλισό, για ν' άνεβούν στον απέναντι λόφο, όπου, μέσα σε καταπράσινο άλσος, έστεκε το γυμναστήριο Κυνόσαργες*. Ήταν αφιερωμένο στον Ήρακλή, νόθο γιό του Δία, και κει μπορούσαν να γυμνάζωνται τα νόθα παιδιά των Αθηναίων. Εκεί πήγαινε ο Αντισθένης, που ήτανε γιος Θράκισσας δούλας. Μ' αυτόν είχανε συμφωνήσει ν' ανταμώσουν στο γυμναστήριο, για να συζητήσουν περί «κοινοκτημοσύνης»**, κατά παράκληση του Πλάτωνος, που τώρα τελευταία του είχε κολλήσει μανία, πως η κοινοκτημοσύνη μπορούσε να είναι μια μελλοντική λύση για τα προβλήματα της ζωής.

Πέρασε ο φιλόσοφος κι' ο μαθητής του ανάμεσα σε σπίτια ρημαγμένα από τον πόλεμο, αλλά με τις κληματαριές τους γεμάτες τσαμπιά σταφύλια, με στοργή προφυλαγμένα από τα σπυργίτια. Έκανε ζέστη. Πέρασαν στη Στοά του γυμναστήριου να γλυτώσουν από τον ήλιο, μα έπνεε λίβας κι' ο ουρανός ήτανε φλογισμένος. Μολονότι απόγεμα, μόλις έβγαζες το χέρι σου έξω από τη Στοά, το κατάκαιγε ο ήλιος. Μύγες σαλεύανε μέσα στο ζεστόν αέρα. Η μέρα έμοιαζε πιο χαννωμένη, πιο σιωπηλή κι' από νύχτα.

—« Έλα τώρα, είπ' ο Σωκράτης στο νεαρό συνοδό του. όσο νάρθη ο Αντισθένης, εξήγησε μου τη θεωρία σου. Αν έχης να πης ιδέες σωστότερες από τις δικές μου, πές τες κι' εγώ πρόθυμα γίνομαι μαθητής σου». Ο Πλάτων άρχισε:

** Στο Κυνόσαργες δίδασκε μετά το θάνατο του Σωκράτη ο Αντισθένης κι' από το γυμναστήριο αυτό ονομάστηκε αργότερα η Σχολή του «Κυνική».*

*** Έτσι ονόμαζαν κατά την αρχαιότητα τον κομμουνισμό.*

—« Δεν πρέπει στον κόσμο να υπάρχουν τάξεις, κληρονομίες και προνόμια. Να μην εμποδίζεται η αξία επειδή γεννήθηκε από φτωχούς. Αν ένας αριστοκράτης είναι βλάκας, θα ξεπέφτη στην κατώτατη τάξη, κι' αν ο γιος ενός νεροκουβαλητή είναι ξύπνιος, θα μπορέ να κυβερνή. Το σύστημα μου ξεκινάει από την κοινή εκπαίδευση. Όσα παιδιά αναδειχτούν, είτε πλούσια, είτε νόθα, θα εκπαιδεύονται ειδικά για τη διοίκηση.

Δε θα μας κυβερνάν όσοι εκλέγονται με την κοροϊδία της ψήφου, αλλά όσοι δείξουν ικανότητα. Κανένας δε θ' άνεβαίνει σ' ανώτερο αξίωμα, αν δεν έχη διακριθή στα κατώτερα. Τους δοκιμασμένους κυβερνήτες τους ονομάζω « φύλακες » και τους απαγορεύω νάχουν δική τους περιουσία. Θά ζουν ομαδικά μ' όλες τις γυναίκες. Δε θάναι αφιερωμένοι σε μια γυναίκα, με τους εγωισμούς της, αλλά σ' όλες. Ακόμη και τα παιδιά τους δε θα διακρίνονται σαν δικά τους, παρά κάθε παιδί θάναι τ' αδέρφι των άλλων παιδιών. Την κοινοκτημοσύνη βέβαια των γυναικών δεν τη βλέπω σαν αδιάκριτη σύμμειξη, αλλά σαν ευγενικό έλεγχο αναπαραγωγής, ώστε να συνευρίσκονται οι καλύτεροι με τις καλύτερες, για να γεννιούνται γερά παιδιά. Όπως λέει ο Πυθαγόρας, « οι φίλοι πρέπει να τάχουν όλα κοινά ».

Έδω τον έκοψε ο Σωκράτης :

—« Κάνεις ένα λάθος, Πλάτων, είπε. Είν' όμορφο να θέλης όλοι οι άνθρωποι να γίνουν αδέρφια, μα είν' αντίθετο στη φύση. Οι άνθρωποι αποζητάν να δημιουργούν ελεύθερα. Σωστά λέει ο Πυθαγόρας, πως « οι φίλοι πρέπει να τάχουν όλα κοινά ». Μα μόνο μια μειονότητα, γεμάτη φανατισμό κι' αυταπάρνηση, μπορεί να κατορθώση την κοινοκτημοσύνη ανάμεσα της. Δε γίνεται να ζητάς ιδεώδες, που ξεπερνά τις δυνατότητες των κοινών ανθρώπων. Κοινοκτημοσύνη δίχως αγάπη δε γίνεται να σταθή. Κανένας άνθρωπος δεν μπορεί να ύποχρεωθή με τη βία να σκέφτεται περισσότερο τους άλλους από τον εαυτό του. Μόνο από αγάπη μπορεί να το κάμη . . . Αλλά εξακολούθησε τη θεωρία σου...»

Ο Πλάτων με θέρμη υποστήριξε ένα σύστημα, έτσι όπως το διατύπωσε στο βιβλίο του « Πολιτεία », σύστημα που αργότερα το αποκήρυξε στο βιβλίο των γερατειών του « Νόμοι ». Ωστόσο σήμερα δοκίμασε να πείση το δάσκαλό του, πως με την κοινοκτημοσύνη ο άνθρωπος θα γλύτωνε από τις καταθλιπτικές στεναχώριες της οικονομικής του προσπάθειας. Θά εξαφανιζόταν από τη γη η πλεονεξία. Ονειρευόταν ένα κράτος δίκαιο, όπου καθένας θάχη όχι εντελώς το ίσο με τους άλλους, παρά όσο θα του αξίζη. Έτσι θα γλύτωνε η Αθήνα από τη βλαβερή Δημοκρατία.

Χαμογέλασε ο Σωκράτης. Του άρεσε να βλέπη, τον καλύτερο μαθητή του νάχη την ανησυχία της έρευνας. Να ξεψαχνίζη όλες τις δυνατότητες, αποζητώντας το καλύτερο. Αλλά τον αντίσκοψε :

—« Πρώτα - πρώτα κατακρίνεις άδικα τη Δημοκρατία. Πρώτη φορά την εφαρμόσαμε οι Αθηναίοι στον κόσμο. Καθώς ήμασταν αμάθητοι, την

καταντήσαμε οχλοκρατία, τη χαλάσαμε. Μα τώρα η πείρα μας έπεισε, πως θέλει κι' η Δημοκρατία μέτρο. Στό μέλλον οι άνθρωποι θα τη διορθώσουν. Υστερα πιστεύεις στην κοινοκτημοσύνη, που είναι θεωρία ανάξια για τη μεγάλη σου ψυχή. Δεν ωφελεί σε τίποτα το να μοιράσης τον πλούτο, αν δεν εξισώσης, πρίν, τους πόθους των ανθρώπων. Ειδάλλως, αφού μοιράσης τα πάντα, η αρπαχτική ανθρώπινη φύση, λίγο - λίγο, θα ξαναγυρίση στο κέρδος, αυτό το ταπεινό ένστικτο που δυναστεύει τον κόσμο ».

Έτσι συζητούσαν οι δυό τους τούτη την ευλογημένη ώρα, όπου η φιλοσοφία έδιωχνε κάθε μέριμνα κι' έστρεφε Δάσκαλο και μαθητή να εξετάζουν πρωτάκουστες ιδέες. Η μεγάλη ζέστη είχε περάσει. Από τα βουνά άρχισε τώρα να κατεβαίνει φρέσκο αεράκι, που κουνούσε κάπως τα φυλλώματα, όπως αργοσαλεύουν τα φύκια μέσα στο νερό. Τόσο ευχάριστη ήτανε τούτη η δροσούλα, που τα πουλιά σταμάτησαν τα τιτιβίσματα τους. Ο λοξός ήλιος, κατακόκκινος, έγερνε να δύση, και τα σύννεφα στον ούρανό πήρανε ούγιες πορφυρές. Μιά χρυσόσκονη σκέπαζε τα βουνά της Αττικής και το μενεξελί χρώμα, που τα έλουσε πρίν νυχτώση, γέμισε γλύκα τη σιωπή της πλάσης.

Τότε φάνηκε στην πόρτα του γυμναστήριου ο Αντισθένης, κουρελής, με το αιώνιο ταγάρι και τη μαγκούρα του. Τόσο τρύπιο ήταν το ιμάτιο του, που ο Σωκράτης δεν κρατήθηκε να του φωνάξει :

—« Μέσ' από τις τρύπες του ρούχου, βλέπω τη ματαιοδοξία σου ...»

Αντί ν' απαντήσει ο Αντισθένης, ρώτησε :

—« Μαντεύεις ποιόν σου φέρνω, Σωκράτη ; » Ο Δάσκαλος είπε δίχως πεποίθηση :

—« Το Φαίδρο μήπως ; »

—« Όχι. Τον Ξενοφώντα. Μόλις γύρισε από τους Δελφούς και σ' αναζητά ».

Πραγματικά, λίγες εβδομάδες πρίν, ο Ξενοφών είχε λάβει γράμμα από το φίλο του στρατηγό Πρόξενο, που τον καλούσε να πάη στις Σάρδεις να τον συστήση στον Κύρο, τον αδερφό του Μεγάλου Βασιλιά. Το γράμμα αυτό τόδειξε ο Ξενοφών στο Σωκράτη, ζητώντας τη γνώμη του. Ο φιλόσοφος τον απότρεψε, γιατί ο Κύρος, σύμμαχος της Σπάρτης, είχε βλάψει την Αθήνα, κι' όποιος Αθηναίος πήγαινε κοντά του, θα θεωρείτο προδότης. Μα ο Ξενοφών, πάντα πρόθυμος για περιπέτειες, με την επιθυμία να γνωρίση ξένους λαούς και τον πασίγνωστο τότε στον ελληνισμό Κύρο, επέμενε να πάη. Τότε τον συμβούλεψε ο Σωκράτης να ρωτήσει πρίν το Μαντείο των Δελφών, αν του το έπιτρέπη. Και να τώρα που γύρισε ο Ξενοφών με την απάντηση του Απόλλωνα. Γεμάτος σκόνη ακόμη από το ταξίδι, παρουσιάστηκε στο Δάσκαλο ο αριστοκράτης.

—«Έλα, λέγε μου, τι ρώτησες το Θεό και τι σε συμβούλεψε», έκανε ο

Σωκράτης.

—« Γύρεψα να μού πη το Μαντείο σε ποιόν Θεό να ευχηθώ, για να μού βγη σε καλό αυτό το ταξίδι».

Ο Σωκράτης τότε μάλωσε :—« Έπρεπε να ρωτήσης, όπως σε είχα ορμηνέψει, τι ήταν καλύτερο : Να επιχειρήσης το ταξίδι η όχι; Είναι φανερό, εξακολούθησε ο Σωκράτης, πως αποφάσισες μόνος σου να πας, γι' αυτό θέλησες να μάθης μονάχα πως θάκανες το ταξίδι ασφαλέστερα. Τι σου αποκρίθηκε το Μαντείο ; »

—« Να θυσιάσω, πρίν φύγω, στο Δία Σωτήρα ».

—« Τότε, Ξενοφών, κάμε τη θυσία που σου όρισαν οι

Θεοί και πήγαινε στο καλό, με την ευχή μου. Δεν μπορώ να σ' εμποδίσω ... »*

Και αφού είπαν αυτά, κάθισαν ακόμα, εκεί στη δροσιά, κάμποσην ώρα, συζητώντας τις παράδοξες ιδέες του Πλάτωνος.

** Ορθά έσπρωξε το ένστικτο τον Ξενοφώντα να πάη στις Σάρδεις. Δοξάστηκε με την «Κάθοδο των Μυρίων», που περιέγραψε στην «Κύρου Ανάβαση».*

XXXI

Από την καταστροφή της Σικελίας, εδώ και δώδεκα χρόνια, το Άστν είχε πάθει, έξ αίτιας του φανατισμού που κατάτρωγε τους Αθηναίους, πολλές συμφορές, μα τώρα ο Θρασύβουλος, αφού έφερε πίσω τη Δημοκρατία, αποδείχτηκε σωστός πατέρας για την Αθήνα. Σταμάτησε τις εκδικήσεις, συμφιλίωσε τους αριστοκράτες με το λαό κι' έδωσε τέλεια αμνηστία. Χρειάστηκε η δική του φρονιμάδα, για να μή γίνη κατάχρηση της νίκης. Ψήφισε νόμο να μή ζητηθούν ευθύνες από κανέναν και πέτυχε τούτο το δύσκολο : να κάνη το παράφορο πλήθος να ξεχάση και να συχωρέση. Έτσι έβλεπες πολίτες που τους σκοτώθηκαν συγγενείς των να ζουν ειρηνικά με τους δήμιους, άλλους που έχασαν την περιουσία τους να ομονοιάζουν με τους άρπαγες. Μα μόλις τέλειωσαν οι τελετές για το φίλιωμα, φάνηκε πόσο κρίσιμη έμενε η κατάσταση. Η αργία των χωριατών, άλλοτε για να στρατευτούν, άλλοτε για να πολιορκηθούν, τους έκανε ν' άπομάθουν τ' αγροτικά, τους συνήθισε στο ραχάτι. Η ζωή έγινε δύσκολη κι' οι πολίτες ανυπόμονοι. Σπασμένο το εμπόριο κι' η παραγωγή. Τον καιρό της ευτυχίας τόσο δεμένοι ήταν οι πολίτες με την προστάτιδα θεά τους, την Παρθένα, ώστε τη θεώρησαν υπεύθυνη για τις ατυχίες: κι' έπαψαν να της έχουν εμπιστοσύνη. Ένας λυρικός ποιητής, ο

Διαγόρας, άλλοτε μεγάλος υμνητής της Αθηνάς, τόσο παρασύρθηκε από την αμφιβολία, ώστε μεταβλήθηκε σε άθεο. Μιά μέρα στην αγορά άναψε φωτιά κι' έρριξε μέσα ξύλινο ξόανο φωνάζοντας : «Αν είσαι θεϊκό, σβήσε τη φωτιά! » Μα, κι' αν περιφρόνησαν την παλιά τους πίστη, δεν μπόρεσαν οι Αθηναίοι να ζούνε δίχως θρησκεία κι' άρχισαν να λατρεύουν ξένες θεότητες, όσες τους έφερε η θάλασσα, από τη Μικρασία το Σαβάζιο, από τη Θράκη τη Μεγάλη Θεά, τον Αδωνι από τη Συρία, παράδοξες θεότητες γεμάτες αλλόκοτα μυστήρια. Γέμισε το Άστυ δεισιδαιμονίες. Ακάθαρτοι αγύρτες τριγύριζαν τώρα τα σπίτια και σύναζαν παράδες προσφέροντας χαϊμαλιά. Ο εγγαστρίμυθος Ευρυκλής μάζευε γύρω του ολόκληρο πλήθος, που, χάσκοντας, άκουγε να μιλά κάποιος άόρατος τάχα προφήτης.

Εκτός από το Σωκράτη κανένας άλλος δεν προσπαθούσε να διορθώσει τη ζημιά που έκανε η αθεΐα, να στηλώσει την περιφρονημένη ηθική. Μόνος του έτρεχε από την αγορά στις στοές κι' από τις στοές στα γυμναστήρια, μα κάθε μέρα μιαν απόδειξη έπαιρνε : Πώς δε γινόταν πιο αχάριστο έργο από το να ελέγχει τους Αθηναίους. Η προσπάθεια του ήτανε παράλογη σε μιαν αδιάφορη πόλη, μα ο Σωκράτης ένιωθε πως, όσο κι' αν δεν έκανε τίποτα για το παρόν, εκτελούσε έργο χρήσιμο μελλοντικά. Ξόδευε τη ζωή του για τους κατοπινούς ανθρώπους, χωρίς αμοιβή, χωρίς ελπίδα πως η θυσία του θ' αναγνωριζόταν όσο ζούσε. Και τριγύριζε καταφρονημένος εξ αιτίας της αφοσίωσης πούδειχνε σ' ένα μεγάλο ιδανικό. Ο ποιητής Εύπολις στην κωμωδία του « Βάπτες » έγραψε : « Μισώ το Σωκράτη, τον αδιάντροπο φτωχό, που σε όλ' ανακατώνεται, ενώ παραμελεί το σπίτι του ». Οι Αθηναίοι αντιπάθησαν το Σωκράτη ακριβώς επειδή θαύμασαν τη διδαχή του, στάθηκαν όμως άνίκανοι να την ακολουθήσουν και ξαναγύρισαν στις αδυναμίες τους. Άλλωστε οι Δημοκρατικοί, που διοικούσαν τώρα την πόλη, εχθρεύονταν τη φιλοσοφία, γιατί τη θεωρούσαν προνόμιο αριστοκρατικό. Μήπως οι τρεις αρχηγοί των ολιγαρχικών, Κριτίας, Θηραμένης και Χαρικλής, δεν είχανε γερή φιλοσοφική κατάρτιση ;

Μιά μέρα που βάδιζε ο Σωκράτης κατά την Ποικίλη Στοά, ένας φανατικός δημοκράτης τον πλησίασε και, χωρίς αιτία, τούδωσε μια κλωτσιά. Ο φιλόσοφος τον κοίταξε και, καθώς ο άγνωστος απομακρυνόταν άφωνος, κούνησε το κεφάλι κι' εξακολούθησε το δρόμο του. Ο σοφιστής Αντιφών, που είδε τούτη τη σκηνή, τότε ρώτησε : —« Έφαγες κλωτσιά και δεν είπες λέξη ; » —« Τι να πώ ; αποκρίθηκε ο φιλόσοφος. Αν σε κλωτσούσε γαϊδούρι, θα του ανταπόδινες την κλωτσιά ; »

—« Όχι βέβαια, εξακολούθησε ειρωνικά ο Αντιφών, αλλά είδα άνθρωπο, όχι ζώο, να σε χτυπά. Και ξέρεις γιατί τόκανε ; Έπειδή κατάντησες δάσκαλος της δυστυχίας. Ζης χειρότερα από δούλο και μαθαίνεις τους νέους να περιφρονούν τον παρά, τον παρά, τον πατέρα της χαράς ».

Μερικοί τους πλησίασαν, για να παρακολουθήσουν τη συζήτηση.

—« Κακολογάς τη δίαιτα μου, αποκρίθηκε ο Σωκράτης, μα ξεχνάς πως,

όποιος τρώει μ' όρεξη, δεν έχει ανάγκη από πλούσια φαγητά, κι' όποιος διψάει, πίνει ευχάριστα νερό. Ναί, έχω ένα μόνο ρούχο χειμώνα - καλοκαίρι, γιατί δε με πειράζει μήτε κρύο μήτε ζέστη, και περπατώ ξυπόλητος, επειδή δε μ' ένοχλούν οι πέτρες. Έγώ που άσκήθηκα στη λιτότητα είμ' ευτυχέστερος από σας, που κάθε τόσο κάτι σας λείπει. Κι' αν δεν είμαι σκλάβος της κοιλίας μου και της λαγνείας, πάει να πη πως έχω άλλα πράματα, πιο σημαντικά, στο νού μου. Φαίνεσαι, Αντιφών, να πιστεύης, πως ευτυχία είναι η πολυτέλεια. Όμως εγώ νομίζω, ότι το να μην έχης ανάγκη από τίποτα είναι δώρο του Θεού ».

Ο σοφιστής, όσο έβλεπε να πυκνώνη γύρω του το πλήθος, εξακολούθησε να τον πειράζει :—« Αν νόμιζες, Σωκράτη, πως η διδαχή σου έχη κάποιαν αξία, θα ζητούσες πληρωμή. Δε ζητάς, γιατί ξέρεις, πως όσα πράματα μαθαίνεις στους νέους, δεν αξίζουν τίποτα ».

Ο φιλόσοφος απάντησε :

—« Άμα ξεδιακρίνω κανέναν έφηβο να είναι ξυπνός, αμέσως αρχίζω να τόνε δασκαλεύω και για τα μαθήματα μου πληρώνομαι πανάκριβα—ξέρεις πως ; Με τη φιλία των μαθητών μου ».

Κι' ο Αντιφών :

—« Άκουσα πως τους σπρώχνεις στην πολιτική. Μα γίνεται να τους κάνης ικανούς να διοικήσουν, αφού ποτέ σου δεν ανακατεύτηκες με την πολιτική ; »

—« Γίνεται, του απάντησε ο Σωκράτης, επειδή καλύτερα βοηθώ την πόλη φροντίζοντας ν' ασχολούνται μ' αυτήν όσο το δυνατό περισσότεροι, παρά αν ανακατευόμουν μοναχός μου ».

Όσο δυνατός κι' αν ήταν ο Αντιφών στη σοφιστική, ποτέ του δεν μπόρεσε να τα βγάλη πέρα σε δημόσια συζήτηση με το Σωκράτη. Και σήμερα, μόλις κατάλαβε πως οι ακροατές διασκέδαζαν ν' άκούνε να του ξεγλιστρά ο φιλόσοφος, σταμάτησε τη φιλονικία. Καθώς έκανε ν' άποτραβηχτή κι' ο Σωκράτης, ένα δωδεκάχρονο αγόρι, από κείνα τα τετραπέρατα μεσογειικά αλητάκια, τον πλησίασε, πήρε το χέρι του και τόνε ρώτησε :

—« Έσύ 'σαι ο Σωκράτης ; »

—« Ναί. Τι θέλεις ; »

—« Τίποτα. Μ' αρέσει να σ' ακούω ...» Ο φιλόσοφος γύρισε και πρόσεξε το παιδί. Είδε τα λαμπερά του μάτια και τα κανονικά χαρακτηριστικά του.

—« Πώς σε λέν, μικρέ ; »

—« Ιφικράτη ».

—« Τίνος γιος είσαι ; »

—« Τού Τιμόθεου, του δερματά ». Έξήγησε πως έχουνε μαγαζί κοντά στο Θησείο, πως ζούνε φτωχικά, πως ο πατέρας του επιμένει να του μάθη τη

βυρσοδεψία, μα αυτός δεν το θέλει.

—« Τι σκοπεύεις να γίνης, Ιφικράτη ; »

—« Στρατηγός! »

—« Τόσο νέος και διαμιάς στρατηγός ; »

—« Μάλιστα. Ωρες κάθομαι και συλλογιέμαι, πως θα φτιάσω στρατό και τι μάχες θα δώσω. Σπουδαίο επάγγελμα... »

Βάδιζαν τον ανήφορο, που από την αγορά οδηγούσε, γυροφέρνοντας την Ακρόπολη, προς το θέατρο του Διονύσου. Ο μικρός έσφιγγε το χέρι του φιλόσοφου από φόβο μήπως τότε χάσει. Έμοιαζε περήφανος ότι μιλούσε σε διάσημο πολίτη. Μετά από την προστυχιά του ανθρώπου που τον κλώτσησε και την κακία του Αντιφώντα, τούτη η αγαθή ψυχούλα που τον ακολουθούσε γέμισε το φιλόσοφο μ' αίσθημα γαλήνης. Κάτω από το λόφο των Μουσών γινόταν πανηγύρι. Ο Σωκράτης, οδήγησε τ' αγόρι σε υπαίθριον αγώνα κοκκορομαχίας :

—« Άφού θέλεις να γίνης στρατηγός, του είπε, κοίτα τούτους τους δύο πετεινούς που παλεύουν ».

—« Έγώ, απάντησε ο μικρός, δίνω μάχες με χιλιάδες στρατιώτες. Τι να μάθω από τους κοκκόρους ; »

Ο Σωκράτης τούδειξε τον έναν, τον πιο μεγαλόσωμο, που δεν έμοιαζε θαρρετός, κι' ύστερα του δαχτυλόδειξε τον άλλον, που όσο μπόι τούλειπε, τόσο κουράγιο είχε κι' ολοένα ριχνόταν με πείσμα στο μεγάλο, ώσπου τότε νίκησε. —« Σαν αντρωθής, είπε ο Σωκράτης, και γίνης στ' αλήθεια στρατηγός, να θυμάσαι, πρίν από κάθε μάχη, το σημερινό θέαμα που σουδειξα. Μην ξεχάσης ποτέ πως δε νικά το πλήθος, παρά η ψυχή, η θέληση της νίκης ».

Το απλό τούτο μάθημα δεν το ξέχασε ο Ιφικράτης, κι' όταν αργότερα έγινε διάσημος πολέμαρχος που νίκησε τη Σπάρτη, πάντ' αναθυμόταν τα λόγια του Σωκράτη.

Εκεί άφησε ο φιλόσοφος το αλητάκι και τράβηξε μονάχος την κατηφόρα ίσαμε το θέατρο του Διονύσου. Κάποιος χορηγός έκανε μέσα δοκιμές κωμωδίας κι' ο Σωκράτης σταμάτησε ν' ακούση μερικά από τ' αστεία, που μαστίγωναν τις παρανομίες των πολιτικών. Συλλογίστηκε πως σωστά τα λέει ο άγνωστος ποιητής, μόνο που δεν κατάφερνε τίποτ' άλλο παρά να καθρεφτίζει πιστά το κατάντημα των Αθηναίων. Η κωμωδία δεν ήταν ικανή να διορθώσει το Άστυ. Κάτι σοβαρότερο έπρεπε να βρεθί. Σέ λίγο άκουσε από το θέατρο αυλούς και νταούλια να παίζουν με θόρυβο έναν έξαλλο χορό*. Να κι' η μουσική που παρασύρθηκε από τ' ορμητικό ρέμα του μοντερνισμού. Ο απολλώνιος ρυθμός της, σοβαρός άλλοτε, αντηχούσε τώρα τόσο παλαβά, που έδειχνε κατάπτωση.

** Κόρδακα, το «ρόκ εντ ρολ» των αρχαίων.*

Ο παλιός κόσμος γκρεμίζεται, σκέφτηκε ο Σωκράτης, κάθε αλλαγή γίνεται προς το χειρότερο και κείνο πού όνομάζομε « πρόοδο » δεν είναι παρά τυφλή πορεία προς το άγνωστο. Έπρεπε αυτός να ξεχωρίση τι είχε οριστικά πεθάνει από τα παλιά, για ν' άγκαλιάση ό,τι σωστό αναφαινόταν και να το μεταδώση στους πολίτες. Από την ψυχή αρχίζει η βελτίωση. Από τούτη τήν εσωτερική πηγή κάθε ατόμου ξεκινά το μεγαλείο των κρατών. Έργο δικό του είναι να βρή απλή κατήχηση, ικανή να λύση τα συνηθισμένα κι' όμως τόσο στενόχωρα προβλήματα της καθημερινής ζωής. Τίποτα αφηρημένο. Απλά λόγια γι' απλούς ανθρώπους.

Δίπλα του πέρασε μέσα σε σύννεφο σκόνη άρμα, που τ' οδηγούσε κάποιο πλουσιόπαιδο, και διάκοψε τους λογισμούς του Σωκράτη. Πρόσεξε τότε γυναίκες που κατέβαιναν ιόν ίδιο κατήφορο μαζί του, με στάμνες νερό στον ώμο, που γέμισαν από την πηγή Καλλιρόη. Κάθε καλοκαίρι η Αθήνα υπόφερε από λειψυδρία. Οι βρύσες σχεδόν στερεύανε κι' οι γυναίκες κάθονταν ώρες, για να μāsουν λίγους κόμπους νερό. Δεξιά του ο Σωκράτης είδε καμίνι χαλκιά, να φέγγη κατακόκκινο μέσα στη σκοτεινιά του χαμηλού εργαστηρίου, και σκλάβους να κοπανάν το μέταλλο. Το αντίκρυσμα απ' αυτά τα δύστυχα πλάσματα, γυναίκες και σκλάβους, τα γεμάτα βάσανα, τον ξανάφεραν πίσω στην παλιά μανία του, να διώξη το κακό από τον κόσμο. Σταμάτησε ο Σωκράτης τα βήματα του, σήκωσε το κεφάλι προς τον ουρανό κι' ευχήθηκε :

—« Δώσε μου δύναμη, Θεέ μου, να δείξω στα πλάσματα Σου το δρόμο τους, το δικό Σου δρόμο, που δεν μπορεί να είναι παρά δικαιοσύνη κι' αγάπη ».

Είπε κι' εξακολούθησε να βαδίζει προς την αγορά. Το τριγύρισμα της αγοράς ήταν γι' αυτόν πράξη αλληλεγγύης. Αν και μοναχικός τύπος, δεν μπορούσε να ζήσει έξω από την πολυκοσμία. Ένωθε, αυτός ο ξυπνός κατάσκοπος της ζωής, πόσο απελπιστικά μέτρια είν' η ανθρωπότητα, όμως η τόση ταπεινότητα της, αντί να τον άπελπίζη, γεννούσε στην ψυχή του συμπόνια. Άγάπαγε τ' αδύνατα πλάσματα. Σαν έμενε μόνος και συλλογιζόταν τους θνητούς, γέμιζε ο νους του θλίψη, αλλά και συμπάθεια. Και να! μόλις έφτασε στην αγορά κι' αντίκρυσσε το λαό, άλλαξε το κέφι του κι' είδαν οι Αθηναίοι μπροστά τους εκείνον τον αιώνιο, τον άσκημο Σωκράτη, χαμογελαστόν, απλό σαν παιδί, με μάτια που τα πλημμύριζε αγαθότητα.

XXXII

Ένα πρωί του Απρίλη το 399 π.Χ., την ώρα που συζητούσε στην αγορά ο Σωκράτης περί επιστήμης με το Θεαίτητο, σπουδαίο μαθηματικό, θεμελιωτή της θεωρίας των ασύμμετρων, τον πλησίασε κάποιος νεαρός ποιητής, Μέλητος τ'

όνομα, με μαλλιά σα γουρουνότριχες, αραιό γενάκι, στραβή μύτη, και μπροστά σε δυο μάρτυρες, που κουβαλούσε μαζί, είπε του Σωκράτη με την ψιλή φωνή του :

—« Μάθε, πως τώρα πηγαίνω στη Βασίλειο Στοά, να σε καταγγείλω στον Αρχοντα - Βασιλιά πως ασεβείς προς τους Θεούς, εισάγεις νέα δαιμόνια και διαφθείρεις τους νέους. Ζητάω ποινή θανάτου. Σέ καλώ μετά τέσσερες μέρες, τέτοιαν ώρα, να βρεθούμε στον Αρχοντα, για να όρίση δίκη ».

Ο Σωκράτης τον κοίταξε με απορία.

—« Τι λές, Μέλητε ; Σύ τόσο νέος κατάλαβες κιόλας όσα καταγγέλλεις ; Καί λές πως το κακό το κάνω με τη θέληση μου ; »

—« Βεβαιότατα. Μα όλα αυτά θα τα πούμε στον Αρχοντα. Μην άμελήσης να είσαι κει την ορισμένη ώρα ». Είπε κι' έφυγε με τους μάρτυρες του. Ο Θεαίτητος σάστισε ν' άκούση μια τόσο βαρειά κατηγορία, για τον άνθρωπο που εκτιμούσε στην Αθήνα περισσότερο κι' από τους καλύτερους.

—« Μη σκοτίζεσαι, τον ησύχασε ο Σωκράτης, σε πολλούς έγινα με την κριτική μου αντιπαθητικός. Μα έλα τώρα να συνεχίσουμε την ερευνά μας ...» Και χωρίς να δώση σημασία στην καταγγελία, εξακολούθησε τη συζήτηση.

Μόλις όμως καταγράφηκε η μήνυση στη Βασίλειο Στοά, το Άστν βρήκε τροφή για την περιέργεια του. Σ' όλων τα στόματα ήταν η δίκη του Σωκράτη. Οι φίλοι του ανησύχησαν, όταν είδαν πως τη μήνυση του Μέλητου την είχαν προσυπογράψει ο Άνυτος και ο Λύκων. Τόν Μέλητο τότε θεωρούσαν όλοι ασήμαντο, τους φόβιζε όμως η ένωση μαζί του των θρησκόληπτων και δημοκρατικών, που τους καθοδηγούσε ο Άνυτος, και των προοδευτικών, που τους αντιπροσώπευε ο Λύκων. Αυτός ο τελευταίος ήταν μέτριος σοφιστής, ταπεινής καταγωγής, που επηρέαζε τους φτωχούς, ήταν όμως και πατέρας εκείνου του περίφημου Ολυμπιονίκη Αυτόλυκου, που θανάτωσαν οι Τριάκοντα Τύραννοι, όταν έδειρε Σπαρτιάτη οπλίτη. Ο Λύκων μισούσε το Σωκράτη, γιατί τότε πίστευε φιλολάκωνα. Πολύ πιο επικίνδυνος ήταν ο Άνυτος, συναρχηγός του Θρασύβουλου στην επανάσταση του 404, που παλινόρθωσε τη Δημοκρατία. Αυτός είχε αποκτήσει μεγάλο κύρος στο Άστν. Στενοκέφαλος, από πατέρα πλουσιότατο βυρσοδέψη, τον Ανθεμίωνα, που με την αξία του ανέβασε την οικογένεια στην τάξη των ιππέων, την αριστοκρατία. Ο Άνυτος, επειδή δε δέχτηκε να πληρωθή από το φτωχό δημόσιο ταμείο για τα μεγάλα κτήματα που του δήμευσαν οι Τριάκοντα Τύραννοι, απολάβαινε υπόληψη εξαιρετική. Είχε προηγούμενα με το Σωκράτη. Κάποτε, σε συζήτηση, ο φιλόσοφος τον είχε ξετινάξει μπροστά σε κόσμο κι' ο δημαγωγός του το φύλαγε. Υστερα ο γιός του Άνυτου, ξυπνός ως ήταν, αφότου σύχναζε στον κύκλο του Σωκράτη, αρνήθηκε να διευθύνη το βυρσοδεψείο τους, όπως τον πίεζε ο πατέρας του, και προτίμησε να μείνη χασομέρης διανοούμενος. Τέλος ο Άνυτος δεν έστεργε να βλέπη το φιλόσοφο να μιλά με περιφρόνηση για τη Δημοκρατία. Χόλιαζε να τον ακούη να λέη :

—« Είναι τρέλα να επιτρέπεται στη Δημοκρατία να εκλέγει τους άρχοντες της με κλήρο. Ένώ ποτέ δε θα έμπιστευθήτε στην Τύχη να ορίσει τον πιλότο ενός πλοίου, η το γιατρέ που θα σας γιατρέψει, εν τούτοις αφήνετε τον κλήρο να σας βρή τους άρχοντες, που ίσια - ίσια τα δικά τους λάθη μπορεί να φέρουν καταστροφή ».

Με την ένωση των εχθρών του άρχιζε για το Σωκράτη πολυμέτωπος αγώνας, που έκανε τους μαθητές του να τρομάζουν. Ωστόσο ο ίδιος αδιαφορούσε. Η δίκη του είχε οριστεί για τις 21 Μαΐου, οι μέρες περνούσαν, μα ο Σωκράτης εξακολουθούσε να πηγαίνει στην Αγορά και στα γυμναστήρια, κεφάλτος κι' αμέριμνος. Τίποτα δεν άλλαξε από τη ζωή του, λές και δεν υπήρχε κανένας φόβος. Ο αφοσιωμένος μαθητής του Ερμογένης τον εξόρκιζε να μην αψηφά τον κίνδυνο και να ετοιμάζεται για τη μεγάλη δοκιμασία.

—« Τα ξέρεις τ' Αθηνέικα δικαστήρια, έλεγε. Πόσες φορές καταδίκασαν αθώους που απολογήθηκαν αδέξια ; Πρέπει να φροντίσης από τώρα τι θα πής».

—« Θα σου ξομολογηθώ κάτι, του αποκρίθηκε ο φιλόσοφος. Δυό φορές σκέφθηκα να ετοιμαστώ για τη δίκη, μα δυο φορές το Δαιμόνιο μ' εμπόδισε. Ο Θεός με σπρώχνει να παρουσιαστώ απaráσκευος—δεν ξέρω γιατί.. . ίσως να θέλη να πεθάνω, για να τaráξη ο θάνατος μου τους: ανθρώπους, ώστε να προσέξουν τη διδαχή μου. Ακόμα δεν κατάλαβα, τι θέλει ο Θεός...»

Λίγες μέρες πριν από τη δίκη, ο φημισμένος συνήγορος της εποχής ρήτορας Λυσίας, αυτός που στο « Φαίδρο » ονομάζεται από τον Πλάτωνα « δεινότατος γράφειν », έφερε στο Σωκράτη έτοιμη απολογία, που θα τον αθώωνε. Έκείνος αρνήθηκε να τη δεχτή.

—«Ωραία τα παρουσιάζεις, είπε του Λυσία, μα εγώ δεν μπορώ να τα πώ. Ο λόγος που έγραψες είναι δικανικός, ακατάλληλος για φιλόσοφο. Εγώ θα μιλήσω στους δικαστές με απλά λόγια, έτσι όπως συνήθισα να έλαφρολογώ στην αγορά ».

... 20 Μαΐου, γιορτή της Αρτέμιδος, παραμονή της δίκης. Κάτω στο λιμανάκι της Μουνυχίας στολιζόταν το ιερό πλοίο, που θα πήγαινε τη θεωρία στη Δήλο, πανάρχαιη γιορτή καθιερωμένη από το μυθικό Θησέα, σαν ανάμνηση για την κατάργηση της ανθρωποθυσίας στην Ελλάδα. Κείνο το μαγιάτικο πρωί ο Σωκράτης το πέρασε στην Αγορά και τ' απόγεμα με τους μαθητές του. Ηρεμος όπως, πάντα κι' ομιλητικός, συζήτησε διάφορα ζητήματα κι' η ειρωνεία του δεν ήτανε ποτέ πιο τσουχτερή. Γαληνεμένη ψυχή. Θέλησαν οι μαθητές να μείνουν τη νύχτα κοντά του, μα τους έδιωξε κι' αποκοιμήθηκε τον ύπνο του δικαίου. Ξημερώματα γύρισαν οι φίλοι και τότε βρήκαν ακόμα να κοιμάται, ενώ η Ξανθίπη δεν είχε κλείσει μάτι. Όταν ξύπνησε, φόρεσε καθαρό ρούχο, έβαλε τα σαντάλια του Σίμωνα κι' αστειεύτηκε με τον Απολλόδωρο για τις ανησυχίες του. Μα τα χωρατά είχανε τελειώσει, τώρα άρχιζε η τραγωδία της δίκης. Μόλις ξεκίνησαν από το σπίτι, πρόσταξε να προχωρήσουν οι άλλοι κι' αυτός κοντοστάθηκε στην εξώπορτα, συγκεντρώθηκε καθώς συνήθιζε και

προσπάθησε να κοινωνήσει με το Δαιμόνιο. Μα η μυστική φωνή σώπαινε, σημάδι πως δεν είχε αλλάξει γνώμη. Πήγαν όλοι μαζί στην Αγορά, που θα γινόταν η κλήρωση των Δικαστών. Στην αρχαιότητα δεν υπήρχαν μόνιμοι δικαστές, παρά δίκαιζε ο ίδιος ο λαός. Τ' αδικήματα της ασέβειας τα εξέταζε η Ηλιαία, μέγα λαϊκό ορκωτό δικαστήριο, που το αποτελούσαν πεντακόσιοι κάθε λογής πολίτες, βιοτέχνες, γεωργοί, αριστοκράτες. Αφού έγινε η κλήρωση, τράβηξε ο κόσμος προς την Ηλιαία, έναν ανοιχτό χώρο, δίπλα στην Αγορά, χώρο ανοιχτό, γιατί οι Έλληνες ποτέ δε δίκαιζαν μέσα σε μέγαρα, για να μη βρεθούνε τίμιοι πολίτες κάτω από την ίδια στέγη με κακοποιούς. Στο βάθος της Ηλιαίας έστεκε ψηλή έδρα του Προέδρου και δίπλα της ξύλινοι πάγκοι για τους δικαστές. Στη μέση έβλεπες ένα μαρμάρινο τραπέζι με δυο αμφορείς (κάλπες για την ψηφοφορία) κι' εμπρός κάθονταν κατηγοροι και κατηγορούμενος. Ο λαουτζίκος στριμωχνόταν πέρ' από το κιγκλίδωμα, σήμερα μάλιστα σε μεγάλη πύκνα, για να παρακολουθήσει τη δίκη του πασίγνωστου Σωκράτη.

Ο Αρχοντας - Βασιλιάς, φορώντας στεφάνι, ανέβηκε σοβαρός στην έδρα του. Διάταξε να γίνη η κανονική θυσία, απαγγέλθηκε προσευχή κι' ο γραμματέας διάβασε την καταγγελία. Τότε ο Πρόεδρος κάλεσε το Μέλητο να μαρτυρήσει, όσο πιο σύντομα μπορούσε, γιατί η διαδικασία έπρεπε να πάη γρήγορα, ώστε η απόφαση να εκδοθή πριν δύση ο ήλιος. Ο Μέλητος ανέβηκε στο Βήμα ταραγμένος. Αν δεν κατάφερνε να καταδικάσει το Σωκράτη, θα πλήρωνε βαρύ πρόστιμο. Αρχισε να λέη, πως ο κατηγορούμενος ήτανε φοβερός στα λόγια κι' έπρεπε το δικαστήριο να δυσπιστήσει σ' ο,τι πή τέτοιος λαοπλάνος. Έρριξε το βάρος της κατηγορίας του στην ασέβεια του Σωκράτη, που κλόνιζε τα θεμέλια της πολιτείας. Την εποχή εκείνη δεν υπήρχαν ιερά βιβλία, ώστε ήταν εύκολα πιστευτή κάθε συκοφαντία ασέβειας. Ονόμασε το φιλόσοφο « Χαλαστή », που επί τριάντα χρόνια χύνει ύπουλα το δηλητήριο του εναντίο των Θεών του Ολύμπου. Μίλησε και για τ' ακατανόητο, το αιρετικό Δαιμόνιο του. Η αγόρευση του Μέλητου, ειπωμένη με άνοστη φωνή, δεν έκανε σπουδαία εντύπωση. Έγειρε ο Πλάτων κι' είπε χαρούμενος στον Αντισθένη, που έστεκε δίπλα του :

—« Θά τη γλυτώσει ο Δάσκαλος. Ο Μέλητος αποδείχτηκε τέτοιος που είναι—κούφιος ».

—« Περίμενε, απάντησε ο Αντισθένης, ν' ακούσης τον Άνυτο. Αυτός έχει τη δύναμη να κρίνει τη δίκη ».

Πραγματικά, όλων τα βλέμματα στράφηκαν τώρα προς τον Άνυτο, που τον κάλεσε ο Πρόεδρος να μιλήσει. Μετά την αποτυχία του Μέλητου η θέση του φαινότανε δύσκολη, αλλά ήξερε ν' άγορεύη κι' είχε πείρα από πολιτικούς αγώνες. Αποκάλεσε το Σωκράτη « μισόδημο », για το πείσμα του να καταλαλή τη Δημοκρατία. Θύμισε στους Ηλιαστές, πως κάθε κλήρωση ο κατηγορούμενος τη θεωρούσε πράξη ηλίθια, συνεπώς και το σημερινό Δικαστήριο —που ορίστηκε με κλήρο—το περιφρονούσε.

Τούτη η φράση επηρέασε τους δικαστές ψυχολογικά. Κι' όταν μνημόνευσε

το κακό που έκαναν στο Άστν Κριτίας και Αλκιβιάδης, όταν ονόμασε το Σωκράτη «άθεο φυσιολόγο », απλώθηκε στην Ηλιαία η θύμηση από το παλιό πείραγμα του Αριστοφάνη στις «Νεφέλες» και δημιούργησε αναταραχή. Κατηγόρησε ύστερα το φιλόσοφο ότι κλώνιζε την οικογένεια εξευτελίζοντας την πατρική εξουσία, επειδή φούσκωνε τα μυαλά των νέων, ότι τάχα τους έκανε καλύτερους από τους γονιούς και τους παρακινούσε ν' αψηφάνε τους πατεράδες. Επέμεινε πολύ στο κακό που προξενεί ο Σωκράτης διαφθείροντας τους νέους, γιατί γνώριζε ο Άνυτος, πως πολλοί Ηλιαστές είχαν παιδιά ποτισμένα νέες, θεοκατάρατες ιδέες. Τέλειωσε με την προτροπή, « μια και κάθισαν στο σκαμνί αυτό το επικίνδυνο άτομο, το Σωκράτη, να τόνε θανατώσουν ».

Σούσουρο ακούστηκε, μόλις σηκώθηκε ο φιλόσοφος ν' απολογηθή. Ο καλός του φίλος Κρίτων πρόφτασε να τον πιάσει από το χέρι και να του ψιθυρίσει : « Βάλε τα δυνατά σου να πείσης το Δικαστήριο, για το δικό σου και για το δικό μας καλό ».

Με σταθερό βήμα, όπως πήγαινε στον πόλεμο, προχώρησε ο φιλόσοφος και με ήρεμη φωνή άρχισε την απολογία του. Δεν προσφώνησε τους Ηλιαστές με το « άνδρες δικασταί» όπως συνηθίζοταν, αλλά τους είπε « άνδρες Αθηναίοι», επειδή τους περισσότερους τους είχε μαλώσει στην Αγορά και δεν τους λογάριαζε. Τούτη η έλλειψη σεβασμού προς το Δικαστήριο έρριξε καινούργια κρυάδα. Ο Σωκράτης συνεχίζοντας ξεκαθάρισε αμέσως, πως όσα του κατάκριναν οι κατήγοροι είν' όλα ψέματα, δεν είχανε καμιά σχέση μαζί του. Ανάφερε τους σοφιστές, φανατικούς εχθρούς του, κι εξήγησε, πως το κύμα ασέβειας που σήκωσαν εκείνοι αυτός το πολέμησε, στάθηκε βράχος κι' αγωνίστηκε να σταματήσει τις υλιστικές θεωρίες τους. Σύγκρινε τη ρητορική κερδοσκοπία εκείνων με τη δική του « θεϊκή αποστολή ». Επειδή, μόλις είπε αυτή φράση, οι Δικαστές διαμαρτυρήθηκαν, τους παρακάλεσε :

—« Μη θορυβήτε, Αθηναίοι, γιατί δε λέω μεγάλο λόγο. Μάρτυρα της σοφίας μου, όσο λιγοστή κι' αν είναι, καθώς και της αποστολής μου, έχω το Μαντείο των Δελφών. Ο παλιός μου φίλος Χαιρεφών, φανατικός Δημοκρατικός που εξορίστηκε μαζί με τούτον εδώ τον Άνυτο, πήγε στους Δελφούς κι' από την Πυθία άκουσε πως κανένας δεν είναι σοφώτερός μου. Δυστυχώς ο Χαιρεφών πέθανε πέρσι, μα εδώ είναι παρών ο αδερφός του, πρόθυμος να σας το βεβαιώσει ».

Χωρίς να περηφανεύεται ο Σωκράτης, με απλότητα, προσπαθεί να τους πείσει, πως την εντολή για την αποστολή του την έλαβε από το Θεό, εντολή να φωτίσει τους ανθρώπους, να τους αναγκάσει να ζήσουν ανώτερη ζωή, με τη γνώση να τους οδηγήσει προς την αρετή. Μα οι συμπολίτες του, κολλημένοι στ' αγαθά, χρήμα και τιμές, δε φάνηκαν πρόθυμοι ν' ακολουθήσουν βίο ασκητικότερο. Μικροί, άνθρωποι, νοιάζονταν για τα μικρά, όχι για τα μεγάλα.

Όσα με πόνο είχανε βλαστήσει στην ψυχή του Σωκράτη, ξεχείλιζαν σήμερα από το Βήμα, λές κι' ο φιλόσοφος μάντευε, πως τούτο ήταν το κύκνειο

άσμα του κι' έπρεπε να τα πή. Εδώ στην Ηλιαία δε δικαζόταν ο Μέλητος ή ο Σωκράτης, παρά η στενοκεφαλιά και το μίσος απέναντι στη φώτιση και την αρετή.

Ο Σωκράτης, ήσυχα - ήσυχα, γεμάτος πεποίθηση πως ακολουθούσε σωστό δρόμο που του είχε ορίσει ο Πλάστης, αδιαφορούσε αν θα θύμωναν οι κριτές του. Όσο περνα η ώρα, τόσο γίνεται πιο επιθετικός. Δεν πίστευε παρά σ' ο,τι τον καθοδηγούσε η δική του επίμονη έρευνα. Προτιμούσε ο πολύς κόσμος να διαφωνή μαζί του, παρά να μή συμφωνή ο ίδιος με τον εαυτό του. Από κατηγορούμενος καταντά σήμερα κατήγορος. Αυτός εξουσιάζει τη δίκη. Μαθητές και φίλοι που τον ακούνε, ξεχνώντας τον κίνδυνο, τότε θαυμάζουν παραπάνω από κάθε άλλη φορά. Όταν εξηγή, σε τούτο το διατεθειμένο εναντίο του Δικαστήριο, τη ζωή και το έργο του, τους φάνηκε γίγαντας μπροστά σε τιποτένιους. Μόνον ο ρεαλιστής Κρίτων, άμα είδε τους Δικαστές να μουρμουρίζουν, κατάλαβε πως αυτό ήτανε κακό σημάδι.

—« Ο Σωκράτης πάει να καταδικάση τον εαυτό του. Είναι τρελός», συλλογίστηκε.

Με ανευλάβεια ο φιλόσοφος μισοκλείνοντας τα πονηρά του μάτια, συνέχισε :

—«Την απολογία μου δεν την κάνω για χατίρι μου, παρά για το Δικαστήριο σας, για να μην πέσετε στο σφάλμα να καταδικάσετε έναν αποσταλμένο των Δελφών ».

Παρουσιάζεται σαν άνθρωπος του μέλλοντος, αναμορφωτής της συνείδησης, καταλύτης σ' ο,τι δεν είν' αληθινό. Και τότε, κοιτάζοντας μακριά, πέρα, τον Υμηττό, μιλάει σα θεόπνευστος Προφήτης. Αιώνες τότε χωρίζουν από το παρόν. Ο Σωκράτης, με την απολογία του, οραματίζεται το μέλλον. Τα λόγια του βγαίνουν από τα βάθη της ψυχής του. Όχι ο νους, ο χαρακτήρας του μιλάει. Σε μια στιγμή θυμάται τη διαλεχτική του και μ' ερωταποκρίσεις μπλέκει το Μέλητο και τον κάνει να πη τ' αντίθετα απ' όσα ισχυριζόταν στην αγόρευση του. Μα θόρυβος που σήκωσαν Δικαστές, οπαδοί του Άνυτου, σώζει τον Μέλητο από την ντροπή. Ζητά ο φιλόσοφος να παρουσιαστούν μάρτυρες ν' αποδείξουν ότι διέφθειρε κι' έναν έστω νέον, μα δεν παρουσιάζεται κανείς. Για να δικαιολόγηση γιατί δεν πολιτεύτηκε, κάνει άγρια κριτική της εκφυλισμένης Δημοκρατίας. Πάλι θυμώνουν οι Ηλιαστές, που, αντί να έχουν απέναντι τους έναν ταπεινωμένο κατηγορούμενο, βλέπουν έναν περήφανο Σωκράτη, που τους λέει πως δεν είναι σωστό να τον αποδοκιμάζουν, αλλά να τον ακούνε με προσοχή :

—« Θά σας πώ τώρα κι' άλλα, συνεχίζει, που ίσως σας κάνουν να βάλετε τις φωνές. Αν με θανατώσετε, δε θα βλάψετε μένα, αλλά τον εαυτό σας. Γιατί εμένα ούτε ο Μέλητος, ούτε ο Άνυτος, ούτε κανένας μπορεί να με βλάψη. Το σώμα μου γίνεται να το χαλάσετε, την ψυχή μου ποτέ. Όπως ο Θεός δεν ταπεινώνεται, αν δεν τότε λατρεύετε, έτσι κι' η ψυχή, που είναι θεϊκιά, δεν

ταπεινώνεται, κι' αν κακοπάθη. Αν με σκοτώσετε, δε θα βρήτε άλλον τέτοιον άνθρωπο, προσκολλημένον από έλεος Θεού στο Άστυ σας, για να συμβουλευή τον καθένα σας σαν πατέρας. Αν από αγανάκτηση με καταδικάσετε, η ζωή σας έπειτα θα είναι ένας ανόητος ύπνος ».

Καί, υψώνοντας λίγο τον τόνο της φωνής του, έτσι τέλειωσε την απολογία του ο Σωκράτης :

—« Τώρα μπορεί κανένας από σας, Αθηναίοι, να θυμώση, αν ο ίδιος, όταν δικαζόταν για κάποια παράβαση, ελαφρότερη μάλιστα από τη δική μου, έπεσε μολαταύτα στα πόδια των Δικαστών κι' έβαλε τη γυναίκα του και τα παιδιά του να ικετεύουν με δάκρυα για ν' αθωωθή, ενώ εγώ, μολονότι έχω τρία παιδιά, δεν πρόκειται να τα φέρω να σας παρακαλέσουν. Αυτό δεν το κάνω από καταφρόνηση, αλλά επειδή προτιμώ ν' αντιμετωπίσω θαρρετά το θάνατο, παρά να κάνω πράξη που τη θεωρώ ταπεινή. Όσοι. έχετε ανωτερότητα, πρέπει με την ψήφο σας να δείξετε, πως τέτοια θεατρικά φερσίματα τα σιχαίνεστε. Ο σωστός δικαστής δεν κάθεται στην έδρα για να χαρίζεται τότε στον έναν και τότε στον άλλον, αλλά για να ζυγιάζει το δίκαιο. Αν λοιπόν με παρακάλια σας έσπρωχνα να παραβήτε τον όρκο που έχετε δώσει, είναι το ίδιο σαν να σας edίδασκα πως δεν υπάρχει Θεός. Αυτά είχα να σας πώ. Και τώρα εύχομαι η κρίση σας να είναι δίκαιη, για το καλό το δικό μου αλλά και για το δικό σας ».

Μόλις γύρισε στη θέση του, λάμποντας ολόκληρος από περηφάνεια, έτρεξαν κοντά του φίλοι και μαθητές. Το θάρρος του, η βεβαιότητα πως ο αγαθός είν' απρόσβλητος από χτυπήματα της Μοίρας, τους είχαν γεμίσει θαυμασμό. Ο Πλάτων δοκίμασε αυθόρμητα να συνηγορήση. Πετάχτηκε στο Βήμα και άρχισε :

—« Εγώ, ο νεώτερος απ' όσους μίλησαν σήμερα...» Η επέμβαση του σήκωσε θύελλα από ξεφωνητά. Οι Δικαστές, που είχανε κουραστη από το πρωί, του φώναξαν : « Κατέβα κάτω, κατέβα κάτω! » Και τον ανάγκασαν να γυρίση στη θέση του.

Σέ όλη του τη ζωή ο Σωκράτης θέλησε να παραμείνη ταπεινός πολίτης, σήμερα όμως απόδειξε πως ήτανε δαίμονας, απ' αυτούς που μεσολαβούν ανάμεσα Θεού και ανθρώπων. Ο θάνατος, που τον προαισθάνθηκε νάρχεται, τούδωσε ευκαιρία να χαρίση το τελευταίο του, το μεγάλο μήνυμα. Είδε πόσο μοιραία ήταν η σύγκρουση με τους Αθηναίους, με την εποχή του, κι' αποκαρδιωμένος, επιθύμησε να στεφανώσει τη ζωή του με θάνατο θεληματικό.

Ο Αρχοντας - Βασιλιάς κήρυξε το τέλος της δίκης και κάλεσε τους Ηλιαστές να ψηφίσουν. Στο μαρμάρινο τραπέζι, που εμπρός του καθόταν ο Σωκράτης, υπήρχαν οι δυό αμφορείς, ο πρώτος χάλκινος, ο άλλος ξύλινος. Ένας - ένας οι δικαστές πήγαιναν στην έδρα του Προέδρου κι' έπαιρναν δυό ψήφους, την καταδικαστική τρύπια, την αθωωτική γεμάτη. Την ψήφο που προτιμούσαν την έρριχναν στο χάλκινο αμφορέα, φροντίζοντας με τ' αριστερό χέρι να σκεπάζουν το δεξί, για να είναι μυστική η ψηφοφορία, την ψήφο που περίσσευε,

την πέταγαν στον ξύλινο αμφορέα και γύριζαν στη θέση τους. Από κάθε σημάδι, όπως το φέρσιμο των δικαστών, τον ήχο που κάναν πέφτοντας οι ψήφοι, προσπαθούσαν οι φίλοι του Σωκράτη να μαντέψουν, πως προχωρούσε η ψηφοφορία, και καρδιοχτυπούσαν, ωστόσο οι τέσσερες ψηφολέκτες ανάγγειλαν τ' αποτέλεσμα : Μετρήθηκαν 280 καταδικαστικές ψήφοι με 220 αθωωτικές. Ο Σωκράτης είχε κριθί ένοχος. . . Απόμενε τώρα να του οριστή ποινή. Το δικαστήριο δεν είχε δικαίωμα παρά να δεχτή ή του κατηγορου τη γνώμη, η του κατηγορούμενου. Ο Μέλητος σηκώθηκε κι' είπε τη δική του πρόταση : Θάνατος. Κάλεσε ο Πρόεδρος και το Σωκράτη. Κάποιος συγγενής του Πλάτωνα, δικαστής σήμερα, του μήνυσε τι να ζητήση ο Δάσκαλος του : Εξορία. Το δικαστήριο φαινόταν πρόθυμο να τον εξορίση, ν' απαλλαγή το Άστυ απ' αυτόν. Δεν επιθυμούσε το θάνατο του. Αμέσως ο Πλάτων είπε του φιλόσοφου αυτή τη συμβουλή, μα εκείνος κούνησε το κεφάλι του αρνητικά. Ανέβηκε στο Βήμα κι' άρχισε :

—« Δεν αγαναχτώ, άντρες Αθηναίοι, που με καταδικάσατε. Θαύμα μού φαίνεται, μετά το θόρυβο που κάνατε όταν μιλούσα, ότι τόσοι ψήφισαν την αθώωσή μου. Τριάντα ψήφοι αν δίνονταν ακόμη αθωωτικοί, θα ξέφευγα την καταδίκη. Τώρα το παληκαράκι, ο Μέλητος, προτείνει να με θανατώσετε. Ποια ποινή μού αξίζει εμένα του άμυαλου, που σ' όλη μου τη ζωή, αντί να κοιτάζω τη δουλειά και το σπίτι μου, αγωνιζόμουν να σας πείθω να μή φροντίζετε για χρήματα και τιμές, παρά μόνο να γίνετε καλύτεροι ; Άφού είμαι φτωχός ευεργέτης της Πόλης, άνθρωπος που έχει ανάγκη να ευκαιρή για να σας διορθώνη, προτείνω, Αθηναίοι, κάτι καλό που να μού ταιριάζη : Να με ταΐζετε στο Πρυτανείο »*.

Μόλις ακούστηκε τούτη η φράση, ξέσπασε ο θυμός των δικαστών. Όποιος καταδικαζόταν, μόνο ποινή μπορούσε να προτείνη, όχι αμοιβή. Το δικαστήριο είδε στο πρόσωπο του Σωκράτη τον αδιόρθωτο ζεβζέκη, που θέλησε να το γελοιοποίηση, όπως έκανε σ' όλους όσοι συζητούσαν μαζί του. Ακούστηκαν από παντού φωνές :

—« Καλά τότε λένε ξετσίπωτο ».

—« Να πιή το φαρμάκι ! »

Ο Αρχοντας - Βασιλιάς με δυσκολία επέβαλε σιωπή κι' ο φιλόσοφος εξακολούθησε :

—« Αυτό που πρότεινα δεν το είπα από αναίδεια. Δεν αδίκησα ποτέ μου κανέναν, ώστε να μού αξίζη να πάθω κακό.

** Εννοούσε το μέρος που τρέφανε δωρεάν τους ευεργέτες και τους Ολυμπιονίκες.*

Δε φοβάμαι το θάνατο που όρισε ο Μέλητος. Τι τάχα θέλατε να ζητήσω εγώ ; Πρόστιμο ; Δεν έχω χρήματα. Εξορία, που ίσως σας βολεύει ; Δε με παραδέρνει φιλοζωία και θα ήμουν μικρόμυαλος, αν δεν έβλεπα πως, αφού σεις, οι συμπολίτες μου, δεν μπορέσατε να υποφέρετε τη διδαχή μου και γυρεύετε να με διώξετε, πως τάχα οι ξένοι θα μ' ανέχονταν ; Αλλά τελospάντων θα μού πητε : « Σού είναι αδύνατο, Σωκράτη, αφού μας απαλλάξης από την παρουσία σου, να ζήσης κάπου ήσυχα, χωρίς να ενοχλής κανέναν ; Ναι! Μού είν' αδύνατο, γιατί τούτο θα σήμαινε απείθεια προς το Θεό. Μη γελάτε! Έχω λάβει εντολή από το Θεό να σας φωτίσω, πως ο ανεξέταστος βίος είναι τιποτένιος. Να σας μάθω, πριν κάνετε οποιαδήποτε πράξη, πρώτα να ψυχομετράτε αν είναι τίμια κι' ύστερα αν σας «είναι υλικά ωφέλιμη. Η υπακοή μου στο Θεο ξεπερνάει το φόβο της τιμωρίας σας. Αν είχα χρήματα, μια κι' ο Νόμος προστάζει να ορίσω οπωσδήποτε κάποια ποινή, θα πρότεινα πρόστιμο, αλλά δεν έχω. Μολαταύτα ο Πλάτων, ο Κρίτων κι' ο Απολλόδωρος, όλοι εδώ δίπλα μου, με θερμοπαρακαλανε να προτείνω πρόστιμο 30 μνας* και δέχονται να γίνουν αυτοί εγγυητές απέναντι σας. Τόσο λοιπόν προτείνω ».

Είπε και κατέβηκε ο φιλόσοφος από το Βήμα.

Παρόμοια απολογία, τόσο διάφορη απ' ο,τι συνήθιζαν στα δικαστήρια, κίνησε την οργή των Ηλιαστών. Η πρόταση του, αντί να θανατωθή, να τον ανταμείβουν με την ανωτάτη τιμή της διατροφής στο Πρυτανείο, ήτανε πικρή ειρωνεία. Ο γέροντας φιλόσοφος καταδικάστηκε σε θάνατο με σοβαρή πλειοψηφία. Όγδόντα δικαστές που είχανε δώσει πριν αθωωτική ψήφο, τώρα, από το θυμό τους, συμφωνήσανε να πih ο Σωκράτης το κώνειο.

Όταν άκουσαν την καταδίκη μαθητές και φίλοι, τους κόπηκε η ανάσα, επειδή η απόφαση της Ηλιαίας ήταν ανέκκλητη. Δεν πίστευαν πως μπορούσε το Άστν να ποτίση φαρμάκι τ' ανθρώπινο διαμάντι, που λεγόταν Σωκράτης. Κι' όμως αδύνατο να γίνη αλλιώς. Το άτομο δεν μπορεί νάχη ως το τέλος δίκιο, πάντα το πλήθος έχει. Οι Άθηναίοι στάθηκαν ανίκανοι να χωρίσουν το Σωκράτη από τους σοφιστές. Δεν ένιωσαν τη θετική πνευματική εισφορά του, ούτε μάντεψαν την εποχή που ερχόταν. Άλλίμονο σ' όποιον κατηχεί ανθρώπους, πριν νάναι ώριμοι να τον καταλάβουν. Χρόνια τώρα ο λαός δυσφορούσε. Τρεις δεκαετίες βασανιζόταν από πόλεμο, χολέρα, την ατίμωση της κατοχής, το χάσιμο της θαλασσοκρατορίας. Οι νέες ιδέες τρώμαζαν το Άστν κι' από μυωπία χτύπησε το μόνο άτομο που οδηγούσε στη σωτηρία. Ο Σωκράτης γύρευε ιδανική κυβέρνηση και, μην μπορώντας να την πραγματοποιήσει, έμεινε απροσάρμοστος. Είχεν εχθρούς και τους ολιγαρχικούς και τη δημοκρατία, τους σοφιστές και τους αντιπάλους της σοφιστικής, τους ιερείς μα και τους άθεους, τους τεμπέληδες μα και τους εμπόρους. Όλους. Τόν κατάτρεξαν οι ανόητοι και οι κακοί, που παντού αποτελούν την πλειοψηφία. Σέ κάθε πόλη βρίσκονται ταπεινοί, που έχουν ανάγκη να μισήσουν ο,τι μεγάλο.

** Η μνα είχε 100 δραχμές κι' η αρχαία δραχμή άξιζε όσο σήμερα 10 χρυσές δραχμές.*

Ο Αρχοντας - Βασιλιάς, χαϊδεύοντας τα γένια του, άρχισε να υπαγορεύει στους γραμματικούς τα πρακτικά της δίκης, για να τα παραδώσει, μαζί με το Σωκράτη, στους «Ένδεκα»*, που θα φρόντιζαν την εκτέλεση της ποινής. Όσο να τελείωση αυτή η εργασία, ο Σωκράτης σηκώθηκε από τη θέση του και μίλησε στο δικαστήριο. Ο νόμος το επέτρεπε. Αρχισε :

—« Θά σας κατηγορήσουν κάποτε, άνδρες Αθηναίοι, ότι σκοτώσατε το Σωκράτη, που θα τότε θεωρούν τότε σοφό. Με καταδικάσατε μάλιστα, γιατί δε στάθηκα απέναντί σας αδιάντροπος, να κλαυτώ και να κάνω πράματα ανάξια για μένα. Μα δε μετανιώνω πως απολογήθηκα θαρρετά. Και μή φαντασθήτε πως μ' ένα θάνατο μπορείτε να σβήσετε ηθικές αρχές ή καινούργιες ιδέες. Νικήθηκα στον αγώνα μου, και τώρα θα φύγουμε από το δικαστήριο, εγώ θανατοποινίτης, οι κατήγοροι μου με το ανάθεμα ότι στάθηκαν άδικοι και μοχθηροί. Θα σας κάνω τώρα μια προφητεία, αφού τέτοιες στιγμές, πριν πεθάνει κανείς, μπορεί να μαντεύη : Σέ σας που ψηφίσατε το θάνατο μου θάρθη γρήγορη τιμωρία, γιατί, ενώ πιστέψατε πως γλυτώσατε από μένα, επειδή εκάκιζα τη διαγωγή σας, τώρα θα δήτε να φυτρώσουν γύρω σας περισσότεροι ελεγκτές. Εγώ τους ετοίμαζα, αλλά και τους συγκρατούσα, μα μόλις λείψω εγώ, καθώς είναι νέοι κι' επιθετικοί, θα σας γίνουν ενοχλητικότεροι ».

Λέγοντας αυτά ο φιλόσοφος έρριξε μια ματιά γεμάτη συμπάθεια στους μαθητές του. Υστερα εξακολούθησε :

—« Τώρα στρέφομαι σε σας, όσοι δώσατε ψήφο αθωωτική. Θέλω, στον ελάχιστο καιρό που μου δίνεται, να σας εξηγήσω τι νόημα έχει αυτό που μου συνέβη. Σ' εμένα, αγαπητοί μου δικαστές, και σας ονομάζω δικαστές, γιατί σας αξίζει αυτό το όνομα, σ' εμένα, το συνηθισμένο θεϊκό μου σημείο, το Δαιμόνιο, μήτε όταν ερχόμουν εδώ, μήτε την ώρα που έλεγα την απολογία μου, με παρακίνησε ν' αλλάξω τακτική. Για ποιο λόγο άραγε ; Γιατί το Δαιμόνιο θεώρησε χρήσιμο το θάνατο μου. Έξάπαντος θα με σταματούσε στη μέση της ομιλίας, όπως δά συχνά έτυχε να μού κάνη, αν δεν επρόκειτο η καταδίκη να είναι για όλους ωφέλιμη. Και σεις, αγαπητοί δικαστές, πιστέψτε, πως άνθρωπος ενάρετος δεν έχει να φοβηθι κακό, ούτε πως ο Θεός παραμένει αδιάφορος γι' αυτόν. Ό,τι συνέβηκε σε μένα δεν έγινε τυχαία, δεν έγινε χωρίς θεία θέληση. Έχω τώρα μια τελευταία παράκληση να σας κάνω : Τους γιους μου, όταν φτάσουν σε ηλικία, να τους κυνηγήσετε, αν σας φαίνονται πως φροντίζουν για χρήματα, ή για κάτι άλλο κι' όχι για την αρετή. Κι' αν φαντάζονται πως είναι σπουδαίοι ενώ δεν είναι τίποτα, να τους παιδέψετε, όπως σας παίδευσά εγώ. Αλλά τώρα ήρθε η στιγμή να χωριστούμε, εγώ να πάω προς το θάνατο, σεις στη ζωή. Ποιος από τους δύο μας πηγαίνει στο καλύτερο, είναι σ' όλους μας άδηλο. Το ξέρει μονάχα ο Θεός ...»

Πλησίασε ήσυχα τους φίλους του και βρήκε το Σίμωνα να κλαίη σε μικρό παιδί. Ο Κρίτων αγκάλιασε το φίλο του κι' είπε :

**** Ήταν οι «επιμεληταί των κακούργων».***

—« Τι έκανες, Σωκράτη ; » Ο φιλόσοφος τότε κοίταξε κατάματα κι' αποκρίθηκε :

—« Δε με καταλαβαίνεις ...»

Μόνον αυτός ήξερε τι σήμαινε η θυσία της ζωής του για χατίρι του κόσμου. Θάνατος ήταν λογική κατάληξη του χαρακτήρα του, φωτοστέφανος μαρτυρίου, που θα βοηθούσε να διαδοθούν οι ιδέες του. Είκοσι τρεις αιώνες αφότου ειπώθηκε η απολογία του, συναρπάζει ακόμη. Θά ήταν η σπουδαιότερη διδασκαλία που έγινε ποτέ, αν δε γράφονταν τα Ευαγγέλια.

Έτσι ως έστεκε ορθός, ανάμεσα στα κλάματα των φίλων του, πέρασε προκλητικά μπροστά τους ο Ανυτος με τους ανθρώπους του, κορδωμένος για τη νίκη. Ο φιλόσοφος είπε τότε δυνατά για ν' ακουστή :

—« Ο ανόητος αυτός δεν καταλαβαίνει, πως από τους δυό μας πραγματικός νικητής είν' εκείνος που έπραξε πολλά για τους κατοπινούς αιώνες ».

XXXIII

Μετά το τέλος της δίκης οι Αθηναίοι άργησαν να διαλυθούν, σχημάτισαν έξω από το δικαστήριο μπουλούκια και συζητούσαν την απόφαση. Ανάμεσα τους πέρασε ο Σωκράτης, περιτριγυρισμένος από άγριους Σκύθες τοξότες. Πίσω του ακολουθούσαν οι φίλοι. Δυο τρεις ακόμα κλαίγανε. Άκουσε τους λυγμούς των, κοντοστάθηκε και τους είπε : « Τι είν' αυτά τα καμώματα ; Δεν ξέρετε πως, αφότου γεννήθηκα, είχα καταδικαστη να πεθάνω ; Τώρα που με περιμένουν γερατειά και βάσανα, πρέπει να χαίρεστε πως θα τ' αποφύγω ».

Αλλά ένας Σκύθης τον έσπρωξε να βαδίση και δεν είπε τίποτ' άλλο. Σέ λίγο η συνοδεία έφτασε στη φυλακή, που δεν απείχε πολύ από την Ηλιαία. Στην πόρτα τότε χαιρέτησαν οι δικοί του συγκινημένοι. Η Ξανθίπη, καθώς τον αγκάλιασε, πρόφερε μέσα στ' αναφυλλητά της : —« Φρενιάζω να ξέρω πως σε θανατώνουν άδικα ».

Ο Σωκράτης της χάιδεψε τρυφερά την πλάτη κι' αποκρίθηκε :

—« Μήπως θα προτιμούσες, καλή μου, να ήμουν ένοχος ; » Και γέλασε. Έκανε με το χέρι σε όσους τον ακολουθούσαν ένα χαιρετισμό και μπήκε στη φυλακή. Τόν κάθισαν οι Σκύθες σε κρεβάτι κι' ο δεσμοφύλακας του αλυσόδεσε το δεξί πόδι, λές κι' ήταν κακούργος. Το κελλί του φαρδύ, μα σκοτεινό. Εκεί θάμενε ο Σωκράτης είκοσι οκτώ μέρες, ώσπου να γυρίση το ιερό πλοίο από τη Δήλο, γιατί, όσο βαστούσε το προσκύνημα, απαγορευόταν να εκτελεστούν κατάδικοι. Φυσικό λοιπόν θα ήταν να δικαστή ο φιλόσοφος όταν

θα τέλειωναν τα πανηγύρια, μα οι κατήγοροι του, που είχανε καλά οργανωθεί, βιάστηκαν να τόνε δικάσουν. Αυτό θυμίζει τη βιασύνη των Ιουδαίων, που σταύρωσαν τον Ιησού Χριστό λίγες ώρες πριν από τη γιορτή του Πάσχα. Ο Σωκράτης, μόνος στα σκοτεινά, δοκίμασε να συλλογιστή τη δραματική μέρα που πέρασε, μα, κουρασμένος καθώς ήταν, γρήγορα αποκοιμήθηκε. Σαν μπήκε τα ξημερώματα λίγο φώς από το παραθυράκι του κελλιού, ξύπνησε. Έκανε να μετακινηθη, όμως η αλυσίδα τον πόνεσε κι' ένιωσε πως ήτανε φυλακισμένος. Έφαγε το ξερό ψωμί που τούφερε ο δεσμοφύλακας και πάλι ξαναθυμήθηκε τη χτεσινή μέρα. Δεμένος και μόνος, αυτός που από το πρωί ως το βράδυ τριγύριζε το Άστυ κυνηγώντας την ανθρώπινη παρουσία, στοχαζόταν τώρα ότι καλά φέρθηκε στο δικαστήριο. «Κάθε υποχώρηση μου θάφερνε ζημιά στο μέγα έργο που ανάλαβα. Σημασία έχει η τελική νίκη, όχι ο προσωρινός αγώνας. Σωστά πεισμάτωσα τους Ηλιαστές, για να με καταδικάσουν. Εξ αιτίας του θανάτου μου πολλοί θα βρίσκονται, κάθε γενεά, για να μελεταν τη διδασχή μου, εις αιώνα τον άπαντα. Κάθε Αθηναίος χωριστά ήτανε φίλος μου. Όλοι μαζί με καταδίκασαν, γιατί τ' ανθρώπινο κοπάδι δυναστεύει όποιον θελήση να ταράξη τις ταπεινές του τάσεις ».

Τη σκέψη του την έκοψε κρότος από κουδούνια βοδιών, που τα οδηγούσαν, πρωί - πρωί, στη βοσκή. Η μοναξιά τον έκανε να χαίρεται και τον παραμικρότερο αντίλαλο που ερχόταν απ' έξω. Και φωνή μικροπωλητή, που διαλαλούσε μελόπιτες, και πέρασμα κάρρου—όλα ευχάριστα. Ωστόσο η μεγάλη του χαρά ήταν ο ερχομός των μαθητών. Ο ίδιος είχε πιά σβήσει για τον κόσμο, τελευταία του ελπίδα να ξαπλωθούν οι αρχές του απόμειναν εκείνοι. Στην αρχαιότητα οι κατάδικοι είχαν το δικαίωμα να δεχωνται κάθε μέρα επισκέψεις, όσοι μάλιστα ήτανε φυλακισμένοι μ' ελαφρότερες ποινές, μπορούσαν στις δύο μεγάλες γιορτές, Διονύσια και Παναθήναια, να τριγυρίζουν λεύτεροι όσο να νυχτώση, αρκεί να δίνανε το λόγο της τιμής τους πως δε θα δραπέτευαν. Μόλις γινόταν οχτώ η ώρα το πρωί, άνοιγε ο δεσμοφύλακας το κελλί του Σωκράτη και μπαίνουν οι εταίροι. Τίς ώρες που περνούσαν κοντά του δοκίμαζαν παράξενα συναισθήματα. Μ' όλο που γνώριζαν πως σύντομα θα χάνανε το δάσκαλο τους, που τόσο τον ακριβαγαπούσαν, δεν αισθάνονταν λύπη. Μπροστά τους έστεκε ένας Σωκράτης, που συζητούσε πάντοτε με το ίδιο κέφι πούδειχνε στην αγορά. Πλησίαζε το Χάρο με τόση σιγουριά, ώστε τους έδινε την εντύπωση πως τον οδηγούσε στον Άδη κάποια θεία θέληση, που του εξασφάλιζε την ευτυχία στον άλλον κόσμο. Δε νιώθαν όμως ούτ' ευχαρίστηση, γιατί τους σκέπαζε το πένθος. Ενώ γελούσαν με τις ειρωνείες του φιλόσοφου, τύχαινε αμέσως να στεναχωρηθούν, μόλις άλλη φράση τους ξαναγύριζε στην πραγματικότητα. Βλέποντας την αδιαφορία του, συλλογίζονταν : « εμείς είμαστε τρελοί κάν αυτός ; »

Ο Σωκράτης είχε καταφέρει να κάνη τη φυλακή του φιλοσοφική σχολή. Για το Θεό τους ορμήνευε :

—« Υπάρχουν πολλοί λαϊκοί Θεοί, αλλά ένας είναι ο Δημιουργός.

Έκείνος, ο πανταχού παρών, που μαντεύει τους κρυφότερους λογισμούς μας και φροντίζει για το κάθε τι. Μόνον Εκείνος ξέρει τα μυστικά του κόσμου. Άλλος κανείς. Άμα πιστεύης στον Παντοδύναμο Θεό, όλα γίνεται να τα ύποφέρης, τίποτα δεν είναι δύσκολο. Καθώς ο Θεός είναι δικαιοτάτος, ο άνθρωπος μπορεί να τον πλησιάση, αν πράττη παντού και πάντοτε το δίκαιο. Αυτό είναι το μέτρο της αξίας ενός ανθρώπου : πόσα αγαθά σκορπάει γύρω του. Όποιος κάνει αδικίες, τιμωρείται όχι με δαρμούς η πρόστιμα—κάτι τέτοια τα περιφρονάνε οι πονηροί—αλλ' από κείνο πού είν' αδύνατο να ξεφύγη ...»

—« Ποιο εννοείς ; » ρώτησε ο Φαίδων.

—« Εννοώ πως τιμωρία του είναι ότι θα ζή τη ζωή που διάλεξε, την ξελογιασμένη, που τον απομακρύνει από τη θεία ευδαιμονία. Η κτηνωδία θα τον εμποδίση να τον δεχτή ο Θεός στους κόλπους του. Συνηθίζομε να παραμελούμε το Θεό, οι μικροέγνοιες της καθημερινής ζωής μας τον σκεπάζουν και δεν τότε θυμούμαστε παρά μόλις παρουσιαστή κίνδυνος. Υπάρχουν εποχές, όπως αυτή που περνάμε τώρα, που φαίνεται σαν ο Δημιουργός ν' αδιαφορή για τήν ανθρωπότητα και ν' αφήνη άλλες δυνάμεις να την κυβερνάν. Ωστόσο Εκείνος έχει σπείρει την αιτία και περιμένει, πέρ' από τη γνώση μας, να ωριμάση ο καρπός. Δεν κινδυνεύει ο Θεός, φίλοι μου, οι άνθρωποι κινδυνεύουν . . . »

Συχνά τους μιλούσε για την καλοσύνη. Αγαπούσε τον άνθρωπο με μια λατρεία γεμάτη πάθος.

—« Είναι δύσκολο να ζής με τους ανθρώπους, τους έλεγε. Μονάχα η καλοσύνη μπορεί να τους ομοιοιάση. Δοκιμάστε να βλέπετε το χειρότερο εχθρό και τον καλύτερο φίλο σας με την ίδια λαχτάρα. Συμμεριστήτε τις αμφιβολίες και τις δοκιμασίες των ανθρώπων, για να ελαφρύνετο φορτίο τους. Μη νομίζετε πως χρειάζεται πολύς κόπος, για να ξυπνήσετε τις ψυχές των ανθρώπων. Έχει κάτι. θεϊκό η ψυχή κι' αποζητά τη λύτρωση της. Βοηθήστε τις ψυχές κι' αυτές θα σας ανταποκριθούν ».

Έτσι μιλούσαν ως το μεσημέρι, οπότεν έφτανε η Ξανθίπη. Η γυναίκα δυό φορές την ήμερα έκανε το δρόμο από το σπίτι στη φυλακή, μονότονα, κουβαλώντας όσα είχε μαγερέψει. Το μεσημέρι φεύγαν οι σύντροφοι, για να ξαναγυρίσουν κατά τις δυό. Μόλις έμενε μόνος, ο Σωκράτης άρχιζε να συλλογιέται τις απορίες, που τύχαινε να τότε ρωτήση ο ένας η ο άλλος από τους μαθητές. Η ερημιά του κελλιού βοηθούσε το ανθοβόλημα της σκέψης του. Κάθε ζήτημα το εξέταζε λεπτόλογα κι' από το βαθύ ωκεανό της σοφίας του βγαίνανε ξεκάθαροι λογισμοί. Ο Σωκράτης με τη λογική (το « Λόγο », καθώς την ονόμαζε) ήξερε ν' ανοίγη τις πόρτες ενός ανώτερου κόσμου, όπου τίποτα δεν υπήρχε ταπεινό. Ζωντανή κι' αδιάκοπη επιδρούσε η ζωή στους στοχασμούς του, για να πετύχη, αργότερα, το αντίθετο, την επίδραση των στοχασμών του στη ζωή των ανθρώπων. Κι' άμα γύριζαν τ' απομεσήμερο οι εταίροι, άνοιγε τη συζήτηση στις απορίες που είχανε τεθή και τους καθοδηγούσε. Εδώ και κάμποσα χρόνια είχεν ελπίσει να πιάση η διδαχή του στην Αθήνα και, από τους

Αθηναίους, που έστεκαν σ' ανώτερο πνευματικό επίπεδο, να διαδοθή στον άξεστο κόσμο. Η αποτυχία του με τους συμπολίτες τον έκανε να πασχίζει να δημιουργήσει, σαν Αποστόλους, τουλάχιστον αυτούς τους λίγους πιστούς. Τους έλεγε : « Εσείς πια ό,τι κάνετε, εγώ φεύγω. Σας διάλεξα με προσοχή, σας έχω εμπιστοσύνη. Μη δειλιάσετε από την καταδίκη μου. Καμιά προσπάθεια για ένα μεγάλο σκοπό δεν πάει χαμένη, δεν ξεχνιέται, ακόμη και όταν χαθή. Είν' ανόητο να κατηγορή κανείς την εποχή του. Πάντα υπάρχουν καλοί άνθρωποι άξιοι να τη διορθώσουν. Βρέστε τους! Δε θέλω να σχηματίσετε Όμάδα ή Σχολή. Μόνοι σας ζητήστε, καθώς έκανα εγώ, νέους, ζωντανούς. Ποτίστε τους με τη δική σας πίστη, και αρκούνε λίγοι, για ν' αλλάξουν τη ζωή των πολλών. Μείνετε ταπεινοί, για να μή νομιστή πως παριστάνετε τους ανώτερους. Το φέρσιμο σας ας γίνεται παράδειγμα. Μια ζωή γεμάτη αφοσίωση είναι μάθημα πιο διδαχτικό από τα καλύτερα λόγια ».

Γυρόφερε το βλέμμα του να ιδή τους συντρόφους και τα μάτια του άστραψαν από ελπίδες. Ήτανε φανερή η μαγεία που σκόρπιζαν πάνω τους τα λόγια του, λές και κάποια θεία ύλη ακτινοβολούσε από τον Προφήτη και τους διαπότιζε. Όσο τους μιλούσε, ζούσαν σ' αδιάκοπη ηθική ένταση.

Έλεγε :—« Πρέπει να εργάζεστε για το σύνολο. Όποιος δε βοηθεί τους άλλους, τους βλάπτει. Αφού ο θεός σας έπλασε λεύτερους, έχετε, υποχρέωση, για να τον ευχαριστήσετε, να προσφέρετε υπηρεσίες στους συνανθρώπους. Το να ξεπεράση ο άνθρωπος τον άνθρωπο, είναι μια προσπάθεια που τη θέλει κι' ο Θεός κι' η φύση. Ανάγκη να την αναλάβετε. Η ανθρώπινη κοινωνία είναι θεμελιωμένη στην απάτη. Η ζωή, μια αδιάκοπη υποκρισία. Οι πολίτες έχουν ατελέστατη γνώση της αλήθειας, αλλά τέλεια γνώση της ψευτιάς. Ακόρεστη η απληστία τους. Οι κακοί, προσκυνώντας το υλικό συμφέρον, αδικούν. Δεν πιστεύουν ούτε σε Θεό, ούτε στην κοινωνία. Χρειάζεται υπομονή για να τους μάθετε, πως το γενικό καλό είναι το πραγματικό συμφέρο τους, και τότε, άμα καταλάβουν—γιατί όλοι καταλαβαίνουν άμα τους κατηχής επίμονα—τότε θα πάνουν ν' αδικούν. Το κακό δε γίνεται να λείψη ολότελα. Κι' αν ακόμα κάποτε σταματούσαν οι πόλεμοι, οι άνθρωποι θαχουν να παλεύουν με τον εγωισμό, τη ζήλια, την απάτη, που πάντα θα δηλητηριάζουν τη ζωή. Ωστόσο, λίγο - λίγο, θα φυραίνει το κακό στον κόσμο. Μού είναι αδύνατο να πιστέψω πως οι άνθρωποι θα ζουν αιώνια μεταξύ τους σα λύκοι. Στα βάθη κάθε ατόμου κρύβονται σωροί σκουπίδια και λίγα κομμάτια χρυσάφι. Έργο σας να παραμερίσετε τα σκύβαλα, για να φανούν οι θησαυροί. Καί ξέρετε πως τους λένε ; Δικαιοσύνη. Αλήθεια. Καλοσύνη ».

XXXIV

Βράδυ και βρέχει. Ηχος άλλος κανένας, εξόν το μονότονο χαμοκύλισμα του νερού και βρόντοι κεραυνών που πέφταν πάνω στα βουνά. Η μελαγχολία τούτης της βραδιάς, για πρώτη φορά, καταπιέζει το Σωκράτη. Απόψε τον κατέχει παράδοξη διάθεση. Νύχτα με νύχτα βλέπει το ίδιο επίμονο όνειρο—μια γυναίκα άσπρα ντυμένη να του παραγγέλη : «Σωκράτη, κάνε μουσική! » Κι' όταν ξυπνούσε χωρίς να υπακούση στην προσταγή της, το Δαιμόνιο τουλεγε τα ίδια λόγια : « Σωκράτη, κάνε μουσική! » Για να συμμορφωθεί, άρχισε να συνθέτη μελωδίες σε μύθους του Αισώπου, έγραψε κι' έναν ύμνο στον Απόλλωνα. Μολαταύτα, τόσο η ασπροφόρα, όσο και το Δαιμόνιο, εξακολουθούσαν να επιμένουν με τα ίδια λόγια : « Κάνε μουσική ! » Σαν τι λοιπόν ήθελαν παραπάνω ; Μουσική έκανε, αυτό δεν τους αρκούσε ; Από ευλάβεια στην κρυφή φωνή ο Σωκράτης μελετά, τι άλλο μπορούσε να ζητά το Δαιμόνιο. Πασχίζει να συγκέντρωση τη σκέψη του, μα δε βρίσκει άκρη. Λέει κάποιες στιγμές ν' αφήσει τούτη την αναζήτηση και πάλι όχι, ξαναγυρίζει στο πρόβλημα, που τον παιδεύει όσο μένει αναπάντητο. Απόψε, μονάχο και σιδεροδεμένον, τότε βρήκε χαλασμός. Σφίγγεται η καρδιά του με την ιδέα πως απότυχε στις εντολές του Θεού. Έθρεψε όνειρο πανέμορφο, μα τρισμαγάλο για θνητούς. « Θεέ μου, συλλογιέται, σύ το θέλησες να βγάλω τους ανθρώπους από την κακομοιριά με τη λογική, κι' εγώ σου ανταπόδωσα όσο μπόρεσα. Ανάστρεψα την τάξη της ζωής, της έδωσα το δικό μου νόημα. Ξαπόλυσα ανέμους, που θα σαρώσουν παλιές συνήθειες και τρόπους. Έπραξα τίποτα που δεν ήτανε θέλημα Σου ; Γιατί με φέρνεις σ' απελπισία ; Πώς να φανταστώ ότι στον κόσμο Σου οι αστόχαστοι έχουνε πάντα δίκιο ; Η Μοίρα των αθώων, η Μοίρα που Μού όρισες, μ' έφερε στην καταδίκη. Τι άλλο ζητάς από μένα ; »

Σαν κόψη γυαλιού σκίζει το νού του η ιδέα της αποτυχίας. Μιά κούραση τον παίρνει, λες και το πικρό αίσθημα πως ξόδεψε στραβά τη ζωή του τον αδειάζει από κάθε δύναμη. Απόψε βλέπει το έργο του αβέβαιο. Η μάζα δεν τον κατάλαβε. Όσοι μικρόμυαλοι, προτίμησαν τις παρηγοριές της λαϊκής θρησκείας, όσοι μορφωμένοι, τα Μυστήρια της Ελευσίνας. Αυτά έδιναν σ' όλους ελευθερία για πονηρές πράξεις, γιατί, ό,τι κάνανε κρυφά, περνούσε, ενώ η δική του ηθική ήταν αυστηρή σε κάθε παράβαση. Με κριτή τη συνείδηση τίποτα δεν ξεφεύγει. Ωστε ; Όσα δίδαξε, θ' αφανιστούν ; Ανάγκη ν' αλλάξουν οι άνθρωποι, μόνον δε θάταν ο ίδιος που θα τους μεταμόρφωνε. Τούφερε ρίγος η σκέψη, πως καταπιάστηκε στραβά για να κάνει λογικούς τους ανθρώπους. Τότε, σιγά - σιγά, στην άκρη του νού του, άστραψε αχτίδα. Για πρώτη φορά καταλαβαίνει, πως η λογική του ήταν κατάλληλη μόνο για εύκολους καιρούς, μα κάθε που η ανθρωπότητα θα δυστυχή, όταν θα τη σπαράζουν πάθη κι' αβεβαιότητα, θα ξαναγυρίζη στα προαιώνια χνάρια της ψυχής. Η άκρατη λογική κόβει τον άνθρωπο από τις ρίζες του, από τα μάγια, τους οραματισμούς, το διονυσιακό

μεθύσι, την τρέλα. Δώρο του θεού η λογική, μα δεν αποτελεί την εντολή Του. Το θεϊκό μέρος στον άνθρωπο δεν είναι ο νους, αλλά η ψυχή, ενώ αυτόν, το Σωκράτη, τότε δέσποζε η γεωμετρία, η σκέτη λογική. Έμεινε αθεράπευτα Έλληνας! Κάποιος ξένος θάρχόταν να πετύχει, εκεί που αυτός απότυχε. Με καινούργιο τρόπο. Με τα παράλογα της ψυχής. Κάμποσην ώρα του είναι αδύνατο να στέρξη τούτη τη γνώμη, αλλά δεν αργεί, σαν να τον άγγιξε φιλικό χέρι, να ήρεμήση. Ναι, το να ζητάς να δεχτούν υψηλές ιδέες οι λαϊκές μάζες είν' ουτοπία. Τις μεγάλες ιδέες τις καταλαβαίνει μονάχα ο καιρός. Τα πλήθη προτιμάνε τα εύκολα ψέματα, αυτά κυβερνάν τα βάθη του ανθρώπου. Η λογική μυρίζει χόμα, είναι ταπεινοβγαλμένη, υπολογισμός, ενώ η ψυχή, ο μέσα πλούτος του ανθρώπου, άμα γεμίση αγάπη, βρίσκει τα πλάτη τ' ούρανού. Το μεγάλο μήνυμα της αγάπης, που θα λευτέρωνε τους βασανισμένους της ζωής, δεν το άντεξε ο Σωκράτης. Μέσα στον τετράγωνο νού του μόλις και τόπιασε. Δεν κατάφερε να το μεταδώση. Ίσως, ακόμη τότε, νάπρεπε να προβαδίζη η γνώση και ν' ακολουθά η καρδιά, για κάμποσους αιώνες, όσο να ξεκαθαρίσουν μερικές αλήθειες. Υστερα ο κόσμος θα περνούσε τη μεγάλη κρίση, όταν η πίεση της αγάπης, με τον ερχομό του Μεγάλου Δασκάλου, θα ξέσπαγε, για να ήμερέψη την ανθρωπότητα. Τώρα ο Σωκράτης οραματίζεται τη θρησκεία που μέλλεται, εκείνη που θ' αλλάξη όχι το νού, παρά τις καρδιές των ανθρώπων. Καταλαβαίνει επιτέλους τι ζητούσε το Δαιμόνιο με τη φράση : « Κάνε μουσική !» Ο κόσμος είναι γεμάτος από μυστήριες δυνάμεις, που είν' ωστόσο φυσικές. Πρώτ' απ' όλα το δικό του το Δαιμόνιο κι' η τηλεπάθεια, που τον έκανε να προβλέπη. Φορές έτυχε να μιλήση για την ψυχή, φορές ετόνισε τα δικαιώματα της, όμως αργά κατάλαβε, πως αυτό ήταν το κύριο έργο—να ζεστάνη τις καρδιές των ανθρώπων, όχι να τις παγώνη με τη λογική. Κι' αν αποχτούσαν οι άνθρωποι άπειρες γνώσεις, πολλοί θ' απόμεναν τυφλοί, ενώ, με μόνη την αγάπη, θα ευφραίνονταν οι πάντες. Η λογική μπορεί ν' απομακρύνη από το Θεό, ενώ η αγάπη φιλιώνει μαζί Του. Απόψε ο Σωκράτης έβλεπε πέρα, εκεί που άλλος δεν έσωνε να ιδή, ένιωθε τα σήματα του Αόρατου. Αλλά μονάχα απόψε—πολύ αργά.

Η ιδέα της αποτυχίας καίει το φιλόσοφο. Κοίτα από τα παραθυράκι μήπως έφεξε, γιατί τον πνίγει η σκοτεινιά, μα η μαυρίλα είν' αδιαπέραστη. Όσο να ξημερώση, έχει το αίσθημα πως κύλησαν αιώνες μέσα στις λίγες ώρες τούτης της νύχτας.

Δυό μέρες αργότερα, πρίν φέξη μπήκε στο κελλί του Σωκράτη ο καλός Κρίτων. Τότε βρήκε να κοιμάται και δεν τον ξύπνησε. Σαν άνοιξε τα μάτια του, ο φιλόσοφος ρώτησε :

—« Έ Κρίτων, πως ήρθες μέσα στη νύχτα ; Σού άνοιξε ο δεσμοφύλακας ; »

—« Ναί. Τού έδωσα γερό φιλοδώρημα ».

—« Γιατί δε με ξύπνησες αμέσως ; »

—« Θαύμαζα πόσο γλυκά κοιμόσουν και μακάριζα τον τρόπο που περνάς τη συφορά σου ».

Χαμογέλασε ο Σωκράτης και ξαναρώτησε :

—« Μα τι συμβαίνει κι' ήρθες από τάγρια μεσάνυχτα ; »

—« Έφερα είδηση δυσάρεστη ».

—« Θα ήρθε το πλοίο από τη Δήλο ».

—«Όχι ακόμα, φάνηκε όμως στο Σούνιο. Αύριο θα σου δώσουν το φαρμάκι ».

—«Η ώρα η καλή, αποκρίθηκε ο Σωκράτης, αλλά το πλοίο δε θάρθη σήμερα ».

Ο Κρίτων παραξενεύτηκε :

—« Από πού το συμπεραίνεις ; »

—« Είδα όνειρο. Κείνη η ασπροφόρα γυναίκα, που ζητούσε να κάνω μουσική, μου είπε : Σωκράτη, μεθαύριο θα πεθάνης. Άσφαλα λοιπόν έτσι θα γίνη ».

—« Τα όνειρά σου πάντα είναι παράδοξα, έκανε ο Κρίτων. Όμως, ευλογημένε, αν μ' ακούσης, είν' ακόμα καιρός να σωθής. Όσοι ξέρουν πόσο φίλοι είμαστε, που δε γίνεται φίλοι πιστότεροι, θα με κατηγορήσουν, ότι δεν προσπάθησα να σε φευγατίσω. Θά τους φαίνωμαι σα να προτίμησα τα χρήματα μου από σένα ».

Έπειδή ο Σωκράτης δεν τούδωσε απάντηση, ο Κρίτων εξακολούθησε :

—« Όλα τα κανόνισα. Ο δεσμοφύλακας δέχτηκε να σ' απολύση. Συμφωνήσαμε και το ποσό που θα πάρη. Έλα, έτοιμάσου να φύγουμε και μη διστάζης. Έτσι δεν έκανε άλλος σοφός, ο Αναξαγόρας ; »

Ο Σωκράτης τον κοίταζε σιωπηλός κι' ανάγκασε το φίλο του να ρωτήσει :

—« Μήπως φοβάσαι πως, αν δραπέτευσης εσύ, θα βρούμε μείς οι άλλοι τον μπελά μας ; Η μήπως νοιάζεσαι πως θα ξοδέψουμε πολλά ; Έγώ θάδινα όλο μου το είναι για τη σωτηρία σου, αλλά κι' από τη Θήβα σύναξαν χρήματα ο Σιμμίας και ο Κέβης. Μη δειλιάσης λοιπόν, για χατίρι μας, σκέψου και τα παιδιά σου, που θα κακοτυχήσουν σαν ορφανά κατάδικου. Μη χάνης μήτε στιγμή. Λίγο αν περιμένης, η σωτηρία σου θα είν' ακατόρθωτη. Με κάθε τρόπο σήκω να φύγουμε όσο βαστά η σκοτεινιά ».

Ο Σωκράτης κάθησε στο κρεβάτι, αναταράζοντας τις αλυσίδες.

—« Η προθυμία σου να με σώσης, ευγενικό φίλε, θάξιζε πολλά, αν ήτανε σωστή. Έγώ δεν πείθομαι παρά στον ορθό λόγο κι' αδιαφορώ για τη γνώμη των άλλων. Ας εξετάσουμε μαζί το πρεπούμενο. Παραδέχεσαι πως είναι σωστό να φροντίζη κανείς, όχι τόσο για να ζήση, αλλά πως θα ζήση τίμια ; »

—« Το παραδέχομαι ».

—« Και με κανένα τρόπο δεν πρέπει κανείς να κάνη το άδικο ; »

—« Κι' αυτό το παραδέχομαι ».

—« Ούτε, καλέ μου άνθρωπε, ν' ανταποδίνη το άδικο με άδικο όταν αδικιέται ; »

—« Έστω . . . ».

—« Επομένως ούτε να βλάφτη κανέναν, όσα κι' αν πάσχη απ' αυτόν. Έτσι ; Δεν απαντάς, Κρίτων, ίσως γιατί δέχτηκες παρά τη γνώμη σου αυτά που είπαμε πρίν. Ξέρω δα πως παρόμοιες ιδέες μου ελάχιστοι τις στέργουν. Λέγε λοιπόν, έχεις άλλη γνώμη, η μένεις σταθερός στα προηγούμενα ; »

—« Μένω σταθερός και συμφωνώ ».

—« Ακουσε τότε, Κρίτων ! Αν, την ώρα που δραπετεύω, παρουσιαστούν μπροστά μου οι νόμοι και με ρωτήσουν :

Πές μας, Σωκράτη, καταλαβαίνεις ότι μ' αυτό που πας να κάνης καταστρέφεις και μας τους νόμους και την πόλη σου ; Γίνεται να μη διαλυθή μια πόλη, όπου τις δικαστικές αποφάσεις καταφέρνουν απλοί πολίτες να τις ακυρώνουν ; Τι θ' απαντήσω στους νόμους, φίλε ; Ότι δραπετεύω γιατί αδικήθηκα ; »

—« Ναι, μα το Θεό, είπε ο Κρίτων, αυτό θ' απαντήσεις».

—« Έ καλέ μου, αν δώσω τέτοιαν απόκριση, έχουν το δικαίωμα οι νόμοι να μού πουν : Τι παράπονο έχεις ως τώρα έναντίο μας, Σωκράτη, για να ζητάς να μας μηδενίσης ; Με τη δική μας βάση δεν πήρε ο πατέρας τη μητέρα σου και γεννήθηκες και πολιτογραφήθηκες ; Με τη δική μας προστασία ανατράφηκες και μορφώθηκες, εμείς σε βοηθήσαμε σ' όλη σου τη ζωή. Τόσο λίγη σοφία κατέχεις, ώστε σου ξεφεύγει πως, από πατέρα και μητέρα και προγόνους, η πατρίδα είναι πολυτιμότερη και σεβαστότερη κι' αγιότερη ; Ότι πρέπει να την υπακούμε, κι' όταν οργίζεται, να πάσχωμε αν μας διατάζη κάτι να πάθωμε, και δεν επιτρέπεται να μεταχειριζόμαστε βία εναντίο της, ο,τι και να μας κάνη ; Τι θ' απαντήσουμε στους νόμους, φίλτατε ; »

Ο Κρίτων με δισταγμό είπε : —« Δεν ξέρω, Σωκράτη. Με μπερδεύεις ...» —« Θά εξακολουθήσω, γιατί θέλω να πειστής. Οι νόμοι μπορούσαν να μού πουν ακόμα : Ήσουν ελεύθερος, Σωκράτη, να πάρης την περιουσία σου και να φύγης από το Άστυ, αν δε σου άρεσε η νομοθεσία μας. Αυτό το επιτρέπαμε. Μα εσύ εβδομήντα τώρα χρόνια κόλλησες σαν όστρακο στην Αθήνα και δεν απομακρύνθηκες. Ούτε κουτσοί, ούτ' ανάπηροι δε μετακινήθηκαν τόσο ελάχιστα όσο εσύ. Την ημέρα της δίκης ήταν στην εξουσία σου να ζητήσης ως τιμωρία να εξοριστής, ώστε κείνο που πας να κάνης τώρα παρά τη θέληση της Πόλης τότε ήταν στο χέρι σου να το κάνης με τη θέληση της. Αλλά στη δίκη εσύ καμάρωνες, λέγοντας πως δε σε φοβίζει ο θάνατος, ενώ σήμερα, χωρίς

ντροπή, ζητάς να το σκάσης, σαν πρόστυχος δούλος. Τι θ' απαντήσω στους νόμους, Κρίτων ; Σωπαίνεις . . . Ισως ν' άρχισες να νιώθεις πόσο δίκιο έχω. Συλλογίσου και τούτο : Αν δραπετεύσω, έσείς που με βοηθήσατε θα πληρώσετε βαρύ πρόστιμο και θα εξοριστήτε, εγώ πάλι, στα ξένα που θα πάω, θα θεωρούμαι ύποπτος, γιατί θα με ξέρουν παραβάτη των νόμων της πατρίδας μου. Γίνεται εγώ, που δίδαξα πως η αρετή και η δικαιοσύνη είναι τα πολυτιμότερα πράματα, γίνεται να παραβώ τώρα τα λόγια, το έργο, το σκοπό της ζωής μου ; Γέροντας, καθώς είμαι, με λίγο χρόνο ζωής μπροστά μου, μπορώ να κάνω ατιμίες, για να ζήσω ακόμα λιγουλάκι ; Μούφερεις παράδειγμα το φιλόσοφο Αναξαγόρα. Ξεχνάς πως αυτός μελετούσε τ' άστρα κι' όπου και να πήγαινε είχε πατρίδα τον ουρανό ; Έγώ θέλησα να διορθώσω την Αθήνα. Άμα με βγάλης από τ' Άστν, θα είμαι ψάρι έξω απ' το νερό. Προτιμώ, καλέ μου Κρίτων, να φύγω από τούτο τον κόσμο αδικημένος, όχι από τους νόμους, άλλ' από τους ανθρώπους, παρά ν' ανταποδώσω το άδικο που μούγινε με χειρότερο άδικο, προδίνοντας την ενάρετη ζωή μου κι' εσάς τους φίλους και την πατρίδα. Στ' αυτιά μου βουίζουν τα λόγια που θα μού πουν οι νόμοι, ώστε να μην μπορώ ν' ακούσω τα δικά σου. Μήν κοπιάζης να με πείσης. Γύρισε σπίτι σου, καλέ μου, κι' άφησε να γίνη το θέλημα του Θεού ».

XXXV

Σήμερα δέκατη μέρα του « Σκιροφοριώνος » (μήνας Ιούνιος) θα δοθή κατά το ηλιοβασίλεμα το κώνειο στο Σωκράτη. Ξύπνησε, πρίν ακόμη φέξη, και από το παραθυράκι του κελλιού πρόσεξε ένα άστρο, που έλαμπε στο σκούρον ουρανό. Ο φιλόσοφος το αντίκρυσε μ' αγάπη. Του μίλησε : «Αστεράκι, και σύ ψυχούλα είσαι, απόψε τ' απόδειπνο θα κοινωνώ μαζί σου ».

Ύστερα, θυμήθηκε τους μαθητές του. Τι θα πετύχαιναν με τη διδαχή του ; Τους ετοίμασε, χωρίς να το καταλάβουν, για το έργο του Αποστόλου, μα δεν μπορούσε να κρίνη τι άνθηση θάπαιρνε ο σπόρος που είχε ρίξει. Έβλεπε τον ξυπνότατο Αντισθένη μονόπαντο, φανατικό, τον Αισχίνη πολύ ρήτορα, τον Ευκλείδη εριστικό, τον Αρίστιππο επηρεασμένον από τις ηδονές. Ο Πλάτων ; Ο καλύτερος. Μα πολύ ποιητής, πολύ ιδεολόγος. Ο Ξενοφών αχόρταγος για περιπέτειες. Με το σώμα αλυσοδεμένο, ο νους του φιλόσοφου πηδά σα ζαρκάδι από θέμα σε θέμα, δίχως την έγνοια του θανάτου, ωστόσο άνοιξε η σιδερένια πόρτα της φυλακής και μπήκαν μέσα οι « Ένδεκα ».

—« Σωκράτη, του είπαν, ήρθαμε να σε λύσουμε από τα δεσμά σου. Το ιερό πλοίο έφτασε χτες και το σούρουπο θα πής το κώνειο. Έχεις τίποτα να παραγγείλεις ; »

Τους ευχαρίστησε και δε ζήτησε παρά ν' αφήσουν, το δυνατό νωρίτερα, τους φίλους του νάρθουν να του κάνουν συντροφιά. Την ώρα που ένας από τους «Ένδεκα » του έλυνε τις αλυσίδες, είπε του φιλόσοφου :

—« Περιμένουν κιόλας έξω πολλοί, μαζί με τη γυναίκα σου. Θα δώσουμε διαταγή να περάση πρώτα η γυναίκα και ύστερα οι άλλοι ».

Έτσι κι' έγινε. Η Ξανθίπη μπήκε κρατώντας από το χέρι το μικρότερο παιδί τους, μαυρομαντηλούσα. Είπανε λίγα λόγια για το μέλλον των παιδιών, σε ποιους φίλους να στηριχτή, αν τύχη ανάγκη, κι' η Ξανθίπη συγκρατούσε τη λύπη της, καθώς είδε όμως να προβάλλουν στην πόρτα οι εταίροι, ξέσπασε ο θρήνος. Κάθε που έμπαινε καινούργια ομάδα, βογγούσε : «Ω, θα τους μιλήσης σήμερα για τελευταία φορά ». «Ω, τους καλούς σου φίλους, δε θα τους ξαναδής ».

Ο Σωκράτης έρριξε μια ματιά στον Κρίτωνα και τον παρακάλεσε :—« Πήγαινε την σπίτι ».

Την πήρε από το χέρι ο Κρίτων και την έσυρε έξω, ενώ η πικραμένη γυναίκα ξεφώνιζε ακόμα δυνατότερα. Γύρω από το Σωκράτη μαζεύτηκαν οι σύντροφοι, προσφέροντας δώρο τη λατρεία τους. Σήμερα κανένας δε θάφευγε ως το βράδυ, όλοι θα μένανε κοντά του. Ο φιλόσοφος έτριβε δυνατά το δεξιό πόδι, στο μέρος που το είχαν ερεθίσει οι αλυσίδες. Τους είπε :

—« Είν' αλλόκοτο πράμα πως, αυτό που ονομάζουμε « ευχάριστο », έχει τόση σχέση με το αντίθετο του, το « λυπηρό ». Όταν ο άνθρωπος κυνηγήση να πιάση το ένα, σχεδόν πάντα βρίσκει και τάλλο. Τέτοια εντύπωση έχω τώρα. Το άλυσοδέσιμο στο πόδι μου πονάει, αλλά, καθώς το τρίβω, νιώθω ευχαρίστηση». Σταμάτησε μια στιγμή, σαν κάτι να λογάριαζε κι' ύστερα εξακολούθησε :

—« Όπως το αντίθετο συχνά γεννιέται από τ' αντίθετο του, ο θάνατος, που έρχεται από τη ζωή, κάνει και τη ζωή νάρχεται από το θάνατο. Έμπρός, αν συζητήσουμε μ' όρεξη πάνω σ' αυτό το ζήτημα. Αφού πρόκειται σήμερα να πεθάνω, τι καλύτερο θέμα μπορούμε να βρούμε, παρά το ποια τύχη με περιμένει στον άλλον κόσμο ; » Γύρισε προς το Σιμμία, ικανό διαλεκτικό, και τότε ρώτησε : —« Είναι, κατά τη γνώμη σου, κάτι ο θάνατος ; »

—« Και βέβαια είναι», αποκρίθηκε ο Θηβαίος.

—« Μήπως είναι τίποτα άλλο από τούτο : Απαλλαγή της ψυχής από το σώμα ; »

—« Ακριβώς αυτό είναι ».

—« Πιστεύεις, Σιμμία, πως ένας φιλόσοφος ενδιαφέρεται για την απόλαυση φαγητού και πιοτού ; »

—« Έλάχιστα, Σωκράτη ».

—« Μήπως τον ενδιαφέρει η απόλαυση για τ' αφροδίσια ; »

—« Καθόλου ».

—« Έχεις λοιπόν τη γνώμη πως οι ασχολίες του φιλόσοφου άφορούν το σώμα, η απεναντίας απομακρύνεται απ' αυτό και στρέφεται προς την ψυχή ; »

—« Χωρίς αμφιβολία », συμφώνησε ο Σιμμίας.

—« Τότε ο φιλόσοφος, πρίν πεθάνη, έχει σημαντικά ελευθερώσει την ψυχή του από το σώμα, με άλλα λόγια ζή κοντά στο θάνατο. Όσον καιρό η ψυχή του φιλόσοφου παιδεύεται δεμένη με το σώμα, ποτέ δεν είναι ευχαριστημένος, επειδή το κορμί όχι μόνο γεννά χίλιους μπελάδες, έξ αιτίας της τροφής που χρειάζεται, αλλά και βασανίζει μ' έρωτες, επιθυμίες, φόβους. Όποιος ζητάει την καθαρή γνώση, πρέπει ν' απαλλάσσεται από το σώμα και με μόνη την ψυχή ν' αντικρύζει τα πράγματα. Έτσι, Σιμμία ; »

—« Ναι, Σωκράτη, έτσι είναι ».

—« Ωστε, καλέ μου σύντροφε, έχω την ελπίδα, εκεί που πηγαίνω τώρα, ότι θ' αποχτήσω ακριβώς αυτό που σε τούτη τη ζωή τόσους κόπους έκανα να το πλησιάσω—να γίνω όλος ψυχή. Θα ήτανε λοιπόν γελοίο, όλη μου τη ζωή να την περνά όσο το δυνατό κοντύτερα στο θάνατο, κι' από το άλλο μέρος να μού κακοφαίνεται ότι πρόκειται να πεθάνω. Θα στενοχωριόμουνα βέβαια να εγκαταλείψω φεύγοντας εσάς τους αγαπητούς μου φίλους, αν δεν είχα την πεποίθηση, πως εκεί που πάω θα βρω όχι λιγότερο αγαθούς συντρόφους ».

Άμα τέλειωσαν αυτά τα λόγια, ο Κέβης ρώτησε :

—« Πιστεύεις στην αθανασία της ψυχής ; Έγώ άκουσα, πως την ίδια στιγμή που πεθαίνει ο άνθρωπος, καταστρέφεται κι' η ψυχή του ».

—« Είμαι βέβαιος, αποκρίθηκε ο φιλόσοφος, πως υπάρχει μέλλουσα ζωή και μάλιστα πως είναι καλύτερη για τους αγαθούς, παρά για τους κακούς ».

Ο Πλάτων στο διάλογο «Φαίδων» περιγράφει με τη μοναδική του τέχνη τη συζήτηση που έγινε στη φυλακή για την αθανασία της ψυχής, λίγες ώρες πριν πih το κώνειο ο Σωκράτης. Μ' αυτή την τελευταία διδαχή του ο φιλόσοφος άλλαξε την αντίληψη που είχαν μεταδώσει στους Έλληνες οι Αιγύπτιοι, πως η ψυχή πάει στον Άδη για ν' ασχοληθή με τα ίδια μάταια έργα, που την απασχολούσαν και στη ζωή. Για το Σωκράτη η ψυχή είχε ουράνια σύσταση, αθάνατη. Παιδεύεται ενωμένη με το σώμα σε τούτο τον κόσμο, για να γυρίση, μετά θάνατο, στην πραγματική της πατρίδα. Από τις ταπεινότητες της ζωής ο Σωκράτης εσήκωσε την ψυχή Θεόψηλα, την έβγαλε από το βασίλειο των νεκρών και την έφερε στον ουράνιο χώρο. Τους εξηγεί πως δίπλα στην ύπαρξη Θεού, ο άνθρωπος χρειάζεται και την πίστη στην αθανασία της ψυχής, αφού η βεβαιότητα μιας άλλης ζωής τον βοηθεί ν' αντιμετωπίση το θάνατο και να υποφέρει την απώλεια προσώπων που αγάπησε.

—« Φυσικά, τους είπε, δεν ισχυρίζομαι ότι αυτά που ξεστομίζω είναι απόλυτα, όμως αξίζει τον κόπο να τα πιστέψετε, γιατί είν' ωραίος ο κίνδυνος να

γελαστήτε ».

Καθώς τους μιλούσε με τα παχειά του χείλια, είχε ξανάψει. Πρόσεξε πως εδώ και κάμποσην ώρα, ο Κρίτων ήθελε να τον διακόψει. Σαν τέλειωσε τη θεωρία του, έστρεψε το διαπεραστικό του βλέμμα προς αυτόν και ρώτησε : —« Κάτι θέλεις να μου πής, Κρίτων. Έλα, πές το ».

Ο Κρίτων εξηγήθηκε :—«Ο δήμιος, που πρόκειται να σου δώση το δηλητήριο, παρακαλεί να μή συζητάς με τόση θερμην, γιατί το δηλητήριο δεν πιάνει στους ερεθισμένους και θ' αναγκαστής να πihς δυό και τρεις φορές το κώνειο».

Ο Σωκράτης τότε :—« Άφησέ τον να λήη. Δε θα κανονίση αυτός τη συζήτηση. Δουλειά του είναι να μου δώση το δηλητήριο και δυό φορές, ακόμη και τρεις, αν χρειαστή ».

—« Ω, ήμουννα βέβαιος για την απάντηση σου, είπε ο Κρίτων, αλλά ο ευλογημένος μ' ενοχλεί τόσην ώρα ».

Υστερα έγινε σιωπή κι' ο Σωκράτης, καθώς φαινόταν από την όψη του, έμενε βαθιά συγκεντρωμένος σε κάποια σκέψη. Κανένας δεν τολμούσε να διακόψη τη σιγαλιά. Μόνο ο Σιμμίας κι' ο Κέβης συζητούσαν μεταξύ τους, αλλά με χαμηλή φωνή. Όταν τους πρόσεξε ο Σωκράτης, ρώτησε : —« Έσείς οι δυό, μήπως δε βρίσκετε πειστικά όσα είπα ; Χωρίς άλλο υπάρχουν πολλά σημεία που γεννάν υποψίες, όταν θελήση κανείς να ερευνήση κατά βάθος το ζήτημα. Αν δεν παραδέχεστε τις γνώμες μου, πέστε τη δική σας άποψη. Αν πάλι νομίζετε πως η συντροφιά μου θα ευκολύνη τη συζήτηση, πάρτε και μένα μαζί σας ».

—« Έ λοιπόν, Σωκράτη, θα σου πώ την αλήθεια, έκανε ο Σιμμίας. Καθένας μας σπρώχνει τον άλλον να σε ρωτήση, γιατί θέλομε ακόμα να συζητήσουμε αυτό το θέμα, όμως διστάζομε, από φόβο μήπως ενοχληθής στη συφορά σου ».

Μόλις τ' άκουσε αυτά, ο Σωκράτης γέλασε με την καρδιά του κι' είπε :

—« Άλλίμονό μου! Πώς να πείσω τους άλλους ανθρώπους ότι δε θεωρώ συφορά το θάνατο, αφού δεν καταφέρνω να πείσω έσας τους στενούς μου συνεργάτες ; Τέλος πάντων . . . Ας ακούσουμε τώρα, Σιμμία, τι δεν παραδέχεσαι απ' όσα έλεγα ».

Πρώτα ο Σιμμίας κι' ύστερα ο Κέβης εξήγησαν τις απορίες τους με πολλή ξυπνάδα, ωστόσο ο Σωκράτης δε δυσκολεύτηκε να τους αντικρούση, κυλώντας μ' ευκολία τις ιδέες του πάνω και κάτω, όπως κάνουν, με την άμπωτη και την παλίσρροια τ' αεικίνητα νερά του Ευρίπου. Τότε τους παρουσίασε για πρώτη φορά τη θεωρία για τις « απόλυτες ιδέες », που έμέλλετο κατόπι ν' αναπτύξη ο Πλάτων, ότι δηλαδή, αν βρίσκουμε ένα πράμα ωραίο, το νιώθομε τέτοιο όχι από άλλην αιτία, παρά γιατί μετέχει σε κάποιο ιδανικό, στο «απόλυτα ωραίο». Βαθαίνοντας με παρόμοιους συλλογισμούς, κι' από λόγο σε λόγο, έκανε τέλος

τους δύσπιστους Θηβαίους να παραδεχτούν πως η ψυχή είν' αθάνατη. Κι' όταν τέλειωσε η συζήτηση, που βάσταξε ώρες πολλές, κι' άρχιζε ο ήλιος να γέρνει, ξαναθυμήθηκε ο Σωκράτης το τέλος του. Δεξιά του, σε χαμηλό σκαμνί, καθόταν ο ωραίος Φαίδων. Έσκυψε ο φιλόσοφος, του χάιδεψε το κεφάλι, του τράβηξε τα μακριά μαλλιά κι' είπε :

—« Αύριο, Φαίδων, άκουσα πως αποφάσισες να κόψης, εξ αιτίας μου, τα ωραία σου μαλλιά ».

—« Και βέβαια, αποκρίθηκε ο νέος. Αύριο θάχω χάσει τον πατέρα μου και σ' όλη μου τη ζωή θ' απομείνω ορφανός. Πώς να μην κόψω από λύπη τα μαλλιά μου ; »

Ύστερα ο Σωκράτης, αφού κοίταξε γύρω, είπε :

—« Κάποτε σεις οι άλλοι θα ξεκινήσετε για την ίδια πορεία, που εγώ θα πάρω σε λίγο, εμένα όμως με καλεί τώρα η Μοίρα. Πλησιάζει η ώρα να μπω στο λουτρό, γιατί θα είναι καλύτερα να πιω το φάρμακο λουσμένος, ώστε να μη βάλω σε κόπο τις γυναίκες να πλύνουν έναν πεθαμένο». Ο Σωκράτης σηκώθηκε, μα τον σταμάτησε ο Κρίτων :

—« Καλά, μή βιάζεσαι. Πές πρώτα τι έχεις να μας παραγγείλεις για τα παιδιά σου, η για τίποτ' άλλο. Κάθε παραγγελία σου θα εκτελεστή με το παραπάνω ».

Μιλώντας απαλά, τους έδωσε ο Σωκράτης τις τελευταίες οδηγίες.

—« Η παραγγελία μου, είπε, είν' εκείνα που πάντα σας έλεγα. Τίποτα νεώτερο. Να φροντίζετε, ό,τι κι' αν κάνετε, νάναι ενάρετο, από αγάπη για μένα, μα και για τον εαυτό σας, έστω και αν δεν έχετε αναλάβει απέναντι μου καμιά υποχρέωση. Προσπαθήστε να ζήτε ακολουθώντας όσα τώρα ειπώθηκαν και όσα ακούσατε παλαιότερα και βαδίζετε το δρόμο της ζωής σύμφωνα με τις συμβουλές μου, έτσι όπως βαδίζει κανείς πάνω σ' ορισμένα χνάρια. Τίποτα περισσότερο ».

—« Αυτό θα το κάνουμε, συνέχισε ο Κρίτων πές μας τώρα με τι τρόπο θέλεις να γίνη η ταφή σου ».

—« Όπως σας αρέσει, απάντησε ο Σωκράτης, αν βέβαια με πιάσετε και δε σας ξεφύγω ». Γέλασε γεμάτα, προσπαθώντας να κρατήσει, με το δικό του κέφι, το θάρρος των συντρόφων που τόνιωθε να τους απολείπη. Αγκάλιασε με τη ματιά τους παρόντες και ξαναείπε :

—« Δεν καταφέρνω να πείσω τον καλό μου Κρίωνα, πως εγώ είμαι ο Σωκράτης που συζητά και βάζει σε τάξη τις απορίες σας. Ο Κρίτων νομίζει πως είμαι κείνος ο νεκρός, που θα δη σε λίγο, και ρωτά με τι τρόπο να με θάψη. Αφού πιω το δηλητήριο, δε θάμαι πιά κοντά σας. Θά φύγω για τη χώρα των μακάρων. Ο Κρίτων φαντάζεται πως όσα λέω, τα λέω για να παρηγορήσω και σας και τον εαυτό μου ». Δείχνοντας ύστερα το πονηρό του χαμόγελο, που

τόπαιρνε άμα ήθελε κάποιον να ειρωνευτή, πρόσθεσε : « Κάντε μου, παιδιά, τη χάρη να γίνετε εγγυητές μου στον Κρίτωνα, για το αντίθετο εκείνου που θέλησε αυτός να μ' εγγυηθή κατά τη δίκη. Τότε μ' εγγυήθηκε πως δε θα δραπετεύσω, τώρα σεις εγγυηθήτε του πως, όταν πεθάνω, θα φύγω. Πείστε τον πως δεν πρόκειται να θάψη το Σωκράτη, αλλά μονάχα το κουφάρι του. Ας κάμη λοιπόν την κηδεία μου σύμφωνα με τα έθιμα και ας κάψη η θάψη το σώμα μου όπως προτιμά. Έμένα αυτό δε μ' ενδιαφέρει ».

Αφού είπε τούτα τα λόγια, ο φιλόσοφος πέρασε στο διπλανό κελλί να λουστή. Παράγγειλε στον Κρίτωνα να τον ακολουθήση και στους άλλους να περιμένουν. Μόλις απομακρύνθηκε ο Σωκράτης, μαύρη μελαγχολία σκέπασε τους μαθητές. Όλοι θυμήθηκαν τι χρωστούσαν στο δάσκαλο, καθώς και τα τελευταία λόγια του. Δοκίμασαν να τα σχολιάσουν, μα δεν έστρωνε καμιά κουβέντα. Όσο πλησίαζε η ώρα του χωρισμού, τόσο καταλάβαιναν, ότι στ' αλήθεια θα ορφάνευαν χωρίς εκείνον. Αφού κάμποσο άργησε ο Σωκράτης μέσα στο λουτρό, βγήκε και ζήτησε να του φέρουν τα τρία παιδιά με την Ξανθίππη. Πέρασε στο διπλανό κελλί μαζί τους και με τον Κρίτωνα, τους έδωσε τις παραγγελίες που ήθελε κι' ύστερα προτίμησε πάλι να τους απομακρύνη. Από την απελπισία της, η Ξανθίππη τώρα έμενε άφωνη. Κι' όταν έφυγαν οι δικοί του, γύρισε ο Σωκράτης κοντά στους εταίρους. Ο ήλιος δε χρύσωνε πιά το παραθυράκι του κελλιού—έγερνε να δύση. Τα λόγια γίνανε σπάνια κι' αβάσταχτες οι στιγμές, μα τότε μπήκε μέσα ο νόμος ο αλύγιστος, ο Δήμιος. Πλησίασε τον κατάδικο και του είπε με φωνή, που την έπνιγε η συγκίνηση :

—« Σωκράτη, ξέρω πως εσύ δε θα με καταραστής, σαν άλλους καταδικασμένους, όταν τους πότιζα το φαρμάκι. Έσύ είσαι ο πιο ήμερος, ο πιο καλός, απ' όσους πέρασαν εδώ μέσα. Βλέπω πως δε θυμώνεις εναντίο μου. Τώρα, μια και νιώθεις για ποιο σκοπό μπήκα μέσα, μη στεναχωριέσαι και προσπάθησε να υποφέρης όσο μπορείς καλύτερα αυτό που είναι αναγκαίο να γίνη ». Μ' αυτά τα λόγια τον πήρανε τα δάκρυα και τραβήχτηκε πάλι έξω.

Καθώς απομακρυνόταν, ο φιλόσοφος του φώναξε :

—«Κάνε τη δουλιά σου και γώ θα πράξω ο,τι μου πης ...» Ύστερα είπε στους συντρόφους :

—« Είναι ευγενικός άνθρωπος. Όλο τον καιρό που έμεινα εδώ, ερχόταν να με δη, κάποτε μάλιστα συζητούσε μαζί μου. Αλήθεια, καλόκαρδος άνθρωπος. Και να, με πόση αγαθότητα τώρα με κλαίει. . . Έλα, Κρίτων, αν έχη τριφτή το φάρμακο, πές του να το φέρη ». Και ο Κρίτων :

—« Σωκράτη, ο ήλιος ακόμη δεν έδυσε. Ξέρω πως άλλοι πίνουν το δηλητήριο πολύ αργότερα, αφού καλοφάν και καλοπιούν. Μη βιάζεσαι, υπάρχει ακόμα καιρός ».

Σ' αυτά του αποκρίθηκε ο Σωκράτης :—« Φυσικό είναι Κρίτων, να κάνουν τα παρόμοια όσοι φαντάζονται πως έτσι κερδίζουν. Για μένα είναι

δύσκολο να τους μιμηθώ, γιατί, αν ζητήσω να πω λίγο αργότερα το κώνειο, θα γίνω ρεζίλι στον εαυτό μου. Το να ορέγωμαι με τόση λαιμαργία τη ζωή, ώστε να προσπαθώ να την αποταμιεύω, ενώ τίποτε πιά δε μου μένει, είναι αβάσταχτα γελοίο. Εμπρός, πήγαινε να τον φωνάξεις! »

Τα λόγια του μοιάζανε με προσταγή κι' έτσι αναγκάστηκε ο Κρίτων να την εκτελέσει, Ο Δήμιος γύρισε κρατώντας το κύπελλο με το τριμμένο κώνειο.

Ο Σωκράτης τότε ρώτησε :—« Έσύ, φίλτατε, που είσαι ειδικός, πές μου, τι πρέπει να κάμω ; »

—« Τίποτ' άλλο, απάντησε κείνος, παρά σαν πihς το δηλητήριο, να περπατήσεις τριγύρω, ωσότου νιώσης να βαραίνουν τα σκέλια σου. Τότε να πλαγιάσης στο κρεβάτι. Το αποτέλεσμα θάρθη μόνο του ».

Λέγοντας αυτά, έδωσε το κύπελλο στο Σωκράτη, που το πήρε χωρίς να τρέμουν τα χέρια του, η ν' αλλάζουν όψη τα χαρακτηριστικά του. Έσκυψε λίγο το κεφάλι του, και, καθώς καμιά φορά κοίταζε από χαμηλά, με βλέμμα ταύρου, έτσι ανάβλεψε το Δήμιο και του γύρεψε :

—« Τι λές ; Να κάνω σπονδή με τις τελευταίες σταλαματιές του ύγρου στο Θεό ; Έπιτρέπεται η όχι ; »

—« Έμεις τρίβομε, απάντησε κείνος, τόσο μόνο, όσο χρειάζεται να πιή κανείς ».

—« Καταλαβαίνω, είπε ο Σωκράτης. Ας ευχηθώ, χωρίς σπονδή, η μετάβαση μου στον άλλο κόσμο να γίνη μ' ευτυχία. Αυτή την ευχή λοιπόν κάνω. Είθε έτσι να γίνη ».

Μόλις είπεν αυτά, δίχως να σταματήσει, ήπие ως το τέλος το φαρμάκι με μεγάλη ευκολία. Καί ενώ ως εκείνη τη στιγμή οι μαθητές του μόλις κατόρθωναν να συγκρατούν τα δάκρυα τους, άμα τον είδαν να πίνη το δηλητήριο, να τόχη κιόλας πιή, στάθηκε αδύνατο να συγκρατηθούν. Ήταν η στιγμή τραγική. Μερικοί σηκώθηκαν από κοντά του, να μην τους δη να κλαίνει. Ο θερμός Απολλόδωρος ούρλιαζε κι' ο Φαίδων σκέπασε το πρόσωπο του με το ιμάτιο κι' έκλαιγε με δυνατούς λυγμούς. Ούτε ο Κρίτων μπόρεσε να κρατηθή. Ο Σωκράτης τους φώναξε : « Δεν ντρέπεστε; Έγώ έδιωξα τα γυναικόπαιδα, ακριβώς για να μην κάνουν κάτι τέτοια. Ήσυχάστε λοιπόν και κρατηθήτε σταθεροί! » Τούτο το μάλωμα ξανάφερε κάπως την ηρεμία. Όλοι τον ντράπηκαν και, όσο μπόρεσαν, έχυναν τα δάκρυα τους σιωπηλά.

Ο Σωκράτης άρχισε να τριγυρίζη αμίλητος στο κελλί, όσο να βαρύνουν τα πόδια του. Τότε, κατά τη συμβουλή που έλαβε, πλάγιασε στο κρεβάτι, ενώ ο Δήμιος εξέταζε κάθε τόσο τα σκέλια του και ρωτούσε :

—« Αισθάνεσαι που σε πιέζω ; »

—« Όχι », έκανε ο φιλόσοφος. Δεν άργησε να παγώσει ως και η κοιλιά του.

—«Άμα το κρύο φτάση στην καρδιά, είπε ο Δήμιος, όλα θα έχουν τελειώσει».

Οι σύντροφοι κρατούσαν την αναπνοή τους και μόνο ο Σωκράτης φαινόταν ατάραχος, λές κι' ο θάνατος εκπλήρωνε τις επιθυμίες του. Τώρα έδινε το τελευταίο, μα και το μεγαλύτερο μάθημα—προσκυνώντας μια δικαιοσύνη που τον είχε αδικήσει. Όσο φιλόανθρωπη, χωρίς μεγάλους πόνους, κι' αν ήταν η θανάτωση με κώνειο, προς το τέλος έφερνε δύσπνοια και αγωνία. Για να μην τον δουν να υποφέρει, ο φιλόσοφος τράβηξε την κουβέρτα κι' έκρυψε το πρόσωπο του. Ελαφροί σπασμοί κλόνισαν το σώμα του, κάτω από το σκέπασμα. Έξαφνα τράβηξε ο Σωκράτης την κουβέρτα κι' είπε τις τελευταίες του λέξεις :

—« Κρίτων, στον Ασκληπιό χρωστάμε έναν πετεινό. Μήν αμελήσης αυτό το χρέος μου ».

—« Ας γίνη κατά το θέλημα σου, αποκρίθηκε ο Κρίτων. Έχεις τίποτε άλλο να παραγγείλεις ; »

Ο Σωκράτης εκάλυψε πάλι το πρόσωπο του και δεν απάντησε. Τα λόγια τούτα ήταν το τελευταίο χωρατό του μεγάλου ειρωνιστή. Στόν Ασκληπιό θυσίαζαν οι αρχαίοι, άμα γιατρεύονταν από βαρειά αρρώστια. Ο Σωκράτης ζήτησε τη θυσία του κόκκορα, για να δηλώση ότι με το θάνατο είχε γιατρευτή από τα βάσανα της ζωής.

Ένας δυνατός σπασμός φανέρωσε, πως η λαλιά, που δεν ήξερε το ψέμα, είχε σβήσει. Η εικόνα του τέλους του Σωκράτη έκανε στους μαθητές του εντύπωση αλησμόνητη. Ο Αντισθένης έσκυψε στο διπλανό του, το νεαρό Μενέξενο, και του είπε : « Οι Πολιτείες χάνονται, όταν πάνσουν να ξεχωρίζουν τους καλούς από τους κακούς. Η Αθήνα θα το πλήρωσε αυτό το κώνειο ». Θέλησε ο Δήμιος ν' απομακρύνει τους εταίρους, μα πρόφτασε ο Κρίτων να ξεσκεπάσει το νεκρό. Φάνηκε ωχρότατος. Τού έκλεισε στόμα και μάτια και τότε φίλησε.

Έτσι πέρασε ο Σωκράτης από τη ζωή, όχι στο θάνατο, παρά στην αθανασία.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Αντί να πih το κώνειο ο Σωκράτης, το ήπιαν, με το δικό του στόμα, οι Αθηναίοι. Όσα τους προείπε ότι θα πάθουν, συνέβηκα» και το Άστυ πισωδρόμησε τόσο, ώστε δεν ακουγόταν, στους κατοπινούς αιώνες, παρά σα Φιλοσοφική Σχολή. Αλλά κι' αν ξέπεσε η Αθήνα, φύλαξε μέσα της την προφητική σοφία του Σωκράτη, αρκετό αντάλλαγμα για το χαμό της. Δύο γενεές μετά το θάνατο του οι συμπολίτες του έχτισαν ναῖδριο, το « Σωκρατείον», και του στήσανε χάλκινο άγαλμα. Δίπλα σε δροσερή βρύση είδε αυτό το ίδρυμα, όχι μακριά από την αγορά, ο νεοπλατωνικός φιλόσοφος Μαρίνος.

Ο Σωκράτης, κι' αν πέθανε, απόμεινε πάντα ζωντανός. Σαν το Βούδα, σαν τον Ιησού Χριστό, γεννήθηκε για να εμποδίση τους ανθρώπους να ζήσουν τη συνηθισμένη τους ζωή. Όπως εκείνοι, ρίχτηκε με αδάμαστη θέληση προς το σκοπό του και, ίδιος μετεωρίτης, κάηκε μόνος του από την τριβή. Βίος και διδασκαλία του ήταν δύο απaráλλαχτα πράματα, αζεχώριστα, κι' όσοι τον γνώρισαν δεν μπόρεσαν να πουν ποιο τους έκανε μεγαλύτερη εντύπωση—τα λόγια ή το έργο του. Ίδια η διδαχή του με τον άνθρωπο Σωκράτη, μα ο άνθρωπος στάθηκε μεγαλύτερος απ' ο,τι κι' αν είπε. Δε γίνεται ύπαρξη θνητή να φτάση κοντύτερα απ' αυτόν την Αρετή. Μήτε ο βρασμός του όχλου, μήτε τυράννων απειλές, μήτε καν φοβέρα θανάτου τότε λύγισε. Όταν πέθανε τούτος ο ήρωας της ζωής, έσβησε μια μεγάλη καρδιά που αγάπησε την ανθρωπότητα όσο κανένας πριν απ' αυτόν. Έρριξε ιδέες που δεν αποφάνηκαν τότε, μα που ολοένα απλώνουν, λες και όγκος μεγάλος έπεσε και τάραξε νερά κοιμισμένης λίμνης. Ο Σωκράτης σκέφτηκε και βρήκε τόσα πράματα, ώστ' έγινε η κεντρική εστία του ελληνικού στοχασμού. Πριν απ' αυτόν υπήρχε φιλοσοφικό χάος. Με τις αμφιβολίες του Σωκράτη θεμελιώθηκε η φιλοσοφία. Εξ αιτίας του δημιουργήθηκαν όλες οι φιλοσοφικές σχολές. Πρώτα με τους μαθητές του, Πλάτωνα, Αρίστιππο, Αντισθένη κι' Ευκλείδη, που καθένas τους ξεκίνησε από διάφορες ιδέες του Δασκάλου. Αργότερα βγήκαν ο Επίκουρος, οι Στωϊκοί, οι Ελεάτες Αριστοτέλης, Νεοπλατωνικοί, Πύρρων, Καρνεάδης, Επίκτητος, όλοι εγγόνια του. Με το να βρή τους « επακτικούς λόγους και το ορίζεσθαι καθόλου » στερέωσε τη σύγχρονη επιστήμη. Ούτε ο ίδιος φαντάστηκε πόσες αλήθειες κατηχούσε. Κανένas άλλος δεν επηρέασε τη σκέψη του δυτικού κόσμου όσον αυτός. Η λευκή φυλή δε θα ήταν ο,τι είναι σήμερα δίχως το Σωκράτη. Η αξίωση του να έχουμε οδηγό την εσωτερική φωνή της συνείδησης, για να βρούμε σε τούτη τη ζωή τον ουρανό, χωρίς Θεία Χάρη, αλλά με μόνη μια τέτοια προσπάθεια να πετύχουμε τη Λύτρωση, τον κάνει πρωτομάρτυρα μιας νέας πίστης, ισάξιας με το Χριστιανισμό. Τα δόγματα του, χάρη στα δίδυμα αστέρια, Πλάτωνα κι' Αριστοτέλη, δεν άργησαν να κατακτήσουν τη Μεσόγειο και απ' αυτήν να εξαπλωθούν σ' όλο τον κόσμο. Η διάδοση τους

αποτέλεσε το σπουδαιότερο γεγονός, όσο νάρθη ο Χριστός. Την εποχή που ξεκίνησε ο Χριστιανισμός, δύο δυνάμεις κυβερνούσαν την οίκουμένη—το ελληνικό πνεύμα και η ρωμαϊκή αυτοκρατορία, δύο δυνάμεις ολότελα διαφορετικές. Στην αρχή οι Απόστολοι και ο Άγιος Παύλος οδήγησαν τη νέα θρησκεία κοντά στην Ελλάδα. Τα Ευαγγέλια ελληνικά γράφηκαν. Οι Έλληνες, τότε, σκλάβοι της Ρώμης, φτωχοί και παραμελημένοι, βαφτίζονταν συνέχεια, γιατί αγάπησαν το Χριστιανισμό, που τους θύμιζε Σωκράτη, τους θύμιζε τα λόγια του, πως τα εγκόσμια ειν' ασήμαντα μπροστά στην καλλιέργεια της ψυχής. Μα, όταν ξαπλώθηκε ο Χριστιανισμός, βρέθηκε στην ανάγκη να οργανωθεί και να πειθαρχήσει τις σκόρπιες ομάδες των πιστών του. Τότε υποχρεώθηκε η Εκκλησία να παρατήρη το ελληνικό πνεύμα και να προτιμήσει τα συστήματα της Ρώμης—ένωση, απολυταρχία, δύναμη.

Ο Χριστός είπε : « Μάθετε την αλήθεια κι' η αλήθεια θα σάς ελευθερώσει ». Τέτοια λόγια τα καταλάβαινε κάθε Έλληνας, μα ήταν ακατάληπτα για τους Ρωμαίους, που δε συνήθιζαν, ως μάζα, νάχουνε γνώμη αλλά μόνο τυφλή υπακοή. Ο Σωκράτης, όπως ο Χριστός, θέλησε κάθε άνθρωπος να πλησιάζει μόνος του το θεό, μα η Εκκλησία απαγόρευε νάχη καθένας δική του γνώμη κι' άρχισε να φυλακίζει και να σκοτώνει όσους νόμιζε αιρετικούς, αντίθετα από το Ελληνικό πνεύμα, αντίθετα από τη θέληση του Χριστού. Σήμερα όμως ο κόσμος άλλαξε, άρχισε πάλι να συλλογιέται και να διαλέγει. Ήρθε ο καιρός να ξαναθυμηθεί τον ξεχασμένο λόγο του Σωκράτη, ελάχιστα διάφορο από τα λόγια του Χριστού. Κλήμης, ο μεγάλος Αλεξανδρινός θεολόγος, συγκρίνει το Σωκράτη με τον Ιησού και δεν τους βρίσκει παρά ομοιότητες. Ο Έρασμος προσευχόταν στο όνομα του Αγίου Σωκράτη « Sancte Socrates, ora pro nobis » — και ο Βολταίρος αποκαλούσε τον Ιησού « Σωκράτη της Γαλιλαίας ». Υπερβολές. Ο Σωκράτης δεν έλαβε εντολή να ευαγγελιστεί νέο Θεό, αλλά να κάνει καλύτερους τους ανθρώπους με τη λογική. Δε στάθηκε θρησκευτικός αναμορφωτής. Ωστόσο ο τεχνολογικός πολιτισμός, που προσκυνάει την Υλη και το Μηδέν, θ' αναγκάσει την ανθρωπότητα να στραφή προς ένα μίγμα ελληνοχριστιανικό, που θα ισορροπήσει τα υλικά αγαθά με τα πνευματικά και τα ηθικά. Και, τότε, ίσως ξαναζωγραφιστεί στις εκκλησιές, όπως γινόταν στην Ελλάδα τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους, το πρόσωπο του Σωκράτη, με φωτοστέφανο γύρω στο κεφάλι, αυτού του Πρόδρομου του Ιησού στα Έθνη, που πριν απ' όλους ένιωσε τη νοσταλγία της αγάπης.

ΤΕΛΟΣ